

The Culture of Polis

KULTURA

POLISA

Časopis za negovanje demokratske političke kulture
Journal for Nurturing Democratic Political Culture

ISSN (Online) 2812-9466 ISSN (Printed) 1820-4589

Volume 19

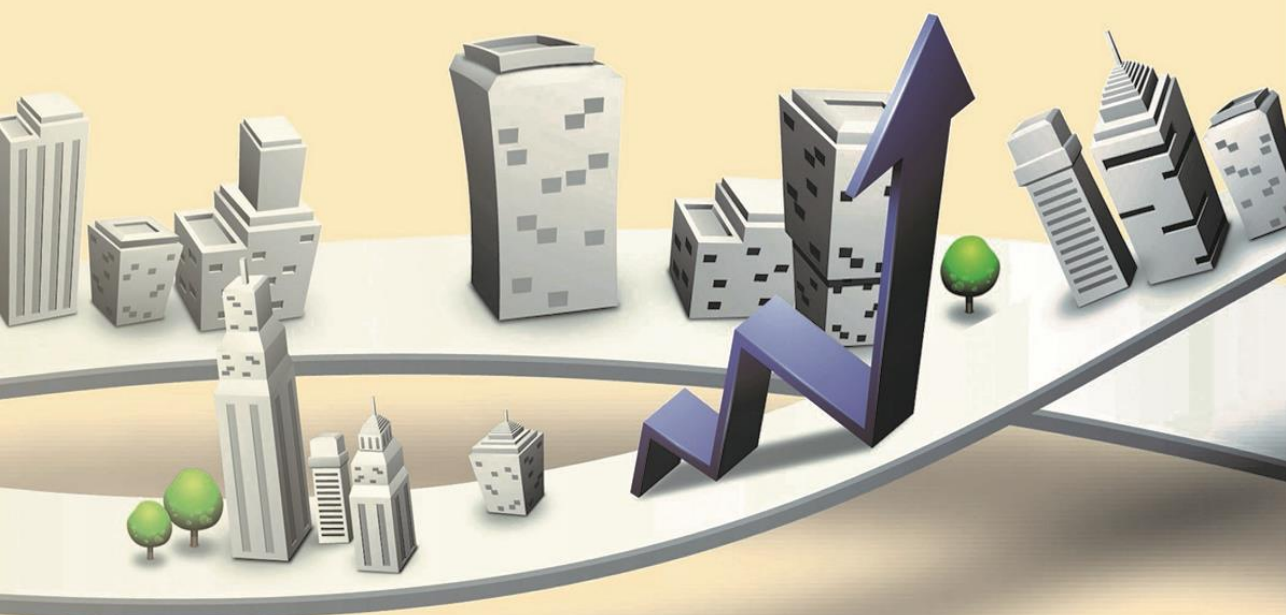
Issue 2

2022

FENOMENOLOGIJA I ETIOLOGIJA NASILJA

Priredili:

Aleksandar M. Filipović
Rajka Vujović

Kultura - Polis, Novi Sad
Institut za evropske studije, Beograd

ISSN (Printed) 1820-4589

ISSN (Online) 2812-9466

UDC 316.334.56:008

KULTURA POLISA

Časopis za negovanje demokratske političke kulture

THE CULTURE OF POLIS

Journal for Nurturing Democratic Political Culture

Volume 19, Issue 2, June 2022

FENOMENOLOGIJA I ETIOLOGIJA NASILJA

Priredili:

Aleksandar M. Filipović

Rajka Vujović

www.kpolisa.com

IMPRESSUM

Publishers

Executive Publisher

KULTURA – POLIS NOVI SAD [THE CULTURE OF POLIS], www.kpolisa.com

Novi Sad, Branimira Ćosića 2

Co-publisher

Institute of European Studies, www.ies.rs

Belgrade, Trg Nikole Pašića 11

Editor-In-Chief

Željko BJELAJAC, *PhD, Full Professor*

University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law for Commerce and Judiciary

E-mail: editor@kpolisa.com

Deputy Editor-In-Chief

Darko M. MARKOVIĆ, *PhD, Associate Professor*

University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law for Commerce and Judiciary

Assistants Editor-In-Chief

Joko DRAGOJLOVIĆ, *PhD, Associate Professor*

University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law for Commerce and Judiciary

Aleksandar M. FILIPOVIĆ, *PhD, Assistant Professor*

*University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Economics and Engineering
Management in Novi Sad*

Editorial Board

National members

Božidar BANOVIĆ, *Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Security Studies*; Slaviša ORLOVIĆ, *Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Political Science*; Dragan ĐUKANOVIĆ, *Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Political Science*; Milan POČUČA, *Full Professor, University Business Academy, Faculty of Law for Commerce and Judiciary*; Aleksandar M. PETROVIĆ, *Full Professor, University of Priština, Faculty of Philosophy, Kosovska Mitrovica*; Vojkan ZORIĆ, *Full Professor, Megatrend University, Faculty of Civil Aviation*; Đorđe STOJANOVIĆ, *Research Associate, Institute for Political Studies, Belgrade*; Predrag TERZIĆ, *Research Associate, Institute for Political Studies, Belgrade*; Rajko PETROVIĆ, *Research Associate, Institute of European Studies, Belgrade*; Veljko TURANJANIN, *Associate Professor, University of Kragujevac, Faculty of Law*; Boriša LEČIĆ, *Assistant Professor, University Union Belgrade, Faculty of Law and Business Studies* Dr Lazar Vrkatić in Novi Sad.

International members

Vasilis PETSINIS, *PhD, Marie Curie Experienced Researcher at the Johan Skytte Institute of Political Studies, University of Tartu, Estonia*; Wolfgang ROHRBACH, *PhD, St. Elizabeth University of Health and Social Sciences, Austria*; Paul MOJZES, *PhD, Professor Emeritus of Religious Studies at Rosemont College, USA*; Eugen STRĂUȚIU, *PhD, Lucian Blaga University of Sibiu, Department of International Relations, Political Science and Security Studies, Romania*; Dejan MIHAILOVIĆ, *PhD, Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Monterrey (ITESM) Departamento de Relaciones Internacionales y Ciencia Política, Mexico*; Velibor SPALEVIĆ, *PhD, University of Montenegro, Biotechnical Faculty, Podgorica*; Pavel Evgenyevich BOYKO, *PhD, Kuban State University, Krasnodar, Russia*; Davor PAUKOVIĆ, *PhD, University of Dubrovnik, Department of Mass Communication, Croatia*; Daniela BLAŽEVSKA, *PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Iustinianus Primus Faculty of Law, North Macedonia*; Tatjana TAPAVIČKI Duronjić, *PhD, University of Banja Luka, Faculty of Political Science, Bosnia and Herzegovina*.

Publishing Council

Živojin ĐURIĆ, *president, Institute for Political Studies, Belgrade*; Ljubiša DESPOTOVIĆ, *Institute for Political Studies, Belgrade*; Miša ĐURKOVIĆ, *Institute of European Studies, Belgrade*; Marijana CARIĆ, *University Business Academy in Novi Sad*; Jelisaveta TODOROVIĆ, *University of Niš, Faculty of Philosophy*; Zoran ARACKI, *University of Niš, Faculty of Philosophy*; Marija ĐORIĆ, *Institute for Political Studies, Belgrade*; Boro MERDOVIĆ, *Ministry of Interior of the Republic of Serbia*; Željko NINČIĆ, *Ministry of Interior of the Republic of Serbia*; Aleksandra ILIĆ, *University of Belgrade, Faculty of security studies, Belgrade*.

Language editor and proofreader for the Serbian language

Mara DESPOTOV, *University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad*

Translator, language editor, and proofreader for the English language

Jelena DUNĐERSKI, *University Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad*

Print

Mala knjiga, Novi Sad

Circulation

200 copies

Kultura polisa (The Culture of Polis) is a part of the international system of cross-referencing (CrossRef) and is currently in the process of connecting with all relevant scientific databases.

SADRŽAJ

Petar S. Ćurčić / Goran Nikolić

NASILJE KAO DRUŠTVENI FENOMEN 1-18

Maja Subotin / Rade S. Bogojević

ETIOLOŠKI ASPEKTI I POSLEDICE NASILNIČKOG
KRIMINALITETA 19-36

Željko Đ. Bjelajac

PROFIL NASILNIKA: RANI ZNACI ZA DETEKCIJU 37-54

Boro Merdović / Rajka Vujović

OBLICI I KARAKTERISTIKE INTERPERSONALNOG NASILJA ... 55-88

Jelena Matijašević / Joko Dragojlović

NASILJE U PORODICI – POJEDINI KRIMINOLOŠKI I
KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI 89-109

Aleksandar M. Filipović

DIGITALNO NASILJE PREMA ŽENAMA: IZLOŽENOST I
RIZICI 110-130

Jelena Stojić Dabetić

ISTANBULSKA KONVENCIJA – NESLAVNA DESETOGODIŠNJICA ... 131-146

Milica Kovačević

FEMICID I KRIVIČNOPRAVNA REAKCIJA: OSVRT NA PRAKSU
EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA 147-169

Rajka Vujović / Aleksandar M. Filipović

MEDIJSKI TRETMAN NASILJA NAD ŽENAMA 170-200

Željko Ninčić

VRŠNJAČKO NASILJE KAO OBLIK SOCIJALNE DESTRUKCIJE .. 201–222

Mina Zirojević / Ivana Spaić

RAZUMEVANJE KOLEKTIVNOG NASILJA 223–243

Božidar Banović / Veljko Turanjanin

NASILJE NA SPORTSKIM PRIREDBAMA: ANALIZA STAVOVA

STUDENATA 244–276

Momčilo Bajac / Željko Đ. Bjelajac

VEŠTAČKA INTELIGENCIJA (AI) U FUNKCIJI

PREPOZNAVANJA EMOCIJA I NASILNIČKOG MENTALITETA . 277–297

Uputstvo za autore 298–321

Nasilje kao društveni fenomen

Petar S. Ćurčić i Goran Nikolić

Institut za evropske studije, Beograd

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 316.624

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 1–18.

Primljeno: 3. maj 2022 • Revizija: 23. maj 2022 • Prihvaćeno: 26. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.1cn>

Podaci o autorima

Petar S. Ćurčić <https://orcid.org/0000-0002-1392-4427>

Goran Nikolić <https://orcid.org/0000-0001-9312-2194>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Autor za korespondenciju: Petar S. Ćurčić, Institut za evropske studije, Trg
Nikole Pašića 11, 11000 Beograd, Srbija. Email: petar.pero.curcic@gmail.com

* Cite (APA):

Ćurčić, P. S., & Nikolić, G. (2022). Nasilje kao društveni fenomen [Violence as Social Phenomenon]. *Kultura polisa*, 19(2), 1–18. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.1cn>

Sažetak

Kao pojava izuzetno drugog trajanja, nasilje ima veliku važnost ne samo u ljudskoj evoluciji i istoriji, već i u savremenom delovanju. Cilj ovog preglednog rada jeste da se, na osnovu literature, prikažu kako uzroci, tako i manifestacije nasilja u društvenom kontekstu. U prvom delu posebna pažnja posvećena je definisanju pojma nasilje, a potom je predstavljena i njegova tipologija. Već u definisanju postoje problemi budući da pojedini autori ističu fizički karatker, dok drugi veruju da pored fizičke sile postoje i emocionalni i duhovni činioci nasilja. Nasilje ima višestruke uzroke. Sa jedne strane, naučnici smatraju da je ono uslovljeno biološkim faktorima (pre svega genetskim i endokrinološkim). Sa druge strane, istraživači, pre svega iz društvenih nauka, ističu da je ova pojava vezana ne samo za biološke, nego i za društvene faktore (siromaštvo, kulturu, rodne uloge itd.). U društvima postoje različiti vidovi nasilja. Pored mnogih oblika kriminaliteta i nasilja u porodici, vrlo važan aspekt igra i političko nasilje koje sprovode podjednako državne ustanove i paradržavne organizacije (kriminalne, fundamentalističke i terorističke grupe). U radu je postavljeno i pitanje da li nasilje opada tokom vremena. Na osnovu drugih radova uočeno je da postoje dve škole mišljenja. Prema jednoj grupi autora (poput Norberta Elijasa i Stivena Pinkera), sa procesom razvoja trgovine i tehnologija i širenjem ideja prosvetiteljstva dolazi do nesumnjivog opadanja nasilja i danas se živi u najsigurnijem od svih vremena. Suprotno tome, njihovi kritičari ističu da nasilje ne samo da nije nestalo, već je dobilo nove oblike i da je masovnije nego ikada.

Ključne reči: Nasilje, društvo, društvena pojava, manifestacije nasilja, tipologija, etiologija

Nasilje kao društveni fenomen

Šta povezuje biblijsko Kainovo ubistvo Avelja, Trojanski rat, Pikasovu Gerniku i terorističke napade 11. septembra 2001. godine? Bez ikakve dileme nasilje je sastavni deo čovekove prošlosti. Iako čovek savremenog doba živi u značajno izmenjenom životnom okruženju, nasilje je ostalo veoma prisutno obeležje njegovog života, eskalirajući u različite oblike čijom se manifestacijom ugrožavaju vitalne sfere funkcionisanja društva (Bjelajac & Matijašević, 2013, p. 409). Mnoge društvene i prirodne nauke definišu ovaj fenomen na različite načine. Tako, prema minimalističkom pristupu, nasilje podrazumeva silu, a različiti teorijski pravci apostrofiraju važnost ciljeva, aktera i metoda (Boatca & Lamnek, 2003, pp. 13–22). Nema sumnje da je i agresivnost pojava koju psiholozi često povezuju sa nasiljem. Naime, agresija se manifestuje na psihičkom, fizičkom, kognitivnom i društvenom nivou. Na osnovu određenih tipologija, nasilje se deli na emocionalno (ili afektno) i takozvano hladno (ili instrumentalno to jest ciljnoracionalno). Prema drugoj podeli postoji proaktivna i reaktivna agresija. I dok reaktivna podrazumeva reakciju na pritisak spolja, proaktivna podrazumeva da se silom volja nameće drugima. Međutim, teško je staviti potpuni znak jednakosti između agresije i nasilja. Naime, nasilje prevazilazi okvire adaptibilnosti i ima za cilj nanošenje emocionalne i fizičke štete koja može dovesti i do smrtnog ishoda (Garaigordobil, 2012, pp. 99–102).

Polazeći od toga da i samo definisanje ovog pojma podrazumeva da se u vidu imaju različiti naučni i socijalni aspekti, cilj ovoga rada je da se na osnovu analize literature na pregledan način prikažu moguće perspektive razumevanja nasilja u društvu, podrazumevajući pod tim sve moguće uzroke i manifestacije (koje su uočljive u najrazličitijim oblastima ljudskog života od porodičnih odnosa, privrede, politike, religije i istorije).

Uzroci nasilja: između fiziologije i psihologije

Na osnovu svega navedenog može se sa pravom postaviti pitanje šta ljudska bića motiviše da budu nasilna? Na ovo veliko i važno pitanje postoje

različiti odgovori. Iako su nekadašnji biolozi (poput Lombroza) pokušavali da na osnovu fizičkog izgleda utvrde zakone kriminogenog ponašanja, te su teorije danas napuštene i ustupile su mesto novim pristupima (Tošić, 2016, pp. 20–22). Prema savremenim istraživanjima, mnogi biohemijski faktori igraju značajnu ulogu u sticanju predispozicije za nasilno ponašanje. Pored genetskog faktora (posebno prisustvo dodatnog X i Y hromozoma koji utiče na antisocijalno i agresivno delovanje), veliku važnost imaju i endokrinološki i neurološki faktori (prisustvo testosterona, kateholamina, brzina neurotransmitera, aktivnost parasimpatičkog nervnog sistema) (Garaigordobil, 2012, pp. 102–104). Poremećaji pažnje, hiperaktivnost, disleksija, otežan govor i brojne povrede nervnog sistema mogu takođe biti značajan činilac (Englander 2003, 85–95).

Još je Platon govorio da je zločinac čovek bolesne duše, koji deluje pod uticajem strasti i biološke degeneracije. Suprotno tome, njegov učenik Aristotel je tražio spoljne korene nasilnosti. Milenijumima kasnije, psiholozi su nastavili debatu na tragu starih podela. Adler i Frojd pisali su o urođenoj ljudskoj agresivnosti. Slično njima, Melani Klajn je verovala da se ova pojava razvija pod uticajem nasleđa, ali i događaja iz najranijeg detinjstva i usled poremećaja ličnosti. Nasuprot ovim stavovima, mnoge psihološke škole veruju da nasilje nije urođena pojava, već da se stiče dejstvom različitih faktora. Ono može biti posledica instrumentalnog i društvenog učenja, učenja po modelu i klasičnog uslovljavanja. Prema teoriji atencioznosti, koja je u skladu sa učenjem po modelu, veruje se da deca najpre od svojih bližnjih mogu da nauče kako da se ponašaju. Prema drugima, agresija nastaje u nedostaku tolerancije prema frustraciji. Veoma je važno uzeti u obzir aspekt vrednosti, jer nasilnici mogu da poseduju nesklad između akcija i verovanja (Garaigordobil, 2012, pp. 104–107).

Prema istraživanjima koja su sprovedena u Srbiji pre nekoliko godina među nasilnicima dominiraju muškarci (92,2%) i osobe niskog obrazovnog nivoa (87%). Takođe, samo je oko četvrtine počinilaca već vršilo krivična dela. Alkoholičari čine 21,4% nasilnika, a među ubicama je 57,1% onih koji su zločin izvršili pod dejstvom alkohola. Mali udeo (2,6%) je koristio psihoaktivne supstance. Nema sumnje da je povezanost sa mentalnim oboljenjima

velika buduću da je 31,2% nasilnika prethodno bilo na psihijatrijskom tretmanu. Među najčešćim dijagnozama kod nasilnika nalaze se: alkoholizam (25%), anksiozni poremećaji (22,9%), a pratili su ih i poremećaji raspoloženja, shizofrene psihoze, poremećaji ličnosti, neurotski poremećaji, paranoidna psihoza i druge (Gajić & al., 2016, pp. 224–299).

Kriminološke i sociološke perspektive nasilja

Bez ikakvog dvoumljenja nasilje ostavlja ogromne posledice u društvu. Postoje finansijske procene koje ukazuju da se u Sjedinjenim Američkim Državama šteta od nasilja meri nekoliko stotina milijardi dolara. Deca koja trpe nasilje, takođe mogu da pokažu izražene sklonosti ka medicinskim i psihičkim problemima (Englander, 2003, pp. 1–6). Istraživanja ukazuju da kolektivističke zajednice imaju manji stepen nasilja od individualizovanih, što se objašnjava većim stepenom samokontrole i okrenutosti ka porodici. Bitan emocionalni faktor je i mržnja između grupa. Ljudska istorija pokazala je da je dehumanizovanje i delegitimizovanje protivnika, kao i deindividualizacija agresora neretko stvarala plodno tle za nasilje velikog obima (Garaigordobil, 2012, pp. 107–114).

Kriminologiji su poznati različiti oblici nasilja (ubistvo, seksualno zlostavljanje, silovanje, pljačka, tuče, zlostavljanje maloletnika i starih ljudi). Međutim, nisu sve vrste bile podjednako osuđivane u društvu zbog uticaja kulture i tradicija. Primera radi, krajem XX veka ozbiljno je počeo da se proučava fenomen nasilja nad decom i ženama (Englander, 2003, pp. 12–22). Dugo se verovalo, pod uticajem rimskog prava i religije, da muškarac ima potpuno preimućstvo nad članovima porodice (Englander, 2003, pp. 25–29; Deretić, 2020, pp. 693–695). Slično važi i za seksualno nasilje, a danas se pod njim podrazumeva neprikladno dodirivanje, seksualni kontakt i polni odnos. Pored fizičkog nasilja, poslednjih nekoliko decenija takođe se afirmiše i proučavanje emocionalnog nasilja pod kojim se najčešće podrazumeva degradiranje pojedinca i njegovih kognitivnih sposobnosti (Englander, 2003, pp. 22–25). Sa razvojem interneta pojavljuje se i veoma složeno polje digitalnog nasilja koje pored starih metoda agresije donosi nove oblike (Bjelajac, 2021,

pp. 16–32).

Radovi pokazuju da rodna uloga igra veoma bitnu ulogu. Prema rezultatima koje je prenela Elizabet Englander, većina muških nasilnika bira za žrtve žene (67%), a 23% se opredeljuje za nasilje izvan kuće, dok je svega 10% nasilno i u kući i na ulici (Englander, 2003, pp. 30–35). U nauci vlada nesaglasje o odnosu nasilja i klasno-rasne pripadnosti. Dok jedni isključuju mogućnost da postoji bilo kakva veza između socijalnog miljea i nasilja, drugi, pak, insistiraju na tome da je društvena determinatna ključna u shvatanju ovog fenomena. Siromaštvo se isticalo kao najvažniji katalizator nasilja, a kritičari ovakvog pristupa smatrali su da autori zanemaruju čitav kontekst socijalne patologije u kome se siromašni i neobrazovani ljudi inspirišu hostilnim ponašanjem (Englander, 2003, pp. 35–42). Zagovornici teorije rasne uslovljenosti nasilja tvrdili su da u Sjedinjenim Američkim Državama dominantnu populaciju nasilnika čine Afro-Amerikanci i Hispano-Amerikanci zanemarujući da je najviše žrtava upravo unutar tih skupina (Englander, 2003, pp. 43–46). Veza između urbanih celina i nasilja takođe je prepoznata u sociologiji. Gustina naseljenosti uz brojne druge faktore dovodi do toga da u gradovima konstantno raste stopa nasilja. Međutim, kritičari ove teze ističu ne samo da ove stope rasta moraju posmatrati u skladu sa ukupnom populacijom, već i da se zanemaruju određeni fenomeni (stopa suicida je, primera radi, veća u ruralnim, nego li u urbanim sredinama) (Englander, 2003, pp. 50–53). Slično digitalnom nasilju, i navijački huliganizam pojava je koja se mora razumeti u multifaktorskom ključu. Socijalni milje navijača koji najčešće potiču iz marginalizovanih društvenih grupa dovodi do čvršćeg povezivanja. Osećaj nepripadanja dominantnoj matrici, kao i kultura nasilja i politički ekstremizam pokazatelji su jedne dublje pojave koja dovodi do radikalizacije ovih grupa (Golijan, 2021, pp. 167–174).

Teorije o poreklu nasilja imaju različita polazišta. Prema Hiršijevoj teoriji socijalne kontrole, reč je o direktnoj obrnutoj proporcionalnosti između bogatstva i stope nasilja. Bogati ljudi ne žele da izgube imetak i zbog toga se suzdržavaju od nasilja. Suprotno materijalističkom pristupu, Saterlendova teorija diferencijalne asocijacije pokazuje da osobe koje neguju vrednosti

ka rušenju pravila su sklonije da čine nasilje. Brojni analitičari isticali su i psihopatološki kontekst nasilnika (mentalne bolesti pre svega) (Englander, 2003, pp. 46–50). Funkcionalisti veruju da se u anomalijama ustanova razvija kriminalitet. Teorija sistema teži da nasilje razume kao fenomen koji prožima sve elemente društva. Teoretičari konflikta tvrde da je nasilje samo krajnji oblik sukoba budući da svako društvo u sebi nosi konfliktni potencijal. Po drugim teoretičarima, oni koji upravljaju resursima koriste nasilje kako bi nastavili sopstvenu dominaciju. Prateći Dirkemovu tezu o anomiji, pojedini sociolozi su verovali da je pojava nasilja rezultat propasti društvenih normi. Na kraju, pristalice multifaktorske analize ističu da nasilje ima mnoge uzroke (klima, trgovina, industrija, siromaštvo, mentalitet, kultura, itd.) (Tošić, 2016, pp. 25–27).

Nasilje između politike i moći

Monopolizacija nasilja od strane države veoma je bitan fenomen koji su apostrofirali i filozofi i sociolozi. Naime, autoritet vlasti zasniva se na sili i potčinjavanju pojedinaca. Pored toga, postoje različiti mehanizmi socijalne kontrole. Mišel Fuko je, primera radi, proučavajući radove Džeremija Bentana ukazao da svaki režim teži da ogoljeno fizičko nasilje zameni opštim i neupadljivim nadzorom (Veber, 2014, pp. 47–53; Marinković, 2007, pp. 100–102). Disciplinovanje ljudi odavno je bilo prisutno i igralo je značajnu ulogu u ljudskoj istoriji. Javna ubijanja i mučenja neretko su imala i elemente spektakla. Promena u pristupu nastupila je u XIX veku kada je otvorena tortura i sigurna smrt osuđenika i optuženih zamenjena višegodišnjim lišavanjem slobode, neizvesnošću kazne i dugoročnim međuzatvoreničkim nasiljem (Fuko, 1997, pp. 12–13, 35–38, 40–41, 55, 110–111, 137, 240, 264).

Znatno pre Fukoa, Norbert Elias je zaključio kako upotreba fizičke sile od strane države razvija kod građana osećaj samodiscipline i odgovornosti. Međutim, krivulja disciplinovanja nije išla pravolinijski, već je imala i razne amplitude, ali je dovela do veće (samo)kontrole građana. Ipak, pravo na nasilje u starijim epohama (posebno u feudalizmu) bilo je rezultat decentracije sile koja je bila u rukama feudalaca. Ovakva nemoć centra često je dovodila

do nasilnih sukoba među velmožama i doprinela je znatno većoj političkoj nestabilnosti sa puno žrtava. Tek je jačanje centralne vlasti, a posebno preko njenih bezbednosnih snaga i poreske uprave, dovelo do opadanja stope homocida (Elijas, 2001, pp. 248–249, 310, 397–398, 426–427, 499–504, 507, 526, 552, 566).

Odnos između moći i nasilja zaslužuje poseban osvrt. Među sociolozima i filozofima postoji nesaglasije oko toga da li primat u genezi moći ima nasilje ili konsenzus pojedinaca da se vlast prihvati. Tako, Hana Arent i Talkot Parsons veruju da moć počiva upravo na prihvatanju odnosa bez agresije. Međutim, povezanost moći i nasilja mnogo je veća nego što su oni pretpostavljali (Marković & Djustibek, 2022, p. 30), jer se monopol sile koristi i u demokratskim i u totalitarnim državama (Antonić, 2006, pp. 65, 69, 70–73, 75–76).

Političkom nasilju, posebno državnom i terorističkom nesumnjivo pripada posebno mesto u ljudskoj istoriji. Država na razne načine može da bude sprovedilac ovih aktivnosti. Deportacija i zatvaranje političkih protivnika, prekomerna upotreba sile na protestima, atomizacija i izolacija pojedinca samo su neke od mera koje se mogu upotrebiti (Enzmann, 2013, pp. 44–47).

Mafijaške, a posebno terorističke grupe (premda ne treba zanemariti i vezu između ove dve grupacije), takođe prepoznate su kao veoma negativni činoci po društvenu stabilnost i poredak. U nauci, ipak, postoji problem u definisanju terorizma budući da države nemaju unifikovan sistem određivanja terorista. Ovaj nesklad neretko se zloupotrebljava u međudržavnim sukobima (Petrović, 2020, pp. 148–157; Zeković & Beriša, 2018, pp. 481–502).

Građanski otpor, revolucija i eskremizam takođe su važni fenomeni. Međutim, svi ovi oblici razlikuju se prema legitimnosti, legalnosti, ciljevima, karakteru i meti. To sve podrazumeva da se nasilje mora gledati u širem kontekstu. Povratak pravnog poretka, motivisan moralnim ciljevima, glavna je karakteristika građanskog otpora. Suprotno tome, revolucija teži da sruši postojeći politički i društveni sistem. Terorizam stremi da umani ulogu države, dok ekstremizam pokušava da svoju viziju uprave i društva nametne svim činocima. Veoma je važno naglasiti da je teror oruđe kojem podjednako pribegavaju i državne i nedržavne strukture (Enzmann, 2013, pp. 47–53).

Broji politikolozi ističu teorije deprivacije (ugroženost određenih grupa dovodi do borbe) i kulture (sklonost određenih zajednica ka nasilju) kojima se objašnjava nasilje na mikro, mezo i marko nivou (Enzmann, 2013, pp. 54–58).

Paralelno sa opadanjem međudržavnih ratova u svetu, raste broj asimetričnih sukoba u kojima učestvuju neregularne snage. Većina savremenih borbi vodi se izvan Evrope, a u zemljama trećeg sveta pored političkih sukoba neretko je prisutna i ekonomija nasilja koja podrazumeva da se gospodari rata, privatne ratničke kompanije i kriminalci izdržavaju trgovinom oružjem i drogom, kao i konfiskacijom humanitarne pomoći (Welzer, 2013, pp. 32–39). Nedostatak resursa ili njihova zloupotreba od strane različitih činilaca (pre svega multinacionalnih kompanija) ukazuju na to da se u oblastima koje trpe posledice ovih pojava često razvijaju i brutalni konflikti. Rog Afrike i njegovo zaleđe sve do Ruande i Konga primer su takvog razvoja događaja (Böcker, 2013, pp. 25–31). Stoga, teoretičari održivog razvoja veruju da treba pristupiti normalizaciji odnosa na holističan način pre svega prevazilaženjem siromaštva, zaraznih bolesti i gladi, ali i svetskim jedinstvom u rešavanju fenomena klimatskih promena (Saks, 2014, pp. 303, 314–315). Uloga rata je dvosmerna. Dok, s jedne strane, za sobom ostavlja mnoge žrtve, s druge strane on među državama potvrđuje dominaciju pobednika kroz novi poredak (Planert, 2013, pp. 40–49).

Pored ubijanja i materijalnih razaranja, poseban aspekt nasilja u ratu predstavlja i silovanje. Ipak, tek su sudovi za ratne zločine u Ruandi i Jugoslaviji ovu pojavu krenuli sistematski da osuđuju, ali se i danas mahom procesuiraju nasilnici nad ženama i decom. Silovatelji muškaraca ređe pojavljuju pre svega iz straha žrtava da zbog homoseksualnih odnosa i demaskulinizacije ne budu izopšteni iz zajednice (Rokvić, 2017, pp. 114–119). Silovanje u zatvorskim jedinicama retko se prijavljuje iz identičnih razloga. Zbog toga, ne postoje realne statistike koje bi dale realnu sliku učestalosti te pojave. Među zatvorenicima posebno su žrtve ne samo mladi ljudi, homoseksualci, denuncijanti, osobe sa fizičkom slabošću/hendikepom, već i pripadnici različitih etničkih, rasnih i kriminogenih grupa (Pavlović,

Radojković, 2016, pp. 71–80).

Protivrečni odnos religije i nasilja

Nakon nekoliko vekova pauze (posebno posle verskih ratova u Evropi koji su obeležili veći deo ranomoderne epohe), religijski konflikti su ponovo postali akutelni. Masovno samoubistvo pripadnika sekte „Hram naroda” u Džonstaunu u Gvajani, operacija na ranču Vako u Teksasu, teroristički napad u Oklahoma sitiju, pojava radikalnog islama i brojni sukobi koji prate linije verskih podela (Palestina–Izrael, Mjanmar, Irak–Iran, Bosna i Hercegovina, Kosovo i Metohija, Kipar, Severna Irska), pokazuju da se faktor vere ne sme zanemarivati (Kippenberg, 2013, pp. 66–74). Mnogi naučnici pokušavaju da u pojedinim religijama pronađu konfliktan potencijal, a posebno je to slučaj sa islamskim terorizmom koji je postao toliko aktuelan poslednjih godina.

Krstaški i ranomoderni verski ratovi, ali i sukobi između Indije i Pakistana, poslužili su mnogim kritičarima da ukažu da je vera uzročnik nasilja. Kako Karen Armstrong sugerše, odnos religije i nasilja veoma je složen i protivrečan. Sve civilizacije nastale nakon neolitske revolucije stvorile su poredak nejednakosti u kome je privilegovana klasa vodila duhovni život. Premda je nasilje bilo osuđivano u Starom Zavetu, u istom tekstu postoje i nebrojeni primeri njegovog opravdanja i razumevanja iz moralističkog (Sodoma i Gomora) ili praktično-političkog razloga (tolerisanje jevrejskog ropstva tokom vekova od strane njihovih vođa). Suprotno tome, u Novom je Zavetu jasno istaknut karakter nenasilja. Međutim, sa inkorporacijom hrišćanstva u rimske institucije tokom IV veka, i zvanična crkva ne samo da je opravdavala državno nasilje, nego ga je i koristila u obračunu sa dogmatskim i drugim protivnicima. U odnosu vere i nasilja, ne smeju se zapostaviti politički i socijalni faktori. Islam, iako osuđuje nasilje i pošteduje takozvane narode knjige (hrišćane, Jevreje i zoroastrijance), prestupnike, bezbožnike i ateiste surovo kažnjava. Segregacija na osnovu vere bila je česta pojava i u muslimanskim i u hrišćanskim zemljama. Kritičari religije neretko gube iz vida političku dimenziju verskih sukoba. Primeri reformacije i uspona islamskog fundamentalizma nakon pokušaja vesternizacije bliskoistočnih društava pokazuju da spoljni pritisak

može da proizvede reaktivan odgovor širokih razmera i posledica (Armstrong, 2015, pp. 9–14, 21–126, 138–139, 142–152, 178–201, 249–255, 276–291, 315–345, 360–392).

Diskusija: opada li nasilje tokom vremena?

Premda je teorija o opadnju stope nasilja tokom moderne epohe stara gotovo vek, nedavno je kanadsko-američki kognitivni psiholog i intelektualac Stiven Pinker u dva svoja dela pokušao da ponovo aktuelizuje ovo pitanje. Njegova polazna pretpostavka jeste da je zahvaljujući dejstvu prosvetiteljstva i civilizovanja došlo do znatnog smanjenja stope nasilja (posebno homocida) (Pinker, 2011, pp. 59–129; Roth, 2020, pp. 91–101). Preuzevši od Norberta Elijasa glavne teze, i Pinker je saglasan sa time da je civilizovanje, pored praktičnih i materijalnih aspekata kontrole sile, imalo i svoje duhovne korene posebno od vremena Prosvetiteljstva. Napori progresivista dali su doprinos tome da se stare predrasude, sujeverja i kultura nasilja zameni racionalnim odnosom prema pojedincima i njihovim pravima (a kao lakmus papir, Pinker koristi mnogobrojne grupe od Afro–Amerikanaca do pripadnika LGBT populacije) (Pinker, 2011, pp. 129–189, 378–482; Pinker, 2018, pp. 187–235).

Pinkerove teze nisu bile jednoglasno prihvaćene u nauci. Iako nema nikakve sumnje da su njegova dva dela probudila pravu malu revoluciju (pre nekoliko godina izdata je i Kembrička istorija nasilja u više tomova), kritičari su isticali, kako opšte, tako i posebne nedostatke (Micale & Dwyer, 2020, pp. 1–6). Pojedini arheolozi smatraju da je Stiven Pinker ne samo krivo interpretirao podatke o masovnim grobnicama (poput lokaliteta Vedbæk u Danskoj), već je i gubio iz vida činjenicu da je u paleolitskoj arheologiji teško utvrditi da li su povrede nastale slučajno ili namerno (Fibiger, 2020, pp. 7–13). Redukcionista orijentacija ka homocidima smatra se najčešćom opaskom na Pinkerov račun budući da nije dat odgovarajući osvrt na nove oblike nasilja (kao što su nasilje nad ženama, decom itd.) (Bourke, 2020, pp. 105–112; Lord Smail, 2020, pp. 122–125). Takođe, fokusom na evroatlantsko

ekonomsko i političko jezgro izgubila se puna globalna slika, smatraju Pinkerovi kritičari (Micale, 2020, pp. 127–138).

Uloga prosvetiteljstva u istoriji nasilja i dalje je predmet rasprava. Dok optimisti veruju da je uspon racionalizma i prava čoveka i građanina doprineo da se svet učini humanijim mestom za život, brojni kritičari smatraju da je zahvaljujući naglom usponu nauke i tehnologije došlo do ogromne zloupotrebe znanja u svrhu nasilja. Primera radi, Zigmunt Bauman, Hana Arendt, Teodor Adorno i Džordž Mose veruju da je rasizam produkt prosvetiteljske težnje za tipologizacijom ljudi (Docker, 2008, 189–195, 213–216).

Zaključak

Bez ikakve sumnje može se reći da je nasilje fenomen koji u stopu prati čoveka kroz istoriju. Polazeći od cilja rada da se na osnovu literature prikažu različite perspektive istraživanja i svi mogući socijalni aspekti nasilja, uočeno je da različite naučne discipline ne samo da prepoznaju ovu pojavu u gotovo svim segmentima društva, već se i ne mogu usaglasiti oko prirode i uzroka ovog važnog pojma.

Koreni nasilničkog ponašanja se mogu objasniti na različite načine. Biologijom inspirisani naučnici veruju da brojni genetički, endokrinološki i neurološki poremećaji (uz povrede i psihopatološka stanja) predstavljaju važan preduslov za razvoj agresivnosti. Pored evolucionističkog pristupa (koji je zastupa stanovište da su ljudi nasledili dosta osobina iz primitivnih zajednica), psiholozi pokušavaju, polazeći od pretpostavke da je čovek *tabula rasa*, da razvoj nasilništva povežu sa ljudskim iskustvom. Od rođenja, čovek se suočava sa velikim brojem izazova i neprestalno uči (što podražavanjem, što instrumentalno, što socijalizacijom).

Filozofi i sociolozi vekovima pokušavaju da predoče „dijalektiku nasilja” u punom smislu. Sa jedne strane, ljudska priroda neretko se posmatra pesimistički i veruje se u staro načelo *homo homini lupus est*. Otuda, uloga države jeste da bude regulator to jest da vodi računa o miru kontrolisanom upotrebom nasilja. Sa druge strane, optimisti veruju da je prosvetiteljski progres i vera u čoveka

doprinela da se nasilje obuzda. Međutim, svedoci smo toga da je pojam nasilja izuzetno teško definisati. Dok se jedni oslanjaju na fizički aspekt, drugi proširuju definiciju na polje psihologije, emocija, pa čak i kulture, ističući da je nasilje uslovljeno kulturom i vladajućim vrednostima. Stoga, u poslednje vreme postoje pokušaji da se što više definišu oblici nasilja koji su bili sistemski zanemarivani (nasilje nad ženama i decom) ili nisu postojali (nasilje na internetu).

Reference

- Antonić, S. (2006). U odbranu Parsonsovog shvatanja moći. *Sociološki pregled*, 40(1), 57–79. <https://doi.org/10.5937/socpreg0601057A>
- Armstrong, K. (2015). *Fields of Blood* [Polja krvi]. Anchor Books.
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala. *Pravo - teorija i praksa*, 38(4), 16–32. <https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409–425. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1278/1224>
- Boatca, M., Lamnek, S. (2003). Gegenwartsdiagnosen zu Gewalt im Geschlechterverhältnis [Savremene dijagnoze nasilja u rodnim odnosima]. In S. Lamnek and M. Boatca (Eds.), *Geschlecht – Gewalt – Gesellschaft* (pp. 13–37). Leske + Budrich.
- Böcker, M. (2013). Klimawandel [Klimatske promene]. In C. Gudehus and M. Christ (Eds.), *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* (pp. 25–32). Verlag J. B. Metzler.
- Bourke, J. (2020). The Rise and Rise of Sexual Violence [Sve veći porast seksualnog nasilja]. In M. Micale and P. Dwyer (Eds.), *On Violence in History* (pp. 104–117). Berghahn.
- Docker, J. (2008). *The Origins of Violence* [Poreklo nasilja]. Pluto Press.
- Elijas, N. (2001). *Proces civilizacije. Sociogenetička i psihogenetička istraživanja*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Englander, E. (2003). *Understanding Violence* [Razumevanje nasilja]. Lawrence Erlbaum & Associates.
- Enzmann, B. (2013). Politische Gewalt Formen, Hintergründe, Überwindbarkeit [Oblici političkog nasilja, pozadina, premostivost]. In B. Enzmann (Ed.), *Handbuch Politische Gewalt. Formen – Ursachen – Legitimation –*

Begrenzung (pp. 43–67). Springer VS.

- Fibiger, L. (2020). The Past as a Foreign Country: Bioarchaeological Perspectives on Pinker's "Prehistoric Anarchy" [Prošlost kao strana zemlja: bioarheološke perspektive Pinkerove „praistorijske anarhije“]. In M. Micale and P. Dwyer (Eds.), *On Violence in History* (pp. 6–17). Berghahn.
- Fuko, M. (1997). *Nadzirati i kažnjavati*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Gajić, Z., Milatović, J., Golubović, B., Dadasović, J., Ralević, S., & Golubović, J. (2016). Sociodemografske i psihijatrijske karakteristike počinilaca ubistva u Srbiji – pokrajini Vojvodini (1996–2005). *Medicinski pregled*, 69(7–8), 224–229. <https://doi.org/10.2298/MPNS1608224G>
- Garaigordobil, M. (2012). Psychology of Hatred and Violence: Definition, Explanatory Theories, Cognitive-Emotional Factors, and Prevention Strategies [Psihologija mržnje i nasilja: definicija, teorije objašnjenja, kognitivno-emocionalni faktori i strategije prevencije.]. In H. R. Cunningham and W. F. Berry (Eds.), *Handbook on the Psychology of Violence* (pp. 99–123). Nova Science Publishers.
- Golijan, I. D. (2021). Nasilje u sportu i huliganizam. *Bezbednost*, 63(1), 167–186. <https://doi.org/10.5937/bezbednost2101167G>
- Kippenberg, J. (2013). Religion [Religija]. In C. Gudehus and M. Christ (Eds.), *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* (pp. 66–75). Verlag J. B. Metzler.
- Lord Smail, D. (2020). The Inner Demons of the Better Angels of Our Nature [Unutrašnji demoni boljih anđela naše prirode]. In M. Micale and P. Dwyer (Eds.), *On Violence in History* (pp.117–128). Berghahn.
- Marinković, D. (2007). *Uvod u sociologiju*. Mediterran Publishing.
- Marković, D. M., & Djustibek, B. (2022). Creating Culture of Peace: Non-Violent Conflict Resolution [Kreiranje kulture mira: Nenasilno rešavanje konflikata]. *Kultura polisa*, 19(1), 25–44. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.1r.2mdj>

- Micale M., & Dwyer P. (2020). History, Violence, and Steven Pinker [Istorija, nasilje i Stiven Pinker]. In M. Micale and P. Dwyer (Eds.), *On Violence in History* (pp. 1-6). Berghahn.
- Micale, M. (2020). What Pinker Leaves Out. The Inner Demons of The Better Angels of Our Nature [Šta Pinker izostavlja. Unutrašnji demoni boljih anđela naše prirode]. In M. Micale and P. Dwyer (Eds.), *On Violence in History* (pp. 128–140). Berghahn.
- Pavlović, Z., & Radojković, Z. (2016). Seksualno nasilje u zatvorima. *Vojno delo*, 68(2), 72-83. <https://doi.org/10.5937/vojdelo1602072P>
- Petrović, D. B. (2020). Opšte karakteristike osnovnog pojma terorizma. *Strani pravni život*, 64(4), 147-160. <https://doi.org/10.5937/spz64-29537>
- Pinker, S. (2011). *The Better Angels of our Nature. Why Violence has declined* [Bolji anđeli naše prirode. Zašto se nasilje smanjilo]. Viking.
- Pinker, S. (2018). *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress* [Prosvetljenje sada: razlog za razum, nauku, humanizam i napredak]. Penguin.
- Planert, U. (2013). Nationalismus [Nacionalizam]. In C. Gudehus and M. Christ (Eds.), *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* (pp. 41–50). Verlag J. B. Metzler
- Rokvić, V. (2017). Seksualno i rodno zasnovano nasilje u oružanim sukobima. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti*, 1, 111-126. <https://doi.org/10.5937/GFB1701111R>
- Roth, R. (2020). Does Better Angels of Our Nature Hold Up as History? [Da li se "Bolji anđeli naše prirode" smatra istorijom?] In M. Micale and P. Dwyer (Eds.), *On Violence in History* (pp. 91–104). Berghahn.
- Saks Dž. (2014). *Doba održivog razvoja*. Službeni glasnik & CIRSD.
- Tošić, D. (2016). Etiologija nasilničkog ponašanja. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 88(1), 17–31. <https://doi.org/10.5937/gakv1601017T>

- Veber, M. (2014). *Država, Racionalna ustanova države i moderne političke partije i parlamenti*. Mediterran Publishing.
- Welzer, H. (2013). Krieg [Rat]. In C. Gudehus and M. Christ (Eds.), *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch* (pp. 32–41). Verlag J. B. Metzler.
- Zeković, G., & Beriša, H. (2018). Modeli terorističke agresije. *Vojno delo*, 70(2), 481–504. <https://doi.org/10.5937/vojdela1802481Z>

Violence as Social Phenomenon

Petar S. Ćurčić and Goran Nikolić

Institute of European Studies, Belgrade

Resume

The aim of the article is to present violence as a social phenomenon by reviewing various sources from different disciplines (such as history, psychology, sociology etc.). As a phenomenon of extremely different duration, violence is extremely important not only in human evolution and history, but also in modern action. In the first part, special attention is paid to defining the concept of violence, and then its typology in the social context is presented. Violence has multiple causes. There are already problems in the definition, since some authors emphasize the physical character, while others believe that in addition to physical force, there are also emotional and spiritual factors of violence. On the one hand, scientists believe that it is conditioned by biological factors (primarily genetic and endocrinological). On the other hand, scientists, primarily from the social sciences, point out that this phenomenon is related not only to biological but also to social factors (poverty, culture, gender roles, etc.). There are different types of violence in societies. In addition to many forms of crime and domestic violence, a very important aspect is political violence perpetrated by state institutions and parastatal organizations (criminal, fundamentalist and terrorist groups). The paper also raises the question of whether violence declines over time due to various factors. Based on other papers, it was noticed that there are two schools of thought. According to a group of authors (such as Norbert Elias and Stephen Pinker), with the process of technological development and the spread of ideas, there is an undoubted decline in violence and today we live in the safest of all times. On the contrary, their critics point out that violence has not only not disappeared but has taken on new forms.

Keywords: violence, society, social phenomenon, manifestation, typology, aetiology

Etiološki aspekti i posledice nasilničkog kriminaliteta

Maja Subotin¹ and Rade S. Bogojević²

¹Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

² Univerzitet Union, Beograd
Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 343.85/.9

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 19–36.

Primljeno: 30. mart 2022 • Revizija: 23. maj 2022 • Prihvaćeno: 28. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.19sb>

Podaci o autorima

Maja Subotin <https://orcid.org/0000-0003-2342-196X>

Rade S. Bogojević <https://orcid.org/0000-0003-1422-6177>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Autor za korespondenciju: Maja Subotin, Pravni fakultet za privredu i
pravosuđe, Geri Karolja 1, 21107 Novi Sad, Srbija.

Email: maja.subotin@pravni-fakultet.info

* Cite (APA):

Subotin, M., & Bogojević, R. S. (2022). Etiološki aspekti i posledice nasilničkog kriminaliteta [Etiological Aspects and Consequences of Violent Crime]. *Kultura polisa*, 19(2), 19–36.
<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.19sb>

Sažetak

Nasilnički kriminalitet predstavlja jedan od najstarijih oblika kriminaliteta, te je praktično oduvek prisutan u društvu. Kada se sagledaju svi oblici ispoljavanja kriminaliteta, nasilnički kriminalitet izaziva najsnažniju reakciju i najoštriju osudu društva, jer se njime ugrožavaju, kako život čoveka kao najznačajnija ljudska i društvena vrednost, tako i imovina ili druge vrednosti i dobra žrtve ili društva. U savremenom društvu, on je prisutan svuda oko nas, u porodici, školi, na poslu, ulici, utakmicama i raznim drugim manifestacijama. Napretkom društva, on danas sve više postaje naša nezaobilazna društvena svakodnevica. U odnosu na ostale oblike oblike kriminaliteta, ovde do izražaja dolazi značajnija sklonost nasilnika ka izživljavanju, kao i njegova drskost i bezobzirnost prilikom prinuđavanja drugog da trpi takvo ponašanje. Posledice nasilničkog kriminaliteta mogu biti izuzetno destruktivne i reflektuju se na pojedinca u vidu psihičkih, socijalnih i seksualnih problema, ali i na njegovo bliže okruženje i društvo u celini kroz narušavanje kvaliteta života. Upravo zbog toga suzbijanje nasilničkog kriminaliteta predstavlja jedan od primarnih zadataka svake države, a preduslov za realizovanje ovog zadatka jeste razumevanje njegovog etiološkog aspekta kako bi se kreirale efikasne mere prevencije. Cilj rada jeste da se kroz analizu i sistematizovanje saznanja u pogledu uzroka nasilničkog kriminaliteta ukaže i na destruktivnost posledica koje proističu iz ovog pojavnog oblika kriminaliteta, te na značaj kreiranja preventivnih mera koje polaze upravo od ovih faktora, ne gubeći iz vida ni posledice koje je takođe potrebno preduprediti.

Keywords: nasilje, kriminalitet, delikti nasilja, uzroci, faktori

Etiološki aspekti i posledice nasilničkog kriminaliteta

Danas ne postoji društvo u kome nasilnički kriminalitet nije prisutan, a primetno je da razvoj civilizacije do sada nije uticao na smanjivanje, odnosno suzbijanje ove negativne društvene pojave.

Shvaćeno u tom kontekstu, nasilje predstavlja globalni problem koji prožima sve segmente funkcionisanja pojedinca i društva. Posledice nasilničkog kriminaliteta reflektuju se destruktivno na pojedinca i na njegovo bliže okruženje, ali istovremeno i na državu i društvo u celini. Iz ovoga proizilazi kompleksnost nasilničkog kriminaliteta i značaj preduzimanja adekvatnih mera u pogledu prevencije i njegovog suzbijanja.

Efikasnost mera prevencije uslovljena je razumevanjem uzroka koji dovode do ovog pojavnog oblika kriminaliteta. Pokušaji izdvajanja jednog kriminogenog faktora kao presudnog za ispoljavanje nasilničkog ponašanja odavno su prevaziđeni, odnosno sagledavanje etiološkog aspekta ove pojave mora da obuhvati razumevanje međuzavisnosti i sadejstva različitih psihičkih, bioloških i socijalnih faktora. Sagledavanje destruktivnosti posledica nasilničkog kriminaliteta ukazuje na značaj preventivnog delovanja i suzbijanja ove negativne pojave.

Cilj ovog rada jeste da se kroz analizu i sistematizovanje saznanja u pogledu uzroka nasilničkog kriminaliteta ukaže na značaj kreiranja preventivnih mera koje polaze upravo od ovih faktora, kao i na destruktivnost posledica koje proističu iz ovog pojavnog oblika kriminaliteta.

U uvodnom delu rada se ukazuje na neophodnost shvatanja značaja preduzimanja efikasnijih mera prevencije za suzbijanje nasilničkog kriminaliteta. U prvom poglavlju, „Delikti nasilja“, sistematizovana su krivična dela sa elementima nasilja sadržana u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. U drugom poglavlju „Osnovni uzroci nasilničkog kriminaliteta“, govori se o teorijama agresivnosti i etiološkim aspektima nasilničkog kriminaliteta, dok se u trećem poglavlju pod nazivom „Posledice nasilničkog kriminaliteta“, ukazuje na činjenicu, da su zbog same prirode ovog oblika kriminaliteta i njegove

posledice u velikoj meri drugačije od posledica drugih oblika kriminaliteta. U zaključku, konstatujemo da ovaj oblik kriminaliteta predstavlja jedan od suštinskih blokatora savremenog društva i njegovog prosperiteta.

Delikti nasilja

Iako svi pojavni oblici kriminaliteta u svojoj osnovi imaju obeležje nasilja u određenom smislu, u klasifikaciji kriminaliteta i kriminološkoj literaturi, pojedina dela se ipak izdvajaju upravo kao delikti klasičnog nasilja. Protivpravno ugrožavanje integriteta čoveka i drugih dobara ili vrednosti kroz primenu fizičke sile definiše se kao nasilje.

U suštini nasilja kao fenomena nalaze se dve komponente, namera da se izvrši nasilje i primarno zlo u čoveku kao glavni pokretač nasilja, a koji uvek znači bol za žrtvu nasilja (Bjelajac & Filipović, 2021, p. 18).

Deliktima nasilja se uobičajeno smatraju oni kriminalni akti kojima se, sredstvima fizičke ili psihičke prinude, ugrožava integritet ličnosti. U tom kontekstu, u delikte nasilja ubrajaju se prevashodno krvni delikti, zatim pojedini imovinski delikti, kao i svi drugi delikti koji se ostvaruju primenom sile.

Neki autori, smatraju da su političke delikti nasilja najteži oblici ove vrste kriminaliteta, posebno akti terorizma, kao i zločini protiv čovečnosti i međunarodnog prava (Bošković, 1995, p. 142; Marković, 2013, p. 199). Međutim, drugi ukazuju da nasilnički kriminalitet podrazumeva samo dela interpersonalnog nasilja, pa se u tom kontekstu genocid i ratni zločini ne mogu svrstati u ovaj pojavni oblik kriminaliteta (Ignjatović, 2011, p. 9).

Imajući navedeno u vidu, u literaturi dominira gledište da nasilnički kriminalitet obuhvata ona dela kod kojih se radi postizanja određenog cilja koristi napad na žrtvu ili se njime preti. (Ignjatović, 2008, p. 145).

Polazeći od shvatanja, da nasilje podrazumeva agresiju, odnosno namerno i protivpravno fizičko ili psihičko povređivanje drugog lica ili grupe ljudi, analizirajući naš Krivični zakonik, u delikte nasilja možemo svrstati sledeća krivična dela:

– protiv života i tela (ubistvo, teško ubistvo, ubistvo na mah, ubistvo deteta pri porođaju, teške telesne povrede, lake telesne povrede, kao i učestvovanje u tuči i ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči),

– protiv sloboda i prava čoveka (protivpravno lišenje slobode, otmica, prinuda, iznuđivanje iskaza, zlostavljanje i mučenje, ugrožavanje sigurnosti, proganjanje, narušavanje nepovredivosti stana i protivzakonito pretresanje),

– protiv polne slobode (silovanje, obljava, nedozvoljene polne radnje i polno uznemiravanje),

– protiv braka i porodice (oduzimanje maloletnog lica i nasilje u porodici),

– protiv imovine (razbojnička krađa, razbojništvo, iznuda i ucena),

– protiv bezbednosti javnog saobraćaja (otmica vazduhoplova, broda i drugog prevoznog sredstva i piratstvo),

– protiv državnih organa (sprečavanje službenog lica u vršenju službene radnje, napad na službeno lice u vršenju službene dužnosti, učestvovanje u grupi koja spreči službeno lice u vršenju službene radnje, napad na advokata, pobuna lica lišenih slobode i bekstvo i omogućavanje bekstva lica lišenog slobode),

– protiv javnog reda i mira (nasilničko ponašanje i nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu),

– protiv vojske srbije (prinuda prema vojnom licu u vršenju službene dužnosti, napad na vojno lice u vršenju vojne službe, zlostavljanje podčinjenog i mlađeg i sprečavanje borbe protiv neprijatelja).

Radi predstavljanja malo šire lepeze krivičnih dela sa elementima nasilja sadržanim u srpskom Krivičnom zakoniku, neizbežno je navesti i:

– krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara koja su zaštićena međunarodnim pravom. Naime, i ako prihvatimo da izuzmeno krivična dela genocid, zločin protiv čovečnosti, krivična dela u vezi sa ratnim zločinima i krivično delo uništenje i oštećenje nuklearnog objekta, svakako ostaje da navedemo krivična dela: trgovina ljudima, trgovina maloletnim licem radi usvojenja, zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu, ugrožavanje lica pod međunarodnom zaštitom, kao i krivična dela u vezi sa

terorizmom; kao i

– krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije: napad na ustavno uređenje, ubistvo predstavnika najviših državnih rgana, oružana pobuna, diverzija i povreda teritorijalnog suvereniteta.

Na kraju, da bi smo na neki način zaokružili celinu, moramo navesti i još jedno krivično delo sa elementima nasilja, ali ne nad licima ili dobrima, već nad životinjama – ubijanje i zlostavljanje životinja, iz grupe krivičnih dela protiv životne sredine.

Delikti nasilja predstavljaju posebno složen oblik kriminaliteta koji je uslovljen mnoštvom faktora. Brutalnost i posledice delikata nasilja izazivaju u javnosti kontinuirano zahtevanje represivnog odgovora na sve njegove forme, međutim akcenat ipak treba da bude na sredstvima prevencije (Grafl et al., 2012, p. 3). Preduslov efikasnih mera prevencije jeste potpuno razumevanje etiološke ovog oblika kriminaliteta.

Osnovni uzroci nasilničkog kriminaliteta

Kroz istoriju su se javljale različite teorije koje su nastojale da objasne zbog čega dolazi do pojave kriminaliteta. U tom kontekstu, razvilo se i mnoštvo teorija koje su pokušale da objasne faktore koji utiču na pojedinca da ispolji agresivno ponašanje koje je u osnovi nasilničkog kriminaliteta. Teorije koje su se izdvojile u ovom smislu jesu biološke teorije, psihodinamičke teorije, teorije socijalnog učenja i kognitivne teorije.

Biološke teorije polaze od bioloških karakteristika kao uzročnika pojave kriminaliteta uopšte. Ove teorije uzrok kriminalnog ponašanja i agresivnosti pronalaze u biološkim karakteristikama, tj. fizičkim i mentalnim osobinama. Među pristalicama bioloških teorija ne postoji saglasnost o jedinstvenom biološkom uzroku, što je doprinelo razvoju više pravaca u okviru ovih teorija, u zavisnosti kom biološkom uzroku daju prednost (Tošić, 2016, p. 20).

Psihodinamičke teorije zasnivaju se na Frojdovom učenju, koje polazi od stava da se akumulirana unutrašnja energija prazni kroz ispoljavanje agresije. Ako postoji kontrola pražnjenja akumulirane unutrašnje energije, ona će se

ispoljiti kroz socijalno dopuštene aktivnosti, kao što je bavljenje borilačkim sportovima ili njihovim posmatranjem (Ignjatović, 2011, p. 185).

Teorije socijalnog učenja agresivnost objašnjavaju kroz posredno učenje, odnosno oponašanje agresivnog modela ponašanja i neposredno potkrepljivanje, koje se odnosi na nagradu. Dakle, posmatranje agresivne ličnosti može dovesti do pojavljivanja takvog ponašanja, posebno ukoliko je takva ličnost u određenom smislu nagrađena za njega (Minić i Jovanović, 2019, p. 69). Pored uslovljenosti koja proizilazi iz nagrađivanja i kažnjavanja, prema ovim teorijama do učenja agresivnog ponašanja dolazi i putem opservacije i imitacije, gde se kao uzor uzima ponašanje ljudi koji se doživljavaju kao bliski (Spasić & Radovanović, 2012, p. 141).

Kognitivne teorije agresivnosti su u psihologiji danas najzastupljenije. U skladu sa ovim teorijama, način na koji pojedinac percipira i interpretira događaje determiniše da li će on ispoljiti agresivno ponašanje. Kognitivne teorije ukazuju na uticaj iskrivljenih saznanja o žrtvama u pogledu pojačavanja agresije, kao i na to da moralna evaluacija svojih postupaka može voditi smanjenju agresije (Ignjatović, 2011, p. 185).

Bez obzira na različitosti u teorijskim pristupima, nasilnički kriminalitet predstavlja veoma specifičnu devijaciju na čiju rasprostranjenost, izmenjenu dinamiku i strukturu su značajno uticali društveni odnosi i događaji poslednjih godina. Ipak, velika rasprostranjenost nasilničkog kriminaliteta nije rezultat tranzicije već je njegova priroda duboko prožeta društvenim odnosima i predstavlja jedan od glavnih blokatora savremenog društva. Adekvatan odnos i tretiranje ovog pojavnog oblika kriminaliteta, a samim tim i nasilja kao devijantnog ponašanja, od suštinske je važnosti za celokupan uspeh tranzicionog preobražaja. Korelacija koja postoji između svih devijantnih pojava zahteva, pored pojedinačnog, sveobuhvatan pristup u njihovom proučavanju (Bjelajac & Matijašević, 2013, p. 423).

Rezultati određenih istraživanja govore da je nasilnički kriminalitet povezan sa mentalnim poremećajima učinilaca, psihopatskim crtama ličnosti, odsustvom samokontrole, emocija i sažaljenja, frustracijom, besom i s različitim

oblicima zavisnosti, kao što je zavisnost od alkohola (Vasiljević-Prodanović & Kovačević, 2021, p. 357).

Jedno od mišljenja zastupljenih u teoriji polazi upravo od frustracija kao glavnog faktora koji utiče na pojavu kriminaliteta, a samim tim i onog sa elementima nasilja. U skladu sa takvim pogledom, može se smatrati da svaka nezadovoljena potreba stvara određeni vid frustracije koja se može ispoljiti u vidu kriminalnog ponašanja.

Poslednjih godina se sve više ukazuje na vidljiv uticaj medija na ekspanziju nasilja i nasilničkog kriminaliteta, posebno kod maloletnika. Pojedini autori smatraju da, kada je reč o deci, upravo mediji se nalaze na trećem mestu kao izvori učenja nasilja, dok prva dva zauzimaju porodica i društveno okruženje. Deca posmatrajući medijsko nasilje postaju tolerantnija prema nasilju, usvajaju pogrešne stavove i vrednosti i gube osećaj saosećanja sa onima koji trpe nasilje. Kao posledica ovakvog delovanja javlja se asocijalno i nasilno ponašanje, iz čega proističe odgovornost medija i značaj ograničavanja onih sadržaja koji podstiču nasilničko ponašanje (Torlak, 2016, pp. 222–223). Sa druge strane, preventivni uticaj može imati odgovorno informisanje javnosti o nasilničkom kriminalitetu, uz posvećivanje posebne pažnje načinu izveštavanja o posledicama nasilja i o sankcionisanju izvršilaca.

Socijalnopatološke pojave poput alkoholizma, narkomanije i prostitucije, usko su povezane sa kriminalitetom, a posebno sa nasilničkim kriminalitetom.

Upotreba alkohola i narkotika ne utiče direktno na razvoj agresivnog ponašanja, ali ukoliko se radi o ličnosti koja ima psihičke predispozicije za ispoljavanje ovakvog ponašanja, može doći do potpunog gubljenja inhibitora. Kada je reč o prostituciji, gotovo sve prostitutke su bar jednom bile žrtve nasilja. U ovom kontekstu, ni prostitucija se ne može smatrati direktnim uzročnikom nasilja, ali osećaj moći koji proizlazi iz takvog odnosa takođe utiče na gubljenje inhibitora, odnosno na blokiranje socijalnih kočnica.

Dakle, mnogi faktori koji doprinose rastu stope kriminaliteta uopšte, utiču i na rasprostranjenost nasilničkog kriminaliteta. Kada govorimo o faktorima nasilničkog kriminaliteta, ne možemo a da ne pomenemo socijalne

razlike, siromaštvo, korumpiranu i kriminalizovanu vlast, neefikasnu kaznenu politiku, nezaposlenost, strukturalne anomalije porodice, i uopšte govoreći, neadekvatno institucionalno organizovanje u sprečavanju kriminaliteta.

Kada je Srbija u pitanju, istraživanja su pokazala da većina građana smatra da je glavni uzrok pojave delikata nasilja loša ekonomska situacija. Statistički podaci pokazuju da broj ovih krivičnih dela poslednjih godina kontinuirano opada, međutim, istraživanja su pokazala i da građani Srbije smatraju da su delikti nasilja poslednjih godina u ekspanziji što govori u prilog tome da je kolektivni osećaj bezbednosti u ovom smislu na sve nižem nivou (Subotin & Matijašević Obradović, 2020).

Prema shvatanju Avanesova (1982) sve uzroke kriminaliteta, možemo podeliti na sedam nezavisnih, ali međusobno povezanih grupa: (1) socijalni uzroci objektivne i subjektivne prirode; (2) socijalni i biološki uzroci; (3) opšti uzroci i uzroci konkretnog zločina; (4) uzroci konkretnih tipova zločina; (5) direktni i indirektni uzroci; (6) uzroci prvog, drugog i trećeg stepena, pri čemu svaki od navedenih stepena ima svoje nivoe kategorizacije; i (7) uzroci koji proističu iz ličnosti zločinca (Konstantinović Vilić & Nikolić-Ristanović, & Kostić, 2009, p. 350).

Nezavisno od navedenih klasifikacija, mogli bismo reći da se kao najrasprostranjeniji i najčešći neposredni uzroci kriminaliteta, a u velikoj meri i nasilničkog kriminaliteta, u današnje vreme javljaju: ekonomska kriza, siromaštvo, globalazacija i tranzicije, rat i ratni uslovi i loše porodične prilike i odnosi.

Ekonomska kriza značajno utiče na porast nasilničkog kriminaliteta, jer u njoj s jedne strane, veliki profit i bogatstvo ostvaruje mali broj ljudi, a s druge strane, za većinu stanovništva, dolazi do ubrzanog pada životnog standarda. Produbljivanjem ekonomske krize, uvećava se broj siromašnih, progresivno raste broj nezaposlenih i slabe porodične veze kod mnogih koji moraju da napuste porodice zbog odlaska i potrage za poslom i zaradom u drugim državama.

Uticaj ekonomske krize na kriminalitet može se posmatrati u Srbiji

počev od devedesetih godina prošloga veka pa nadalje. Posebno je kao godina krize zapamćena 1993. godina. Pored ratnih zbivanja na teritoriji bivše Jugoslavije, u oblasti ekonomskih odnosa došlo je do tada u istoriji gotovo nezabeležene hiperinflacije od skoro 2.000% mesečno, i drastičnog pada životnog standarda, naglog osiromašenja najširih društvenih slojeva, što je dovelo do porasta, svih oblika kriminaliteta i drugih devijantnih ponašanja u društvu. (Konstantinović Vilić et al., 2009, p. 351).

Siromaštvo se danas posmatra u mnogo širem smislu nego ranije jer se prilikom definisanja siromaštva uključuje i raspoloživost mogućnosti i šansi za ostvarivanja prava na život u dostojanstvu, kao što su pristup resursima i mehanizmima ostvarivanja i zaštite ljudskih prava i učešće u odlučivanju (Dokmanović, 2003).

Mnogi kriminolozi su isticali i empirijskim istraživanjima dokazivali da je i nasilnički kriminalitet u velikoj meri proizvod loših materijalnih uslova življenja.

Na dejstvo siromaštva kao bitnog kriminogenog faktora ukazivao je i Engels u svom delu „Položaj radničke klase u Engleskoj“. On je istakao da su teški i nehumani uslovi života stavili radnike u izuzetno težak položaj, tako da su u mnogim gradskim četvrtima velikih industrijskih gradova stvorena „gnezda zločina“ (Konstantinović Vilić et al., 2009, p. 353).

Globalizacija i procesi tranzicije imaju veoma izražen uticaj na ukupan obim kriminaliteta, a posebno imovinskog i kriminaliteta nasilja. Naime, multinacionalne korporacije, pod globalizacijskim motom „slobodnog tržišta“ i težnjom za uvećavanjem sopstvenog kapitala, vrlo često su zanemarivale principe odgovornosti, socijalne zaštite i jednakosti u društvu. Zanemarivanjem ovih principa, neminovno dolazi do krize javnog sektora i kriminalizovane privatizacije državne imovine, a u sprezi sa sve moćnijim organizovanim kriminalom (Marković & Spaić, 2021, p. 40), što većem delu stanovništva pogoršava ekonomske, socijalne i kulturne uslove življenja.

Uporedo sa procesom globalizacije, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. Veka pretežno u istočnom delu Evrope, gde i Srbija

pripad, razvijali su se procesi tranzicije u kojima se sa sistema planske i centralizovane privrede, ubrzano prelazilo na otvorenu tržišnu privedu i privatizaciju državne imovine koja je prodavana u bescenje. U takvim uslovima, zavladała je egzistencijalna nesigurnost u društvu, jer su mnogi ostali bez posla, a samim tim i bez sredstava za normalan život. Nasuprot ovome, jedan manji broj ljudi se brzo obogatio ili uvećao svoje bogatstvo, tako da je u suštini veliki deo kapitala prešao u ruke pojedinca. Što se tiče nasilničkog kriminaliteta, u ovakvim uslovima, došlo je do povećanja obima drskih krađa, razbojničkih krađa, razbojništava, fizičkog nasilja u porodici, fizičkog nasilja na ulici, školama, sportskim i drugim manifestacijama, seksualnog nasilja nad ženama i decom, trgovine ljudima, a u nekim zemljama i do međunarodnog terorizma.

Rat i ratni uslovi zbog neizbežne društvene dezorganizacije, po pravilu stvara pogodne uslove za porast nasilničkog kriminaliteta. Podaci koji se odnose na Prvi i Drugi svetski rat, na primer, pokazuju da u toku i posle rata kriminalitet raste, pri čemu posebno beleže porast vojna, imovinska i nasilna krivična dela (Konstantinović Vilić et al., 2009, p. 357).

Nakon rata, svako društvo se suočava sa posledicama rata i ekonomske krize izazvane ratom. Neizbežan je i tzv. postratni traumatski sindromom, zbog koga dolazi do porasta ubistava ili drugih nasilnih akata od strane pojedinih bivših učesnika u ratu, a koji po pravili, imaju neku traumu kao posledicu učešća u ratu.

Loše porodične prilike i odnosi se uglavnom odlikuju međusobnom netrpeljivošću, nepoštovanjem i primenom nasilja članova jedne porodice. Odnosi između roditelja i dece baziraju se na strogosti, popustljivosti, načinu kontrole, nagrađivanju i kažnjavanju u procesu vaspitanja, i emocionalnoj povezanosti roditelja i dece. Na loše odnose u porodici, veliki uticaj imaju i socijalno patološke pojave, alkoholizam, narkomanija, kocka, prostitucija i dr. Nizom kriminoloških istraživanja, do sada je konstatovano da direktan kriminogeni uticaj na maloletne članove porodice ostvaruje porodica u kojoj su roditelji delinkventi.

Kada govorimo o uticaju porodice na prestupništvo njenih članova,

prvenstveno mislimo na degradiranu i razorenu porodicu sa lošim porodičnim odnosima. Loša porodična atmosfera manifestuje se najčešće primenom nasilja u samoj porodici. Svađe i tuče među roditeljima ne samo da razbijaju harmoniju porodičnog života već, degradiraju njihov autoritet prema deci (Bogojević, 2017, p. 77).

Posledice nasilničkog kriminaliteta

Zbog prirode nasilničkog kriminaliteta i njegove posledice su vrlo specifične, odnosno drugačije od posledica drugih oblika kriminaliteta.

Ova specifičnost proizilazi upravo iz činjenice da kod ovog oblika kriminaliteta dolazi do neposredne konfrontacije između učinioca i žrtve (Banović & Braković, 2020, p. 256).

Posledice nasilničkog kriminaliteta mogu biti izuzetno destruktivne i reflektuju se na pojedinca i društvo kroz narušavanje zdravlja i kvaliteta života, troškove lečenja, odsustvo sa posla, povećan osećaj ugroženosti i strah od kriminala, što dovodi i do kontinuiranog zahteva javnosti za strožim kažnjavanjem učinilaca (Vasiljević-Prodanović & Kovačević, 2021, p. 357).

Uticaj nasilničkog kriminaliteta na bezbednost na globalnom nivou proizilazi i iz činjenice da svake godine u svetu više od milion i šesto hiljada ljudi izgubi život zbog nasilja. Međutim, još veći broj ljudi oseća posledice nasilja u vidu psihičkih, seksualnih, reproduktivnih i mentalnih problema (World Health Organization, 2002).

Nasilnički kriminalitet ostavlja posledice po državu i u ekonomskom i socijalnom smislu. Nasilje dovodi do smanjenja ljudskog resursa, niže stope učešća na tržištu rada, utiče na smanjenu produktivnost na poslu i duža odsustva, kao i na niže prihode, smanjenu buduću produktivnost dece koja odrastaju u nasilnom okruženju, a na makroekonomskom planu doprinosi umanjenju broja investicija i štednji. Kada je reč o socijalnim posledicama, javlja se međugeneracijski prenos nasilja, neadekvatno i smanjeno učešće u demokratskim procesima, lošiji kvalitet života i dr (Buvinić & Morrison, 1999, pp. 4–5).

Mnoge žrtve nasilničkog kriminaliteta ističu da su usled osećaja nesigurnosti bile prinuđene da u potpunosti promene svoj život, odnosno da promene mesto stanovanja, ili radno mesto, prekinu kontakt sa mnogim ljudima i dr. (Lindgren & Nikolić-Ristanović, 2011, p. 92).

Žrtve nasilja su često izolovane, depresivne, i veoma se teško nose sa svakodnevnim problemima, imaju nisko samopoštovanje (Marković & Zirojević, 2021, p. 326) i samim tim kvalitet života im je značajno smanjen, kao i kvalitet života porodice. Ovo predstavlja posebno složen problem jer se posledice nasilja prenose i na naredne generacije (Žilić i Janković, 2016, p. 71).

Kontinuirano izlaganje nasilju, odnosno posmatranje nasilja, može doprineti usvajanju nasilnog modela komunikacije i rešavanja interpersonalnih konflikata, čime se nasilje u društvu reprodukuje i prenosi na druge društvene odnose (Sredojević, 2017, p. 985). Dakle, kao direktna posledica nasilja javlja se i pojava novog nasilja.

Radi postizanje što veće efikasnosti radnji sprečavanja i suzbijanja nasilničkog kriminaliteta, neophodno je kroz strategijski pristup i angažovanje svih nadležnih organa u pogledu prevencije i represije, uključiti i druge subjekte koji mogu da pruže odgovarajuću pomoć. Međutim, u tom pogledu svakako najznačajniju ulogu ima država kroz donošenje odgovarajućih propisa i efikasne primene adekvatnih mera. Samo kroz ovakav pristup suprostavljanje nasilničkom kriminalitetu može imati efekta jer se deluje i na ublažavanje kriminogenih faktora, odnosno doprinosi se smanjenju ili eliminisanju njihovog uticaja (Šetka i Blagojević, 2013, p. 58). Imajući u vidu značaj psiholoških faktora na pojavu nasilničkog kriminaliteta, posebno značajnu ulogu imaju službe za mentalno zdravlje.

Zaključak

Svako društvo, odnosno država na devijantna ponašanja reaguje inkriminišući takva postupanja, u zavisnosti od društvene opasnosti koja iz takvih postupaka proizilazi. Međutim, zakonodavni okvir uglavnom nije uvek

dovoljan da bi se ostvarila svrha, odnosno zaštita društva od ovakvih ponašanja, jer cilj inkriminacije nije kažnjavanje samo po sebi. U tom kontekstu, različiti programi prevencije imaju poseban značaj i moraju se formirati na način da predstavljaju jedan sveobuhvatni multisektorski pristup koji je formiran na osnovu uzroka koji dovode do određenog pojavnog oblika kriminaliteta.

U opšte faktore koji utiču na pojavu svih oblika kriminaliteta, a samim tim i na nasilnički kriminalitet spadaju različiti ekonomski, socijalni, kulturni i politički faktori.

U tom kontekstu, poseban značaj ima potkultura kojoj pojedinac pripada, a iz čega proizilazi neophodnost za razvijanje kulture mira, ali i bezbednosne kulture.

Socijalne razlike, siromaštvo, neadekvatno institucionalno organizovanje u sprečavanju kriminaliteta, neefikasna kaznena politika, nezaposlenost, strukturalne anomalije porodice, mentalni poremećaji učinilaca, psihopatske crte ličnosti, socijalnopatološke pojave i negativni uticaj medija, predstavljaju značajnije faktore koji utiču na pojavu nasilničkog kriminaliteta.

Pored direktnih posledica na život i zdravlje ljudi, posledice nasilničkog kriminaliteta ogledaju se u socijalnoj nesigurnosti, smanjenju ljudskog resursa i produktivnosti, ekonomskoj nestabilnosti, različitim psihičkim problemima i urušavanju kvaliteta života, pa se može zaključiti da ovaj oblik kriminaliteta predstavlja jedan od suštinskih blokatora savremenog društva i njegovog prosperiteta.

Reference

- Banović, B., & Braković, Ž. (2020). Kaznena politika sudova za krivična dela nasilničkog imovinskog kriminaliteta. *Srpska politička misao*, XXVI(1), 255–281.
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409–425.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1278/1224>
- Bogojević, R. (2017). *Kriminološke karakteristike i penološka obeležja učinilaca blažih oblika imovinskih krivičnih dela*. Optimus Advertising Group DOO.
- Bošković, M. (1995). *Kriminologija i socijalna patologija*. Izdavačko preduzeće Matice Srpske.
- Buvinic, M., & Morrison, A. (1999). *Violence as an Obstacle to Development* [Nasilje kao prepreka razvoju]. Inter-American Development Bank.
<https://publications.iadb.org/publications/english/document/Violence-as-an-Obstacle-to-Development.pdf>
- Dokmanović, M. (2003). Ekonomska globalizacija i paradoksi. *Temida*, 6(4), 15–21.
- Grafl, C., Pirnat, C., & Stempkowski, M. (2012). Nasilnički kriminalitet u Austriji. *Crimen*, 3(1), 3–20.
- Ignjatović, Đ. (2008). *Kriminologija*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ignjatović, Đ. (2011). Nasilnički kriminalitet – konceptualna i etiološka pitanja. Međunarodna naučno-stručna konferencija *Nasilnički kriminalitet – etiologija, fenomenologija i suzbijanje* (str. 5–31). Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka. <http://www.nkrim-au.com/papers/nasilnicki->

[kriminalitet-zbornik-radova-2011.pdf](#)

Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, 2(2), 179–211.

Konstantinović Vilić, S. D., Nikolić Ristanović, V. Ž., & Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Pelikan.

Lindgren, M., & Nikolić-Ristanović, V. (2011). *Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji*. Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Odeljenje za sprovođenje zakona.

<http://www.vds.rs/File/KnjigaZrtveKriminaliteta.pdf>

Marković, D. (2013). Krivičnopravna zaštita ranjenika, bolesnika i ratnih zarobljenika u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Međunarodna politika*, LXIV(1152), 191–208.

Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha – Zašto žrtve nasilja Ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova & Lj. Ćumura (Ur.), *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima: zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 9–10. maj 2021. (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.

Marković, D. M., & Spaić, I. (2021). Globalizacija organizovanog kriminala i transformacija u moćnu ekonomsku i oružanu silu. *Kultura polisa*, 18(2), 39–50. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.2p.1.03>

Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2005). *Krivični zakonik*. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005-ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

Minić, V., & Jovanović, M. (2019). Pedagoški aspekti agresivnosti u osnovnoj školi. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta Prizren-Leposavić*, 13, 63–77.

Spasić, D., & Radovanović, I. (2012). Nasilje kao kriminološki fenomen (teorijski okvir). *NBP. Nauka, bezbednost, policija*, 17(2), 137–150.

- Sredojević, M. S. (2017). Žrtve krivičnog dela nasilje u porodici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 51(3–1), 975–989.
- Subotin, M., & Matijašević Obradović, J. (2020). Criminology Characteristics of Crimes Against the Person [Kriminološka obeležja krivičnih dela protiv života i tela]. *Pravo – teorija i praksa*, 37(3), 1–12.
- Šetka, G., & Blagojević, G. (2013). Analiza stanja nasilničkog kriminaliteta u Republici Srpskoj. *Bezbednost, policija, građani*, IX(3–4), 47–59.
- Torlak, N. (2016). Slika maloletnika u medijima – deca kao žrtve i posmatrači nasilja. *Komunikacije, mediji, kultura*, 8(8), 213–224.
- Tošić, D. (2016). Etiologija nasilničkog ponašanja. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 88(1), 17–31.
- Vasiljević-Prodanović, D., & Kovačević, M. (2021). Karakteristike maloletnika koji vrše nasilnički kriminalitet. U B. Jablan, I. Stojković, B. Dučić, & K. Stanimirov (Ur.), *Međunarodni naučni skup Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (pp. 357–362). Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu.
- World Health Organization (2002). *World report on violence and health: summary*.
https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf?ua=1
- Žilić, M., & Janković, J. (2016). Nasilje. *Socijalne teme*, 1(3), 67–87.

Etiological Aspects and Consequences of Violent Crime

Maja Subotin¹ i Rade S. Bogojević²

¹University Business Academy in Novi Sad
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

²University Union, Belgrade
Dr Lazar Vrkatic Faculty of Law and Business Studies, Novi Sad

Summary

Violent crime is one of the oldest forms of criminality and has always been present in society. When all crime manifestations are considered, violent crime provokes the strongest reaction and the strongest condemnation of society, because it endangers human life as the most important human and social value, as well as property or other values and goods of the victim or society. In modern society, it is present all around us: in the family, school, work, street, games and various other events. Unlike the other forms of criminality, In this form of crime, the more significant perpetrator's tendency toward torture, as well as his insolence and ruthlessness in forcing another to suffer such behaviour come to the fore. The violent crime consequences can be extremely destructive and are reflected on the individual in the form of psychological, social and sexual problems, but also on his immediate environment and society as a whole through the deterioration of quality of life. That is why the suppression of violent crime is one of the primary tasks of every state, and the precondition for the realization of this task is to understand its etiological aspects in order to create effective prevention measures. The aim of this paper is to point out the importance of creating preventive measures based on these factors, as well as the destructiveness of the consequences arising from this form of crime, through the analysis and systematization of knowledge regarding the causes of violent crime.

Keywords: violence, crime, violent crime, causes, factor

Profil nasilnika: rani znaci za detekciju

Željko Đ. Bjelajac

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Informacije o članku*

Review Article • UDK: 37.06:343.22

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 37–54.

Primljeno: 6. maj 2022 • Prihvaćeno: 1. jun 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.37b>

Podaci o autoru

Željko Đ. Bjelajac <https://orcid.org/0000-0003-4953-8779>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorom: Željko Bjelajac, Pravni fakultet za privredu i
pravosuđe u Novom Sadu, Geri Karolja 1, 21107, Novi Sad, Srbija.

Email: zdjbjelajac@gmail.com

* Cite (APA):

Bjelajac, Ž. Đ. (2022). Profil nasilnika: rani znaci za detekciju [Abuser Profile: Early Signs of Detection]. *Kultura polisa*, 19(1), 37–54. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.37b>

Sažetak

Nasilje je kompleksan društveni fenomen koji uključuje širok spektar pojavnih oblika. Ovaj fenomen, svakodnevno utiče na živote miliona ljudi širom planete i prouzrokuje narušavanja njihovog fizičkog i psihičkog zdravlja, a njegove najteže forme neretko dovode do gubitka ljudskih života. Ovaj rad imao je za cilj da ukaže na važnost profilisanja nasilnika u kontekstu ranih znakova za detekciju asocijalnih ponašanja i preventivnog delovanja još u adolescentskoj dobi. To je zapravo novi način reakcije da se nasilje učini vidljivim, pre nego što se desi i da se ospore zastareli pristupi interventnih programa nakon njegove manifestacije. Primenjene su metode: kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja, komparativne analize (reakcija na nasilje) i deskriptivne i analitičke statistike. Sadržaj je osmišljen da se bolje razume uticaj hronične izloženosti, posebno dece i žena nasilju u društvenom okruženju. Sveobuhvatni cilj je da se identifikuju fleksibilni faktori rizika, a ujedno i zaštitni faktori, koji mogu biti planirani u preventivnim i interventnim strategijama, u težnji ka delotvornom odgovoru zajednice.

Ključne reči: nasilje, profilisanje, karakteristike nasilnika, detekcija nasilnika

Profil nasilnika: rani znaci za detekciju

Uprkos svestranom civilizacijskom razvoju, evidentno je da ne postoji teritorija koja je u potpunosti izolovana od nasilja. Ono je globalni fenomen – jedan od vodećih uzroka smrti širom sveta. Treba pojasniti da se nasilne smrti ne mogu uopšteno pripisivati ratnim nedaćama. Naime, više od 80% takvih smrti dešava se izvan oružanih sukoba. Nasilje postaje sve više interpersonalno i uzrokovano kriminalnim aktivnostima. Kao takvo postaje sve više nepremostivi društveni izazov koji stavlja veliki balast na zdravstvene i pravosudne sisteme, službe socijalne zaštite i naposljetku na ekonomiju zajednica. Dakle, destruktivni efekti nasilja nisu samo pogubni za izložene pojedince ili grupe, već i za državu i za prosperitet društva u celini.

Za tako kompleksan fenomen teško je dati jasnu definiciju koja bi mogla da zadovolji apsolutne standarde. Zato ga ljudi u različitim kontekstima često različito tumače, u zavisnosti od države, kulture, odnosno uvreženog sistema verovanja. Ipak, iako nije uspostavljena jedinstvena definicija nasilja, kao merodavna najčešće se uzima ona koju je formulisala i predložila Svetska zdravstvena organizacija (SZO), 2002. godine. Ona je od tada postala radni termin za mnoge međunarodne organizacije koje rade na tom polju. U njoj se navodi, da je nasilje: „Namerna upotreba fizičke sile ili moći, zaprećena ili stvarna, protiv neke osobe, trećeg lica ili protiv grupe ili zajednice, koja rezultuje povredom, smrću, psihološkom štetom, poremećajem u razvoju ili deprivacijom – ili ima visoku verovatnoću da će do toga dovesti.”

Pogrešna je pretpostavka da nasilje treba tretirati i na njega reagovati kao na neminovan deo ljudskog bivstvovanja, koga prate različiti oblici asocijalnih ponašanja. Najšire posmatrano, to su ona odstupanja u ponašanju koja označavaju neprihvatanje ili suprotstavljanje proklamovanim ili običajnim normama zajednice, bez obzira na formu, sadržaj ili posledice. Argumentacije se menjaju, koncept se širi, a sve veći naglasak se stavlja na prevenciju nasilnog ponašanja i posledica koje prizilaze. Da bi napori na prevenciji bili delotvorni, nužno je unaprediti naše sagledavanje ovog složenog fenomena, uz

uravnoteženje moralnih kodeksa koji se mogu uveliko razlikovati širom sveta. Naime, preko nultog stepena tolerancije u pogledu bilo kog oblika nasilja potrebno je postići neki oblik „globalnog sporazuma“, sa fokusom na visoko prihvatljive ciljeve koji naglašavaju zajedničke vrednosti, kako bi se ljudski život i dostojanstvo stavili iznad svega i efikasno zaštitili.

Prevenција, u užem značenju, jeste predupređivanje, sprečavanje, a u širem značenju, ona je sprečavanje neke bolesti ili poremećenog ponašanja ili pojave koja ostavlja posledice po neke osobe, grupe ili društvo. Prevencija nasilja, a i kriminala u celini, se sprovodi kroz tri nivoa: primarni, sekundarni i tercijarni. Primarni nivo, ima za cilj smanjenje svih prepoznatih faktora na nivou porodice, zajednice, institucija koji doprinose razvoju inkriminiranih ponašanja, a sprovodi se kroz obrazovni i informativni sistem, kulturne institucije, pomoć i rad sa porodicama, institucijama socijalne zaštite, nevladinim sektorom, posebno organizacijama mladih. Sekundarni nivo se sprovodi kroz konkretne programe iz pojedinih oblasti usmerene na pojave, grupe i pojedince koji su pod većim rizikom za razvoj kriminalnog delovanja. Tercijarni nivo je usmeren na delovanje u situacijama kada se kriminal već pojavio, kao i na sprečavanje povratništva i vršenja teških krivičnih dela.

Istraživanja ukazuju da se tokom predškolskog uzrasta, neka deca pretvaraju u nasilnike, dok druga ne počinju da maltretiraju sve do tinejdžerskih godina. Nesporno je, da i odrasli ljudi razvijaju takve sklonosti u bilo kom periodu svoga života. Okidači mogu biti raznoliki, poput nezdravog detinjstva i odrastanja u disfunkcionalnoj porodici, izlaganja bolestima zavisnosti: alkoholizam, narkomanija, patološko kockanje... Stoga, porodični milje i škola imaju primarnu ulogu u obuzdavanju endogenih faktora koji u fazama adolescencije, posebno važnom životnom razdoblju, produkuju specifične krize. Rani znaci za detekciju nasilnika su od krucijalnog značaja za aktivnosti primarne prevencije nasilništva. Zapravo, učenje o prepoznavanju profila nasilnika, o njihovim zajedničkim karakteristikama, može/mora biti adekvatan odgovor na multiplicirano prisustvo nasilnika u zajednici. Edukacijom vaspitača, učitelja, nastavnika, socijalnih radnika, policajaca, a u prvom redu i roditelja, o nekim ranim znacima upozorenja o

nasilničkim sklonostima dece, ne skreće se samo pažnja na problem, već se on može proaktivno sprečiti u korenu.

Kako steći veštine za profilisanje nasilnika

U poslednje vreme sve češće se susrećemo sa terminom profiler kao zanimanjem, koje je slikovito opisano u pojedinim američkim kriminalističkim serijama i/ili posebno u, po mnogo čemu vrlo specifičnim i realističnim, nordijskim kriminalističkim serijama. U njima se umni kriminalistički istražitelji bave pokazateljima čovekovih duševnih i karakternih osobina, pokušavajući da razlikuju laži od istine, što je njihova ključna misija.

Značenje reči „profiler” ima engleske korene. Profil reči iz kojeg se koncept pojavio, preveden je kao „psihološki profil”. U početku, ovi stručnjaci su bili korisni samo u forenzičkoj nauci, gde je poznata metoda rešavanja zločina kroz stvaranje psihološkog portreta. Umeće profileru bila je činjenica da je portret zločinaca koji su stvorili, apsolutno identičan njegovom stvarnom izgledu. Profiler je osoba koja poznaje neke psihološke metode, zahvaljujući kojima uspeva predvideti ponašanje osobe u raznim situacijama. Na temelju naizgled elementarnih stvari, poput karakteristika spoljnog izgleda, verbalnog i neverbalnog ponašanja, profiler uobličuje interlokutor „iznutra”. Veština prepoznavanja najmanjih pojedinosti u ponašanju druge osobe zahteva od profileru znatna znanja i stručne veštine. Potrebno je jasno razumeti na šta tačno trebate obratiti pažnju i šta se može potisnuti u pozadinu (Profiler, n.d.). Profil savremenog kriminalističkog istražitelja, što je veoma važno, korespondira sa istražiteljima u stvarnom životu (Bjelajac & Filipović, 2022a). Zapravo, vešti kriminalistički profileri su živi analogni detektori laži. Oni, kao deo timova za sprovođenje zakona, koriste svoje znanje, intuiciju i iskustvo, kako bi rekonstruisali zločin od početka do kraja i stvorili psihološke profile potencijalnih osumnjičenih. Kroz analizu ponašanja i fizičkih dokaza koji okružuju zločin, oni dolaze do informacija koje ih upućuju na najrealniji scenario. Tako agencije za sprovođenje zakona znatno sužavaju pretragu i

usmeravaju napore isključivo prema onim licima koja ispunjavaju uslove za signalizirane kriterijume.

Najvažnija stvar koju treba znati o profilisanju je da, samo po sebi, nema ništa loše u tome. Generalno, profilisanje nije protivzakonito. Nije neprikladno. To je zapravo nešto što svi mi radimo svaki dan. Ako ste u braku ili izlazite sa nekim, profilisali ste tu osobu i pre nego što ste se povezali sa njom. Ako ste dobili psa iz humanog društva ili skloništa za životinje, čak ste profilisali i tog psa. Imali ste ideju o psu kojeg ste želeli kada ste ušli tamo. Zatim ste pogledali pse ispred sebe, proučavali njihove karakteristike i pokušali da vidite da li se neke karakteristike poklapaju sa karakteristikama za koje mislite da vam se dopadaju. To je profilisanje. Svakodnevno svi profilišemo, pa tako i policajci. Službenici za sprovođenje zakona žive od profilisanja. Ako uživate u gledanju BBC-jevog Sherlocka ili CBS-ovog Criminal Minds-a, onda uživate u emisiji u kojoj se centralna radnja tiče ljudi koji zarađuju za život, koji gledaju karakteristike, grupišu karakteristike i sugerišu da je veća verovatnoća da će osoba A nego osoba B delovati određeno na osnovu određenih karakteristika koje su im zajedničke sa čitavom gomilom drugih ljudi koje imaju te karakteristike i za koje se zna da su počinili te radnje (Weaver, n.d.). Kako je moguća široka primena ove specijalnosti, bilo bi celishodno da vaspitači, učitelji, nastavnici, pedijatri, pedagozi, socijalni radnici, policajci i svi drugi koji rade sa decom nauče osnovne veštine o ranim znacima detekcije nasilnika. Nepotrebno je očekivati da isti budu u ravni sa osobama kojima su zanimanja usko vezana za profilisanje: psihijatar, psiholog, kriminalistički istražitelj, poligrafski ispitivač. Profiler, pored toga što bi trebao imati više ili nepotpuno visoko obrazovanje, mora posedovati određene lične kvalitete, poput empatije, iskrenosti, otpornosti na stres i emocionalne stabilnosti, upornosti, brižnosti, spremnosti da pomogne drugima, itd. Edukacija/trening u datom kontekstu nije previše zahtevna, traje relativno kratko (obično tri kursa po sedam dana). Istovremeno, korist za porodicu, školu, zajednicu je nemerljiva. Naime, nije dovoljno prepoznati nasilnika i ostaviti ga u tom stanju, već ga

je potrebno uputiti na poseban tretman. Ukoliko se isti sprovodi u punom kapacitetu, što uključuje njegovo porodično okruženje, postoje veliki izgledi da agresivnost ne preraste u „hronično” ponašanje.

Uočiti nasilnika u učionici nije tako lako kao što zvuči. U stvari, u školi postoji više od jedne vrste nasilnika. Nasilnici dolaze u svim oblicima, veličinama i tipovima ličnosti. Neki nasilnici su popularni i voljeni, dok su drugi usamljenici sa samo nekoliko prijatelja. Ponekad deca pribegavaju maltretiranju kako bi izbegla da i sami postanu meta. Ovi nasilnici se obično nazivaju žrtvama nasilnika, jer su u prošlosti bili žrtve. Kao rezultat toga, oni ili traže osvetu ili koriste komponente maltretiranja kao alata za samoodržanje. Ipak, bez obzira na to koji tip osobe vrši nasilje, postoje neki znaci koji vam mogu pomoći da utvrdite da li je dete nasilnik ili ne. Poznavanje ovih informacija je korisno za nastavnike koji žele da identifikuju nasilnike u svojim učionicama (Gordon, 2020). U tom pravcu veoma je važno prepoznati kojoj vrsti nasilnika određena osoba pripada. Adekvatni odgovori i protivmere za blagovremenu i delotvornu intervenciju zavise od toga da li su u pitanju relacijski nasilnici, serijski nasilnici, ravnodušni nasilnici, žrtve nasilnika, grupni nasilnici, ili agresivni nasilnici. Ključne reči koje treba apostrofirati odnose se na edukaciju, detekciju, intervenciju i prevenciju koja se odnosi na zaustavljanje nasilja i sprečavanje njegovog pojavljivanja u budućnosti. Iako je u prethodnim rečenicama dat poseban naglasak na rane znakove za detekciju nasilnika i njihove probleme u ponašanju u pubertetskoj i adolescentnoj dobi, ovde se ne može prenebregnuti asocijalnost nasilnika u odrasloj dobi, to jest ispoljavanje nedostatka empatije i brige o drugima što prerasta u ozbiljan patološki poremećaj.

Inače, sam koncept profilisanja vremenom se proširio u domenu poslovnog profilisanja, kao savremenog modela u poslovnim komunikacijama (banke, revizijski postupci, osiguravajuća društva). Danas imamo raširenu pojavu profilisanja osoblja kompanija, njihovih nezdravih navika i eventualnog uticaja na kredibilitet kompanije i zaposlenih. Posebno je karakteristično profilisanje hotelskih gostiju u smislu prevencije i izbegavanja problema različite

vrste. Po mnogo čemu je specifično i profilisanje u saobraćaju, kao načinu da se identifikuju osobe sa antisocijalnim ponašanjima koje mogu biti agresivne i naoružane i predstavljati opasnost za javni prevoz.

Zajednički obrasci ponašanja nasilnika

Teško je imati jasnu odrednicu zašto se neka deca preobraze u nasilnike, a druga ne. Određene osobe se transformišu u nasilnike u različitim periodima svoga života. Kao što je navedeno, neka deca pretvaraju se u nasilnike još u predškolskom uzrastu. Druga deca pokazuju znake nasilništva u periodima adolescentskih kriza, posebno ranjivom dobu u odrastanju. Edukacija osoblja koje radi sa decom, a prevashodno roditelja, o ranim znacima za detekciju nasilnika, može biti od pomoći da se prepoznaju deca koja su u opasnosti da se pretvore u nasilnike.

Dok jedan nasilnik tinejdžer može prvenstveno da napada ljude na mreži, drugi mogu da maltretiraju svoje vršnjake u školi (Poon, 2016). Uprkos bilo kojoj metodi koju koriste da muče svoje mete, istraživanja pokazuju da većina nasilnika tinejdžera deli ove karakteristike i pokazuje ovo ponašanje (Shetgiri, 2013):

- impulsivnost;
- problemi upravljanja besom;
- sklonost frustraciji i osećaju nervoze;
- nedostatak empatije (izostanak saosećajnosti sa potrebama ili željama drugih);
- okrivljuje žrtve govoreći stvari poput: „Da taj štreber ne izgleda tako glupo, ne bih morao da ga udarim“;
- poteškoće u poštovanju pravila;
- slabo poštovanje autoriteta;
- gleda na nasilje na pozitivan način (kao što je oblik zabave ili dobar način da se zadovolje potrebe);
- fizički jači od druge dece (često kod dečaka koji maltretiraju);
- smatra se popularnim (često kod devojaka koje maltretiraju).

U suštini nasilnička narav može proizići iz problema sa mentalnim zdravljem, poput anksioznosti i drugih različitih obrazaca ponašanja koji postaju klinički značajni ako su učestali, trajni ili loše utiču na adaptaciju. Ozbiljne poteškoće u ponašanju se mogu svrstati u duševne poremećaje, kao što su poremećaj s protivljenjem i prkosom ili poremećaj vladanja. Zapravo, mnoštvo različitih faktora utiče na nasilničku narav. Ključni su faktori porodičnog rizika za nasilništvo, koji uključuju:

- nedostatak roditeljske topline i uključenosti;
- preterano dopušteno roditeljstvo (bez i/ili sa malo ograničenja);
- nedostatak roditeljskog nadzora;
- oštra, fizička disciplina (telesno kažnjavanje);
- haotične i konfliktne situacije u porodičnom miljeu.

Horvat (2021) u svom autorskom tekstu „Bullying odraslih: Kako postupati s nasilnikom u svetu odraslih?“, s pravom navodi da kada se diskutuje o nasilju, većina nas prvo pomisli na decu školskog uzrasta ili adolescente kao žrtve vršnjaka iz razreda. Ipak, problem je prilično širi i složeniji, jer sa starenjem nasilje ne prestaje:

Mnoge odrasle osobe su meta zastrašivanja, zadirkivanja i kritikovanja. Odrasli nasilnici su posvuda. Dolaze u obliku takmičarski nastrojenih roditelja prijatelja naše dece, stranaca na ulici, nasilnih romantičnih partnera, nezadovoljnih kolega s posla, šefova, svadljivih komšija, prodavača pod visokim pritiskom... Mogli biste zaboraviti na ta iskustva i pripisati ih razlikama u karakternim crtama ličnosti, neko možda ima loš dan ili je malo oštrije naravi. Istraživanja pokazuju da je 31% ljudi priznalo kako je doživelo „negativno ponašanje s namerom nanošenja štete ili zastrašivanja“, dok je 43% njih reklo da se ponašanje pojačalo u poslednjih godinu dana. Postoje razni upozoravajući znakovi, objašnjava

nam vlasnica Psihološkog savetovališta dr. Ana Kandare Šoljaga. Uobičajeni su znakovi da osoba ima „kratak fitilj”. Svakodnevno je nervozna i lako se razbesni. Osim toga, sklona je pretiti fizičkim obračunom, verovatno je i sklona alkoholu ili drogama te ulazi u opasne ili riskantne situacije (npr. prebrza vožnja). Treba se svakako čuvati i osoba koje imaju istoriju agresivnog ponašanja, često uključivši i ono prema životinjama, koje nose oružje i fascinirane su oružjem, druže se s agresivnom grupom, a moguće je i da su sami bili žrtve nasilja (Horvat, 2021). Nasilje ima mnogo nivoa i manifestacija, ali bez obzira koliko suptilno ili pasivno-agresivno ili otvoreno i intenzivno može biti, može imati štetan uticaj na samopoštovanje. Nasilje uključuje radnje poput pretnji, širenja glasina, fizičkog ili verbalnog napada na nekoga i namernog isključivanja nekoga iz grupe. Takođe, može imati oblike agresivnog fizičkog kontakta, govora, pisanog teksta i podmuklih, suptilnih radnji. Nasilno ponašanje kod odraslih često odražava ono nasilje iz detinjstva, jer metodički cilja nekoga s namerom da ga zastraši, potkopa i/ili ponizi (Horvat, 2021).

Nasilničko ponašanje, ako se ne „leči” u detinjstvu, postaje hronično u odrasloj dobi. Krug nasilja se nastavlja, a takvi pojedinci naučeni su da rešavaju sopstvene sukobe na nasilan način. Pri tom, problemi u ponašanju, psihički i fizički, upotreba alkohola i supstanci, delikventna dela i kriminal ne proizvode samo individualne posledice, već društvo u celini plaća veliku cenu. Ciklus nasilja se po običaju nastavlja kroz buduće generacije. U tom lavirintu nasilnici se neretko pretvaraju u ubice.

Većina eminentnih naučnika se priklanja stanovištu da je odlučujući

faktor koji utiče na to da neka osoba postane ubica, zapravo, psihološka trauma sa pozadinom nasilja iz detinjstva. Dovoljno serijskih ubica, uopšteno rečeno, ima istoriju podmetanja požara, mučenja malih životinja, zanemarivanja ili zlostavljanja u destruktivnim porodicama. Neke od zajedničkih crta odnose se na (Bjelajac & Filipović, 2022b):

- emocionalnu manipulaciju – mnoge serijske ubice su površno šarmantne, pokušavaju da pokažu dovoljno razumevanja za ljudske emocije kako bi se približili potencijalnim žrtvama;
- fantazije – odrastaju maštajući o ubijanju;
- asocijalnost – ispoljavaju nedostatak brige o drugima toliko ozbiljan da je patološki;
- lošu kontrolu impulsa – mnogi se sećaju kako su serijske ubice u svojim životima imale snažne eksplozije besa;
- istoriju zlostavljanja – nisu svi preživeli zlostavljanje serijskog ubice, ali mnoge serijske ubice su preživele zlostavljanje;
- voajerizam – ima smisla da su serijske ubice provodile dosta vremena posmatrajući druge iz daleka, verovatno maštajući o ubistvima.

Kada dete pokaže nasilničke sklonosti, problem se mora rešavati direktno. Učestalo kršenje pravila, agresivnost prema ljudima i/ili životinjama, česti izlivi besa, odnosno bilo koje upadljivo ponašanje koje nije primereno uzrastu i odstupa od očekivanog socijalnog ponašanja, signali su za stručnu pomoć. Porodica i škola u tom pravcu imaju značajnu ulogu (Bjelajac & Dragojlović, 2016), koja se između ostalog ogleda u obezbeđivanju pojačanog nadzora uz postavljanje jasnih granica i primenu posledica. Naravno, ne treba zanemariti značaj masovnih medija (Bjelajac, 2015) čija je uloga da kreiraju kulturu mira i nenasilja, odnosno da se uzdržavaju od nasilnih sadržaja.

Diskusija

Nasilje je sveprisutno. Čak i ono „digitalno” jeste na granici između virtuelnog i stvarnog (Bjelajac & Filipović, 2021). Ni dom više nije čovekovo

sigurno utočište. Nasilje u porodici, zlostavljanje dece, premlaćivanje supružnika i ubistva, nalazi se u vestima širom sveta. U kući, na radnom mestu, u sportu i zabavi suočavamo se sa nasilnom kulturom. Danas i škole više nisu tako sigurna i bezbedna mesta. Sve je više dece nasilnika kojima se „gleda kroz prste”, a takvi pristupi se pravdaju adolescentskom krizom. Zapravo, sa odrastanjem njihova agresivnost i bes se sve više akumuliraju i ne poznaju granice. Ljudi su jednostavno postali otuđeni jedni od drugih, a njihova nerazvijena moralnost često dovodi do čina da povređuju druge i ne osećaju krivicu povodom toga, niti razmišljaju o posledicama svog ponašanja. Uopšteno rečeno, građani su permanentno izloženi različitim oblicima nasilja. Mnogi to prihvataju normalno, kao prateći deo svakodnevnice - sve dok i sami ne postanu žrtve.

Nasilje nad ženama u Srbiji predstavlja razlog za veliku zabrinutost. Ovo posebno ako se ima u vidu da mnoge od žena koje su pretrpele partnersko nasilje ne prepoznaju sebe kao žrtvu (Marković & Zirojević, 2021, p. 323). Pet od šest ispitanih žena smatra da je nasilje nad ženama uobičajeno, a više od trećine smatra da je nasilje vrlo učestalo. Više od četvrtine njih lično poznaje neku osobu iz porodice i od prijatelja koja je bila izložena nasilju nad ženama, a sličan procenat zna i neku ženu iz svog susedstva koja je bila žrtva nasilja. Mnoge ispitane žene su čule za službe za pomoć ugroženim ženama (73% njih je bar čulo za jednu od tri pomenute organizacije); međutim, mali broj žena se obratio tim službama: nakon najtežeg fizičkog i/ili seksualnog nasilja samo 3% žrtava je kontaktiralo žensku sigurnu kuću, a 1% organizaciju za podršku žrtvama. Dve od pet ispitanih žena su navele da su doživele seksualno uznemiravanje u nekom trenutku od svoje 15. godine pa nadalje, a 18% je navelo da je doživelo takvo iskustvo u poslednjih 12 meseci. 22% ispitanih žena izjavilo je da su iskusile fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera ili nepartnera nakon svoje 15. godine, a 18% koje su nekad bile u partnerskoj zajednici otkrile su da su doživele jedan ili više oblika takvog nasilja od strane bivšeg partnera. 10% žena koje trenutno imaju partnera je izjavilo da su iskusile fizičko ili

seksualno nasilje od strane sadašnjeg partnera, a 9% ispitanih žena je izjavilo da su imale takva iskustva od strane nepartnera. Proganjanju je bila izložena svaka deseta žena (OEBS, 2019, p. ix). U poslednjih 10 godina 298 žena u Srbiji ubio je partner ili drugi član porodice. Ovo pokazuju godišnji izveštaji Autonomnog ženskog centra, organizacije koja se bavi pravima žena i prevencijom nasilja nad ženama, od 2012. do 2021. godine.

Nasilje u porodici je evidentno problem koji se ponavlja, a neretko dolazi i do žrtava. Istraživanja ukazuju da je u proseku svaka treća ubijena žena prijavljivala nasilnika i obraćala se nadležnim institucijama. To što nije bilo reakcije i adekvatnog sankcionisanja takvog nasilja, moglo bi se staviti na teret neobučanim policijskim službenicima, socijalnim radnicima, tužiocima i sudijama. U pozadini je naravno izostala rana detekcija nasilnika i profilisanje njegove sklonosti/namere da ugrozi nečiji život. Napomenuto je, da je sposobnost nadležnih službenika da izrade psihološki profil nasilnika kroz njegovo verbalno i neverbalno ponašanje, od posebnog značaja u odnosu na bilo koju protivmeru.

Mnogi nasilnici zatvorske kazne ne tumače kao akt društvene osude, u cilju popravljanja i socijalne rehabilitacije, već kao meru odmazde od strane partnera. Nažalost, razmišljanje o osveti često pretvore u delo. Čini se da bi uz ranu detekciju nasilnika, umesto mere zabrane prilaza, stručna psihijatrijska pomoć i obavezna mera lečenja u specijalizovanim ustanovama mogla da proizvede konstruktivnije rezultate.

Zaključak

Posebno ranjiva kategorija našeg društva jesu deca i adolescenti. Nasilje nad njima ima poražavajući efekat i dovodi do širokog spektra zdravstvenih i socijalnih problema. Ipak, čini se da postoji mnogo toga predvidivog u nasilničkom mentalitetu i da ga je moguće prevenirati kroz programe koji se bave uzrocima i faktorima rizika. Dobar profiler će uočiti mnogo znakova upozorenja koji mogu ukazivati na to da je neko pogođen nasiljem. Takođe će primetiti i znake da dete maltretira druge. Prepoznavanje

ranih znakova detekcije/upozorenja prvi su korak u preduzimanju mera protiv nasilnika i identifikovanja korena problema. Ukoliko se ne deluje proaktivno potencijal za ekspanziju postoji i javljaju se neki drugi problemi, kao što su depresija ili zloupotreba supstanci. Nadalje, prilikom dubljeg psihološkog ispitivanja odraslih nasilnika, zapaža se takođe da oni imaju dugu istoriju nasilničkog mentaliteta i trauma koje nose iz detinjstva. Problem ostavljen da se rešava spontano, vremenom postaje hroničan, blisko se ukrštajući sa sociopatskim tendencijama.

Sticanjem veština za ranu detekciju nasilnika, zapravo se daje odgovor na pitanje kako prepoznati nasilnika? Zapažanjem nekih osobina koje poseduju zlostavljači može se promeniti interakcija sa njima. Danas postoji sve više dostupnih istraživanja za otkrivanje i rešavanje problema koji donose ovi dominantni, samofokusirani tipovi, odnosno za prosuđivanje u suočavanju sa ovom agresivnom, antisocijalnom rasom. Nasilničko ponašanje može uključivati širok spektar ponašanja:

- Nepozvani fizički, mentalno ili emocionalno upadaju i zauzimaju vaš prostor;

- Govore dominantnim glasom;

- Uvek se pozicioniraju kao „žrtve”, kako bi lakše pravdali svoje postupke;

- Njihov ton nije u saglasju sa njihovim rečima;

- Kontrolišu ponašanje drugih;

- Privlače i izoluju osobe slabije od sebe;

- Drže druge potčinjene svojoj volji;

- Vešti su manipulatori;

- Imaju dva lica;

- Oduzimaju energiju i vreme;

- Prete i plaše;

- Ispoljavaju eksplozivne ispade besa;

- Pribegavaju fizičkoj agresiji;

- Skloni su upotrebi alkohola i supstanci;

- Nose i/ili upotrebljavaju oružje;
- Pokazuju okrutnost prema životinjama;
- Namerno uništavaju imovinu;
- Mogu pripadati navijačkim grupama i ističu se vandalizmom;
- Menjaju činjenice da bi izgledali dobro...

Nacionalna obrazovna asocijacija u SAD (The National Education Association [NEA]), koju čini više od tri miliona ljudi – prosvetnih radnika, studenata, aktivista, radnika, roditelja, komšija, prijatelja – koji veruju u mogućnost za sve učenike i u moć javnog obrazovanja da transformiše živote i stvori pravednije i inkluzivno društvo, (NEA, n.d.) upravo sugerise na ekspanziju nasilja u školama širom Amerike, gde svaki treći učenik svake nedelje prijavi da je maltretiran. Još 2010. godine, NEA je sprovela prvu državnu anketu koja je uključivala mišljenja nastavnika i stručnjaka za podršku obrazovanju o pitanjima koja se odnose na maltretiranje u državnim školama. Prema istraživanju NEA-e, 98% školskog osoblja veruje da je njihov posao da intervenišu kada vide da se nasilje dešava. Međutim, rešavanje ovako složenih i zabrinjavajućih problema zahteva sagledavanje sa više nivoa. Poremećaji u ponašanju nisu samo problem za pojedinca, njegovu porodicu, školu već i za celokupno okruženje.

Stoga, svi oni koji su u blizini pojedinca sa nasilničkim mentalitetom moraju pažljivo da razumeju suštinu problema koji iziskuje stručnu pomoć, odnosno dugotrajan psihoterapijski rad sa adolescentom, ali i njegovom porodicom. Nesaveno postupanje moralo bi nužno da povlači odgovornost. Rana sveobuhvatna procena i tretman od strane kvalifikovanog stručnjaka za mentalno zdravlje može biti ključna za rešavanje porodičnih sukoba, školskih problema i problema u zajednici, prouzrokovanih nasiljem pojedinaca koji imaju poteškoće u kontrolisanju besa i frustracija.

Reference

- Bjelajac, Ž., & Dragojlović, J. (2016). Uloga i značaj vankrivičnih subjekata u savremenoj politici suzbijanja kriminaliteta. *Politička revija*, 47(1), 39-54.
- Bjelajac, Ž., & Filipović A. (2022). Modus of Killer Profiling in Nordic Crime Series [Modus profilisanja ubice u nordijskim kriminalističkim serijama]. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 10(1), 117–125.
<https://doi.org/10.23947/2334-8496-2022-10-1-117-125>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo - teorija i praksa*, 38(4), 16-32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2022). Profile of Contemporary Criminal Investigator in Film and Television Content [Profil savremenog kriminalističkog istražitelja u filmskim i televizijskim sadržajima]. *Kultura polisa*, 19(1), 1–24.
<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.1r.1bf>
- Bjelajac, Ž. (2015). Mediji, supkultura i kriminalitet u savremenom društvu. *Kultura polisa*, 12(27), 121-134.
- Gordon, S. (2020, January 5). How Teachers Can Spot Bullies in the Classroom – Discover the Subtle Indicators of Bullying [Kako nastavnici mogu uočiti nasilnike u učionici - Otkrijte suptilne pokazatelje maltretiranja]. *Verywell family*. <https://www.verywellfamily.com/top-ways-to-spot-a-bully-460517>
- Horvat K. (2021). Bullying odraslih: Kako postupati s nasilnikom u svijetu odraslih? *Mixer*. <https://mixer.hr/wellbeing/psihologija/bullying-odraslih-kako-postupati-s-nasilnikom-u-svijetu-odraslih/>

- Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha – Zašto žrtve nasilja Ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova i Lj. Ćumura (pr.) *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima: zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 9–10. maj 2021. (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.
- OEBS. (2019). Dobrobit i bezbednost žena – Anketa o nasilju nad ženama koju je sproveo OEBS.
https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/419756_1.pdf
- Poon K. (2016). Understanding risk-taking behavior in bullies, victims, and bully victims using cognitive-and emotion-focused approaches [Razumevanje ponašanja koje preuzima rizik kod nasilnika, žrtava i žrtava nasilnika koristeći kognitivno i emotivno fokusirane pristupe]. *Front Psychol*, 7(1838).
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01838>
- Profiler – što je to? Kako postati profiler?* (n.d.).
<https://nsokote.com/karijera/119840-profiler-%c5%a1to-je-to-kako-postati-profiler.html>
- Shetgiri R. (2013). Bullying and victimization among children [Maltretiranje i viktimizacija među decom]. *Adv Pediatr*, 60(1), 33–51.
<https://doi.org/10.1016/j.yapd.2013.04.004>
- The National Education Association [NEA]. (n.d.). *Make Sure That Every Student & Educator Succeeds* [Pobrinite se da svaki učenik i nastavnik uspe].
<https://www.nea.org/>
- Weaver, C. J.D. (n.d.). *What Is Profiling?* [Šta je profilisanje?].
<https://www.hg.org/legal-articles/what-is-profiling-49227/07/04/2022>

Abuser Profile: Early Signs for Detection

Željko Đ. Bjelajac

University of Business Academy in Novi Sad
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Summary

Violence is a complex social phenomenon that includes a wide range of manifestations. This phenomenon affects the lives of millions of people around the planet every day and causes damage to their physical and mental health, and its most severe forms often lead to loss of human lives. This paper aimed to point out the importance of profiling bullies in the context of early signs for detection of antisocial behaviour and preventive action in adolescence. It is actually a new way of reacting to make violence visible before it happens and challenge outdated approaches to intervention programs after its manifestation. The following methods were used: quantitative and qualitative content analysis, comparative analysis (reaction to violence) and descriptive and analytical statistics. The content is designed to better understand the impact of chronic exposure to violence, especially of children and women, in the social environment with the overarching goal of identifying flexible risk factors and protective factors that can be planned in prevention and intervention strategies, in pursuit of effective community response.

Keywords: violence, profiling, bully characteristics, bully detection

Oblici i karakteristike interpersonalnog nasilja

Boro Merdović¹ i Rajka Vujović²

¹Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije
Polijska uprava za grad Beograd

²Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Informacije o članku*

Pregledni članak • UDK: 343.62:316.647.8

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 55–88.

Primljeno: 14. april 2022 • Revizija: 18. maj 2022 • Prihvaćeno: 23. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.55mv>

Podaci o autorima

Boro Merdović <https://orcid.org/0000-0002-6619-5934>

Rajka Vujović <https://orcid.org/0000-0002-6269-5093>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Autor za korespondenciju: Boro Merdović, Policijska uprava za grad Beograd,

Bulevar Despota Stefana 107, 11108 Beograd, Srbija.

Email: boro.merdovic@gmail.com

* Cite (APA):

Merdović, B., & Vujović, R. (2022). Oblici i karakteristike interpersonalnog nasilja [Forms and Characteristics of Interpersonal Violence]. *Kultura polisa*, 19(2), 55–88.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.55mv>

Sažetak

Nasilje i agresija su pojmovi koji se često koriste u literaturi za označavanje različitih oblika ljudskog ponašanja i predstavljaju destruktivne obrasce ponašanja kojima se nanosi šteta pojedincu i društvu. Naučno razumevanje i objašnjenje nasilja jedan je od osnovnih naučnih zadataka kojem se mora posvetiti posebna pažnja. Iako se može smatrati da je nasilje precizan termin, u stvarnosti predstavlja spektar heterogenih oblika ponašanja koji mogu biti fizički i emocionalni sa različitom refleksijom na odnos žrtve i počinioca u specifičnim životnim situacijama. Cilj ovog rada je da pregledom naučne literature i analizom sadržaja različitih definicija nasilja i agresije, uz primenu komparativnog metoda, ukažemo na specifičnosti interpersonalnog nasilja i njegove različite manifestacije. Posebna pažnja je posvećena podeli i kategorizaciji nasilja i posledicama koje ono ima na pojedinca i njegovu mikro i makro socijalnu sredinu. Jedan deo rada posvećen je nasilju u porodici kao zasebnom sociološkom, zdravstvenom i kriminološkom problemu i njegovim negativnim implikacija koje ima na žene, decu i stare. Takođe je ukazano na problem nasilja u LGBT partnerskim zajednicama o čemu kod nas gotovo da nema naučnih podataka i istraživanja.

Ključne reči: nasilje, agresija, interpersonalno nasilje, nasilje u porodici, nasilje nad decom

Oblici i karakteristike interpersonalnog nasilja

Agresija i nasilje su termini koji su u upotrebi u različitim naučnim disciplinama. Negde se smatraju sinonimima dok se u drugim naučnim disciplinama razdvajaju i definišu kao dve odvojene pojave i dva različita oblika ponašanja. I jedan i drugi termin podrazumevaju ponašanje koje je usmereno u cilju nanošenja neke štete drugome ili sebi i po tome se razlikuju od drugih antisocijalnih ponašanja. Proučavanje agresije i nasilja je značajno jer imaju slične motivacione procese i leže na kontinuitetu intenziteta, povreda i nezakonitosti. Agresija i nasilje se takođe razlikuju od drugih antisocijalnih ponašanja kao što su zloupotreba droga, krađa, pušenje i vandalizam a istraživanja pokazuju da su agresija i nasilje u maloj ili umerenoj korelaciji sa drugim antisocijalnim ponašanjima (Fechner, 2005). Erih From je zastupao shvatanje da postoje dve vrste agresivnosti: benigna i maligna. Benigna, koja je biološki adaptivna i služi životu, predstavlja odgovor na ugroženost vitalnih interesa, reaktivna je i defanzivna. Zajednička je čoveku i životinjama i rešava problem ugroženosti uklanjanjem onoga koji to stanje izaziva. Maligna agresivnost, tj. destruktivnost i okrutnost, vezana je samo za ljudski rod i manifestuje se u životu kroz ubijanje i bestijalnost koji kod subjekta koji ovakve radnje preduzima izaziva uživanje i to je isključiva svrha njihovog preduzimanja (Fromm, 1986). Razvojni psiholozi više koriste termin agresija koji se odnosi na ponašanje koje ima za cilj da naudi ili povredi drugu osobu (Huesmann & Moise 1999). Međutim nedovoljno je definisati agresiju samo kao ishod (npr. modrice na telu); to je društvena konstrukcija koju počinitelj ili posmatrač primenjuju na heterogenu kategoriju ljudskog ponašanja koju čine namera, potencijalni ishod, biološko uzbuđenje i društveni kontekst. (Robert, 2007, p.12). U pravnoj i kriminološkoj literaturi više se koristi termin nasilje. Zavisno od toga u kom kontekstu i sa kojim ciljem se definiše nasilje, u literaturi se mogu sresti različite definicije. Postoji i bitna razlika u definisanju nasilja u zavisnosti od toga kojoj naučnoj disciplini pripadaju teoretičari i praktičari koji daju definicije (pravne, psihološke,

antropološke i sociološke definicije). Teškoće u definisanju proističu i iz toga što ono može poistoveti as sličnim pojmovima kao što su sukob, moć, uticaj i sl.

Izvesni teoretičari su se bavili razlikama između agresije i nasilja, smatrajući agresiju širom kategorijom. I nasilje i agresija imaju tri bitne karakteristike: nameru da se nanese šteta, uverenje da će takvo ponašanje prouzrokovati štetu i uverenje da žrtva takođe želi da izbegne agresivno ponašanje (Donnelly & Ward, 2015). Nasilje je ozbiljniji prestup i ima veće posledice i dok je svako nasilno ponašanje agresivno, nije svako agresivno ponašanje nasilno: odrasla osoba koja tuče drugog je nasilje, dok je to što malo dete tuče svoju majku agresivno, ali nije nasilno (Anderson & Bushman, 2002). Agresivni prestupi u adolescenciji i ranim fazama života mogu vremenom prerasti u nasilje, ali ne znači da će svaka agresivnost prerasti u nasilno ponašanje. Sve ove definicije isključuju slučajno nanošenje štete i osnovni koncept je namera da se nanese šteta (Dahlber & Krug, 2002). Za potrebe ovog rada fokusiraćemo se na nasilje kao oblik ponašanja kojim se nanosi šteta drugome sa posebnim osvrtom na interpersonalno nasilje i nasilje u porodici kao njenim najvidljivijim oblikom. Analizom različitih definicija i njihovom komparacijom pokušaćemo da ukažemo na nesklad koji srećemo u naučnoj i stručnoj literaturi između različitih kategorija interpersonalnog nasilja, kriterijuma definisanja, klasifikacije i sadržajnih elemenata koje različiti stručnjaci navode prilikom definisanja.

Kategorizacija i podela nasilja

Svetska zdravstvena organizacija je dala definiciju nasilja koja je operativna u većini država i prihvaćena od velikog broja teoretičara i praktičara. Ona pod nasiljem podrazumeva namernu upotrebu fizičke sile ili moći, pretnje ili stvarne upotrebe, protiv sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, koja ili rezultira ili ima veliku verovatnoću da će rezultirati fizičkom ili psihičkom povredom, smrću, nedostatkom u razvoju ili lišavanjem (WHO). Na osnovu ove definicije izvršena je i tipologija nasilja koju karakterišu

različiti oblici nasilničkog ponašanja. Prema ovoj podeli, zavisno od toga ko su učinioci i žrtve, postoje tri opšte kategorije nasilja:

- nasilje usmereno na sebe (autodestruktivno ponašanje)
- interpersonalno nasilje
- kolektivno nasilje

Jedna od podela nasilje deli na (Galtung, 1990, p. 296):

- Direktno nasilje – čine ga svi oblici nasilja prema sebi i međuljudskog nasilja, kao i mnogi oblici kolektivnog nasilja, i kod ovog oblika nasilja akteri se mogu lako identifikovati

- Indirektno ili strukturno nasilje – prilično ugrađeno u strukture, pojavljuje se kao nejednak odnos moći i kao posledica toga nejednake mogućnosti. Kod ovog oblika nasilja akteri se teško mogu identifikovati. Strukturno nasilje postoji kada određene socijalne, kulturne, političke ili ekonomske grupe imaju privilegovani pristup dobrima, resursima i mogućnostima u odnosu na druge, i kada je ova nejednaka prednost ugrađena u društvene, političke i ekonomske sisteme koji upravljaju njihovim životima.

Za potrebe ovog rada fokusiraćemo se na interpersonalno nasilje, iako postoje izvesna preklapanja rizičnih i zaštitnih faktora koji imaju uticaj na autodestruktivno i interpersonalno nasilje (Krug et al., 2002, p. 1085). Interpersonalno nasilje se odnosi na nasilje koje je izvršila druga osoba ili mala grupa pojedinaca. Može se dalje podeliti u dve potkategorije:

- Nasilje u porodici i među intimnim partnerima – nasilje uglavnom između članova porodice i intimnih partnera, koje se obično, mada ne isključivo, dešava u kući. Ovo uključuje neke druge oblike nasilja kao što su zlostavljanje dece, nasilje intimnog partnera i zlostavljanje starijih osoba.

- Nasilje u zajednici – nasilje između pojedinaca koji nisu u srodstvu i koji se mogu ili ne moraju poznavati, uglavnom se dešava van kuće. Ovo uključuje nasilje mladih, nasumične akte nasilja, silovanje ili seksualni napad od strane stranaca i nasilje u institucionalnim okruženjima kao što su škole, radna mesta, zatvori i starački domovi.

Interesovanje naučne i stručne javnosti za ovu vrstu nasilja proizilazi iz

činjenice da interpersonalno nasilje predstavlja problem javnog zdravlja, ekonomski problem, krivičnopravni, društveni i problem ugrožavanja ljudskih prava.

Svi oblici nasilja koje smo naveli mogu se ispoljiti kao:

- fizičko nasilje
- seksualno nasilje
- psihičko (psihološko) nasilje
- ekonomsko
- proganjanje

Fizičko nasilje je namerna upotreba fizičke sile, koja se koristi sa ciljem nanošenje štete, povrede, invaliditeta ili smrti. Najčešće podrazumeva sledeće radnje: grebanje, guranje, stiskanje, ujedanje, gušenje, šamaranje, udaranje, paljenje, upotrebu oružja (nož, pištolj) ili drugog pogodnog predmeta za nanošenje povreda. Težina povreda varira od običnih modrica i ogrebotina do preloma, podliva, teških telesnih povreda pa čak i do trajnih povreda, invalidnosti i smrti. Ova vrsta nasilja ne dovodi samo do fizičkih povreda, već može imati i ozbiljne negativne psihološke posledice.

Seksualno nasilje predstavlja jedan od najtežih oblika nasilja koji žena može doživeti, naročito ukoliko se dešava u porodici a često je praćen fizičkim zlostavljanjem i psihičkim maltretiranjem (Merdović & Bjelajac, 2021, p. 193). Primeri seksualnog zlostavljanja su (Campbell & Soeken, 1999, p. 1023): prisiljavanje na seks, uskraćivanje zaštita od polno prenosivih bolesti, penetracija predmetima protiv volje žrtve, prisiljavanje na oralni seks, nasilna trudnoća. Ne postoji samo jedna vrsta seksualnog zlostavljanja niti samo jedna vrsta zlostavljača ili žrtve (Merdović 2020, p. 72). Ovu pojavu je teško identifikovati, naročito kada se radi o seksualnom zlostavljanju dece, jer se obično za neke slučajeve sazna tek nekoliko godina od kada su se desili, u proseku 11 na svetskom nivou (Marković & Zirojević, 2021, p. 318), kada žrtva ode od zlostavljača i oslobodi se stega u kojima je bila dok je boravila u porodici.

Psihičko (mentalno, emotivno, psihološko) nasilje podrazumeva:

omalovažavanje, vređanje, ignorisanje, korišćenje privilegija, psovke, ismevanje, podrugivanje, prigovarivanje, pretnje i prinude (sa upotrebom ili bez upotrebe oruđa i oružja kojima se mogu izazvati telesne povrede), zastrašivanje, izolaciju, prezir, maltretiranje, okrivljavanje, manipulacije decom, verbalne napade. Psihološko (emocionalno) zlostavljanje se najmanje razume (Sims, 2008) i najmanje je istraživano, teško ga je dokazati i procesuirati. Žrtve ga često minimiziraju i negiraju ne shvatajući ozbiljnost i posledice postupaka počinioca. Žrtve mogu opisati uznemirujuće situacije, ali ne prepoznaju njihovu nasilnu prirodu, znaju samo da im takva ponašanja izazivaju emocionalni bol (McClennen et al., 2016). Kada je u pitanju psihičko nasilje, ono je najčešći pratilac ili najava fizičkog nasilja, po pravilu ostvarena kroz pretnju telesnim povređivanjem, kako ga tumači krivičnopravna definicija – reč je o kvalifikovanoj pretnji. Iako su za nasilje u porodici često vezane i druge vrste emotivnog zlostavljanja koje proizvode negativne efekte, posebno ucene vezane za decu, zastrašivanje drugim zlom, one nisu obuhvaćene krivičnom definicijom nasilja u porodici (Matijašević-Obradović & Stefanović, 2017, p. 17).

Ekonomsko nasilje predstavlja takve postupke i ponašanja kojima se žrtvi uskraćuje pristup finansijskim sredstvima, sprečavanje zapošljavanja, obrazovanja, usavršavanja i napredovanja u karijeri, uskraćivanje prava na vlasništvo, prisiljavanje na odricanje vlasništva, prodaja stvari bez davanja saglasnosti. Ekonomsko nasilje je noviji oblik koji još uvek nije naučno na adekvatan način obrađen.

Proganjanje i uhođenje pojedini stručnjaci izdvajaju kao posebnu kategoriju nasilja dok ga drugi smatraju oblikom psihičkog zlostavljanja. U našem krivičnom zakonodavstvu je inkrimisano kao zasebno krivično delo. Prema jednom istraživanju oko 5% ispitanih žena izjavilo je da je doživelo neku vrstu proganjaga i uhođenja (Tjaden & Thoennes, 2000). Proganjanje i uhođenje najčešće podrazumevaju:

- praćenje ili špijuniranje žrtve
- dolazak ispred žrtvine kuće, škole ili radnog mesta
- neželjeni pozivi ili poruke putem telefona, interneta ili društvenih

mreža

- pokušaji da se protivno volji žrtve, direktno ili preko drugog lica uspostavi komunikacija sa njom
- pretnja napadom na život, telo ili slobodu drugog ili njoj/njemu bliske osobe

Različite definicije nasilja i njegova tipologija i kategorizacija utiču i na različite pristupe u istraživanju, generisanju znanja o nasilju, ali i na razlike u praktičnom pravnom tretiranju i sankcionisanju nasilja. Nasilje se sve više posmatra kao problem javnog zdravlja jer su posledice nesagledive kako po život i zdravlje žrtve tako i po celo društvo (ekonomske, političke, društvene). Kada se govori o etiologiji nasilja i agresije postoji onoliko koncepata koliko i naučnih disciplina koje se bave ovim problemom. U medicini se često postavlja pitanje da li agresivnost i nasilje predstavljaju medicinsko stanje koje se može tretmanom kao i svako drugo oboljenje sprečiti ili smanjiti. Ako za određene bolesti postoji vakcina koja može sprečiti da se deca uopšte zaraze, postoje li rane intervencije koje sprečavaju decu da postanu agresivana? Ili je agresija hronična bolest (poput astme), i intervencije treba da budu usmerene na ublažavanje simptoma i pomoć deci i roditeljima da se snađu (Dodge, 2008)? Odgovor na pitanje prevencije i sprečavanja nasilja neophodno je tražiti u različitim pristupima koji koriste znanja i rezultate istraživanja različitih naučnih disciplina (medicine, biologije, antropologije, psihologije, psihijatrije, prava, kriminologije). Nasilje i agresija predstavljaju složen problem gde na verovatnoću njegovog ispoljavanja zajednički utiču struktura mozga i genetika (s korenima naučnog razumevanja u biološkim naukama), rano odgajanje dece (obično proučavaju naučnici o ponašanju) i društvene norme (domen društvenih nauka) (Kessel & Rosenfield, 2008).

Poslednjih nekoliko godina je mnogo učinjeno i postignut je značajan napredak u zaštiti žena od zlostavljanja i nasilja. Međunarodne organizacije i udruženja su postigle kompromis da su žene najčešće žrtve nasilja i u tom smislu su donele nekoliko značajnih dokumenata koja ih štite. Međutim, i pored značajne zakonske regulative i brojnih konvencija i protokola koje

su usvojene i ratifikovane, nasilje nad ženama je i dalje na visokom nivou, kao i tamna brojka slučajeva nasilja. Prema podacima istraživanja na teritoriji SAD svake godine oko 5,3 miliona žena doživi neku vrstu nasilja od strane intimnog partnera (Kottenstette & Stuiberg, 2013). Oko 35,6% žena i 28,5% muškaraca su iskusili silovanje, fizičko nasilje i/ili uhođenje/praćenje od strane intimnog partnera tokom svog života (Black et al., 2011).

Za potrebe ovog rada fokusiraćemo se na interpersonalno nasilje i njegove oblike kao i posledice koje takav vid nasilja ostavlja na žrtvu.

Oblici i kontekst interpersonalnog nasilja

Kao što smo naveli postoje različiti oblici nasilja i širok spektar manifestacija ovog oblika ponašanja. Jedan od najdominantnijih i za društvo najopasniji oblik nasilja je interpersonalno nasilje. Interpersonalno nasilje može biti ili instrumentalno, situaciono ili psihopatsko, ali se uvek javlja u kontekstu porodičnog, intimnog, prijateljskog ili poslovnog odnosa. Prisutno je u svim društvima i na svim meridijanima. Pojedini oblici su više dominantni u određenim krajevima sveta zbog kulturoloških razlika i različitih društvenih i moralnih normi. Za različite oblike interpersonalnog nasilja karakteristični su isti faktori rizika. Neki od tih faktora su nizak nivo tolerancije na stresnu situaciju, slaba samokontrola, nizak nivo samopoštovanja, frustracije i izvesni poremećaji ličnosti, nedostatak empatije i nemogućnost ulaženja u normalne emotivne veze i seksualne odnose. U literaturi, jedan od najčešće navođenih faktora rizika za ispoljavanje interpersonalnog nasilja je istorija nasilja u kući, degradirana porodica, razvod braka, odvojenost od porodice, socijalno-patološki obrasci ponašanja roditelja (droga, alkohol, kriminalna karijera). Kao najčešći socijalni faktori navode se nezaposlenost, siromaštvo, rodna nejednakost, društvene krize, anomija društva. U literaturi se najčešće možemo sresti sa sledećim oblicima interpersonalnog nasilja: nasilje mladih, nasilje nad decom, nasilje u porodici (nasilje nad intimnim partnerima, nasilje nad decom u porodici, nasilje nad starima, nasilje u istopolnim intimnim vezama). Nasilje u porodici je najdominantniji oblik interpersonalnog nasilja kojem smo

u ovom radu posvetili posebnu pažnju i obradili u posebnom delu.

Nasilje mladih je jedan od najdominantnijih oblika nasilja. Mladi mogu biti žrtve, svedoci ili počinioci nasilja Ili kombinacija ove tri uloge. Nasilje je izazvano ličnom istorijom, nedostatak izbora i mogućnosti, ili nekim od oblika diskriminacije (rasizam, homofobija, socijalna diskriminacija). Mladi dominiraju i u kategoriji izvršilaca ali i u kategoriji žrtava nasilja. Broj smrtnih slučajeva od ubistava dostiže vrhunac u starosnoj kategoriji od 20 do 29 godina a učestalost hapšenja zbog nasilnih zločina na uzrastu od 16–24 godine (Farrington, 1998). Najčešći oblici nasilja koje manifestuju mladi su napad na život i telo (fizičko nasilje), uništenje imovine (huliganizam i vandalizam), verbalno nasilje, kao i nasilje na internetu (engl. *cyberbullying*). Dakle, direktno nasilje uključuje fizičku agresiju (npr. udaranje, guranje, prisiljavanje da se nešto uradi, oduzimanje novca Ili stvari) i verbalnu agresiju (npr. prozivke, zadirkivanje na uvredljiv način, pretnje nasiljem, nazivanje pogrdnim imenima, ismevanje, omalovažavanje). Manipulativno ponašanje u odnosima, kao što je širenje glasina, socijalna isključenost, izdaja prijateljstva, mogu se smatrati kao oblici indirektnog (posrednog) maltretiranja (Cheek at al., 2013). Za nasilje mladih karakteristični su svi njegovi oblici kao i kod odraslih: fizičko, seksualno, psihičko. Posledice su takođe mogu biti iste ali su one najčešće nanesene takođe mladoj osobi što dodatno otežava sam čin nasilja. Za kriminalitet maloletnika i mladih, a samim tim i za nasilje, je karakteristično da se obično ispoljava u grupi i od strane grupe. Vršnjačko nasilje je jedan od najčešćih oblika nasilja mladih i pojam koji je u domaćoj literaturi našao široku primenu. U stranoj literaturi se najčešće srećemo sa pojmom buling (eng. *bullying*) pod kojim neki naši stručnjaci podrazumevaju nasilničko i agresivno ponašanje dece i maloletnika. Međutim, termin buling je postao toliko popularan da se odomaćio i u našoj literaturi ali i u svakodnevnoj komunikaciji. Nastao je od engleske reči buli (*bully*) kojom se označava osoba koja koristi fizičku snagu i nadmoć nad drugim kako bi nanela štetu ili zaplašila slabijeg od sebe. Pod ovim pojmom se podrazumeva maltretiranje, nasilje, agresija, siledžijstvo (Merdović 2019, p. 69). Sa nasiljem mladih često se vezuje

i pojam siledžijstvo. Pod siledžijstvom se podrazumeva dugotrajno nasilje, fizičko ili mentalno, od strane pojedinca ili grupe, usmereno na pojedinca koji nije sposoban da se zaštiti u aktuelnoj situaciji (Roland, 1989, p. 143).

Kada su u pitanju mladi, prema Olweusu, postoje tri kategorije nasilnika: agresivni, anksiozni i pasivni. Agresivni uobičajeno pokazuju nasilno ponašanje i želju za dominacijom nad drugima. Pasivni zlostavljači su uglavnom manje nasilni i najčešće imaju ulogu pomagača agresivnim nasilnicima, dok je anksiozni nasilnik najčešće provokativna žrtva koja je usvojila vršnjačko zlostavljanje kao oblik borbe protiv maltretiranja (Olweus et al., 1998). Zbog specifičnosti psiho-socijalnog razvoja mladi teže pripadnošću grupi, socijalizaciji i dokazivanju drugima. Nasilje je jedan od prestupa koji mladi najčešće vrše u prisustvu drugih ili kao pripadnik grupe. Huliganizam i vandalizam su dva oblika nasilničkog ponašanja koji su karakteristični za mlade i ispoljavaju se najčešće u grupi tako da se može podvesti pod kolektivno nasilje koje nećemo obrađivati u ovom radu.

Nasilje nad decom, kao i zlostavljanje i maltretiranje dece (eng. *child maltreatment*), predstavljaju poseban oblik interpersonalnog nasilja. Nasilje i maltretiranje dece jeste vrlo važan zdravstveni i društveni problem u svim zemljama sveta bez obzira na kulturu, društveno uređenje i razvijenost. Svi oblici nasilja nad decom, kojih često nismo svesni i čiju težinu ne doživljavamo, u meri i na način, kakav po svome značaju zaslužuju, ostavljaju neizbrisive tragove u životu svakog deteta, koji ga prate celog života (Bjelajac & Merdović, 2019, p. 191). Izaziva brojne negativne posledice po zdravlje deteta, kao što su poremećaj kognitivnog razvoja, loše fizičko i mentalno zdravlje, smanjena obrazovna dostignuća, i poremećeno psihosocijalno funkcionisanje (Fortson & Mercy, 2012; Shonkoff et al., 2009). Kada govorimo o nasilju nad decom, onda podrazumevamo sve oblike nasilja: seksualno, fizičko, psihičko, kao i maltretiranje i zanemarivanje. Seksualno zlostavljanje dece predstavlja tabu temu u većini društava i tek u poslednjih nekoliko godina dospelo je u centar interesovanja istraživača. Seksualno zlostavljanje dece podrazumeva svaki kontakt ili interakciju deteta i odrasle osobe gde dolazi do vaginalnog,

analognog ili oralnog odnosa, kao i sve ostale forme kontakata sa detetom koje se sprovode u seksualne svrhe (Stevanović, 2002, p. 45). U stranoj literaturi je ustaljen u upotrebi engleski termin *Child sexual abuse* (CSA), koji se u domaćoj literaturi prevodi kao seksualno zlostavljanje dece. Pregledom takve literature može se izvesti zaključak da seksualno zlostavljanje dece predstavlja pojam kojim se opisuju seksualne aktivnosti između deteta i odrasle osobe ili starijeg deteta. Ovo je u gotovo u svim državama sveta inkrimisano kao krivično delo, za koje su propisane veoma stroge krivične sankcije. Pod njim se podrazumevaju fizički kontakti kao što su neželjeno dodirivanje, milovanje, masturbacija, oralno-genitalni kontakt, penetracija i vaginalni i analni odnos. Takođe, deca mogu da dožive seksualno nasilje i zlostavljanje bez interakcije i fizičkog kontakta kroz različite komentare, prikazivanje pornografskog materijala, voajerizam, fotografisanje i video snimanje deteta (Finkelhor 2008). Seksualno nasilje uključuje svaki fizički, vizuelni, verbalni ili seksualni čin koji je, u vreme kad se dogodio ili naknadno, žrtva doživela kao pretnju ili napad, koji ju je povredio ili degradirao ili u kojem joj je oduzeta kontrola u intimnom kontaktu (Kelly, 1988, p. 112). Za seksualno zlostavljanje dece je uobičajena zloupotreba dečjeg poverenja, prisiljavanje, eksploatacija i/ili upotreba dece radi uživanja i zadovoljenja seksualnih potreba odraslih. Svetska zdravstvena organizacija (WHO) definiše seksualnu delinkvenciju kao seksualni čin, pokušaj takvog čina, neželjeni seksualni komentar ili predlog koji je usmeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalazi. Karakteriše ga upotreba sile, pretnje ili ucene usmerene prema žrtvi ili njoj bliskoj osobi. Seksualno zlostavljanje dece se najčešće poistovećuje sa pedofilijom. Prema međunarodnoj statističkoj klasifikaciji bolesti i srodnih zdravstvenih problema (Poglavlje V – Mentalni i bihevioralni poremećaji – F00–F99; Poremećaji ličnosti i ponašanja odraslih – F60–F69), pedofilija (F65.4) se označava kao „Seksualna sklonost prema deci, dečacima i/ili devojčicama, obično u predbubertesknoj ili ranoj pubertetskoj dobi“ (ICD-10, 2016). Prema Priručniku za dijagnostiku i statistiku mentalnih poremećaja, Peto

izdanje (DSM–5), da bi se mogao dijagnostifikovati pedofilni poremećaj, moraju biti ispunjeni sledeći kriterijumi (APA, 2013):

- Ponavljajuće, intenzivne seksualne maštarije, nagoni ili ponašanja koja uključuju seksualnu aktivnost sa predpubertetskim detetom (13 godina ili mlađim) tokom najmanje 6 meseci.

- Ovi seksualni nagoni deluju ili su prouzrokovali značajne nevolje ili pogoršanja u društvenim, profesionalnim ili drugim važnim oblastima funkcionisanja.

- Osoba ima najmanje 16 godina i najmanje 5 godina je starija od deteta u prvoj kategoriji. Međutim, to ne obuhvata pojedinca u kasnoj adolescenciji koji je uključen u stalni seksualni odnos sa 12 ili 13 godina.

Sa razvojem interneta i društvenih mreža pedofilija je doživela ekspanziju i predstavlja ozbiljan zdravstveni, ekonomski i socijalni problem koji zahteva multidisciplinarni pristup na polju prevencije, sprečavanja i tretmana pedofila i žrtava pedofilije. Sa pedofilijom je neraskidivo vezana i dečija pornografija koja je inkriminisana u zakonskim aktima. Međutim, ne mora osoba koja se bavi dečijom pornografijom neminovno biti i pedofil, naročito u eri elektronskih komunikacija i brzog širenja informacija, audio i video materijala. Osoba koja se bavi dečijom pornografijom ne mora nikada stupiti u fizički kontakt sa detetom i učiniti osnovni oblik krivičnog dela koji nazivamo pedofilija. Sa druge strane gotovo da nema registrovanog pedofila koji je zakonski procesuiran a da se nije upustio i u dečiju pornografiju. Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i zlostavljanja, članom 20. definiše krivična dela dečije pornografije. Navedenom odredbom države potpisnice se obavezuju na preduzimanje neophodnih izmena u nacionalnim zakonodavstvima, u cilju inkriminisanja sledećih protivpravnih radnji: proizvodnja dečije pornografije, nuđenje ili činjenje dostupnim dečije pornografije, distribucija ili objavljivanje dečije pornografije, pribavljanje dečije pornografije za sebe ili za drugo lice, posedovanje dečijeg pornografskog materijala i umišljajno ostvarivanje pristupa sadržajima dečije pornografije putem informatičkih tehnologija. Seksualno zlostavljanje deteta u većini slučajeva

je praćeno i drugim oblicima nasilja i zlostavljanja. Posledice seksualnog zlostavljanja nisu samo trenutne već dugoročne i ostavljaju duboke traume na žrtvi koje traju tokom celog života i manifestuju se kroz zdravstvene, emocionalne, socijalne, psihološke i druge probleme vezane za svakodnevnu komunikaciju žrtve. Dakle, posledice seksualnog zlostavljanja dece mogu biti akutne i neposredne (primetne odmah nakon samog događaja kao što su fizičke povrede, modrice) ili posredne i trajne (utiču na psiho-socijalni život pojedinca u toku celog života kao što su depresija, anksioznost, suicidalne misli).

Jedan od posebnih oblika nasilja koji je naizraženiji kod dece je digitalno nasilje koje sve više zaokuplja pažnju stručnjaka i čije posledice su izuzetno negativne po zdravlje i razvoj dece. Kao i većina pojmova koji pripadaju sferi informacija i komunikacionih tehnologija, digitalno nasilje je relativno nova pojava koja poslednjih decenija postaje tema ozbiljnih naučnih rasprava (Bjelajac & Filipović, 2021). Pored pedofilije i dečije pornografije digitalno nasilje se manifestuje i uvredama, ucenama, ponižavanjem, pisanjem laži i neistina o žrtvi, objavljivanjem fotografija i sl. Sve to kod žrtve izaziva psihički pritisak, strah, ljutnju, povlačenje, nelagodu, koje dalje mogu implicirati loš školski uspeh, izostajanje iz škole, povučenost, probleme u ponašanju, a nekada i pokušajem samoubistva ili samoubistvom. Zbog toga se ovom obliku ponašanja, u eri brzog razvoja savremenih tehnologija i lake dostupnosti interneta, a samim tim i lakoj izloženosti ovoj vrsti nasilja, mora posvetiti posebna pažnja.

Nasilje u porodici kao oblik interpersonalnog nasilja

Nasilje u porodici predstavlja poseban oblik interpersonalnog nasilja koji ima nekoliko svojih oblika. Nasilje u porodici može biti manifestovano između intimnih partnera, nasilje nad decom, nasilje dece nad roditeljima i članovima porodice, nasilje nad starim članovima porodice. Svaki od ovih oblika nasilja u porodici može se ispoljiti kroz fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno nasilje.

Nasilje nad intimnim partnerima se javlja u svim zemljama, kulturama

i u svim društvenim slojevima bez izuzetka. Najčešće se manifestuje kao fizičko nasilje koje podrazumeva udaranje, guranje, čupanje, nanošenje telesnih povreda različitim predmetima. Neretko podrazumeva i prisiljavanje na seksualne odnose, silovanje, psihičko zlostavljanje (zastrašivanje i ponižavanje, kontrola kretanja, izolacija od porodice i društva) i ekonomsko zlostavljanje (nedavanje sredstava, kontrola finansija, nemogućnost zadovoljenja osnovnih potreba). Nasilje u braku je jedan od termina koji je u upotrebi i različito se definiše. Pod terminom „nasilje u braku“ podrazumeva se viktimizacija osobe s kojom je nasilnik imao ili ima zasnovanu bračnu zajednicu. Ono obuhvata kako nasilje nad ženama, tako i nasilje nad muškarcima (Burnett, 1999). Nasilje u braku se određuje i kao niz ponašanja kojima se koristi osoba kako bi zadobila ili zadržala moć i kontrolu nad bračnim partnerom. Takva se ponašanja mogu dogoditi jednom, u dužem vremenskom periodu, tj. kontinuirano, ili posebno (Balić et al., 2001). Nikolić Ristanović pod nasiljem u braku podrazumeva fizičko, seksualno, psihičko i ekonomsko zlostavljanje koje vrši muž nad ženom, nezavisno od toga da li je bilo predmet krivičnog, ili prekršajnog gonjenja ili presuđenja (Nikolić-Ristanović, 1993). Ova definicija je suviše feministički postavljena i isključuje nasilje u porodici u kojem su žrtve muškarci.

Prema svim istraživanjima koja su do sada realizovana u ovoj oblasti i statističkim pokazateljima, žene su najčešće žrtve nasilja u porodici i među intimnim partnerima iako i one same mogu biti nasilne. Iako je u većini modernih društava nasilje u porodici zabranjeno i zakonom inkriminisano, realnost ukazuje na činjenicu da je ono u poslednjim godinama evidentnije i da ima tendenciju stalnog rasta, što se može objasniti i činjenicom da su žrtve sve više ohrabrene da prijave nasilje i da se tamna brojka ovog fenomena smanjuje (Merdović & Bjelajac, 2021, p. 186). Prema izveštajima UN svaka treća žena širom sveta doživljava fizičko ili seksualno nasilje, uglavnom od strane intimnog partnera. Nasilje nad ženama i devojkama predstavlja kršenje ljudskih prava, a neposredne i dugoročne fizičke, seksualne i mentalne posledice za žene i devojke mogu biti razorne, uključujući smrt.

Nasilje u porodici, iako su žene najčešće žrtve, implicira niz ozbiljnih posledica po decu koja mogu biti neposredne ili posredne žrtve nasilja. Procenjuje se da muškarci koji su preživeli nasilje u porodici imaju do 10 puta veću verovatnoću da će biti nasilni u intimnoj vezi od muškaraca koji nisu imali istoriju nasilja u detinjstvu (Godbout et al., 2009). Žene su posebno podložne zlostavljanju od strane njihovih partnera u društvima u kojima postoje značajne nejednakosti između muškaraca i žena, krute rodne uloge, kulturne norme koje podržavaju dominaciju muškarca nad ženama, verske i religiozne norme koje favorizuju muškarca kao jači pol kao i sistemi u kojima je loša zakonska regulativa i blaga kaznena politika. Brojne međunarodne institucije se bave ovim pitanjem i donele su nekoliko značajnih konvencija, protokola, preporuka i drugih akata koji predstavljaju osnovu zakonske regulative u većini zemalja. Opšta preporuka Komiteta Ujedinjenih nacija za eliminaciju diskriminacije nad ženama (Committee on the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW) utvrdila je da je rodno zasnovano nasilje ono „nasilje koje je usmereno protiv žene zato što je žena ili koje proporcionalno pogađa žene“ (član 6). Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1993. navodi da nasilje nad ženama znači svaki čin rodno zasnovanog nasilja koji ima za posledicu ili će verovatno dovesti do fizičkog, seksualnog ili psihičke povrede ili patnje za žene, uključujući pretnje takvim radnjama, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo da se dešavaju u javnom ili privatnom životu. Jedan od najznačajnijih dokumenata iz ove oblasti je Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici tzv. Istanbulska konvencija (2011), koja predstavlja najobuhvatniji dokument kojim se štite prava žena. Pravno je obavezujuća za sve zemlje koje su je potpisale i ratifikovale a među kojima se nalazi i Srbija. U članu 3. ove Konvencije, „nasilje nad ženama“ označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva dela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do, fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede odnosno patnje za žene, obuhvatajući i pretnje takvim delima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti

odnosno u privatnom životu. Pod nasiljem u porodici podrazumeva se svaki čin fizičkog, seksualnog, psihičkog odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dođe u porodici ili domaćinstvu odnosno između bivših odnosno sadašnjih supružnika odnosno partnera, nezavisno od toga da li učinilac deli ili je delio domaćinstvo sa žrtvom. Naša zemlja je skoro u potpunosti prilagodila svoje zakonske akte Istanbulskoj konvenciji i tako značajno unapredila zaštitu prava žena i zaštitu žrtava nasilja u porodici.

Nasilje nad decom u porodici je takođe vid interpersonalnog nasilja i nasilja koje se dešava u okruženju u kojem bi dete trebalo da se oseća najsigurnije. Potreba za sigurnošću i brigom, osećaj bespomoćnosti i zavisnosti, kod dece predstavljaju pogodno tle za različite oblike viktimizacije. Zdravlje dece, njihov psiho-socijalni razvoj, socijalizacija i uspostavljanje adekvatnih socijalnih veza, zavisi prevashodno od odnosa u porodici i okruženja deteta u najranijim fazama života pa sve do adolescencije (Bjelajac & Merdović, 2019, p. 192). Deca su najosetljiviji članovi porodice, pa stoga samo nasilje među članovima porodice negativno utiče na njihov psiho-socijalni razvoj. Ukoliko su deca direktne žrtve nasilja te posledice su mnogo veće. Kao što je slučaj sa nasiljem nad intimnim partnerima, zlostavljanje dece takođe uključuje fizičko, seksualno i psihičko zlostavljanje ali i zanemarivanje. Ne postoje pouzdani podaci koji bi ukazivali na stopu prevalencije nasilja nad decom u porodici. Prema podacima iz 2000. godine, 57 hiljada dece uzrasta do 15 godina je ubijeno. Deca uzrasta do 4 godine su u dva puta većem riziku da budu ubijena u porodici od dece uzrasta od 5–14 godina (Alexander et al, 2001). Posledice fizičkog zlostavljanja su najvidljivije ali često i najteže. Fizičko nasilje nad decom obuhvata takve odnose i ponašanja od strane roditelja kojima se primenom fizičke sile, uz ili bez upotrebe drugih sredstava, nanose ozlede ili rane i ugrožava zdravlje ili život maloletnika ili izaziva njegova smrt (Milosavljević, 1998, p. 40). Najčešći načini manifestacije fizičkog nasilja su tuča, udaranje, guranje, povlačenje za kosu, ugriz, paljenje cigaretom ili drugim pogodnim predmetom, gušenje, davljenje. Fizičko zlostavljanje deteta u porodici nikada nije izolovano i njega vrlo često prati i psihičko

maltretiranje. Psihičko maltretiranje je teško za identifikaciju i dokazivanje. Emocionalno i psihičko zlostavljanje je po pravilu prateći oblik svih drugih vrsta zlostavljanja i zanemarivanja, ali egzistira i kao poseban oblik. Razmere psihičkog i emocionalnog zlostavljanja uopšte nije moguće proceniti. Psihičko zlostavljanje je svaki stav ili ponašanje, kao i izostavljanje stavova i ponašanja od strane starijaca koji ometa detetovo bihevioralno, kognitivno, emocionalno ili mentalno blagostanje. Ovi stavovi i ponašanja uključuju verbalno zlostavljanje, mentalno zlostavljanje i psihološko zlostavljanje (McClennen, 2016, p. 26). Emocionalno zlostavljanje predstavlja sve one oblike ponašanja koji kod deteta razvijaju doživljaj da je bezvredno, nevoljeno, neželjeno, vredno jedino kada služi potrebama drugih, ili kroz ozbiljno zastrašivanje koje kombinuje psihološko i fizičko nasilje (Žegarac, 2004). Psihičko i emocionalno zlostavljanje dece se ne može inkriminisati kao posebno krivično delo u krivičnom zakonu za razliku od fizičkog i seksualnog nasilja, zbog njegove nevidljivosti i teškog identifikovanja i dokazivanja pred nadležnim pravosudnim organima. Seksualno zlostavljanje dece u porodici je jedan od najtežih oblika nasilja nad decom koji ima nesagledive posledice po dečije zdravlje. Deca predškolskog uzrasta su najranjivija i takvi slučajevi često ostanu neotkriveni jer samo dete ne zna da verbalizuje sam čin zlostavljanja, nije svesno nasilja koje trpi a veoma često se desi i da zaboravi i da ne može da se seti. Jedan od inkrimisanih oblika ponašanja koji je direktno vezan za seksualno nasilje nad decom u porodici je incest. Predstavlja jedno od najtraumatičnijih iskustava deteta i uvek podrazumeva seksualni ili sa njim izjednačen čin između deteta i bliskog srodnika, najčešće člana porodice. Incestom se smatra svaki vid seksualnog zlostavljanja deteta od strane starije osobe od poverenja, koja je u poziciji moći i predstavlja autoritet za dete (Konstantinović-Vilić et al., 2009, p. 147). Reakcija dece na seksualno zlostavljanje pri incestu je da se pretvaraju da spavaju, ćute i kriju to u sebi jer je zlostavljač osoba u koju imaju poverenja, koja im je bliska. Zanemarivanje je takođe jedan od oblika nasilja nad decom u porodici koji ostavlja duboke posledice na detetov psiho-socijalni razvoj i funkcionisanje. Zanemarivanje može biti fizičko, medicinsko, emocionalno,

ekonomsko. Fizičko zanemarivanje podrazumeva pitanja neadekvatnog nadzora, nedovoljnog i/ili potpunog neispunjavanja osnovnih fizičkih potreba deteta, kao što su odeća i hrana. Napuštanja, sama po sebi, ukazuju na svesno odbacivanje obaveza roditeljstva i ostavljanje deteta bez adekvatne brige ili starateljstva. Medicinsko zanemarivanje može podrazumevati odbijanje pružanja zdravstvene zaštite, uključujući i zaštitu mentalnog zdravlja, ili kašnjenje ili potpuno nepostojanje zdravstvene zaštite deteta. Emocionalno zanemarivanje se odnosi na nepažnju i nebrigu o emocionalnim potrebama deteta. Poseban slučaj emocionalnog zanemarivanja dece se javlja u porodicama sa evidentiranom psihopatologijom roditelja u vidu alkoholizma i narkomanije, gde takvi roditelji nisu emotivno dostupni za svoju decu i ne mogu im pružiti empatiju i zadovoljenje emocionalnih potreba (Bjelajac & Merdović, 2019, p.198). Ulaženjem u pojedinosti bi se izašlo iz okvira ovog rada, ali jeste važno ukazati i na nasilje prema deci kroz specifično radno i ratno ropstvo. Kao posledica zanemarivanja, javlja se i izloženost dece zloupotrebi u cilju radne eksploatacije (prosjačenje, rad u rudnicima, na plantažama kaka, koke ili marihuane, ili u fabrikama), ali i angažovanja u oružanim sukobima (Marković & Marković, 2022).

Nasilje nad starima i zlostavljanje starijih osoba od strane njihovih rođaka ili drugih osoba koji se brinu ili bi trebalo da se brinu o njima predstavlja ozbiljan društveni problem. Naša zemlja spada u kategoriju zemalja sa starim stanovništvom i iz godine u godinu broj starih se povećava u opštoj populaciji. Nasilje nad starim osobama takođe može biti fizičko, seksualno i psihičko zlostavljanje, ali, kao i kod dece, zbog specifičnosti godina i nemoći, i zanemarivanje. Jedan od najčešćih oblika zanemarivanja starijih je ekonomsko zlostavljanje i zanemarivanje kada članovi porodice nenamenski troše sredstva starijih članova domaćinstva i pri tom ne obezbeđuju im osnovne egzistencijalne potrebe (medicinske, higijenske). Granica starosti je u mnogim zemljama različita i postoje značajne nejednakosti. Negde se početak starosti navodi od 60 godine dok je u drugim zemljama 65. Negde se razlikuju tri kategorije starosti: rana, srednja i duboka (pozna). Prema Svetskoj zdravstvenoj

organizaciji nasilje prema starima predstavlja svaki pojedinačni ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i poverenja, a koji uzrokuje štetu, bol, nepriliku ili nevolju starijoj osobi. Zlostavljanje starih se takođe definiše i kao fizičko zlostavljanje nanošenjem telesnih povreda; verbalne pretnje ili psihičko zlostavljanje koje izazivaju strah ili poniženje; finansijska zloupotreba novca ili imovine; seksualno zlostavljanje kao kod silovanja ili pokušaja silovanja; ili zanemarivanje kada se ne obezbeđuju hrana, lekovi, medicinski tretman ili nadzor (Schlesinger & Schlesinger 2018). To je emotivna tema i za javnost i za profesionalce i zadaje još jedan udarac našem mitu o nežnim, ljubavnim, porodičnim sistemima u kojima bi stariji članovi porodice trebalo da se osećaju bezbrižno i da u miru provedu ostatak života. Bilo koji od oblik nasilja, kada su u pitanju starije osobe, može imati komponentu rodne zasnovanosti, jer u većoj meri pogađa starije žene, one koje nemaju moć da mu se odupru. Stare osobe mogu biti izložene svim oblicima kriminalne viktimizacije, kako u porodici tako i izvan nje. Ipak, nasilje prema starim osobama se najčešće sagledava kao poseban oblik porodičnog nasilja (Konstantinović-Vilić, et al. 2010, p. 135). U ovoj oblasti ima malo rezultata istraživanja jer se obično starije osobe ne usuđuju da prijave nasilje zbog stida, nemoći, nemogućnosti da sami prijave ili odu kod lekara radi kostatovanja povreda, straha od još većeg zlostavljanja, nemogućnosti da se izmeste iz porodice i sl. Prema nekim istraživanjima između 4% i 6% starijih ljudi doživljava neki oblik zlostavljanja (Podnieks, 1992). Ono što je karakteristično za ovu vrstu nasilja u porodici je da je izloženost starijih muškaraca nasilju u porodici skoro ista kao i žena što, kao što smo videli ranije u radu, nije slučaj u mlađim starosnim kategorijama. Etiologija ovog nasilja je slična svi oblicima interpersonalnog nasilja ali ima i određene specifičnosti. Prisustvo starije osobe u kući može izazivati veliki stres na bračne ili odnose između roditelja i dece. Ako je negovatelj samac, bilo muško ili žensko, društveni odnosi ili čak karijera mogu biti žrtvovani, što izaziva napetost i frustracije. Takvi lični faktori stresa mogu biti otežani hroničnom bolešću, neadekvatnim finansijama, pretrpanim stambenim

prostorom i nedostatkom sistema podrške. Nasilje nad starijima je posebno izraženo u ustanovama za brigu i smještaj o starim licima i u toj oblasti su rađena brojna istraživanja, ali smo se za potrebe ovog rada fokusirali na nasilje nad starima u porodici.

Nasilje u LGBT zajednicama smatra se jednim od oblika nasilja kojem nije posvećeno dovoljno pažnje i kojeg karakteriše velika tamna brojka. Nasilje među partnerima istog pola nije dovoljno istraženo i za naše društvo predstavlja tabu temu zbog rigidnih i tradicionalnih shvatanja i mišljenja o LGBT populaciji. Stručnjaci se slažu da u osnovi svakog nasilja stoji moć. Određene osobe, kada im se pruži prilika da vrše nasilje nad drugim to će učiniti jer žele da nametnu kontrolu nad drugim. Želja za kontrolom i moći tera nasilnika da primenjuje nasilje kako bi primorao žrtvu da se pokori njegovim željama i potrebama. Na ovim principima zasniva se i nasilje u lezbejskim, gej, transseksualnim vezama. U našoj zemlji istopolne zajednice nisu zakonski priznata kategorije te o ovoj vrsti nasilja nema adekvatnih podataka. Pojam roda koji se ustalio u zapadnim zemljama i opšte je prihvaćen, kod nas je naišao na brojne kritike u praksi ali i u stručnoj literaturi zbog kulturoloških odlika našeg društva i izraženog patrijaralnog stila vaspitanja. Međutim poslednjih nekoliko godina pojam roda je usvojen i ugrađen u zakonska akta, naročito nakon 2011. godine, kada je Republika Srbija potpisala i ratifikovala Istanbulsku konvenciju. Činjenica je da u našem društvu postoje LGBT zajednice a samim tim i da u tim zajednicama ima nasilja. Pregled starne literature ukazuje da je etiologija i fenomenologija nasilja u LGBT zajednicama ista kao kod nasilja u porodici. Pojedine specifičnosti nasilja u LGBT zajednicama najčešće se vezuju za psihičko i emocionalno nasilje, kao i maltretiranje koje se odnosi na ucene za otkrivanje seksualne orijentacije osobama iz žrtvinog okruženja. Nasilje u ovakvim zajednicama ostaje neotkriveno upravo zbog razloga otkrivanja seksualne orijentacije porodici i društvu žrtve koja se plaši reakcije okoline. Za naše društvo su stavovi prema LGBT populaciji konstantno rigidni i neodobravajući pa se i pored pretrpljenog nasilja od strane partnera, žrtva plaši i nasilja okoline ukoliko

se sazna njena seksualna orijentacija. Dinamika istopolnog nasilja je slična kao i u heteroseksualnim vezama, pa se dešava ciklično sa periodima tzv „medenog meseca“ nakon epizode nasilja (Bender & Lauritsen, 2021). Uz određene specifičnosti, može biti kao i u heteroseksualnim vezama – fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko. Za istopolne zajednice je karakteristično da nasilnik posle izvesnog vremena može postati žrtva, što nam ukazuje na dvosmerno nasilje. Jedan od partnera može biti u situaciji da trpi nasilje u dužem vremenskom periodu a da nakon podrške institucija i državnih organa postane i sam nasilan i svoje nasilje usmeri prema partneru koji ga je zlostavljao. Tamna brojka ovog tipa nasilja je velika zbog činjenice da zvaničan sistem ne prepoznaje ovu kategoriju i da su prava LGBT zajednice ugrožena. Samom činjenicom da je žrtva nasilja u vezi, kasnije i sam sistem stigmatizira žrtvu i osećaj nelagodnosti se povećava. Jedan od najčešćih razloga zašto se ne prijavljuje nasilje u LGBT zajednici je shvatanje da su mnogo veće posledice viktimizacije društva od posledica nasilja koje trpi u vezi. Razlozi i motivi zašto žrtve, i pored nasilja koje trpe, ostaju u takvim vezama su slične kao i u heteroseksualnim zajednicama: ljubav prema nasilniku, strah od odmazde i još većeg nasilja, nepoverenje u sistem, samokrivica, vera u promenu ponašanja partnera. Specifičnost se ogleda u tome što ako prijavi nasilje svog partnera žrtva otkriva svoju seksualnu orijentaciju što ih može koštati odbacivanjem porodice, stigmatizacijom na poslu i u društvu, gubitkom posla.

Posledice interpersonalnog nasilja

Nasilje predstavlja ozbiljan društveni problem karakterističan za sva društva i ima izuzetno negativne implikacije po žrtvu, nasilnika i društvo u celini. Bez obzira o kojoj vrsti nasilja se radi, posledice su nužne i bolne pre svega po žrtvu a zatim se reflektuju na užu i širu okolinu. Posledice su pre svega zdravstvene a zatim i ekonomske, pravne, posledice po ugrožavanje ljudskih prava i društvenog blagostanja. Nasilje je multikauzalna pojava pa su i posledice brojne i različite i teško ih je odvojiti. Gotovo da nema ni

jedne vrste nasilja koje ujedno ne proizvodi i psihičke posledice po žrtvu. Multiviktimizacija je osnovna karakteristika svakog nasilja.

Zdravstvene posledice su najvidljivije i najnegativnije po žrtvu. Bez obzira da li se radi o fizičkom, seksualnom ili psihičkom zlostavljanju, prvo trpi telo žrtve i njeno zdravlje a tek posle se javlja refleksija na druge sfere života. Posledice po zdravlje mogu biti različite i pogađati različite aspekte zdravlja žrtve (fizičke povrede, psihički problemi, fiziološki poremećaji i sl.). Svakako je najteža posledica smrt žrtve koja može biti proizvod direktnog ataka nasilnika gde usled napada i teškog povređivanja nastupa smrt. Kao posledica nasilja latentni ishod ne mora biti direktno vezan za napad ili povredu već može biti uzrokovana kontinuiranim nasiljem od strane nasilnika usled čega žrtva posle određenog perioda, pod pritiskom nasilja izvrši suicid ili zbog zdravstvenih komplikacija nastupi smrt. U literaturi su najčešće izučavane posledice nasilja u intimnim partnerskim vezama i nasilje nad decom. Ubistvo intimne partnerke se naziva femicid i predstavlja jedan od najvećih problema nasilja u našem društvu na koji ukazuju sve nevladine organizacije, feministička udruženja ali i kompletna javnost. Samoubistvo (suicid) je takođe često posledica interpersonalnog nasilja. Pored smrti, zdravstvene posledice nasilja su brojne i ni u kom slučaju zanemarljive. Poremećaji fizičkog zdravlja su najvidljiviji i najlakše ih je otkriti. Tu se pre svega radi o telesnim povredama, lakše (modrice, oderotine, rasekotine) i teže prirode (prelomi, invalidnost), koje su neoborivi dokazi u slučajevima koji se procesuiraju pred nadležnim tužilaštvom i sudom. Pored neposrednog (povrede i traume) žene žrtve nasilja su tri do pet puta u većem riziku da će prijaviti probleme mentalnog zdravlja kao što su suicidalne misli, zloupotreba supstanci, postraumatski stresni poremećaj (PTSP) i depresija (Eshelman & Levendosky, 2012). Žene žrtve nasilja imaju problem sa samopoštovanjem i njenim radnim i društvenim uspehom. Usled kontinuirane izloženosti nasilju žrtve su u povećanom riziku i od brojnih psihosomatskih poremećaja (anksioznost, depresija, postraumatski poremećaji, poremećaj uzimanja hrane, nizak nivo samopoštovanja, fobije, i sl). Usled seksualnog zlostavljanja

često se javljaju i problemi kao što su neželjena trudnoća, HIV, ginekološka oboljenja, polno prenosive infekcije. Kao posledice zlostavljanja, žrtve su sklone konzumiranju alkohola i psihoaktivnih supstanci, što ima dodatne negativne implikacije po zdravlje žrtve (Dickinson et al., 1999). Seksualno nasilje je veoma stigmatizirajuće a implikacije na kratkoročno ili dugoročno mentalno, fizičko, seksualno i reproduktivno zdravlje i socijalno blagostanje mogu biti duboke (Holmes et al., 1996). Žrtva silovanja takođe može biti predmet ponižavanja, sramote i napuštanje od strane njene porodice i zajednice što može izazvati dodatnu viktimizaciju i socioekonomske posledice po žrtvu.

Deca su najosetljivija kategorija žrtava nasilja. Zbog specifičnosti psihosocijalnog razvoja i perioda odrastanja, posledice nasilja na decu su najveće. Bez obzira o kom obliku nasilja se radi, posledice po decu su brojne i različite sa velikom verovatnoćom da će uticati na dečije fizičke, emocionalne, akademske i ekonomske perspektive i njihov celokupan život. Rana viktimizacija predstavlja pogodno tle za razvoj psihičkih problema kod dece. Nema fizičkog i seksualnog zlostavljanja a da as sobom ne nosi i emocionalne, psihološke poteškoće i posledice po žrtvu. Fizički zlostavljana deca, po pravilu, ispoljavaju i emocionalnu simptomatologiju. Obično su anksiozna, depresivna, povučena i prestrašena ili agresivna, sebe nisko vrednuju, neretko su sklona autoagresiji i loše se uklapaju u grupu vršnjaka. Svakako najvidljivije, ali i najteže po fizičko zdravlje deteta, jesu telesne povrede nanete od strane roditelja, staraoca ili drugih članova porodice (Bjelajac & Merdović, 2019). Prema rezultatima istraživanja, najšee posledice nasilja nad decom (zlostavljanje i zanemarivanje) su loše psihosocijalno prilagođavanje, psihijatrijsko problemi uključujući antisocijalno i samodestruktivno ponašanje i emocionalne poteškoće u odrasloj dobi (Fergusson et al., 1996). Takođe, zlostavljanje dece povećava rizik od ozbiljnih bolesti u odrasloj dobi, uključujući srčane probleme, agresivno i nasilničko ponašanje, polno prenosive bolesti, rizik od samoubistva (Springer et al., 2007). Nasilje, agresija, zlostavljanje i zanemarivanje direktno izazivaju ogromne troškove u lečenju i pružanju drugih zdravstvenih usluga, lečenje mentalnog zdravlja, invaliditet, niska produktivnost, prerana smrt žrtve.

Sve to košta sistem i državu i pored direktnih posledica po žrtvu, predstavlja ozbiljan ekonomski problem. Troškovi vođenja krivičnih postupaka pred organima krivičnog gonjenja, sa troškovima veštačenja, smeštaja žrtve u sigurnu kuću, troškovi boravka osuđenog u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija predstavlja dodatno opterećenje za ekonomiju svakog društva. Ne treba zanemariti ni posledice koje nasilje sa svim svojim pojavnim oblicima ima na društvo i društveni sistem, institucije i politička dešavanja naročito kada se radi o kolektivnom nasilju.

Zaključak

Interpersonalno nasilje kao jedan od oblika nasilnog i agresivnog ponašanja predstavlja višestruki problem koji implicira posledice po žrtvu, izvršioca i društvo u celini. Bilo da se radi o nasilju mladih, nasilju intimnih partnera, nasilju u porodici ili nekom drugom obliku nasilja, posledice su neminovne i često nesagledive. Nasilje je multikauzalna pojava koja ima različite oblike manifestacije. Ubistvo kao najteži oblik nasilja je četvrti uzrok ukupne smrtnosti u svetu što predstavlja ozbiljan, pre svega, zdravstveni problem. Posebna pažnja mora biti posvećena onim oblicima nasilja koji imaju direktnu posledicu na pojedinca. Tu pre svega treba obratiti pažnju na nasilje u mikrosocijalnim sredinama kao što su porodica, škola, vršnjačka grupa i uža socijalna sredina. Posledice su brojne i nesagledive, naročito kada se odnose na mlade. Zaštita od nasilja i ugrožavanja života i zdravlja nema alternativu u postupanju celokupnog društva, a naročito njenih najodgovornijih institucija i organa. Prepoznavanje nasilja i njegova rana identifikacija predstavlja osnovu borbe protiv ovih oblika prestupničkog ponašanja. Kultura igra ključnu ulogu u postavljanju granice oko toga šta je prihvatljivo ponašanje a šta se smatra nasiljem u svakodnevnoj komunikaciji, gde najčešće imamo začetak nasilnog akta i kasnije struktuiranog nasilničkog ponašanja pojedinca. Od stava društva prema nasilju zavisi i reakcija na pojedine oblike nasilja, kao što je nasilje nad ženama i nasilje u porodici. Ovom problemu neophodno je posvetiti naučnu i stručnu pažnju kroz realizaciju naučnih

istraživanja, prevashodno etiologije i uzroka nasilja. Na osnovu evaluacije i dobijenih podataka treba kreirati i programe prevencije i zaštite žrtava nasilja i celokupnog društva ali i pomoći nasilnicima da se socijalizuju i ne ponove nasilni akt.

Reference

- Alexander, R., Levitt C., & Smith, W. (2001). Abusive Head Trauma. In R. Reece & S. Ludwig (Eds.), *Child Abuse: Medical Diagnosis and Management* (pp. 47–80). Lippincott Williams & Wilkins.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders; DSM-5™* (5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human Aggression. *Annual Review of Psychology* 53, 27–51.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
- Balić, S., Divanović, D., & Ricijaš, N. (2001). Nasilje i ubojstva među intimnim partnerima. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 9(1–2), 71–84.
- Bjelajac, Ž., & Merdović, B. (2019). Nasilje nad decom u porodici. *Kultura polisa*, 16(39), 191–202.
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Burnett, R. (1999). *Family Matters*. Spring Publishing.
- Campbell, J. C., & Soeken, K. L. (1999). Forced Sex and Intimate Partner Violence: Effects on Women's Risk and Women's Health [Prisilni seks i nasilje od intimnog partnera: efekti na rizik po žene i zdravlje žena]. *Violence Against Women*, 5(9), 1017–1035.
- UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women [CEDAW]. (1992). *CEDAW General Recommendation No. 19: Violence Against Women* [Opšta preporuka CEDAW br. 19: Nasilje nad ženama].
<https://www.refworld.org/docid/52d920c54.html>

- Cheek, S., Stoutand, A., & Berlan, E. (2013). Bullying in Childhood and Adolescence: Modifying Factors, Impact on Psychosocial Well-Being, and Intervention Strategies [Maltretiranje u detinjstvu i adolescenciji: faktori modifikacije, uticaj na psihosocijalno blagostanje, i strategije intervencije]. In K. Dekker & M. Dijkstra (Eds.), *School Bullying: Predictive Factors, Coping Strategies and Effects on Mental Health*. (pp. 169–189). Nova Science Publishers, Inc.
- Čović, A. (2013). Značaj ratifikacije Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. *Strani pravni život*, 3, 279–292.
- Dickinson, L. M., de Gruy III, F. V., Dickinson, W. P., & Candib, L. M. (1999). Health-related quality of life and symptom profiles of female survivors of sexual abuse [Kvalitet života vezan za zdravlje i profili simptoma žena koje su preživele seksualno zlostavljanje]. *Archives of Family Medicine*, 8(1), 35–43.
- Dodge, K. A. (2008). Framing public policy and prevention of chronic violence in American youths [Uokvirivanje javne politike i prevencija hroničnog nasilja kod mladih u Americi]. *American psychologist*, 63(7), 573–590. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.7.573>
- Donnelly, P. D., & Ward, C. L. (Eds.). (2015). *Oxford textbook of violence prevention: Epidemiology, evidence, and policy* [Oksfordski udžbenik prevencije nasilja: Epidemiologija, dokazi i politika]. Oxford Textbooks in Public Hea.
- Eshelman, L., & Levendosky, A. A. (2012). Dating violence: Mental health consequences based on type of abuse [Nasilje na sastancima: posledice na mentalno zdravlje prema vrsti zlostavljanja]. *Violence and victims*, 27(2), 215–228.
- Farrington, D. (1998). Predictors, Causes and Correlates of Male Youth Violence [Prediktori, uzroci i korelati nasilja među mladim muškarcima.]. *Crime*

and Justice, 24, 421–475. <https://doi.org/10.1086/449284>

- Fergusson, D., Horwood, J., & Lynskey, M. (1996). Childhood sexual abuse and psychiatric disorder in young adulthood II: Psychiatric outcomes of childhood sexual abuse [Seksualno zlostavljanje u detinjstvu i psihijatrijski poremećaj u mlađem punoletstvu II: Psihijatrijski ishodi seksualnog zlostavljanja u detinjstvu]. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35(10), 1365–1374.
- Finkelhor, D. (2008). *Childhood victimization: Violence, crime, and abuse in the lives of young people* [Viktimizacija u detinjstvu: Nasilje, zločin i zlostavljanje u životima mladih ljudi]. Oxford University Press.
- Fechner, S. (2005). On aggressiveness and violence in adolescence [O agresivnosti i nasilju u adolescenciji]. *The International Journal of Psychoanalysis*, 86.5, 1391–1403.
- Merrick, M., Fortson, B., & Mercy, J. (2015). The epidemiology of child maltreatment. *Oxford textbook of violence prevention: Epidemiology, evidence, and policy*, 19–26.
- Fromm E. (1986). *Anatomija ljudske destruktivnosti* (Druga knjiga). (G. Flego i V. Marčec-Beli, prev.) Naprijed i Nolit. (Originalni rad objavljen 1973).
- Galtung, J. (1990). Cultural violence [Kulturno nasilje]. *Journal of peace research*, 27(3), 291–305.
- Godbout, N., Dutton, D. G., Lussier, Y., & Sabourin, S. (2009). Early exposure to violence, domestic violence, attachment representations, and marital adjustment [Rano izlaganje nasilju, nasilju u porodici, predstave privrženosti i bračno prilagođavanje]. *Personal Relationships*, 16(3), 365–384.
- Holmes, M. M., Resnick, H. S., Kilpatrick, D. G., & Best, C. L. (1996). Rape-related pregnancy: estimates and descriptive characteristics from a national sample of women [Trudnoća vezana za silovanje: procene

- i opisne karakteristike iz nacionalnog uzorka žena]. *American Journal of Obstetrics & Gynecology*, 175(2), 320–325.
- Kelly, L. (2013). *Surviving sexual violence* [Preživeti seksualno nasilje]. John Wiley & Sons.
- Kessel, F., & Rosenfield, P. L. (2008). Toward transdisciplinary research: Historical and contemporary perspectives [Ka transdisciplinarnom istraživanju: istorijske i savremene perspektive]. *American journal of preventive medicine*, 35, S225–S234.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.amepre.2008.05.005>
- Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V., & Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Pelikan print.
- Kottenstette, J., & Stuiberg, D. (2013). Time to screen routinely for intimate partner violence [Vreme za rutinski pregled nasilja od strane intimnog partnera]? *Journal of Family Practice*, 20(3), 6230–6292.
- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., & Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health [Svetski izveštaj o nasilju i zdravlju]. *The Lancet*, 360(9339), 1083–1088.
- Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha – Zašto žrtve nasilja Ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova & Lj. Ćumura (Ur.). *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima: zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 9–10. maj 2021. (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.
- Marković, D. M., & Marković, D. D. (2022). Razumevanje faktora koji podstiču regrutovanje dece vojnika. U M. Zirojević (Ur.), *Nasilje i deca* (pp. 187–201). Institut za uporedno pravo.
- Mathieu, D. (2018). *Homicide and Violent Crime* [Ubistva i nasilni zločini]. Emerald Publishing Limited.
- Matijašević-Obradović, J., & Stefanović, N. (2017). Domestic Violence in the

Light of the Family Law, the Criminal Code and the Law on Prevention of Domestic Violence [Nasilje u porodici u svetlu Porodičnog zakona, Krivičnog zakonika i Zakona o sprečavanju nasilja u porodici]. *Pravo-teorija i praksa*, 34(4–6), 13–28.

McClennen, J., Keys, A. M., & Day, M. (2016). *Social work and family violence: theories, assessment, and intervention* [Socijalni rad i nasilje u porodici: teorije, procena i intervencija]. Springer Publishing Company.

Merdović, B. (2019). Oblici i karakteristike vršnjačkog nasilja i negativne implikacije na razvoj dece i adolescenata. *Socijalna misao* 1/2019, 67–84.

Merdović, B. (2020). Prevention Of Child Sexual Abuse: Parental And Social Involvement [Prevencija seksualnog zlostavljanja dece: roditeljska i društvena uključenost]. *Kultura polisa*, 17(1), 69–90.

Merdović, B., & Bjelajac, Ž. (2021). Multidimensional Perspectives of Domestic Violence in Serbia [Višedimenzionalne perspektive nasilja u porodici u Srbiji]. *Kultura polisa*, 18(46), 185–202.

Milosavljević, M. (1998). *Nasilje nad decom*. Unverzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

National Centre for Injury Prevention [NCIP] & Control of the Centers for Disease Control and Prevention [CCDCP]. (2011). *The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey: 2010 Summary Report* [Nacionalna anketa o intimnim partnerima i seksualnom nasilju: zbirni izveštaj za 2010].

https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/nisvs_report2010-a.pdf

Nikolić-Ristanović, V. Ž. (1993). Nasilje u braku: teorijski okvir i rezultati dosadašnjih istraživanja, Beograd, *Sociološki pregled*, 27(1–4), 275–294.

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Školska knjiga.

Podnieks, E. (1992). National Survey on Abuse of the Elderly in Canada [Nacionalna

- anketa o zlostavljanju starijih u Kanadi]. *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 4, 5–58.
- Renzetti, C. & Miley, C. (2014). *Violence in Gay and Lesbian Domestic Partnerships* [Nasilje u gej i lezbejskom porodičnom partnerstvu]. Routledge.
- Robert F. M. (2007). *Aggression and Violence in Adolescence* [Agresija i nasilje u adolescenciji]. Cambridge University Press.
- Roland, E. (1989). A System Oriented Strategy Against Bullying [Sistemski orijentisana strategija protiv maltretiranja]. In E. Roland & E. Munthe (Eds.), *Bullying: An International Perspective* (pp. 143–151). David Fulton Publishers.
- Schlesinger, B. & Schlesinger, R. (2018). *Abuse of the Elderly: Issues and Annotated Bibliography* [Zlostavljanje starijih: pitanja i bibliografija sa komentarima]. University of Toronto Press
- Shonkoff, J. P., Boyce, W. T., & McEwen, B. S. (2009). Neuroscience, Molecular Biology, and the Childhood Roots of Health Disparities: Building a New Framework for Health Promotion and Disease Prevention [Neuronauka, molekularna biologija i koreni zdravstvenih dispariteta u detinjstvu: Izgradnja novog okvira za promociju zdravlja i prevenciju bolesti]. *Jama*, 301(21), 2252–2259.
- Sims, C. (2008). Invisible Wounds, Invisible Abuse: The Exclusion of Emotional Abuse in Newspaper Articles [Nevidljive rane, nevidljivo zlostavljanje: Isključivanje emocionalnog zlostavljanja u novinskim člancima]. *Journal of Emotional Abuse*, 8(4), 375–402.
- Springer, K. W., Sheridan, J., Kuo, D., & Carnes, M. (2007). Long-Term Physical and Mental Health Consequences of Childhood Physical Abuse: Results From a Large Population-Based Sample of Men and Women [Dugoročne posledice fizičkog zlostavljanja u detinjstvu na fizičko i mentalno zdravlje: rezultati velikog uzorka muškaraca i žena zasnovanog na populaciji]. *Child abuse & neglect*, 31(5), 517–530.

-
- Stevanović, I. (2002). Some Issues of Sexual Violence Against Children [Neka pitanja seksualnog nasilja nad decom]. *Temida*, 5(3), 41–49.
<https://doi.org/10.2298/TEM0203041S>
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (2000). Prevalence and Consequences of Male-to-Female and Female-to-Male Intimate Partner Violence as Measured by the National Violence Against Women Survey [Rasprostranjenost i posledice nasilja između muškaraca i žena i između žena i muškaraca izmereno nacionalnim istraživanjem o nasilju nad ženama]. *Violence against women*, 6(2), 142–161.
- WHO (n.d.). International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision. WHO – ICD-10 Version:2016.
<https://icd.who.int/browse10/2016/en>
- Žegarac, N. (2004). *Deca koja čekaju – izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*. Save the children UK, Beogradska kancelarija.

Forms and Characteristics of Interpersonal Violence

Boro Merdović¹ & Rajka Vujović²

¹The Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia
Police Administration for the City of Belgrade

²University Business Academy in Novi Sad
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Summary

Violence and aggression are terms often used in the literature to denote various forms of human behaviour. They represent destructive patterns of behaviour that harm the individual and society. Scientific understanding and explanation of violence is one of the basic scientific tasks which special attention needs to be paid to. Although violence can be considered a precise term, in reality, it represents a spectrum of heterogeneous forms of behaviour that can be physical and emotional with different reflections on the relationship between the victim and the perpetrator in specific life situations. The aim of this paper is to review the scientific literature to point out different definitions of violence and aggression with a special overview of interpersonal violence and its manifest. Special attention is paid to the division and categorization of violence and the consequences it has on the individual and his micro and macro social environment. One part of the paper is dedicated to domestic violence as a separate sociological, health and criminological problem and its negative implications for women, children and the elderly. The problem of violence within LGBT communities is also one of the topics of this paper, however the lack of proven scientific knowledge, research and data are still big.

Keywords: violence, aggression, interpersonal violence, domestic violence, violence against children

Nasilje u porodici – Pojedini kriminološki i krivično pravni aspekti

Jelena Matijašević i Joko Dragojlović

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Article Information*

Pregledni rad • UDK: 343.55(497.11)

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 89–109.

Primljeno: 6. maj 2022 • Revizija: 7. jun 2022 • Prihvaćeno: 10. jun 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.89md>

Podaci o autorima

Jelena Matijašević <https://orcid.org/0000-0001-8068-0816>

Joko Dragojlović <https://orcid.org/0000-0002-4713-1855>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Autorka za korespondenciju: Jelena Matijašević, Pravni fakultet za privredu i
pravosuđe, Geri Karolja 1, 21107 Novi Sad, Srbija.

Email: jelena@pravni-fakultet.info

* Cite (APA):

Matijašević, J., & Dragojlović, J. (2022). Nasilje u porodici – pojedini kriminološki i krivičnopravni aspekti [Domestic Violence – Certain Criminological and Criminal Law Aspects]. *Kultura polisa*, 19(2), 89–109. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.89md>

Sažetak

Nasilje u porodici kao akt iskazivanja moći i kontrole nad žrtvom unutar same porodice, poslednjih godina poprima osobine modela ponašanja, te kao takav predstavlja više nego aktuelan predmet doktrinarne analize, ali istovremeno i ponašanje za čije je suzbijanje naročito zainteresovana i sama praksa. Uopšte uzev, nasilje u porodici kao savremeni društveni fenomen poprimilo je mnogo značajnije razmere u društvenim okvirima i probudilo daleko značajniju pažnju javnosti u odnosu na druga krivična dela protiv braka i porodice. Kada je reč o Srbiji, postoji izrazita potreba za prevencijom porodičnog nasilja. Problem je, naime, veoma rasprostranjen i duboko ukorenjen u tradiciji društva, tako da je prevashodno potrebno stabilizovati i izgraditi društvo na novim vrednostima nenasilja. Imajući u vidu temu, rad se bavi pitanjima – šta je nasilje u porodici, ko je žrtva, a ko učinilac krivičnog dela nasilja u porodici, koja je svrha Zakona o sprečavanju nasilja u porodici i drugih aktuelnih zakonskih rešenja, s ciljem identifikovanja raspoloživih mera zaštite i procedura za obezbeđivanje njihovog sprovođenja.

Ključne reči: porodično nasilje, brak, porodica, zaštita žrtava, psihičko nasilje, fizičko nasilje

Nasilje u porodici – Pojedini kriminološki i krivičnopravni aspekti

Nasilje u porodici, u smislu Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, jeste „akt fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja učinioca prema licu sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem ili ranijem bračnom ili vanbračnom ili partnerskom odnosu ili prema licu sa kojim je krvni srodnik u pravoj liniji, a u pobočnoj liniji do drugog stepena ili sa kojim je srodnik po tazbini do drugog stepena ili kome je usvojitelj, usvojenik, hranjenik ili hranitelj ili prema drugom licu sa kojim živi ili je živio u zajedničkom domaćinstvu“ (Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština], 2016, čl. 3, st. 3).

Nasilje u porodici kao akt iskazivanja moći i kontrole nad žrtvom unutar same porodice, poslednjih godina poprima osobine modela ponašanja, i kao takav predstavlja veoma aktuelan predmet doktrinarne analize, ali u isto vreme i ponašanje za čije je suzbijanje naročito zainteresovana i sama praksa.

Prema Nikolić-Ristanović (2002, p. 13), „istraživanja o rasprostranjenosti nasilja u porodici kod nas pokazuju da je u uzorku od 700 žena svaka treća izjavila da je žrtva nekog oblika fizičkog, a svaka druga – psihičkog nasilja u porodici“. Takođe, „istraživanje o odnosu državnih organa, sprovedeno krajem devedesetih godina, pokazalo je da je svaki treći krivični postupak za dela nasilja, vođen pred sudovima u Beogradu, bio vezan za nasilništva učinjena u krugu porodice“ (Lukić & Jovanović, 2001, p. 38). Prema Njegulović (2012, p. 593), „statistika pokazuje da se kao nasilnici najčešće pojavljuju muškarci, dok su žrtve nasilja najčešće žene i deca, a veliki broj ovih slučajeva imao je tragične posledice što je dovelo do neophodnosti uključivanja države i medija u rešavanje ovog kompleksnog problema. Koliko je situacija alarmantna pokazuju podaci Viktimološkog društva Srbije, prema kojima je svaka četvrta žena na Balkanu žrtva porodičnog nasilja“.

S obzirom da zdrava i funkcionalna porodica predstavlja osnovu svakog društva, a obrasci ponašanja koji se stiču u porodici, predstavljaju

temelj vaspitanja svakog pojedinca, skladni i funkcionalni porodični odnosi predstavljaju jedan od najvažnijih uslova za pravilan razvoj i odrastanje dece. U tom smislu, slučajevi nasilja u porodici, a posebno nasilja nad decom dovode do ozbiljnih posledica i trauma koje imaju dalekosežne posledice.

Predmet istraživanja predstavljaju pojedini kriminološki i krivičnopravni aspekti nasilja u porodici. Takođe, predmet istraživanja sastoji se u analizi nasilja u porodici, analizi žrtava i učinilaca, kao i analizi Zakona o sprečavanju nasilja u porodici uz poseban naglasak na mere zaštite i postupaka za dobijanje naloga za zaštitu.

Nasilje u porodici kao kriminološki i krivičnopravni fenomen

Nasilje u porodici je, prema Žarković i saradnicima (2012, p. 5) „jedan od oblika diskriminacije i kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao što su: pravo na život; bezbednost; slobodu; dostojanstvo; fizički i psihički integritet i dr., a javlja se kao posledica, kako neravnoteže moći između pojedinih članova porodice, najčešće partnera ili bivših partnera, tako i težnje da se ta neravnoteža moći iskoristi, odnosno zloupotrebi od strane pojedinca za uspostavljanjem dominacije i kontrole nad partnerom ili drugim članom porodice koji u tom međusobnom odnosu poseduje manje moći. Ta moć nad drugim članom porodice može biti posledica fizičke, psihičke, ekonomske ili društvene nadmoći, a ispoljava se kao fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje“.

Nasilje u porodici je pojava koja najpre pogađa porodicu u kojoj se dešava i dugo se smatralo da porodični odnosi predstavljaju privatnu sferu svakog pojedinca. Međutim, imajući u vidu posledice do kojih ova pojava dovodi, jasno je da je porodično nasilje pitanje koje se tiče svakog društva i države i da se po ovom pitanju dosta radi i sa aspekta zakonodavnog i institucionalnog okvira, ali i sa aspekta podizanja svesti o prijavljivanju nasilja. Patrijarhalna i tradicionalna shvatanja o različitom položaju polova i o ulogama u porodici svakako su u određenoj meri i doprineli pojavi nasilja u porodici, a čini se da su još više doprineli da se slučajevi nasilja ne prijavljuju, već da

se određeni slučajevi nasilja tretiraju kao porodični problemi koji će se rešiti i kao problemi koji predstavljaju sastavni deo porodičnih odnosa. U istraživanju porodičnog nasilja nad ženama „ne postoje opšteprihvaćeni koncepti niti metodologije. Poslednjih trideset godina u ovoj oblasti istraživanja učinjeni su veliki pomaci, ali se i dalje vode snažne debate o prednostima i nedostacima različitih teorijskih i metodoloških pristupa“ (Opsenica Kostić et al., 2016, p. 137). Međutim, koliko god se sprovodila različita istraživanja, kao i podizala svest o prijavljivanju nasilnika, ovaj vid kriminaliteta će uvek imati jako veliku tamnu brojku. Takođe, iskustva nam govore da tamo gde se nasilje pojavilo, u slučaju da žrtva pokaže „razumevanje i toleranciju“, nasilje se nastavlja i po pravilo dolazi do težih posledica, pa neretko i do onih najtežih. U tom smislu, poslednjih godina povećan je broj slučajeva nasilja u porodici sa smrtnim ishodom. Ono što je karakteristično u ovim slučajevima jeste da se uglavnom radi o slučajevima u kojima su muževi nasilnici, gde postoje poremećeni porodični odnosi i gde žrtve (žene) trpe različite vidove nasilja već duži vremenski period. Dakle, tamo gde se pokaže tolerancija prema nasilju, za očekivati je da se isto nastavi i da dođe do težih posledica.

Najzad, nasilje u porodici može se definisati i kao „svako ponašanje jednog člana porodice, kojim se ugrožava ili povređuje telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice“ (Žarković et. al, 2012, p. 5; Delibašić, 2017). Prema mišljenju pojedinih autora, seksualno zlostavljanje i psihičko nasilje redovni su pratioci fizičkog nasilja u porodici. Treba reći i to da nema jedinstvenog stava o tome koja se sve ponašanja smatraju nasilničkim. Reč o prevashodno o pojavi čiji intenzitet vremenom raste i koja po pravilu menja oblike ispoljavanja. Nasilje u porodici obuhvata različite oblike zlostavljačkog ponašanja, i kao takvo ono predstavlja obrazac prinudnog ponašanja, sa različitim posledicama po psihičko i fizičko zdravlje žrtve takvih radnji.

Tako Jovanović (2010, pp. 24–25) ističe da „nasilje u porodici, pored fizičkog povređivanja koje je najuočljivije, uključuje i „nevidljivo nasilje“ kao psihološko zlostavljanje, vređanje i ponižavanje, a sa njima se smenjuju i

oblici ekonomskog nasilja, da se ono vrši u naročitom kontekstu disbalansa moći, dominacija i zloupotreba pozicije koja se u porodici ima, zloupotreba odnosa poverenja i zavisnosti, da je ono obično kontinuirano i da ukoliko ne bude blagovremeno sprečeno, ciklus nasilja u porodici može biti okončan i vršenjem najtežih krivičnih dela protiv života i tela". Dakle, slučajevi „nevidljivog nasilja“ takođe proizvode niz posledica sa kojima se žrtva suočava a odnose se na različite vidove ponižavanja, osećanja manje vrednosti, podređenosti, depresije i slično. Karakteristično za ove vidove nasilja je to što ih i sama žrtva odmah ne prepoznaje, već slučajeve takvog ponašanja prihvata kao način rešavanja sukoba u partnerskom odnosu (Marković & Zirojević, 2021, p. 320).

U domaćoj literaturi, jednu od najobuhvatnijih kriminoloških definicija dale su Konstantinović-Vilić i Petrušić (2003, p. 28) prema čijem mišljenju „nasilje u porodici predstavlja kontinuiranu primenu fizičke i psihičke sile prema članovima porodice uz ugrožavanje i povređivanje domena sigurnosti i odnosa poverenja i ispoljavanje kontrole i moći nad članovima porodice, bez obzira da li je u važećem zakonodavstvu predviđeno kao krivično delo i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja“.

U Republici Srbiji nasilje u porodici je prvi put inkriminisano u Zakonu o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije 2002. godine (član 18a). Danas je nasilje u porodici inkriminisano u aktuelnom Krivičnom zakoniku (Narodna skupština, 2005a), u članu 194 (krivično delo nasilja u porodici), zatim u Porodičnom zakonu (Narodna skupština, 2005b), u devetom poglavlju, čl. 197-200, te u Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici (Narodna skupština, 2016).

Prema odredbama člana 197 Porodičnog zakona, „nasilje u porodici jeste ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Nasiljem u porodici smatra se naročito: nanošenje ili pokušaj nanošenja telesne povrede, izazivanje straha pretnjom ubistva ili nanošenja telesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni

odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14. godinu života ili nemoćnim licem, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje, kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje“.

Članovima porodice, u smislu prethodnih odredbi smatraju se supružnici ili bivši supružnici, deca, roditelji i ostali krvni srodnici, te lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, te lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu“ (Narodna skupština, 2005b, čl. 197).

Krivično delo nasilja u porodici, u smislu člana 194 Krivičnog zakonika postoji u situaciji kada neko „primenom nasilja, pretnjom da će napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice“. Kazna za ovaj oblik dela je zatvor od tri meseca do tri godine. Istim odredbama je uređeno da „ako je pri izvršenju prethodnog oblika dela korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina, te ako je usled svega prethodno rečenog nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su učinjena prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina“ (Narodna skupština, 2005a, čl. 194). Ako je činjenjem ovog krivičnog dela „nastupila smrt člana porodice, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina, a ako je član porodice maloletno lice učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina“ (2005a, čl. 194).

Zatim, pored prethodno navedenih zakonskih odredbi, Vlada Republike Srbije je 2011. godine usvojila i Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima u daljem tekstu: Strategija), prema kojoj je „nasilje nad ženama rezultat neravnoteže moći

između žena i muškaraca. Nasilje koje se čini prema članovima porodice razlikuje se od nasilja učinjenog van porodice. Nasilje u porodici uvek predstavlja zloupotrebu moći i kontrolisanje članova porodice koji imaju manje moći ili raspolazu manjim resursima. U većini društava, naročito u tradicionalnim i patrijarhalnim zajednicama, muškarci imaju znatno više moći – ne samo fizičke, već i ekonomske i društvene“.

Prema tekstu Strategije (Vlada Republike Srbije [Vlada], 2011), nasilje u porodici je „svaki akt fizičkog, seksualnog i psihičkog nasilja koje se dešava u porodici ili domaćinstvu ili bilo kog drugog partnerskog, odnosno intimnog odnosa, bez obzira na to da li nasilnik deli ili ne deli istu stambenu jedinicu sa žrtvom“.

Nasilje u porodici uključuje različite oblike i manifestacije. Strategijom su opredeljeni sledeći oblici: fizičko nasilje, seksualno nasilje, psihičko nasilje i ekonomsko nasilje.

Fizičko nasilje podrazumeva „guranje, odgurivanje, povlačenje za kosu, udaranje, udaranje nogama, ugrize, davljenje, ubode, fizičko mučenje, nepružanje neophodne nege i pomoći ženama sa invaliditetom, premlaćivanje i ubistvo, ali ne isključuje i druge manifestacije. Težina povreda varira od najmanjih do ozbiljnih (prelomi, podlivi, modrice), trajnih povreda i smrti“ (Vlada, 2011).

Seksualno nasilje „predstavlja svaku seksualnu aktivnost bez pristanka, što uključuje: seksualno zadirkivanje, nepoželjne komentare, neželjene seksualne predloge, prisilu na učešće ili gledanje pornografije, neželjeno dodirivanje, bolni i ponižavajući seksualni čin, prisilan seksualni odnos, silovanje i incest“ (Vlada, 2011).

Psihičko (mentalno, emotivno) nasilje podrazumeva „omalovažavanje, vređanje, ignorisanje, korišćenje privilegija, psovke, ismevanje, podrugivanje, prigovarivanje, pretnje i prinude (sa upotrebom ili bez upotrebe oruđa i oružja kojima se mogu izazvati telesne povrede), zastrašivanje, izolaciju, prezir, maltretiranje, okrivljavanje, manipulacije decom, verbalne napade, ali ne isključuje i druge manifestacije“ (Vlada, 2011).

Ekonomsko nasilje predstavlja „nejednaku dostupnost zajedničkim sredstvima, uskraćivanje, odnosno kontrolisanje pristupa novcu, sprečavanje zapošljavanja ili obrazovanja i stručnog napredovanja, uskraćivanje prava na vlasništvo, prisiljavanje na odricanje vlasništva ili traženje vlasništva od kojeg se žrtva nasilja odrekla, odnosno nameravala da se odrekne, prodaju stvari bez saglasnosti vlasnika/ce – prodaju pod prinudom, ali ne isključuje i druge manifestacije“ (Vlada, 2011).

U vezi vođenja krivičnih postupaka za krivično delo nasilja u porodici, na ovom mestu valja učiniti osvrt na praksu sudova u Srbiji.

Istraživanje iz pomenute oblasti je sprovedeno u tri grada u Srbiji – Beogradu, Nišu i Novom Sadu, u svim fazama krivičnog postupka. „Analizom su obuhvaćeni sudski predmeti sa pravnosnažnim sudskim presudama u kojima je optužni akt (optužnica, optužni predlog) podnet u toku 2014. i 2015. godine. Ukupno je pregledano i analizirano 100 sudskih predmeta, odabranih po principu slučajnog uzorka i to: 50 predmeta Prvog, Drugog i Trećeg Osnovnog suda u Beogradu, 25 predmeta Osnovnog suda u Nišu, 25 predmeta Osnovnog suda u Novom Sadu. Broj sudskih predmeta u uzorku je 100, broj izvršenih krivičnih dela je 109, broj izvršilaca 101 i broj žrtava 122. Prema podacima dobijenim od strane sudova čija je praksa obuhvaćena istraživanjem, u 2014. i 2015. godini ovim sudovima podneta su ukupno 762 optužna akta“, što je i prikazano u Tabeli 1 (Petrušić et al., 2018, p. 28).

Učinioci i žrtve krivičnog dela nasilja u porodici

Nasilje u porodici, prema Petrušić et al. (2008, p. 9) „javlja se u nekoliko oblika: nasilje u braku, nasilje prema članovima zajedničkog domaćinstva i nasilje prema deci. Svaki od ovih oblika predstavlja povređivanje i ugrožavanje domena sigurnosti i odnosa poverenja između članova porodice, a manifestuje moć i kontrolu nad žrtvom“. Nasilje prema članovima porodice je najčešće „duboko sakrivena tajna i članovi porodice o njemu ne govore javno, zato i govorimo o fenomenu „tamne brojke“ nasilja u porodici. Za članove porodice

veoma je značajno da porodica prema spoljnoj okolini sačuva izgled stabilnosti i sigurnosti porodičnog života. Nasilnik se često ponaša drugačije, različito kada je u javnosti i kada je u svom porodičnom ili privatnom okruženju, ispoljavajući svoju agresivnu prirodu u sopstvenoj kući. Veoma dugo važio je nepodeljen stav da su porodični odnosi strogo privatna sfera života i da je zaštita privatnosti mnogo značajnija od zaštite fizičkog i psihičkog integriteta člana porodice, žrtve nasilja“ (2018, p. 9).

Nasilje nad ženama u partnerskim odnosima jeste „najrasprostranjeniji oblik nasilja u porodici, u kome je učinilac nasilja najčešće partner (supružnik ili bivši supružnik). Prema podacima udruženja Autonomni ženski centar, tom udruženju se od 2000. godine do 2009. godine obratilo 5.660 žena koje su doživele nasilje u porodici (podaci su zasnovani na objedinjavanju podataka iz godišnjih izveštaja u desetogodišnjem periodu). Počinioci su u 94 % slučajeva bili muškog pola, a partnersko nasilje se odigralo u 75 % slučajeva. Prema podacima Savetovališta protiv nasilja u porodici, to udruženje je u toku 2009. godine primilo 4.888 poziva u vezi s nasiljem nad ženama i nasiljem u porodici. U sigurnim kućama, u periodu od 2000. godine do 2010. godine boravile su 1.442 žene, kao i 1.329 dece. Od toga, čak 88% žena je trpelo nasilje od supružnika, a 12% od drugih srodnika“ (Opsenica Kostić, et al., 2016, p. 149).

Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da „Vojvodina spada u područja sa visokom stopom psihičkog i fizičkog nasilja. Više od polovine ispitivanih žena (uzorak je obuhvatio 516 žena iz sedam gradova Vojvodine) odgovorilo je da su posle svog punoletstva bile žrtve nekog od oblika nasilja u porodici. Pri tome, skoro svaka druga žena bila je žrtva psihičkog nasilja, skoro svakoj trećoj ženi je prećeno fizičkim nasiljem, a oko trećine je i postalo žrtva fizičkog nasilja. Skoro svaka peta žena bila je žrtva proganjanja, a nešto manje od desetine žena odgovorilo je da su viktimizirane seksualnim nasiljem. Dominira partnersko nasilje, ali, pored njega, javlja se i nasilje koje vrše deca prema roditeljima, roditelji prema punoletnoj deci, kao i nasilje među srodnicima po tazbini“ (Nikolić-Ristanović, 2010, p. 127).

Najopštije posmatrano, žrtva nasilja u porodici je lice koje je izloženo i trpi nasilje od člana porodice. Iako je nesporno da su žene te koje u najvećem broju slučajeva bivaju u ulozi žrtve, takođe nasilje mogu da trpe i deca, muškarci, starije osobe, kao i osobe koje poseduju određene hendikepe, odnosno fizičke ili psihičke nedostatke. Dakle, u ulozi žrtve porodičnog nasilja može se pojaviti svako, bez obzira na bilo kakve kriterijume i lična svojstva.

Ako se učini širi opservativni osvrt na to ko može biti žrtva nasilja u porodici, može se reći da „određen profil žrtve ne postoji. U 95% slučajeva su to žene, mlade ili stare, udate ili neudate, zaposlene ili nezaposlene, obrazovane ili bez škole, bogate ili siromašne, bele ili crne. Sve žene/devojke mogu biti potencijalne žrtve nasilja. Njih uglavnom odlikuje tradicionalno shvatanje podele polnih uloga u porodici/vezi, da imaju nisko samopuzdanje i samopoštovanje, da često imaju istoriju porodičnog nasilja i da veruju u predrasude o nasilnom odnosu. Deca su takođe često žrtve nasilja. Deca žrtve i/ili svedoci nasilja u porodici, odrastajući u takvom okruženju, preuzimaju model nasilnog ponašanja (Bjelajac & Merdović, 2019, 192). Na taj način se kod muške dece stvaraju predispozicije da takav model ponašanja nastave i budu nasilnici. Svakako, kao kategorija lica koja su često izložena nasilju, koja takve vidove nasilja često prihvataju i koji se možda i ponajviše osećaju nezaštićenim i bespomoćnim jesu starija lica. Imajući u vidu da je reč o licima koja imaju ograničenu fizičku snagu, koja se nalaze u zavisnom položaju u odnosu na nasilnika (često nasilnik „vodi” brigu o njima), ova lica retko prijavljuju nasilje. Kada je reč o nasilju u porodici teško je odrediti profil učinioca. Nasilnik često može biti i osoba koja odaje utisak uzornog građanina, smirenog, osoba koja uživa i određeni ugled i na prvi pogled poseduje sve karakteristike porodičnog čoveka. Takođe, nasilnik često može biti i osoba koja je zavisnik od alkohola, droga, ili drugih bolesti zavisnosti, osoba koja ne poseduje društveni ugled i koja je izgubila samopoštovanje i samopouzdanje.

U okolnostima kada se porodično (naročito partnersko) nasilje dešava, najčešće pitanje je zašto žena trpi nasilje. Matijašević i Otašević (2003, p. 13) ovde ističu da su „najčešći razlozi za ostajanje u nasilju: strah, deca, osećanje

stida i krivice, nedostatak samopouzdanja, izolovanost i iscrpljenost, ekonomska zavisnost, nedovoljna informisanost o procedurama i pravima, nasilje u primarnoj porodici i drugi razlozi. Trpljenje nasilja određeno je kako društvenim shvatanjem tako i brojnim psihološkim razlozima. Objašnjenje se, delimično, može naći u najčešćoj dinamici nasilnog odnosa u kojem se smenjuju faze nasilja, kada celokupnu moć poseduje nasilnik, i faza kajanja, u kojima žena ima privid svoje moći i kontrole situacije. Okolina, a često i stručnjaci osećaju bespomoćnost da pruže podršku ženi. Nije retko da okolina ispoljava otvoreno nerazumevanje, pa čak i ljutnju, što žena „pristaje” na nasilje, ne traži ili ne prihvata ponuđenu pomoć“.

Aktuelna zakonska rešenja

Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici uređuje se „sprečavanje nasilja u porodici i postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja u porodici i pružanju zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici” (Narodna skupština, 2016, čl 1). Odredbom člana 2 ovog Zakona, određen je cilj njegovih odredbi – „da na opšti i jedinstven način uredi organizaciju i postupanje državnih organa i ustanova i time omogući delotvorno sprečavanje nasilja u porodici i hitnu, blagovremenu i delotvornu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici” (Matijašević Obradović & Stefanović, 2017, p. 25).

Sprečavanje nasilja u porodici sprovodi se kroz različite aktivnosti kojima se proaktivno deluje u cilju otkrivanja nasilja u porodici, kao i raličitim aktivnostima koje se preduzimaju onda kada dođe do otkrivanja nasilja u porodici. Policija, javna tužilaštva, sudovi opšte nadležnosti i prekršajni sudovi, kao nadležni državni organi, i centri za socijalni rad, kao ustanove su organi koji sprovode mere zaštite od nasilja u porodici i pružaju pomoć žrtvama od nasilja u porodici. Pored nadležnih državnih organa i centara za socijalni rad, u sprečavanju nasilja u porodici, preko davanja pomoći i obaveštavanja o nasilju, kao i pružanju podrške žrtvama nasilja učestvuju i druge ustanove u oblasti dečje, socijalne zaštite, obrazovanja, vaspitanja i zdravstva, kao i tela za rodnu ravnopravnost na nivou lokalnih samouprava.

Članovima 29–31 uređeno je pitanje zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela određenih u članu 4 ovog zakona, a koja sadrže elemente nasilja u porodici. Pa tako, „državni organi i ustanove dužni su da u prvom kontaktu sa žrtvom nasilja u porodici daju žrtvi potpuna obaveštenja o organima, pravnim licima i udruženjima koji joj pružaju zaštitu i podršku, na način i na jeziku koji žrtva nasilja razume. Žrtva nasilja u porodici ima pravo na besplatnu pravnu pomoć. Po prijemu procene rizika kojom je ustanovljena neposredna opasnost od nasilja u porodici, grupa za koordinaciju i saradnju izrađuje individualni plan zaštite i podrške žrtvi, koji sadrži celovite i delotvorne mere zaštite i podrške žrtvi, ali i drugim članovima porodice kojima je podrška potrebna. U izradi individualnog plana zaštite i podrške žrtvi učestvuje i žrtva, ako to želi i ako to dozvoljava njeno emotivno i fizičko stanje. Mere zaštite moraju da pruže bezbednost žrtvi, da zaustave nasilje, spreče da se ono ponovi i zaštite prava žrtve, a mere podrške da omoguće da se žrtvi pruži psihosocijalna i druga podrška radi njenog oporavka, osnaživanja i osamostaljivanja“.

U cilju praćenja izvršenja odredbi ovog Zakona, „Vlada obrazuje Savet za suzbijanje nasilja u porodici, koji prati primenu ovog zakona i poboljšava koordinisanje i delotvornost sprečavanja nasilja u porodici i zaštitu od nasilja u porodici“ (čl. 35, st. 1).

Prema članu 198 Porodičnog zakona, „protiv člana porodice koji vrši nasilje sud može odrediti jednu ili više mera zaštite od nasilja u porodici, kojom se privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa sa drugim članom porodice. Mere zaštite od nasilja u porodici koje mogu trajati najviše godinu dana jesu:

1. izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti;
2. izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti;
3. zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti;
4. zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice;

5. zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice“.

Postupak sprečavanja nasilja u porodici je uređen odredbama Zakona o sprečavanju nasilja u porodici i podrazumeva sledeća rešenja.

Prema članu 13, „svako mora da policiji ili javnom tužiocu prijavi bez odlaganja nasilje u porodici ili neposrednu opasnost od njega, a državni i drugi organi, organizacije i ustanove obavezni su da neodložno prijave policiji ili javnom tužiocu svako saznanje o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega“. Članom 14 je uređeno da su „policijski službenici dužni da odmah obaveste nadležnog policijskog službenika o svakom nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega, bez obzira kako su za to saznali, i imaju pravo da, sami ili na zahtev nadležnog policijskog službenika, dovedu mogućeg učinioca u nadležnu organizacionu jedinicu policije, radi vođenja postupka. Zadržavanje u nadležnoj organizacionoj jedinici policije radi vođenja postupka može trajati najduže osam časova“.

Zatim, „nadležni policijski službenik mora da mogućem učiniocu koji je doveden u nadležnu organizacionu jedinicu policije pruži priliku da se izjasni o svim bitnim činjenicama, da prikupi potrebna obaveštenja od drugih policijskih službenika, odmah proceni rizik neposredne opasnosti od nasilja u porodici (u daljem tekstu: procena rizika) i da izrekne hitnu meru za sprečavanje nasilja u porodici (u daljem tekstu: hitna mera)“ (čl 15).

Procena rizika „zasniva se na dostupnim obaveštenjima i odvija se u što kraćem roku. Pri proceni rizika naročito se vodi računa o tome da li je mogući učinilac ranije ili neposredno pre procene rizika učinio nasilje u porodici i da li je spreman da ga ponovi, da li je pretio ubistvom ili samoubistvom, poseduje li oružje, da li je mentalno bolestan ili zloupotrebljava psihoaktivne supstance, da li postoji sukob oko starateljstva nad detetom ili oko načina održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja koji je mogući učinilac, da li je mogućem učiniocu izrečena hitna mera ili određena mera zaštite od nasilja u porodici, da li žrtva doživljava strah i kako ona procenjuje rizik od nasilja“ (čl 16). Ako posle procene rizika „ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, nadležni policijski službenik donosi naređenje kojim izriče hitnu

meru učiniocu koji je doveden u nadležnu organizacionu jedinicu policije. Hitne mere su: mera privremenog udaljenja učinioca iz stana i mera privremene zabrane učiniocu da kontaktira žrtvu nasilja i prilazi joj. Naređenjem mogu da se izreknu obe hitne mere“ (čl. 17).

Posle prijema obaveštenja, procene rizika i naređenja, „osnovni javni tužilac proučava obaveštenja i vrednuje procenu rizika nadležnog policijskog službenika. Ako u vezi sa tim ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, dužan je da sudu podnese predlog da se hitna mera produži, u roku od 24 časa od časa uručenja naređenja licu kome je izrečena hitna mera“ (čl. 18).

Osnovni sud „produžava hitnu meru ako posle vrednovanja procene rizika nadležnog policijskog službenika, vrednovanja procene rizika koje je učinio osnovni javni tužilac, ocene priloženih dokaza i tvrdnji iz predloga osnovnog javnog tužioca i ocene izjašnjenja lica kome je hitna mera izrečena, ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, inače odbija predlog kao neosnovan“ (čl. 19).

Zaključak

Nasilje u porodici je sve izraženiji problem savremenog društva. Imajući u vidu temu, rad se bavi pitanjima – šta je nasilje u porodici, ko je žrtva, a ko učinilac krivičnog dela nasilja u porodici, koja je svrha Zakona o sprečavanju nasilja u porodici i aktuelnih zakonskih rešenja, a u okviru toga, šta su mere zaštite i koje mere zaštite postoje, te koji su to postupci za dobijanje naloga za zaštitu.

Uopšte uzev, nasilje u porodici kao savremeni društveni fenomen poprimilo je mnogo značajnije razmere u društvenim okvirima i probudilo daleko značajniju pažnju javnosti u odnosu na druga krivična dela protiv braka i porodice.

Kada je reč o Srbiji, postoji izrazita potreba za prevencijom porodičnog nasilja. Problem je, naime, veoma rasprostranjen i duboko ukorenjen u tradiciji društva, tako da je prevashodno potrebno stabilizovati i izgraditi društvo na

novim vrednostima nenasilja. Razbiti određene predrasude koje se odnose na neravnopravnost polova, različitim ulogama u porodici, ali poseban naglasak je potrebno staviti na podizanju svesti o prijavljivanju nasilja, jer tamo gde je prisutna tolerancija od strane žrtve prema nasilniku, nasilje će samo da se nastavi i najčešće završiti sa težim posledicama.

Posebno imajući u vidu pojavljivanje novih i složenijih formi nasilja (Bjelajac & Filipović, 2021), potrebno je naglasak staviti na adekvatnu edukaciju stanovništva o svim aspektima nasilja u porodici, kao i na dobru kordinaciju institucija u cilju preveniranja potencijalnih radnji koje se podvode pod nasilje u porodici, kao i u cilju pravovremene reakcije na radnje koje su već učinjene. Republika Srbija je po tom pitanju uradila mnogo, a koliki je značaj i namera da se porodično nasilje smanji i pruži briga i zaštita žrtvama govori i činjenica da je donet *lex specialis* iz oblasti nasilja u porodici, a odnosi se na sprečavanja ove pojave.

Reference

- Bjelajac, Ž., & Merdović, B. (2019). Nasilje nad decom u porodici. *Kultura polisa*, XVI(39), 191–202.
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Delibašić, V. (2017). Zaštita od nasilja u porodici kao element bezbednosne kulture. *Kultura polisa*, 14(posebno izdanje 1), 21–32.
- Žarković, M., Šurlan, T., Kiurski, J., Matić, M., & Josimović, S. (2012). *Ka boljoj zaštiti žrtava nasilja u porodici: odgovor pravosuđa*. Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije.
- Jovanović S. (2010). *Pravna zaštita od nasilja u porodici*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Konstantinović-Vilić, S. & Petrušić, N. (2003). Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa na teritoriji Niša. *Temida*, 6(2), 27–36.
- Lukić, M., & Jovanović, S. (2001). *Drugo je porodica: Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha - Zašto žrtve nasilja ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova & Lj. Ćumura (Ur.). *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima: zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 9–10. maj 2021 (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.
- Matijašević, D., & Otašević, S. (2003). *Nasilje nad ženama i posledice po zdravlje - za radnike primarne zdravstvene zaštite i urgentne medicine*. AŽC – Zdravstveni program. http://www.womenngo.org.rs/zensko-zdravlje/Prirucnik_za_zdravstvene_radnike.pdf

- Matijašević Obradović, J., & Stefanović, N. (2017). Nasilje u porodici u svetlu Porodičnog zakona, Krivičnog zakonika i Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. *Pravo – teorija i praksa*, 34(4–6), 13–28.
- Vlada Republike Srbije [Vlada]. (2011). *Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 27/2011).
- Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2005a). *Krivični zakonik*. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).
<https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>
- Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2005b). *Porodični zakon*. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 – dr. Zakon i 6/2015).
https://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html
- Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2016). *Zakon o sprečavanju nasilja u porodici*. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2016).
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici.html
- Nikolić-Ristanović, V. (2010). *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Nikolić-Ristanović, V. (2002). *Porodično nasilje u Srbiji*. Viktomološko društvo Srbije i „Prometej“.
- Njegulović, J. (2012). Nasilje u porodici - tri segmenta pravne zaštite u domaćem zakonodavstvu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 62, 593–603.
- Opsenica Kostić, J., Todorović, J., & Janković, I. (2016). *Izazovi savremene*

porodice. Univerzitet u Nišu.

OSCE. (n.d.). Priručnik za pomoć i savete žrtvama porodičnog nasilja.

<https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/88710.pdf>

Petrušić, N., Žunić, N., & Vilić, V. (2018). Krivično delo nasilja u porodici u sudskoj praksi – nove tendencije i izazovi. OEBS, Misija u Srbiji.

<https://www.osce.org/sr/mission-to-serbia/424802>

Prilog

Tabela 1.

Praksa sudova u Srbiji povodom vođenja krivičnih postupaka za krivično delo nasilje u porodici

	Prvi Osnovni sud u Beogradu	Drugi Osnovni sud u Beogradu	Treći Osnovni sud u Beogradu	Osnovni sud u Novom Sadu	Osnovni sud u Nišu	Ukupno
2014	46	215	18	65	47	391
2015	124	81	31	90	45	371

Izvor. Petrušić, Žunić, & Vilić (2018, p. 29).

Domestic Violence – Certain Criminological and Criminal Law Aspects

Jelena Matijašević & Joko Dragojlović

University Business Academy in Novi Sad

Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Summary

Domestic violence as an act of expressing power and control over the victim within the family, in recent years has acquired the characteristics of a model of behavior, and as such is a very current subject of doctrinal analysis, but also behavior whose suppression is particularly interested in practice. In general, domestic violence as a contemporary social phenomenon has taken on much more significant proportions in society and has aroused far more significant public attention than other crimes against marriage and the family. When it comes to Serbia, there is a clear need to prevent domestic violence. Namely, the problem is very widespread and deeply rooted in the tradition of society, so it is primarily necessary to stabilize and build society on new values of non-violence. Bearing in mind the topic, the paper deals with issues – what is domestic violence, who is the victim and who is the perpetrator of the crime of domestic violence, what is the purpose of the Law on Prevention of Domestic Violence and other current legal solutions, to identify available protection measures and the procedures for ensuring their implementation.

Keywords: domestic violence, marriage, family, protection of victims, psychological violence, physical violence

Digitalno nasilje prema ženama: izloženost i rizici

Aleksandar M. Filipović

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu

Informacije o članku*

Originalni naučni rad • UDK: 316.624-055.2:004.738.5

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 110–130.

Primljeno: 12. maj 2022 • Revizija: 23. maj 2022 • Prihvaćeno: 28. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.110f>

Author Note

Aleksandar M. Filipović <https://orcid.org/0000-0002-1097-2079>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorom: Aleksandar Filipović, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Cvečarska 2, 21107 Novi Sad, Srbija.

Email: sasha.filipovic@gmail.com

* Cite (APA):

Filipovic, A. (2022). Digitalno nasilje prema ženama: izloženost i rizici [Digital Violence Against Women: Exposure and Risks]. *Kultura polisa*, 19(2), 110–130.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.110f>

Sažetak

Nasilje je u prirodi, pa samim tim i u ljudskom rodu, jedan od osnovnih načina ostvarivanja ciljeva i pokazivanja nadmoći. Ono što ljude odvaja od životinja je uređeni društveni sistem u kome žive i koji razvijaju, i čija je jedna od osnovnih funkcija da zaštiti svakog člana društva od, generalno rečeno, zla koje je imanentno ljudskoj prirodi. Stepenn civilizacijskog razvoja se može meriti i stepenom zašticeenosti svakog pojedinca od nasilja onog ko je jači, i u stepenu distribucije pravde za sve. Stoga, ukoliko posmatramo savremeno društvo, kao i njegove prethodne iteracije, možemo da zaključimo da uprkos određenim pomacima, ljudska civilizacija još nije dostigla zadovoljavajući nivo. Tehnološki razvoj je doneo brojne promene, i uz sve što je dobro i što je izmenilo način na koji se odvija život na Zemlji, taj razvoj je istovremeno delovao kao katalizator za problem koji postoji bezmalo koliko i ljudska civilizacija, a to je nasilje nad ženama, koje je u digitalno doba dobilo novu formu koju zovemo digitalno nasilje. Cilj ovog rada je da istraži odrednice, stanje, rasprostranjenost i forme digitalnog nasilja nad ženama, sa osnovnom hipotezom da je rodna neravnopravnost, duboko ukorenjena u ljudske odnose kroz čitavu istoriju i prisutna u skoro svakom aspektu ljudskog života i aktivnosti, glavni uzročnik disproporcije u rodnoj distribuciji žrtava digitalnog nasilja.

Ključne reči: digitalno nasilje, rodna neravnopravnost, seksizam, sajber maltretiranje, izloženost nasilju

Digitalno nasilje prema ženama: izloženost i rizici

Dijalektička priroda ljudskih odnosa određuje da svaki tehnološki i drugi napredak primenjen da poveća količinu svega dobrog u ljudskoj zajednici, ontološki nužno dovodi do proporcionalnog povećanja količine zla koja može da egzistira u istoj zajednici. Ljudi, ne samo da nisu u stanju da se odupru toj ontološkoj zakonitosti i konstanti ljudskih odnosa, nego je rado prihvataju i eksploatišu. Zlo je, budući definisano kao namerno nanošenje bola svesnom biću (Rasel, 1982, p. 21), ultimativni deo ljudske prirode i ljudi ga istrajno koriste da bi ostvarili svoje interese, ispunili sve svoje snove, ili, u naročito destruktivnom obliku, da bi postigli duhovno ili telesno zadovoljstvo koje bez počinjenog zla ne mogu. Tako je i sa digitalnim nasiljem uopšte, a naročito sa tom vrstom nasilja prema osobama ženskog pola. Iako progres, po definiciji, predstavlja kretanje prema napred, napredovanje, odnosno postupni, ali sigurni razvoj koji vremenom donosi boljitak, savršenije, vrednije i bogatije društvo, progres, konstantno beležen tokom najvećih perioda istorije uglavnom nije, a propos muške dominacije, nasilja i količine zla i bola kojima su izložene, donosio olakšanje ženama.

U skladu sa prednjom tezom, kada je ljudsko društvo zakoračilo u drugi talas digitalnog doba i domet tehnologija zasnovanih na internetu naglo porastao, virtuelni sadržaji i široka difuzija društvenih medija nisu samo pojačali postojeće oblike muškog nasilja, već su stvorili nove mogućnosti, nove oblike i nova sredstva za nanošenje štete i bola ženskim osobama (European Women's Lobby, 2017a). Internet svakog minuta postaje sve više diversifikovan u smislu sadržaja, a samim tim i mogućnosti koje stavlja korisnicima na raspolaganje. To usložnjava problem, jer znatno proširuje fokus neophodan da se istraživanjem obuhvate svi relevantni faktori (Bjelajac & Filipović, 2020). Porast digitalnog nasilja nad ženama i devojka (engl. *violence against women and girls*, VAWG) i emanacija zla koje takvo nasilje emituje, ugrozili su autonomiju ženskih tela i duša u sajber prostoru, izazivajući ne samo teške društvene implikacije ženskim, online i offline životima, već

i njihovim zdravstvenim, finansijskim i svim drugim resursima. Online VAWG često ostavlja doživotne posledice na mentalno i fizičko zdravlje i blagostanje žena i njihovih porodica.

Uprkos istraživanjima koja sadrže dokumentovane dokaze o brojnim iskustvima nasilja protiv ženskih osoba u digitalnim prostorima, čak i razvijenoj, pravno uređenoj, učtivoj i kulturnoj Evropi nisu dovoljno poznate specifične karakteristike, amoralnost, opasnost i obim problema. Naučna zajednica je još na rudimentarnom nivou civilizacijskog odgovora i za početak pokušava da ustanovi adekvatnu terminologiju koja bi odgovarala problemu. Dosadašnji progres u određivanju terminologije nije doneo zadovoljavajući rezultat. Kako se navodi u izveštaju specijalnog izvestioca za nasilje nad ženama, koji je predstavljen Savetu za ljudska prava OUN (UNHRC) u junu 2018, „terminologija se tek razvija i nije jednoznačna”. Specijalni izvestilac koristi definiciju „nasilje protiv žena uz pomoć IKT”, ali takođe se koristi termin „online nasilje protiv žena”, „sajbernasilje” i „tehnološki olakšano nasilje”. Koriste se i drugi termini (Mantilla, 2013) koji se odnose na rodno nasilje. Vredan pažnje je onaj koje je skovala organizacija LEAF: „sajber mizoginija”. Ipak, u srži problema digitalnog nasilja nad ženama stoji jedan mnogo širi problem, a to je rodna neravnopravnost utemeljena u istoriji, obrascima ponašanja i arhaično određenim društvenim ulogama, koje su pre svega nepravedne, a onda ni ne prate duh vremena i ukupan razvoj humanog društva. To je i osnovna hipoteza ovog rada – da iz rodne nejednakosti i neravnopravnosti u gotovo svakom aspektu ljudskog života proističe i rodna disproporcija u osobama koje trpe digitalno nasilje.

Digitalno nasilje prema ženama – determinante i stanje

U jednom ranijem radu (Bjelajac & Filipović, 2021) na temu digitalnog nasilja konstatovali smo da ono „ima svoj ontološki koren i ishodište u nasilju uopšte, tako da se digitalno nasilje u svom biću ni malo ne razlikuje od opšteg nasilja kao osobine pripadnika ljudske vrste”. Prisustvo različitih vrsta nasilja otežava pronalaženje njegovih opštih karakteristika. Svetska Zdravstvena

Organizacija (World Health Organization [WHO], n.d.) je definisala nasilje kao „namerno korišćenje fizičke sile ili moći, preteće ili stvarne, protiv samog sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, koje rezultira u ili ima visoku verovatnoću povreda, smrti, psihološkog povređivanja, lošeg razvitka, ili siromaštva”. Ova definicija uključuje samu nameru izvršenja dela, bez obzira na ishod koji stvara. Međutim, generalno, bilo šta što dovodi do štete ili povrede može biti opisano kao nasilje iako nije bilo planirano kao delo nasilja (od strane osobe ili protiv osobe). U suštini bića nasilja nalaze se čvrsto ukorenjena dva fenomena – namera da se učini nasilje i zlo koje uvek za žrtvu predstavlja bol.

Koliko god opšta definicija nasilja bila jasna i razumljiva, definicija digitalnog nasilja još uvek boluje od dečjih bolesti. Većina definicija, čak i kod eminentnih autoriteta ne upućuje na ozbiljnost i opasnost koja preti žrtvama koje mogu biti objekti u širokom dijapazonu, od pojedinaca do države i njihovih konglomerata. Većina autora digitalno nasilje kontinuirano karakteriše kao ometajuće radnje na Internetu, poput maltretiranja putem Interneta (engl. *cyberbullying* or *cyberharassment*) ili sajber ratovanja (engl. *cyberwarfare*) (videti Bjelajac & Filipović, 2021).

BBC tvrdi da je, lakoćom i anonimnošću planetarnog pristupa internetu, ako je verovati jednom upozorenju OUN, digitalna tehnologija, već postala i moćno sredstvo za „povređivanje žena i devojčica” (Perasso, 2015). Digitalna tehnologija je, transformišući sve čega se dotakne u svet jedinica i nula, stvorila i visoko na pijedestal zla podigla digitalno nasilje kao digitalnu manifestaciju ontološke ultimativnosti nasilja u biću čoveka. Milioni žena širom sveta svedoče da su bile ili su i dalje žrtve digitalnog nasilja samo zato što su žene, što komunikacione tehnologije i društvene mreže etablira kao sumorno mesto za nove, flagrantne mogućnosti za takvo nasilje (Perasso, 2015). OUN smatra da je vreme da ceo svet to primeti.

Komisija UN za širokopojasni internet za digitalni razvoj (UN Broadband Commission for Digital Development [UN BCDD], 2015) tvrdi da su milioni žena i devojaka širom sveta danas izložene namernom nasilju samo zbog svog

pola. Nasilje nad ženama i devojčicama (VAWG) nema limite, lako prelazi sve granice, ne obazire se na rase niti kulture, podjednako pogađa sve imovinske grupe i duboko šteti žrtvama, ljudima oko njih, društvu u celini (World Health Organization [WHO], 2021). Sve veća rasprostranjenost i domet interneta, brzo širenje mobilne informaciono-komunikacione tehnologije (IKT) i široka difuzija društvenih medija stvorili su nove mogućnosti različite modalitete za zlonamerno adresiranje VAWG (UN BCDD, 2015). Kiber VAWG se pojavljuje kao globalni problem sa ozbiljnim implikacijama za društva i privrede širom sveta. Statistiki podaci pokazuju i opisuju rizik za mir i prosperitet za sve zemlje uključene u Povelju Ujedinjenih nacija, posebno za ciljeve inkluzivnog, održivog razvoja koji stavljaju rodnu ravnopravnost i osnaživanje uloge žena na visoko mesto ciljeva koje ljudska zajednica u budućnosti treba da postigne.

Iako na prvi pogled izgleda benigno, digitalno nasilje prema ženama ozbiljno utiče na živote ženskih osoba. Ugroženi su njihova bezbednost, fizičko i psihičko zdravlje, materijalno blagostanje, porodične veze, samopoštovanje i ugled (Mijatović, 2022). S jedne strane, ono nosi pečat svih problema koji oduvek prisutni u društvu: rodna nejednakost, strukturalno nasilje, diskriminacija žena, neadekvatna podjela rada na muške i ženske poslove. Ljudska zajednica se poslednjih decenija veoma angažovala na podizanju opšteg nivoa ljudskih prava. Međunarodna zajednica ulaže ogromni novac i rad desetina hiljada ljudi da bi maksima „čovjek se rađa slobodan“ postala stvarna i održiva za što veći broj osoba na planeti. Nasuprot tim nastojanjima, digitalno nasilje ne retko ohrabruje pokušaje da se uspori, pa čak i da preokrene napredak postignut u zaštiti prava žena i promovisanju rodne ravnopravnosti. Digitalno nasilje koje zanemaruje pravo na jednakost osoba ženskog pola krši niz ljudskih prava zaštićenih međunarodnim i evropskim standardima ljudskih prava. Ono negativno utiče na kompletni demokratski diskurs koji je danas nesumnjivo daleko dominantni koncept uređenja država i društava. Društvu budućnosti su danas, pored dominantnih muških, neophodni neiskorišćeni i potisnuti intelektualni i svi drugi resursi svih žena sveta da bi se na Zemlji održao život kakav poznajemo i čovek kojega poznajemo.

Na globalnom nivou postoji i jedan drugi, uglavnom malo vidljivi aspekt problema. Nasilje u digitalnom svetu je posebno razorno za žene i devojke na šta, pored toga što su ženskog pola, uticaj imaju drugačiji rasni, etnički ili religiozni status, čineći ih izloženijim za ukrštene oblike nasilja i diskriminacije. Digitalno nasilje teže pogađa žene koje nemaju belu boju kože. Žene crne puti (Amnesty International, n.d.) imaju 84% veću verovatnoću da dobiju uvredljive IKT poruke, a žene u muslimanskom svetu, čak i kad žive u razvijenim gradovima zapada često rizikuju da budu ozbiljno povređene ili ubijene ukoliko pokušaju da ostvare prava koja imaju žene na zapadu. U pojedinim zemljama nasilju su izložene i predstavnice religioznih i etničkih manjina. U Severnoj Makedoniji (Marušić, 2021) je pokrenuta Fejsbuk stranica protiv Romkinja sa ličnim fotografijama, eksplicitnim video snimcima i pogrdnim komentarima. Amnesty International (2018) je takođe otkrio da žene sa invaliditetom, lezbejke, biseksualne, transrodne i interseksualne (PBT) žene, češće doživljavaju uznemiravanje na digitalnim platformama. LGBT aktivistkinje koji se ističu izjavama u javnosti su meta zbog svoje seksualne orijentacije i rodnog izražavanja. To se dogodilo jednoj španskoj LGBT novinarki. U Jermeniji je nekoliko političara izašlo na internet sa govorom mržnje protiv Lilit Martirosjan (*Lilit Martirosyan*), predsednice nevladine organizacije Desna strana zbog toga što je transrodna žena. To se dogodilo nakon što je apelovala na jermenski parlament i pozvala na poštovanje prava transrodnih osoba.

Istražujući materiju digitalnog nasilja prema ženskim osobama, ženska divizija svetske organizacije (UNWomen, 2015) je utvrdila da je 95% svih nasilničkih ponašanja i širenja lažnih informacija na internetu usmereno protiv žena. „Zloupotreba na mreži je izopáčila prvobitnu pozitivnu ideju univerzalnih virtuelnih sloboda i u mnogim slučajevima pretvorila internet u jezivo mesto koje dozvoljava anonimnu brutalnost i štetne akcije protiv žena i devojčica“, rekla je portparol UN Famzile Mlambo-Nguka (*Phumzile Mlambo-Ngcuka*) (UNWomen, 2020). Širenjem IKT, naročito mobilnih komunikacija i interneta na malo razvijene i nerazvijene delove sveta, virtuelno rodno

zasnovano nasilje je postalo globalni problem koji je teško shvatiti i definisati jer je on značajno izraženiji u siromašnim zemljama. Njima su internet i IKT preko potrebni radi afirmacije i implementacije opšteg progressa koji donosi dobro, tako da se više nego inače javlja potreba za tolerisanjem „uzgrednih“ problema koje ta tehnologija donosi ljudima. Postoji i dualizam koji čini da se digitalna tehnologija sa jedne strane, zaista koristi za vršenje nasilja nad ženama, ali s druge, čini da se žene osećaju nezavisnije i sigurnije.

Obzirom da je svaka treća žena na svetu žrtva nasilja u porodici, uličnog uznemiravanja, trgovine ljudima, silovanja ili ubistva, Svetska zdravstvena organizacija gleda na nasilje nad ženama kao na „globalnu zdravstvenu pretnju“ koja je sveprisutna i kojoj su društvene mreže i društveni mediji pomogli da preraste u razmere pandemije. „Internet je dostupan svima, kao i prilika da se izvrši čin agresije. A oni koji to pokazuju više nisu ograničeni ni geografskim ni fizičkim barijerama“, rekla je baronica Patriša Skotland (*Patricia Scotland*), bivši državni tužilac Ujedinjenog Kraljevstva i osnivač Ujedinjenog saveza protiv nasilja u porodici (Perasso, 2015). Asocijacija za progresivnu komunikaciju (APC) je identifikovala četiri tačke koje karakterišu virtuelno nasilje nad ženama: anonimnost; dostupnost; akcija na daljinu; automatizam (2015). Ovde je važno ukazati na dva fenomena karakteristična za digitalne medije, a to su interkonektivnost (međupovezanost) i interaktivnost. Internet je, kao globalna kompjuterska mreža omogućio da bezmalo svakim digitalnim uređajem, bilo da se radi o mobilnom telefonu, tabletu, igračkoj konzoli ili računaru, korisnik biva neprestano povezan na internet, dakle, sa globalnom mrežom, ali, makar u teoriji, i sa svakim drugim korisnikom interneta (Bjelajac & Filipović, 2021). To otvara besкраjno veliko polje za interakcije između korisnika, koje se mogu odvijati na najrazličitije načine, od kojih se zabrinjavajuće veliki deo koristi za vršenje digitalnog nasilja budući da su počinioci dodatno zaštićeni anonimnošću koja je još jedna od definišućih kategorija digitalnih onlajn prostora.

Izloženost žena digitalnom nasilju

Odnos muškaraca i, generalno ljudskog društva prema ženama, bio je tokom celog perioda pisane istorije, sa današnje tačke gledišta, odnos potpunog nipodaštavanja. Žena je u najvećem periodu istorije bila „rodilica“ i majka. Za idealnu ženu u antičkoj Grčkoj smatrala se ona koja se ne čuje i koja što manje vidi. Život obične žene uglavnom je bio vezan za kuću, a sastojao se od vaspitanja ženske dece i vođenja kućnih poslova. Na žene u antičkoj Grčkoj se pre svega gledalo kao na „bića koja produžavaju vrstu“. Ni u jednom od grčkih polisa žene nisu imale politička prava, nisu imale pravno lice, niti su smatrane građanima. U klasičnoj Atini ženama je bilo zabranjeno da postanu pesnikinje, naučnici, političari ili umetnici (O’Pry, 2012).

Žene su, zahvaljujući primalnim nagonima na obe strane, oduvek bile prirodna meta nagonske animalne seksualne agresije muškaraca. Dok su ljudi živeli u čoporima ili malim plemenima, svi problemi su se spontano regulisali, uglavnom intervencijom alfa muškarca. Kad su ljudi počeli da žive u velikim plemenima i porodicama, i kad su muškarci shvatili svoju ulogu u začecu deteta, nastao je problem zaštite „moje žene“ i „moje kćerke“. Problem je kroz istoriju rešavan tako što su muškarci čuvali žene, često i sa oružjem, negde čak i institucionalno. Poslednji period u pisanoj istoriji žensko muških odnosa u kojem je zabeleženo da su žene bile dominantne, ili bar ravnopravne sa muškarcima je istorijski period Trojanskog rata. Homer u Ilijadi opisuje Trojanski rat gde boginja Atina pomaže Ahajcima, a bog Ares, inače grčki bog rata, pomaže Trojancima. Obzirom da je taj period još uvek doba kasnog, oslabljenog matrijarhata, Palada je jača od boga rata Aresa, Ahajci su odneli pobedu a Menelaj povratio La belle Hélène i, oprostivši joj neverstvo, vratio se sa njom u Spartu. Pola milenijuma kasnije, u Rimu, Atinin pandan, Minerva, iako na ramenu, kao i Atina nosi mudru sovu, nije ni senka moći koju je imala boginja Atina, Zevsova omiljena kćerka. U Rimu je bog Mars bio moćni gospodar rata. Isto je i sa ostalim ženskim božanstvima šireg perioda Trojanskog rata. Sumerka Ištar i Asirka Astarta su vrhovna božanstva, iako postoji mnogo muških bogova. Čak i na suprotnoj strani sveta,

u Meksiku, toltečko-actečka svemoguća boginja po imenu Tlahuickalpanteuktli (*Tlahuizcalpantecuhtli*) je nemerljivo jača od prgavog i zlog ratnog božanstva zvanog Huicilopoktli (*Huichilopoztli*) (Velikovski, 1982, p. 227). I, to je sve. Kraj matrijarhata i nastupajući patrijarhat doneli su potpunu dominaciju muškaraca koja još uvek traje. Uloga žene se i onda i danas svodila na samo jedno. Još od razdoblja kasnog paleolita, za ženu je bilo prirodno da najveći deo svog kratkog života provede trudna ili dojeći. Međutim, nije se rađalo mnogo dece, a u životu se održavalo manje od polovine. Tako je bilo, u istorijskom smislu, do skoro (Tanahil, 1982, p. 35). Čak i danas, položaj ogromnog broja žena na planeti je toliko loš da se može porediti sa ropskim položajem žena u starom i srednjem veku.

Čini se da danas, u prisustvu Četvrte industrijske revolucije položaj žena u ljudskom društvu nije ništa bolji nego pre hiljadu ili tri hiljade godina. Možda je bolji u Njujorku, Parizu, Rimu, Tokiju i drugim centrima civilizacije, ali u najvećem delu sveta nije. Čak i u siromašnim i maloljudnim okruzima američkih država srednjeg zapada, žene pokušavaju da se izbore sa siromaštvom i dominacijom svojih patrijarhalnih muškaraca, bez obzira da li su bele ili „obojene“ (Hardy et. al., 2018). Pri tome je drugi talas digitalizacije doneo nove rizike i novu izloženost ženama.

Agenda Ujedinjenih nacija 2030 za održivi razvoj (Agenda, 2030), u cilju broj pet održivog razvoja poziva sve zemlje da rodnu ravnopravnost učine temeljom mirnog sveta (United Nations SDG, 2015). Brojevi kojima raspolažu Ujedinjene nacije, ali i druge organizacije koje se bave ljudskim pravima, naročito narušenim pravima žena u svetlu nasilja uopšte i digitalnog nasilja, predstavljaju, na izvesan način sramotu za dostignuti nivo civilizacije. Ljudsko društvo se od svog nastanka u tamnim dubinama prošlosti bori protiv zla u ljudima. Ta borba nije laka, ali se može reći da je uspešna jer na Zemlji danas žive milijarde ljudi u nekom relativnom redu i bezbednosti. Ima ratova, ima kriminala, ima ljudskog zla, ali to je sve ontološka priroda čoveka. Ipak, postoje segmenti ljudskih odnosa gde borba nije dovoljno efikasna.

• Širom sveta, skoro svaka treća žena (oko 30%) je u nekom trenutku svog života doživela fizičko ili seksualno nasilje koje su počinili njihovi intimni partneri, a 7% je doživelo seksualni napad od strane druge osobe (WHO et al., 2015).

- 38% svih ubistava žena počine (bivši) intimni partneri (2015).
- Više od 126 miliona devojčica je „nestalo“ širom sveta zbog prenatalnog odabira pola (United Nations Population Fund, 2018).
- 99% žrtava prinudnog rada u seks industriji su žene i devojke (International Labour Office, 2017).
- 84% prisilnih brakova i 96% ranih brakova uključuju žene i devojčice (2017).

Establišmenti u širokom spektru država, među kojima su neke koje tvrde da su perjanice slobode i demokratije, tiho i elegantno ignorišu temu nasilja nad ženama i, poput osoba izloženih infantilnoj regresiji, nemošto se smeše, šire ruke i govore da se „to ne bi dogodilo da je žena zakopčala bluzu“. Prema stavu svetske organizacije, nasilje nad ženama ne sme da bude sporedna tema, vredna samo da bude objavljena kao „kratka vest“. To nisu izolovani „incidenti“, privatni porodični problemi ili sveti „lokalni običaji“, već veoma ozbiljni društveni problemi. Napadi kiselinom, zločini iz časti, incest, rodno-specifično čedomorstvo i feticid, rani i/ili prisilni brakovi, silovanje, nasilje u porodici i online uznemiravanje su nasilje najgore vrste. Ti delikti su zasnovani na patrijarhalnom sistemu koji uspostavlja odnose moći i dominacije između muškaraca i žena (Marković & Zirojević, 2021, p. 315). „Prepoznajući da je nasilje nad ženama manifestacija istorijski nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena, koji su doveli do dominacije i diskriminacije žena od strane muškaraca i do sprečavanja punog napretka žena“, Deklaracija o Eliminaciji nasilja nad ženama Generalne skupštine UN usvojena 1993. definiše rodno zasnovano nasilje kao „svaki čin rodno zasnovanog nasilja koji dovodi do, ili bi mogao da dovede do fizičke, seksualne ili psihičke povrede ili patnje za žene, uključujući pretnje takvim radnjama, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo da se dešava u javnom ili

privatnom životu“ (United Nations General Assembly [UN GA], 1993). Ova definicija je ponovljena u raznim kasnijim međunarodnim instrumentima (videti UN GA, n.d.) koji osuđuju ova dela i opisuju ih kao ozbiljna kršenja ljudskih prava. Prema već citiranoj Deklaraciji, „nasilje nad ženama predstavlja kršenje prava i osnovnih sloboda žena i narušava ili poništava njihovo uživanje tih prava i sloboda...”

Nije teško zaključiti da se, *a propos*, razlike između digitalnog nasilja prema ženama i klasičnog nasilja, gotovo ništa nije promenilo, i da sve industrijske i digitalne revolucije nisu donele ženama nikakvo olakšanje. Naprotiv. U materiji koju opisujemo, postoji izvesni paradoks. Iako je ova tema maksimalno eksploatisana i veoma naučno istražena, postoji nešto što se ne slaže sa zdravim razumom i svrhom naučnog istraživanja. Ima mnogo istraživanja, ali, istraživanja kao da nisu rađena dobrom metodologijom. Istraživanja o online nasilju prema ženama i devojkama (VAWG) su metodološki tek u povoju i o rezultatima tih istraživanja ima vrlo malo dostupnih podataka, a još manje podataka koji mogu da se koriste na terenu u borbi protiv digitalnog nasilja. Kada su dostupni, podaci se retko razvrstavaju po polu. Ono što je, međutim, dokazano je da je nasilje na internetu jednako štetno za žene kao i fizičko nasilje (UN BCDD, 2015), a takođe ima „nepovoljni uticaj na ostvarivanje i zalaganje za slobodu govora i drugih ljudskih prava“ (2015). Brojevi pokazuju rasprostranjenost fenomena:

- U Evropi je 9 miliona devojčica doživelo neku vrstu sajber nasilja do svoje 15. godine (2015);
- Širom kontinenata, 27 puta je veća verovatnoća da će žene biti uznemiravane na mreži (2015);
- Prema nedavnom izveštaju OUN, 73% žena je prijavilo da je doživelo zlostavljanje na internetu, a 18% – oko 9 miliona žena – iskusilo je ozbiljno internet nasilje (UNWomen, 2015);
- Uprkos brzom rastućem broju žena koje doživljavaju nasilje na mreži, samo 26% organa za sprovođenje zakona u 86 anketiranih zemalja preduzima odgovarajuće mere (UNWomen, 2015);

● 93% žrtava seksualnog zlostavljanja zasnovanog na imidžu (pornografija iz osвете) reklo je da su pretrpele značajan emocionalni stres zbog toga što su bile žrtve (Cyber Civil Rights Initiative, 2012);

● 70% žena žrtava sajber uhođenja je takođe doživelo bar jedan oblik fizičkog i/ili seksualnog nasilja od strane intimnog partnera (European Institute for Gender Equality, 2017).

● 1 od 5 tinejdžera u Evropi doživljava maltretiranje putem interneta i među njima su devojčice u većem riziku (23,9% naspram 18,5%) (Tsitsika et al., 2015);

● U 2014. godini, 87% svih prijavljenih slika seksualnog zlostavljanja dece prikazivalo je devojčice (ECPAT International, 2018);

● 1 od 4 mlade žene je bar jednom uhođena ili seksualno uznemiravana (Duggan, 2014);

Uloga medija niti može niti sme da bude zanemarena u bilo kom segmentu društvenog života. Kako je osnovna društveno korisna uloga medija da informiše svoj auditorijum istinito, nepristrasno i bez ikakve dodatne agende osim istine, u idealnom svetu, mediji ispunjavaju svoju osnovnu funkciju i kroz ostvarivanje informativne funkcije, jer ako se ona kvalitetno obavi, onda po pravilu i edukativna funkcija biva ispunjena. Jednostavno, ukoliko građani putem medija steknu dovoljnu količinu jasnih informacija da mogu da po svakom pitanju naprave informisani izbor, onda se može smatrati da su mediji obavili svoju primarnu funkciju (Bjelajac et. al., 2021). Međutim, situacija u praksi i u slučaju obezbeđivanja rodne ravnopravnosti daleko je od idealne. Brojevi u nastavku ilustruju kako sektor kojim dominiraju muškarci, kao što je sektor medija i oglašavanja, proizvodi štetne stereotipe koji duboko utiču na to kako društvo vidi žene i kako žene vide sebe:

● 9 od 10 mladih žena u Švedskoj navodi da su ih reklame naterale da se osećaju loše zbog svog izgleda ili težine i da su požejele da promene nešto u sebi (Swedish Women's Lobby, 2016);

● U EU žene čine samo 24% osoba o kojima čujemo ili čitamo u vestima (European Women's Lobby 2017b);

- Samo 16% fotografija u evropskim novinama prikazuje žene starije od 45 godina (2017b).

Ovi podaci nemaju direktne veze sa nasiljem nad ženama u užem smislu, ali u širem smislu oni ilustruju njihov neravnomerni odnos i rodnu diskriminaciju. Tome možemo da pridružimo seksizam i diskriminaciju po osnovu godina i fizičkog izgleda, a što sve zajedno ima direktni uticaj na smanjenje nivoa zadovoljstva sobom kod velikog broja žena. O tome se javno ne govori, ali ne bi trebalo da bude sporno da je to flagrantna posledica projektovanih i idealizovanih slika koje se namerno kreiraju u skladu sa muškim idealima. Nije bez značaja ni komercijalni aspekt takvog muško lukrativnog koncepta koji služi za privlačenje muškog dela auditorijuma, naročito u delovima sveta u kojima je sav porodični novac u džepovima ili računima muškaraca.

Zaključak

Duboko ukorenjen kroz istoriju i viševjekovnu prisilnu pokornost žena muškim potrebama i zahtevima, problem nasilja nad ženama nije lako rešiv, naročito kada govorimo o rešavanju tog problema na globalnom nivou, čemu su, što smo iz ovog rada mogli da vidimo, posvećene i angažovane brojne međunarodne organizacije, od Ujedinjenih nacija i njenih agencija, preko World Wide Web Fondacije, pa sve do manjih organizacija koje objavljuju redovne izveštaje o stanju onlajn i digitalnog nasilja nad ženama. Na regionalnim i lokalnim nivoima takođe se ozbiljno radi na istraživanju ovog izuzetno negativnog fenomena i u skladu sa dobijenim rezultatima generišu se preporuke o tome kako umanjiti problem i krenuti u njegovu eliminaciju. Međutim, do rezultata se dolazi sporo, a tehnološki napredak se u pojedinim situacijama koristi čak i da bi se umanjil prava žena i njihova sposobnost za kvalitetan život, kao što je primer aplikacije koja se koristi u Saudijskoj Arabiji. U našoj zemlji, koja ima veliku stopu fizičkog nasilja nad ženama, takođe postoje brojne organizacije koje vredno rade na osvetljavanju i otklanjanju pojava koje su posledica rodne neravnomernosti, diskriminacije, pa sve do nasilja,

bilo da se radi o fizičkom, bilo da se radi o digitalnom, jer bez razlike na prostor na kome se nasilje vrši, posledice tog nasilja se osećaju u fizičkom svetu.

Ono što je generalni zaključak jeste da je koren svih problema vezan za rodnu neravnopravnost. Bilo da je ona iskazana kroz tradiciju, ekonomsku neravnopravnost, neravnopravnost društvenih očekivanja, medijskih standarda i modela, neravnopravne zastupljenosti na javnim funkcijama ili u medijima, upravo te neravnopravnosti dovode do podložnosti žena za različite oblike nasilja nad njima, bilo da se ono smatra opravdanim u određenim kulturama, bilo da se žene smatraju nečim nižim od muškarca, pa se zbog toga smatraju opravdanim ciljem čiji se loš tretman ne smatra pogrešnim ili kriminalnim, već uobičajenim i, u određenim društvima i kod određenih muškaraca, normalnim. Ukoliko na to dodamo i agresivnost kao sredstvo ostvarivanja ciljeva i boljitka kroz život, kao deo kolektivnog nesvesnog kod muškaraca, bez obzira na to što je takvom načinu razmišljanja i ponašanja mesto u dalekoj prošlosti, ono je prisutno i danas, i što je najviše zabrinjavajuće, prisutno je i u najmlađim generacijama koje su odrastale u neuporedivo liberalnijim i progresivnijim društvima nego naši preci. Ono što ohrabruje je da je svakog dana nivo kolektivne svesti o problemu digitalnog nasilja nad ženama sve veći, i što bez obzira na sporost i nedovoljno širok opseg stvaranja promena, put ka njima postoji. Međutim, ono što i na početku i na kraju mora biti jasno jeste da potpune promene u odnosu prema ženama neće biti sve dok se rodna neravnopravnost ne eliminiše iz društvenog života.

References

- Amnesty International. (2018). *Toxic Twitter – Triggers of Violence and Abuse Against Women on Twitter* (Chapter 2) [Toksičan Tviter – Okidači nasilja i zlostavljanja žena na Tviteru (Poglavlje 2)].
<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/03/online-violence-against-women-chapter-2/>
- Amnesty International. (n.d). *Troll Patrol Findings* [Nalazi Troll patrol].
<https://decoders.amnesty.org/projects/troll-patrol/findings>
- Bjelajac, Ž. & Filipović, A. (2020). The role of the media in the affirmation of the culture of food safety [Uloga medija u afirmaciji kulture bezbednosti hrane]. *Economics of Agriculture*, 67(2), 609–622.
<https://doi.org/10.5937/ekoPolj2002609B>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2020). Internet Addiction Disorder (IAD) as a Paradigm of Lack of Security Culture [Poremećaj zavisnosti od Interneta (IAD) kao paradigma nedostatka bezbednosne kulture]. *Kultura polisa*, 17(43), 239–258.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/244>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2021). Specific characteristics of digital violence and digital crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – Teorija i praksa*. 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bjelajac, Ž., Filipović, A. & Banović, B. (2021). Instruments of support in promotion of healthy food and food safety culture [Instrumenti podrške u promociji zdrave hrane i kulture bezbednosti hrane]. *Economics of Agriculture*, 68(1), 241–255. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2101241B>
- Bjelajac, Ž. Đ., & Filipović, A. M. (2021). Flexibility of Digital Media for Manipulative Activities of Sexual Predators [Fleksibilnost digitalnih medija za manipulativno delovanje seksualnih predatora]. *Kultura polisa*, 18(44), 51–67. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.1r.2.01>

- Cyber Civil Rights Initiative. (2012). The End Revenge Porn (ERP) Campaign [Kraj kampanje osvetničke pornografije (ERP)].
<https://cybercivilrights.org/erp-campaign/>
- Duggan, Maeve. (2014, October 22). Online Harassment [Uznemiravanje na mreži]. Pew Research Center.
<http://www.pewinternet.org/2014/10/22/online-harassment/>
- ECPAT International. (2018, May 22–28). *Strengthening Regional and National Capacity and Action against Online Child Sexual Exploitation in Africa* [Jačanje regionalnog i nacionalnog kapaciteta i akcija protiv seksualne eksploatacije dece na mreži u Africi]. [Conference Presentation]. ITU Asia-Pacific Regional Development Forum, Bangkok, Thailand.
- European Institute for Gender Equality. (2017). *Cyber violence against women and girls* [Sajber nasilje nad ženama i devojkama].
<http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/cyber-violenceagainst-women-and-girls>
- European Women's Lobby. (2017). #HerNetRights – Mapping the state of online violence against women & girls in Europe [#HerNetRights – Mapiranje stanja onlajn nasilja nad ženama i devojkicama u Evropi].
https://www.womenlobby.org/IMG/pdf/hernetherrights_report_2017_for_web.pdf
- European Women's Lobby. (2018, May 15). Disrupting the continuum of violence against women and girls – European Women's Lobby Factsheet. <https://www.womenlobby.org/Disrupting-the-continuum-of-violence-against-women-and-girls>
- Hardy, B.L., Logan, T. D., & Parman, J. (2018). *The Historical Role of Race and Policy for Regional Inequality* [Istorijska uloga rase i politika za regionalnu nejednakost]. The Hamilton Project.
https://www.hamiltonproject.org/assets/files/PBP_HardyLoganPar

[man_1009.pdf](#)

- International Labour Office. (2017) *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage* [Globalne procene modernog ropstva: prinudni rad i prinudni brak].
https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_575479/lang--en/index.html
- Mantilla, K. (2013). Gendertrolling: Misogyny Adapts to New Media [Rodno trolovanje: Mizoginija se prilagođava novim medijima]. *Feminist Studies*, 39(2), 563–570. <http://www.jstor.org/stable/23719068>
- Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha – Zašto žrtve nasilja ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova & Lj. Ćumura (Ur.), *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima* (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.
- Marušić, S. J. (2021, October 11). New North Macedonia Online Sex Abuse Scandal Targets Roma Women [Novi skandal o seksualnom zlostavljanju Romkinja na internetu u Severnoj Makedoniji]. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2021/10/11/new-north-macedonia-online-sex-abuse-scandal-targets-roma-women/>
- Mijatović, D. (2022, March 15). No space for violence against women and girls in the digital world [Nema prostora za nasilje nad ženama i devojkama u digitalnom svetu]. *Council of Europe*.
<https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/no-space-for-violence-against-women-and-girls-in-the-digital-world>
- O’Pry, K. (2012). Social and Political Roles of Women in Athens and Sparta [Socijalne i političke uloge žena u Atini i Sparti]. *Saber and Scroll*, 1(2), 7–14.
- Perasso, V. (2015, November 26). In the network of insults: cybercrime against women [U mreži uvreda: sajber zločin nad ženama]. *BBC News Russia*.
https://www.bbc.com/russian/society/2015/11/151125_gch_cyber_violence_against_women

Rasel, Dž. B. (1982). *Mit o đavolu*. Jugoslavija.

Swedish Women's Lobby. (2016). *Sexist advertisement in the Nordic countries – An evaluation of regulations and implementation* [Seksistička reklama u nordijskim zemljama – Evaluacija propisa i implementacije].
<https://sverigeskvinnolobby.se/wp-content/uploads/2020/05/Sexist-advertisement-in-the-Nordic-countries.pdf>

Tanahil, R. (1982). *Čovek i seks*. Jugoslavija.

Tsitsika, A., Janikian, M., Wójcik, S., Makaruk, K., Tzavela, E., Tzavara, C., Greydanus, D., Merrick, J., & Richardson, C. (2015). Cyberbullying victimization prevalence and associations with internalizing and externalizing problems among adolescents in six European countries [Prevalencija viktimizacije sajber maltretiranja i povezanost sa problemima internalizacije i eksternalizacije među adolescentima u šest evropskih zemalja]. *Computers in Human Behavior*, 51(A), 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.04.048>

UN Broadband Commission for Digital Development [UN BCDD]. (2015). *Cyber Violence Against Women and Girls: A World-Wide Wake-Up Call* [Sajber nasilje nad ženama i devojčicama: poziv za buđenje širom sveta].
<https://www.broadbandcommission.org/Documents/reports/bb-wg-gender-discussionpaper2015-executive-summary.pdf>

United Nations General Assembly [UN GA]. (1993). *Declaration on the Elimination of Violence against Women* [Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama].
<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ViolenceAgainstWomen.aspx>

United Nations Population Fund. (2018, July 23). *Gender-biased sex selection* [Rodno pristrasan odabir pola]. <https://www.unfpa.org/gender->

[biased-sex-selection](#)

United Nations [UN]. (2015) *Sustainable Development Goals, Goal 5: Achieve gender equality and empower all women and girls* [Ciljevi održivog razvoja, Cilj 5: Postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica].

<https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>

UNWomen. (2015, September 24). *Urgent action needed to combat online violence against women and girls, says new UN report* [Potrebna je hitna akcija u borbi protiv nasilja na mreži nad ženama i djevojčicama, kaže se u novom izveštaju UN].

<http://www.unwomen.org/en/news/stories/2015/9/cyber-violence-report-press-release>

UNWomen. (2020, November 25). *Statement by Phumzile Mlambo-Ngcuka, UN Women Executive Director, on the International Day for the Elimination of Violence against Women* [Izjava Phumzile Mlambo-Ngcuka, izvršnog direktora UN Women, povodom Međunarodnog dana borbe protiv nasilja nad ženama].

<https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/11/statement-ed-phumzile-international-day-for-the-elimination-of-violence-against-women>

Velikovski, I. (1982). *Svetovi u sudaru*. Jugoslavija.

World Health Organization [WHO]. (2021, March 9). *Violence against women* [Nasilje protiv žena]. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>

World Health Organization [WHO]. (n.d.). *The Violence prevention approach* [Pristup prevenciji nasilja]. <https://www.who.int/groups/violence-prevention-alliance/approach>

Digital Violence Against Women: Exposure and Risks

Aleksandar M. Filipović

University Business Academy in Novi Sad
Faculty of Economics and Engineering Management in Novi Sad

Summary

In nature, and therefore in the human race, violence is one of the basic ways to achieve goals and show superiority. What separates people from animals is the organized social system in which they live and which they develop, one of whose basic functions is to protect every member of society from the evil that is immanent in human nature. The degree of civilization development can be measured both by the degree of protection of everyone from the violence of the stronger and by the degree of distribution of justice for all. Therefore, if we look at modern society, as well as its previous iterations, we can conclude that despite some progress, human civilization has not yet reached a satisfactory level. Technological development has brought many changes, and with all that is good and that has changed the way of life is lived, that development has at the same time acted as a catalyst for a problem that exists almost as long as human civilization, and that is violence against women, which in the digital age has taken on a new form we call digital violence. The aim of this paper is to investigate the determinants, status, prevalence, and forms of digital violence against women, with the basic hypothesis, that gender inequality, which is deeply rooted in human relations throughout history and present in almost every aspect of human life and activity, is a major cause of disparity in gender distribution of victims of digital violence.

Keywords: digital violence, gender inequality, sexism, cyber harassment, exposure to violence

Istanbulska konvencija – neslavna desetogodišnjica

Jelena Stojšić Dabetić

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 341.24:343.615

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 131–146.

Primljeno: 12. april 2022 • Revizija: 24. maj 2022 • Prihvaćeno: 28. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.131sd>

Podaci o autorki

Jelena Stojšić Dabetić <https://orcid.org/0000-0002-3229-837X>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorkom: Jelena Stojšić Dabetić, Pravni fakultet za
privredu i pravosuđe, Geri Karolja 1, 21107 Novi Sad, Srbija.

Email: j.stojasic.dabetic@pravni-fakultet.info

* Cite (APA):

Stojšić Dabetić, J. (2022). Istanbulska konvencija – neslavna desetogodišnjica [Istanbul Convention - Inglourious Tenth Anniversary]. *Kultura polisa*, 19(2), 131–146.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.131sd>

Sažetak

Desetogodišnjica potpisivanja Istanbulske konvencije ukazuje na promenu stava država koje su u vreme njenog nastanka bile njene najvatrenije zagovornice. Promena diskursa je rezultirala istupanjem Turske iz Konvencije, i javljanjem novih glasova u državama ukazujući na nespremnost na preduzimanje društvenih promena, pozivanjem na tradicionalne porodične i međupolne vrednosti. Šta je najveća prepreka daljem usvajanju Konvencije, i pored negativnih statistika prepreka ističe novo shvatanje roda, kao društveno definisane kategorije, što ipak u velikoj meri utiče na opšteprihvaćene tradicionalne društvene vrednosti. Polazeći od kratkog prikaza Istanbulske konvencije i u pogledu rodno zasnovanog nasilja i porodičnog nasilja? U radu se, kao najveća načina regulisanja rodno zasnovanog nasilja u istoj, centralni segment rad odnosi na analizu pojma roda u Konvenciji. Ističući novo shvatanje roda kao društvene kategorije, a u vezi sa statističkim podacima iznetim u uvodnom delu, u radu je upravo taj segment Konvencije opredeljen kao problematičan sa aspekta šire implementacije. Cilj ovog rada jeste osvetljavanje mogućnosti za ostvarivanja ciljeva Konvencije u svetlu (ne)spremnosti za promenu društvenog tradicionalnog diskursa.

Ključne reči: Istanbulska konvencija, rod, rodno zasnovano nasilje, femicid, društvene vrednosti

Istanbulska konvencija – neslavna desetogodišnjica

Statistika koja se odnosi na nasilje nad ženama i porodično nasilje, nažalost, i pored značajnih pravnih i institucionalnih napora, se ne menja značajno. Podaci pokazuju da u Evropskoj uniji 33% žena pretrpi bar jednom fizičko ili seksualno zlostavljanje od 15-te godina života. Svetska zdravstvena organizacija beleži podatke da 1 od 3 žene pati od fizičkog i/ili psihičkog nasilja jednom u životu. Kada se radi o partnerskom nasilju, podaci pokazuju da je jedna od pet žena koja je imala bar jednog partnera iskusi fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera. U evropskim zemljama, statistički izveštaji pokazuju da na godišnjem nivou, više od 80% žrtava nasilja u porodici ili u partnerskim odnosima čine žene, što na dnevnom nivou podrazumeva da se registruje po jedan pokušaj ubistva osobe ženskog pola. Ističe se da veoma često ubistva žena nisu nasumičan akt nasilja, već kulminacija prethodno vršenog nasilja. I kao da statistika nije već dovoljno „crna“, odgovori koje države usvajaju u cilju zaštite žena vrlo često imaju, bar početno, negativan efekat. Uočeno je da osnaživanje ženskog pokreta, kao i uvođenje politika rodne jednakosti, može dovesti do porasta broja slučajeva porodičnog nasilja i nasilnog odgovora na politike i praksu osnaživanja žena. Propisivanje i izricanje maksimalnih kazni za ubistva žena u konzervativnim, patrijarhalnim i društveno manje razvijenim društvima može dovesti do privremenog štetnog efekta upravo po žrtve.

Na međunarodnom planu, u okviru Saveta Evrope, pre deset godina je otvorena za potpisivanje Konvencije o sprečavanju i brobi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. Istanbulska konvencija). Konvencija je trebalo da bude nadgradnja sistema zaštite žena uspostavljenog Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. U vreme otvaranja Konvencije za potpisivanje, označena je kao istorijski važan dokument za sprečavanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici, prvi te vrste na evropskom tlu i jedan od najdalekosežnijih u pogledu domašaja koji se očekuje u društvenim i pravnim sistemima država ugovornica. U vreme kreiranja Konvencije, brojni oblici nasilja koji se zabranjuju Konvencijom nisu bili ugrađeni u nacionalne zakone, niti je

obuhvat potencijalnih žrtava bio odgovarajući. Često su zaštiti od nasilja izmicale LGBT osobe i migranti. Takođe, među novim formama nasilja koje prepoznaje ova Konvencija, je i digitalno nasilje nad ženama, koje ne mora nužno da bude onlajn, ali je nužno vezano za digitalne uređaje (Bjelajac & Filipović, 2021, p. 16).

Deset godina nakon otvaranja Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, iz Konvencije se povlači njena prva potpisnica, Turska. U mnogim zemljama, Konvencija je naišla, i još uvek nailazi, na negativne reakcije u kojima prednjači otpor prema shvatanju pola kao društvenom konstrukt, kao i uključivanja LGBT osoba u sisteme zaštite od nasilja. Ovakav pravac razvoja regulative je označen kao neprihvatljiv i sa aspekta nacionalnih vrednosti većine evropskih zemalja, kao usmeren na urušavanje porodice i uspostavljanje rodne ideologije kao primarne društvene paradigme. Iako je Evropska unija pristupila Konvenciji 2017. godine, kao institucija, nije pomogla ni aktivna promocija ratifikacije u članicama Evropske unije da se promeni opšti stav prema Konvenciji. U svetlu obeležavanja vrlo burne desetogodišnjice Konvencije, trebalo bi podsetiti opštu i stručnu javnost na značaj Konvencije, odnosno smera zaštite koji se zagovara Konvencijom, jer se to može posmatrati i kao spremnost jednog društva za dalji razvoj. Polazeći od kratkog prikaza Istanbulske konvencije i načina regulisanja rodno zasnovanog nasilja u istoj, centralni segment rad se odnosi na analizu pojma roda u Konvenciji. Ističući novo shvatanje roda kao društvene kategorije, a u vezi sa statističkim podacima iznetim u uvodnom delu, u radu je upravo taj segment Konvencije opredeljen kao problematičan sa aspekta šire implementacije.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Konvencija pored preambule ima 12 poglavlja sa ukupno 81 članom, a uspostavlja posebno nadzorno telo – GREVIO (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence), koje raspolaže

odgovarajućim privilegijama i imunitetima. Tri su osnovna segmenta Konvencije: sprečavanje nasilja, zaštita žrtava i krivično gonjenje učinioca. Za potrebe Konvencije, termin „žena“ obuhvata i devojke mlađe od 18 godina. Konvencija, takođe, ističe važnost uloge muškaraca kao društvenih subjekata na koje se u velikoj meri računa u pogledu ostvarivanja ciljeva Konvencije. U duhu slova Konvencije, preovlađujući je stav da muškarci većinom nisu nasilnici, kao i da i oni sami mogu biti žrtve nasilja, odnosno porodičnog nasilja.

Cilj Konvencije jeste, pre svega, stvaranje društvene svesti u kome je prihvatljiva samo nulta tolerancija na nasilje nad ženama i porodično nasilje. To podrazumeva društvene, institucionalne i lične napore usmerene ka promeni načina razmišljanja najvažnijih društvenih činilaca. Konvencijom se pokušava osvestiti da kultura, odnosno kulturni obrasci, opšteprihvaćeni običaji, verska pripadnost, odnosno verska tradicija ili zaštita „časti“ ne mogu i ne smeju biti opravdanje za nasilje. Želi se postići promena društvenog, institucionalnog i ličnog stava, shvatanja rodni uloga i postojećih stereotipa o prihvatljivosti nasilja nad ženama. Član 12 Konvencije izričito predviđa opšte obaveze za ugovornice koje se odnose na preduzimanje potrebnih mera za sprovođenje promena u društvenim i kulturnim obrascima ponašanja žena i muškaraca, u cilju iskorenjivanja predrasuda, običaja, tradicija i drugih postupanja koja su zasnovana na ideji manje vrednosti žena u odnosu na muškarce, kao i stereotipnim ulogama muškaraca i žena. Očekuje se da ugovornice pokažu izvesne objektivne promene u mentalitetu i stavovima. Posebno se ističe značaj promena u sistemu i sadržini obrazovanja (čl. 14), čime se očekuje direktan uticaj na promenu svesti društva. U sklopu posebnih mera predviđenih Konvencijom, posebno se ističe zabrana kulturoloških opravdanja u opštem društvenom diskursu koja bi rodno utemeljeno nasilje legitimisala tradicionalnim kulturnim obrascima (čl. 42). Dakle, obaveze u Konvenciji su više formulisane jezikom javnih politika nego kaznenog prava, i to je verovatno jedan od razloga slabog utemeljenja ciljeva Konvencije u pojedina društva.

Statistika nesumnjivo pokazuje da su žene češće žrtve rodno zasnovanog

nasilja, uključujući i porodično nasilje, što se može smatrati objektivnim i razumnim opravdanjem za preduzimanje mera i korišćenje resursa u korist zaštite žrtava. U vreme kada ultradesničarki pokreti ponovo dobijaju pažnju u svojim nastojanjima da ograniče prava žena, paralelno države pokazuju uzdržanost u sprovođenju Konvencije ističući da su nacionalni pravni okviri zaštite žena zadovoljavajući i da u dovoljnoj meri štite i osnažuju žene (formiranje skloništa za žrtve nasilja i specijalizovnih službi za podršku žrtvama, itd).

Koncepti rodne osetljivosti i rodno utemeljenog nasilja su u kontekstu odredbi Konvencije zasnovani na dominantnom diskursu feminističke sociologije (Petković, 2019). Žena kao žrtva je stavljena u fokus garancija Konvencije, što je dalje potvrđeno kreiranjem svojevrsnog kataloga prava koja se stiču statusom žrtve (De Vido, 2016). U skladu sa tim, potrebno je istaći da je rodno utemeljeno nasilje prihvatljiv osnov za sticanje prava azila. Konvencijom su predviđene „posebne mere potrebne za sprečavanje i zaštitu žena od rodno utemeljenog nasilja“ (čl. 4/4) koje su usmerene ka posebnoj zaštiti žene – žrtve rodno zasnovanog nasilja (čl. 2/2).

Konvencija, u skladu sa shvatanjem pojma „rod“, zaštitne odredbe usmerava i ka pripadnicima manjinskih seksualnih i rodnihi identiteta, odnosno transrodnih osoba. Konvencija se primenjuje na sve oblike rodno zasnovanog nasilja, usmerenog prema ženama, odnosno licima koja svoj rodni identitet definišu kao ženski, kao i žrtvama porodičnog nasilja, nezavisno od prirode odnosa žrtve i učionioa. To podrazumeva izmene nacionalnih zakonodavstava u pravcu promene politike prijavljivanja takvih akata na *ex officio* (po službenoj dužnosti), umesto dosadašnje *ex parte*. Takođe, nacionalna prava bi trebalo da isključe mogućnost primene medijacije i drugih oblika postupaka mirenja u ovim slučajevima. Krivični postupak je, sa aspekta Konvencije, imperativan, kao oblik obaveznog odgovora i intervencije države, a ne polje alternativnog dogovora stranaka (Stoyanova, 2019).

Rodno utemeljno nasilje u Istanbulskoj konvenciji

Nasilje nad ženama i porodično nasilje se smatraju jednim od najtežih

povreda ljudskih prava. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji rodno nasilje i ubistva žena su stvar javnog zdravlja i kršenje ljudskih prava žena. U kontekstu kršenja ljudskih prava obuhvata različite oblike nasilja odn. torture, uključujući genitalna sakaćenja, prinudne brakove, proganjanje, prinudne pobačaje, prinudnu sterilizaciju, fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje u porodici, kao i seksualno nasilje. Budući da se zasniva na posebnom obeležju žrtve, odnosno njenoj rodnoj pripadnosti, predstavlja i ozbiljnu diskriminaciju i napad na autonomiju i samoostvarenje žene. Evropski sud za ljudska prava je rodno utemeljeno nasilje odredio kao vid diskriminacije, budući da uglavnom pogađa žene, a da nacionalni zakoni često ne štite žene na jednakim osnovama kao muškarce. Kada je reč o porodičnom nasilju, statistike i praksa su pokazali da su žene i devojčice u proporcionalno značajnijem riziku od ovog oblika nasilja u odnosu na muškarce. Takođe, posebno ranjive grupe žena poput žena sa invaliditetom, pripadnica nacionalnih manjina, Romkinja, žena zaraženih HIV-om, itd. su podložne još ozbiljnijim oblicima rodno zasnovanog nasilja.

Uzrok ovog oblika nasilja se vezuje za ukorenjene odnose nejednakosti muškaraca i žena u jednom društvu, koji upravo opstaju zahvaljujući toleranciji na ove oblike nasilja i poricanju potrebe reakcije. Nasilje nad ženama se označava kao rodno zasnovano nasilje čijim aktima se odražava podređen položaj žena u odnosu na muškarce. Rodno utemeljeno nasilje nad ženama je oblik nasilja koji je usmeren na ženu kao objekat odn. žrtvu, zato što je žena, odnosno nasilje koje nesrazmerno pogađa žene. Rodna pripadnost žrtve je primaran motiv za akte nasilja, čiji je uzrok i koje je rezultat nejednakih odnosa moći na temelju razlike žena i muškaraca koji vode do podređenog statusa žene u javnoj ili privatnoj sferi. U tom smislu, ovaj oblik nasilja predstavlja socijalni mehanizam kojim se žena stavlja i održava u podređenom položaju. Ubistva žena su posledica rodne nejednakosti, u smislu muškog odgovora na pristup žena resursima i odraz emocionalne zavisnosti u odnosu na partnere (De Vido, 2015, pp. 100–102). Muško nasilje prema ženama ne predstavlja samo izolovane događaje, već se ispoljava kao sistematsko nasilje usmereno ka ženi (Bjelajac & Matijašević, 2013, p. 418). Veoma često se ovi oblici ponašanja

posmatraju kao dozvoljeni opšteprihvaćeni obrasci ponašanja, deo tradicije i običaja, čime se zanemaruje uticaj koji ove društvene prakse imaju na žene, decu, ali i muškarce kao, posredne ili neposredne, žrtve. Ovi oblici nasilja su duboko ukorenjeni u društvenim i kulturnim strukturama, i zbog toga još postoji jak otpor prema izmeni ovakvih obrazaca. Patrijarhalna društva u kojima je socijalni status žene niži u odnosu na status muškarca, rodno nasilje se smatra prihvatljivim. Vrlo često je rodno zasnovano nasilje odgovor na politike i aktivnosti preduzete u cilju veće rodne jednakosti, odnosno, akti nasilja se javljaju kao vid odmazde kad muškarac shvati da gubi ili da mu se ograničava kontrola ili vlast nad ženskim partnerom.

Najekstremnija forma nasilja nad ženama je rodno motivisano ubistvo žene – femicid. Do skoro se namerno odn. umišljajno ubistvo žene od strane partnera retko kvalifikovalo kao femicid, bilo na nivou zakonodavstva bilo prakse. Femicid je potrebno posmatrati kao ekstremnu formu rodno zasnovanog nasilja koja postoji, u većoj ili manjoj meri, u svim društvima gde su uspostavljeni nejednaki rodni odnosi (Tahirović et al., 2021, p. 98). Termin „femicid“ je u pravni i društveni diskurs uveden sedamdesetih godina XX veka (tačnije 1976. godine) za potrebe označavanja ubistva žena od strane muškaraca, odnosno, izraz potrebe da se posebno kvalifikuje kao krivično delo rodno zasnovano ubistvo žene. Skovala ga je američka feministkinja Diana H. Russell, opisujući ga kao izraz muške želje za dominacijom, kontrolom i moći, budući da ga obično počinje članovi porodice žene ili sadašnji ili bivši intimni partneri. Ovaj poseban oblik ubistva je motivisan mržnjom, prezirom, zadovoljstvom ili osećajem vlasništva nad ženama, odnosno mizoginim motivima (Mršević, 2020). Femicid nije kulturološki ili religiozno uslovljen, nažalost predstavlja globalan fenomen i deo trenda rodno zasnovanog nasilja kojem su žene podvrgnute. Dodatna teškoća se ogleda u činjenici da femicid nije svuda jednoobrazno definisan, i to utiče na nedostatke u prikupljanju i evidentiranju podataka o femicidu.

U praksi Svetske zdravstvene organizacije (SZO) izdiferencirana su četiri oblika femicida – intimni femicid, ubistva zbog časti, femicid u vezi sa

mirazom i ne-intimni femicid (Hrabar, 2019, pp.140). Intimni femicid prema podacima SZO pogađa tri od deset žena i podrazumeva ubistvo žene od strane intimnog partnera i obično je zasnovano na istoriji porodičnog nasilja, čime se želi postići potvrda kontrole i dominacije muškog partnera. Ubistva zbog časti su posebni oblici ubistva žene zbog sumnje na kršenje seksualnih normi nametnutih i prihvaćenih u društvu (kao što je upuštanje u seksualne odnose pre braka, preljuba, beg sa muškarcem koga porodica ne odobrava, gledanje suprotnog pola, itd). Ova forma femicida je duboko kulturološki utemeljena u shvatanju da je žena oličenje časti muškarca i društva i da se žene moraju ponašati u skladu sa društvenim idejama ženstvenosti. Femicid u vezi sa isplatom miraza podrazumeva ubistvo žene ukoliko njena porodica ne isplati dogovoreni miraz. Ne-intimni femicid čini ubistvo žene zbog njene rodne pripadnosti koje nije počinio sadašnji ili bivši intimni partner.

U kontekstu Konvencije, nasilje se shvata kao proizvod partijarhalnog društva, u smislu da odgovornost ne treba primarno pripisivati pojedincu nego se delovanje pojedinca posmatra kao rezultat istorijskog nasleđa i tradicionalno ustanovljenih nejednakih odnosa moći između muškaraca i žena, koji krajnje dovode do diskriminacije i želje za dominacijom.

Shvatanje roda u Istanbulskoj konvenciji

„Rod“ kao element pravne regulative nije definisan u svojoj sadržini, sa pravne tačke gledišta. Koristi se u kontekstu ustavnih i zakonskih garancija ljudskih prava, kao nedozvoljen osnov diskriminacije i drugih oblika kršenja ljudskih prava, poput zabrane mučenja. U međunarodnopravnoj regulativi, posebno posvećenoj zaštiti ljudskih prava (okvir rada SZO, Saveta Evrope) pojam roda se koristi kao korektiv u pravnom normiranju i sadržinskom prilagođavanju pravne regulative promeni kulturnih obrazaca. Dakle, prakseno je usmeren na regulativu suzbijanja diskriminacije žena u društvu. Istanbulska konvencija je prva ponudila definiciju „roda“ koja uključuje i biološke odlike i društvene uloge i ponašanja. Kada se radi o društvenim ulogama i ponašanjima, to se svodi na attribute koje pojedino društvo smatra prikladnim, i koje su

odraz sistema vrednosti jednog društva. U savremenim uslovima, kada rodni indentitet nije nepromenljiva stvar, transrodne i transseksualne osobe ne odgovaraju onome što je društveno određeno kao „muško“ ili „žensko“. Takođe, veoma često homoseksualne, lezbijske i biseksualne žrtve ostaju izvan mehanizama podrške, jer se njihova seksualna orijentacija ne uklapa u prihvatljive društvene obrasce.

Istanbulska konvencija uvodi novo definisanje pojma pola, odnosno prevazilazi biološki tj. genetički pojam, koji je do sada bio prihvaćen kao tradicionalan. Biološki definisan pol se javlja kao univerzalna nepromenljiva kategorija, u smislu (ne)postojanja Y hromozoma u DNK osobe i nezavisan je od preuzetih društvenih uloga, ali je determinisan društvenim shvatanjem uloge muškog odn. ženskog pola, kao fiziološke odrednice. Biološki shvaćeno, pol je nepromenljiva kategorija od trenutka začeća i zasniva se na određenoj strukturi hromozoma unutar DNK.

Rod kao pojam nema univerzalno značenje kao pol. Ukoliko rod posmatramo kao društvenu kategoriju, shvatamo ga kao spoljnu percepciju koju ljudi imaju o osobi određenog pola, i posebno o njenoj ulozi u društvu. Svodi se na spoljna, objektivna obeležja koja osobu karakterišu kao muškarca ili ženu. Društveno definisan pojam roda jeste odraz stavova i vrednosti jednog društva, i ukoliko rodni stereotipi uzrokuju i održavaju nejednak položaj žena i muškaraca u društvu, to je društvo koje će slabije reagovati na izmenu politika i uopšte društvene reakcije na rodno utemeljeno nasilje i porodično nasilje.

U savremenim gledištima na društvo, na kojima se zasniva Istanbulska konvencija, rod se posmatra kao subjektivna kategorija, odnosno kao odraz subjektivnog doživljaja sebe. U tom smislu, društveni subjekt ima svoj rodni i polni identitet, koji se ne moraju poklapati. Polni identitet obuhvata polno određenje kao biološku odrednicu i rod kao društvenu nadgradnju polnog identiteta. U tom smislu, prevazilazi se shvatanje da je rod određen društvenim ulogama i obeležjima koje društvo veže za muški ili ženski pol, a koje su neodvojive od biološkog pola i podele ljudskih bića na žene i muškarce. Subjektivno

shvatanje, i određivanje, rodnog identiteta utiče i na utvrđivanje pola na temelju roda prema subjektivnim kriterijumima. Na taj način uvodi se rodni identitet koji relativizuje (ili čak negira) biološke odrednice ljudskog identiteta.

Rod, određen za potrebe primene i implementacije Konvencije se posmatra kao sociološka kategorija, u smislu društveno oblikovanih uloga, ponašanja, delovanja (čl. 3/c) i atributa koje društvo smatra prikladnim za pripadnike određenog pola. U tom smislu, rodni identitet se definiše kao osobina na osnovu koje se ne sme vršiti diskriminacija (čl. 4/3). Nije cilj Konvencije da se terminom „rod“ zamene termini „muškarac/žena“, već se odnosi na redefinisane shvatanja društveno konstruisanih uloga koje društvo smatra primerenim za muškarce ili žene.

Doslednim sprovođenjem Konvencije, posebno u segmentu promene društvenih shvatanja, stvaraju se zakonski tekstovi u kojima rodni identitet relativizira ontološke odrednice ljudske antropologije. Na temelju shvatanja na kojima počiva ova Konvencija, uvodi se univerzalna pravna fikcija koja je primenjiva na sve građane, a koja počiva na subjektivnom određenju pola i roda. Subjekti imaju mogućnost da promene pol na osnovu subjektivnih rodni odrednica, što u krajnjem dovodi do relativizacije i potrebe redefinisanja regulative pravnog statusa identiteta u nacionalnim pravima.

Zaključak

Društva su generalno osetljiva na epitet „patrijarhalno“. S jedne strane, društva to ističu kao svoj kvalitet i komparativnu prednost u odnosu na druga društva, sa druge strane, vrlo često se koristi kao kritička kvalifikacija, kojom se želi ukazati na tromost, nesavremenost i kulturološku zaostalost jednog društva. U tom smislu, prijemčiva su gledišta na Konvenciju kao instrument koji želi iskoreniti patrijarhalno društvo kao dominantan vid društvenih odnosa, i nije čudno koliko ta gledišta imaju pristalica. Posebno se u odnosu na Konvenciju društva sama dele na pristalice i protivnike ciljeva predviđenih Konvencijom.

Može se identifikovati nekoliko ključnih tačaka u kojima se sadržina

Konvencije sudara sa postojećim društvenim diskursima u državama. Teme koje se tiču nasilja nad ženama, nezavisno od pravca u kojem idu, uvek se označavaju kao feminističke, i to u startu postavlja određen zid prema takvim naporima u pogledu izmene društvenih postulata. Društva su sklona da posmatraju promene kao isključive, odnosno vrlo su česta shvatanja da ako se odustane od patrijarhalnih obrazaca, nastupa vladavina matrijarhata kao dominantnog shvatanja i postavke društvenih odnosa. S druge strane, javna afirmacija i zaštita sekundarnih rodni i seksualnih identiteta, vezano sa specifičnim rodni izražavanjem, nije nešto što društva mogu brzo i afirmativno da prihvate. Veoma glasne su kritike Konvencije kao instrumenta koji urušava tradicionalne porodične odnose, i ukazuje na mali stepen spremnosti društava da odstupi ili redefiniše tradicionalne obrasce vezane za porodične odnose.

Da li se države osećaju prevarene, da se pod plaštom zaštite žena uvode krucijalne promene u pogledu društvenih shvatanja rodni i polni identiteta, što redefiniše i shvatanje braka, porodične i intimne zajednice? Verovatno da je odgovor pozitivan. Da li sva društva smatraju da je potrebna ozbiljna institucionalna, pravna i društvena struktura za borbu protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja? Nesumnjivo da, što potvrđuju zakonske i institucionalne promene i garancije. Da li države dosledno sprovode akcije u vezi sa sprečavanjem nasilja nad ženama i porodičnog nasilja? Svakako da ima mesta poboljšanjima, uprkos značajnom korpusu dobre prakse. Gde je onda problem sa prihvatanjem Istanbulske konvencije? Trenutno u nespremnosti za redefinisane porodice kao osnovne jedinice društva, i prihvatljivosti subjektivnog određivanja rodni identiteta.

Kakve su buduće prognoze? Da li je shvatanje lične autonomije u određivanju rodni odn. polni identiteta koje je liberalnije od tradicionalnog zaista preduslov za efikasno suprotstavljavanje oblicima rodni nasilja i nasilja u porodici? Odnosno, da li se društva koja nisu spremna na radikalnu promenu tradicionalnog društvenog diskursa mogu uspešno boriti protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja? Bilo koji aspekt pravne regulative, odnosno promena u pravnom sistemu, koji se bar granično tiče ljudskih prava, ne

može uspešno funkcionisati ukoliko se ne integriše u sisteme vrednosti, tradiciju, verovanje, usvojene obrasce društvenog života i uopšte životni stil jedne zajednice. Društvene vrednosti i kulturni obrasci jednog društva su dinamična kategorija, podložna promenama zahvaljujući kojima se menjaju. S druge strane, ukoliko želimo efikasno ostvarenje principa zaštite ljudskih prava, mora se postići status legitimnosti zahteva prava ljudskih prava u različitim kulturama odn. društvima. Samo tako će pojedinci biti spremni da se bore i štite ljudska prava. U kontekstu teme rada, sposobnost žena da se zaštite od ugrožavanja i nasilja zasnovanog na polnim razlikama, rodnom identitetima i odnosima moći unutar društva srazmerna je stepenu njihove ekonomske sigurnosti i autonomije i statusu u okviru društvenih i političkih snaga vlasti. U svetlu desetogodišnjice primene Istanbulske konvencije uočljiva je svojevrsna jukstapozicija, čak i u društvima koja se deklarišu kao napredna i savremena, između jasnog i glasnog kretanja u borbu protiv nasilja nad ženama, i osnaživanja žena sa jedne, i prikrivenog oklevanja prihvatanja realnosti koju sa sobom nose redefinisani rodni identiteti. Tačka susreta je svakako vidljiva, ali prilično udaljena.

References

- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409–425.
- De Vido, S. (2015, May 2). Culturally Motivated Crimes Against Women in a Multicultural Europe: The Case of Criminalization of FGM in the 2011 CoE Istanbul Convention [Kulturološki motivisani zločini protiv žena u multikulturalnoj Evropi: Slučaj kriminalizacije feminiranja u Istanbulskoj konvenciji SE iz 2011]. *Citizens of Europe, Culture e diritti*, 93–114.
<http://doi.org/10.14277/6969-052-5/SE-3-5>
- De Vido, S. (2016, November 29). The Ratification of the Council of Europe Istanbul Convention by the EU: A Step Forward in the Protection of Women from Violence in the European Legal System [Ratifikacija Istanbulske konvencije Saveta Evrope od strane EU: korak napred u zaštiti žena od nasilja u evropskom pravnom sistemu]. *European Journal of Legal Studies*, 9(2), 69–102.
- Hrabar, D. (2019). Posredni utjecaj Vijeća Europe na Europsku uniju u svjetlu obiteljskopравnih vrijednosti. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, X(1), 133–162.
- Mršević, Z. (2020). Strategije akterki feminističke jurisprudencije. U L. Stevanović, M. Predić, & M. Lukić Krstanović (Ur.), *Naučnice u društvu* (pp. 141–154). Etnografski institut SANU.
https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/10687/bitstream_43571.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Narodna skupština Republike Srbije. (2013). *Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja*

u porodici. (Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 012/13).
<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>

Petković, K. (2019). Analiza diskursa Istanbulske konvencije. *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 16(1), 119-154.

Stoyanova, V. (2020). Due Diligence versus Positive Obligations: Critical Reflections on the Council of Europe Convention on Violence against Women [Dužna pažnja naspram pozitivnih obaveza: kritična razmišljanja o Konvenciji Saveta Evrope o nasilju nad ženama]. In J. Niemi, L. Peroni and V. Stoyanova (Eds), *International Law and Violence Against Women: Europe and the Istanbul Convention*. Routledge.
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3384607>

Tahirović, M., & Radulović Glamočak, J. (2021). Femicide Prevention In The Light Of New Legal Solutions Application In The Criminal Law Of Republic Of Serbia [Prevenција femicide u svetlu primene novih zakonskih rešenja u krivičnom pravu Republike Srbije]. *Pravo – Teorija i Praksa*, 38(3), 92–107.
<http://doi.org/10.5937/ptp2103092T>

Istanbul Convention – Inglourious Tenth Anniversary

Jelena Stojšić Dabetić

University Business Academy in Novi Sad

Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Summary

The tenth anniversary of the signing of the Istanbul Convention indicates a change in the attitude of the states that were its most ardent advocates at the time of its creation. The change in discourse resulted in Turkey's withdrawal from the Convention, and the emergence of new voices in the states, indicating the unwillingness to undertake social change, by invoking traditional family and intersex values. What is the biggest obstacle to further adoption of the Convention, despite the negative statistics regarding gender-based violence and domestic violence? The biggest obstacle, as defined in this article, is the new understanding of gender, as a socially defined category, which, however, greatly affects the generally accepted traditional social values. This paper aims to shed light on the possibilities for achieving the goals of the Convention in the light of (in)readiness to change the traditional social discourse.

Keywords: Istanbul Convention, gender, gender-based violence, femicide, social values

Femicid i krivičnopravna reakcija: Osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava

Milica Kovačević

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 343.611:341.645

Volume: 19 Broj: 2, page(s): 147–169.

Primljeno: 15. maj 2022 • Revizija: 7. jun 2022 • Prihvaćeno: 12. jun 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.147k>

Članak je rezultat rada na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje*, br. 179044. Projekat implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Podaci o autorki

Milica Kovačević <https://orcid.org/0000-0002-0458-8193>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorkom: Milica Kovačević, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Visokog Stefana 2, 11000 Beograd, Srbija.

Email: bucak80@gmail.com

* Cite (APA):

Kovačević, M. (2022). Femicid i krivičnopravna reakcija: Osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava [Femicide and Criminal Law Reaction: Case-Law of the European court of Human Rights]. *Kultura polisa*, 19(2), 147–169. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.147k>

Sažetak

Poslednjih decenija naučna i stručna javnost intenzivno se bavi fenomenom femicida koji predstavlja najteži vid rodno zasnovanog nasilja. U aktuelnom trenutku nesporno je da države imaju niz kompleksnih obaveza kojima moraju adekvatno odgovoriti kada je u pitanju zaštita života žena. Tako se prirodno postavlja pitanje koji i kakav oblik krivičnopravne reakcije iziskuje rodno motivisano ubistvo žene, te da li je potrebno uvođenje posebne inkriminacije koja bi se odnosila isključivo na femicid. Imajući u vidu navedeno, rad je koncipiran tako da nakon opštih razmatranja o pojmu i prirodi femicida se analizira pozitivnopravni okvir koji se odnosi na ubistvo žena u Srbiji. Osvrćući se na praksu Evropskog suda za ljudska prava u predmetima koji se odnose na propuste država u domenu garantovanja prava na život, autor zaključuje da se adekvatna zaštita u načelu može ostvariti i unutar pravnog poretka koji ne inkriminiše ubistvo žene kao posebno krivično delo, ali samo ukoliko u datom sistemu istovremeno postoji celovit i delotvoran mehanizam za preveniranje i sankcionisanje rodno zasnovanog nasilja i diskriminatornog tretiranja žena. Primenjen je normativno-dogmatski metod uz analitičko-sintetički pristup, dok je cilj rada da se formulišu preporuke za unapređenje legislativnog okvira i postupanja u praksi.

Ključne reči: femicid, krivično pravo, nasilje u porodici, Evropski sud za ljudska prava

Femicid i krivičnopravna reakcija: Osvrt na praksu Evropskog suda za ljudska prava

Fenomen femicida zaokuplja pažnju naučne i stručne javnosti već nekoliko decenija. Osim što je nesporno da je u pitanju pojava od izuzetne štetnosti po fundamentalne vrednosti, činjenica je i da na globalnom nivou sve veći broj međunarodnih dokumenata izričito proklamuje obavezu država da se aktivno i odgovorno odnose prema problemu rodno zasnovanog nasilja, pa tako i prema femicidu kao njegovom najmalignijem obliku. Femicid iziskuje strateški koncipiran pristup jer se rodno zasnovano nasilje ne može iskoreniti u sistemu koji toleriše rodne stereotipe i rodnu diskriminaciju (Konstantinović-Vilić, 2013, p. 34; Andrić & Milašinović, 2018). Nasilje je neodvojivi deo istorije ljudskog postojanja, a savremeno doba je donelo nove forme nasilja, kao i eskalaciju postojećih oblika do mere kojom se ugrožavaju vitalni segmenti ljudskog života, a sve učestalija ubistva žena u partnerskim odnosima su potvrda toga (Bjelajac & Matijašević, 2013, p. 410).

Ne postoji jedinstvena i univerzalno prihvaćena definicija femicida. Osnovno pitanje koje se postavlja jeste da li femicidom treba smatrati svako ubistvo žene, bez obzira na polnu pripadnost učinioca i prirodu njegovog odnosa sa žrtvom, ili bi femicid trebalo ograničiti prevashodno na slučajeve u kojima je lišavanje života žene posledica eskalacije rodno zasnovanog nasilja. U zavisnosti od odgovora na ovo i slična pitanja i samo definisanje pojma femicida može biti uže i šire. Tako se u literaturi ističe da je femicid najekstremnija manifestacija nasilja prema ženama, te da je u pitanju rodno zasnovano ubistvo žene motivisano osećajem mizoginije, to jest osećajem vlasništva nad ženom i nadmoći u odnosu na nju (Konstantinović-Vilić et al., 2019, pp. 68–69). No, deo istraživača proučavajući femicid uzima u obzir sva ubistva žena, imajući u vidu da ne postoji način da se *a priori* izdvoje ubistva koja su rodno motivisana (Dawson & Carrigan, 2021).

Diana Russell ističe kako je još 1976. godine šire popularisala termin femicid, sa kojim se prethodno upoznala 1974. godine interesujući se za

rad autorke Carol Orlock, te ističe da taj termin označava ubistvo žena zbog toga što su žene, to jest seksističko, patrijarhalno i mizoginističko ubistvo žena i devojaka od strane muškaraca (Russell, 2021). Ista autorka, međutim, dodaje da se nakon šire popularizacije termina, za koju je posebno zaslužna organizacija Ujedinjenih nacija, izraz „femicid“ intenzivno koristi u Latinskoj Americi i zemljama Zapadne Evrope, dok njegova primena još uvek nije uobičajena u SAD (Russell, 2021). Razlog zbog kojeg je termin „femicid“ svoje najjače uporište pronašao u Latinskoj Americi krije se u činjenici da je na tom podneblju, nažalost, zabeležena veoma visoka stopa nasilja prema ženama, pa i smrtnog stradanja žena, što se posebno odnosi na pripadnice marginalizovanih društvenih grupa. Tako je među deset zemalja koje su u 2012. godini imale najveću stopu femicida na svetu bilo čak sedam država sa tog područja (Joseph, 2017, p. 7). U Latinskoj Americi se neretko koristi i termin „feminicid“ kojim se naglašava društvena i politička uslovljenost nasilja nad ženama (Konstantinović-Vilić et al., 2019; Weil, 2016), a s obzirom da je uočena tolerantnost službenih aktera prema rodno zasnovanom nasilju što odaje utisak prećutnog saglašavanja sa ovom pojavom.

Dalje, kada je reč o definisanju femicida postavlja se pitanje da li ovaj pojam obuhvata i ubistvo žene od strane članova njene primarne porodice, odnosno takozvana „ubistva zbog povrede časti“. Naime, u zemljama poput Indije, Pakistana i Bangladeša zastupljeni su kulturološki obrasci shodno kojima su preljuba ili različita druga, navodno nepodobna, ponašanja etički opravdan razlog za ubistvo žena koje su, kako se smatra, osramotile svoje porodice. Nije neuobičajeno ni da žene u takvim ili sličnim situacijama izvrše samoubistvo kako bi se rešile nesnosnog pritiska. Poznato je da se događa i da žene u ovom delu sveta budu ubijene usled nezadovoljstva mirazom koji su donele mužu i njegovoj porodici, odnosno da se putem pretnje ubistvom pokušava iznuditi novac od ženinih srodnika. Neretko se kao *modus operandi* primenjuje spaljivanje žena koje prethodno bivaju polivene kerozinom, što se potom organima gonjenja predstavlja kao nesrećni slučaj. Tako statistički podaci ukazuju da je tokom 2015. godine u Indiji svakog dana čak 21 žena

stradala usled nasilja povezanog sa iznuđivanjem miraza (Kaur & Byard, 2020). Postavlja se pitanje da li i infanticid, odnosno ubistvo ženskih novorođenih beba i devojčica, treba uvrstiti u femicid, imajući u vidu da se bebe i deca u nekim slučajevima lišavaju života zbog svoje polne pripadnosti. Poznato je da je u pojedinim delovima sveta, na primer u Kini, ova pojava nekada bila značajno zastupljena, s obzirom na to da je tradicija nalažala tolerisanje zapostavljanja ženske dece, između ostalog, i kao fizički manje podobne za naporan rad u seoskom domaćinstvu. Tako su deca ženskog pola mogla biti lišena života usled ekstremnog zanemarivanja njihovih elementarnih potreba, što potvrđuje podatak da je tokom 1917. godine u Peking stopa morataliteta devojčica mlađih od jedne godine bila čak 30% veća u odnosu na stopu smrtnosti dečaka istog uzrasta (Jimmerson, 1990, p. 51). U literaturi je većinom zastupljen stav da i ubistvo radi iznuđivanja novca i infanticid predstavljaju oblike femicida (Grzyb et al., 2020). Sa druge strane, kada je reč o širem ili užem definisanju femicida u literaturi se ističe da ipak ne treba svako ubistvo žene poistovetiti sa femicidom, posebno ukoliko je žena ubijena od strane nepoznate osobe ili druge žene, već da fokus treba usmeriti na seksistički motivisana ubistva (Konstantinović-Vilić et al., 2019).

U svakodnevnom govoru pod femicidom se pre svega podrazumeva ubistvo žene od strane članova porodice ili, još preciznije rečeno, ubistvo žene od strane bivšeg ili aktuelnog intimnog partnera. Tako statistički podaci koji se odnose na SAD ukazuju da čak jedna trećina ubijenih žena strada od ruke intimnog partnera, dok je u slučaju ubijenih muškaraca tek 3% onih koje je života lišilo lice sa kojim su bili u emotivnoj vezi (Taylor & Jasinski, 2011, p. 342). Navedeno ukazuje na vrlo specifičnu poziciju žrtava femicida i na potrebu fokusiranja na složene odnose između muškarca i žene, odnosno na konfliktne odnose koji nose veliki rizik po pripadnice ženskog pola. O kompleksnosti relacija u kojima žena strada od ruke emotivnog partnera svedoči i podatak da svaki treći slučaj smrtnog stradanja žene podrazumeva i samoubistvo učinioca femicida (Antović prema: Konstantinović-Vilić et al., 2019, p. 18). Takođe, dosadašnji slučajevi femicida su pokazali da

je rizik od smrtnog stradanja po ženu najveći u onom momentu kada žena donese i obznani odluku da napusti partnera.

Femicid kao kulminacija nasilja prema ženi od strane njenog emotivnog partnera pobuđuje najviše pažnje i u Srbiji. To potvrđuju podaci iz studije koja se bavila proučavanjem pokušaja femicida i femicida u Srbiji. Tako je u 41% slučajeva žena ubijena u domaćinstvu koje je delila sa učiniocem, dok je femicid u svega 13,8% slučajeva izvršen u otvorenom prostoru (Konstantinović-Vilić & Petrušić, 2021, p. 31). U značajnom broju slučajeva upotrebi hladnog ili vatrenog oružja prethodila je upotreba šake, pesnice ili noge u obući u cilju savlađivanja žrtvinog otpora, a uočeno je i da je kao sredstvo izvršenja češće korišćeno hladno oružje, to jest primarno nož (Konstantinović-Vilić & Petrušić, 2021, pp. 34-35). U vezi sa istaknutim valja pomenuti da se u SAD i Kanadi koristi i termin *uxoricide* za označavanje ubistva supruge (eng. *wife killing*), i to da bi se istakla specifična dinamika odnosa žene i muškarca koji žive u partnerskom odnosu i u zajedničkom domaćinstvu (Konstantinović-Vilić et al., 2019, p. 70).

Nesporno se može reći da femicid kao specifičan oblik ubistva u odnosu na ostala ubistva izdvaja i to što je žena u najvećem broju slučajeva prethodno bila izložena nasilju, neretko i dugotrajnom. S tim u vezi, kada se govori o femicidu u kontekstu empirijskih istraživanja, pojam ubistva može biti šire određen tako da obuhvati sve slučajeve lišavanja života, dakle ne samo umišljajno lišavanje života, već i slučajeve rodno zasnovanog nasilja prema ženama sa smrtnim ishodom kada je takav ishod nehatno prouzrokovan (Batrićević, 2016, pp. 433–434). Stoga femicid iziskuje primenu strateški osmišljenih i blagovremeno primenjenih represivnih i preventivnih mera, jer se vrlo često između manifestovanja određenog oblika nasilja prema ženi i femicida interpolira određeni duži ili kraći vremenski period u kome treba odlučno reagovati.

Nastavak rada je koncipiran na analizi krivičnopravnih oblika reagovanja na femicid u domaćem i uporednom kontekstu, kao i nekih od posebno upečatljivih slučajeva iz prakse Evropskog suda za ljudska prava. Razmatranja

se okončavaju iznošenjem stavova o tome kako bi se mogla unaprediti praksa reagovanja na femicid, i to ne samo *post festum*, već i u preventivnom smislu. Primenjen je normativno-dogmatski metod uz analitičko-sintetički pristup, dok je cilj rada da se formulišu preporuke za unapređenje legislativnog okvira i postupanja u praksi.

Femicid i krivičnopravna reakcija

Komparativne analize zakonskih rešenja koja se odnose na ubistvo žena ukazuju na prisutnost tri modaliteta reagovanja na femicid: izdvajanje posebne inkriminacije kojom se sankcioniše ubistvo žene; predviđanje okolnosti usled kojih se ubistvo žene tretira kao teži oblik krivičnog dela ubistva ili kao ubistvo koje podleže strožem kažnjavanju i rodno neutralno definisanje ubistva koje faktički ne prepoznaje femicid kao bitno drugačiji od ostalih ubistava (Batrićević, 2016, pp. 436-437).

Najmanje je zastupljeno rešenje koje uključuje predviđanje femicida kao posebnog krivičnog dela, odnosno rešenje kojim se ubistvo žena sankcioniše izdvojeno od ubistva muškaraca i rodno nemotivisanih ubistava. Međutim, nisu dovoljno zastupljena i zakonodavna rešenja koja uopšte ne prepoznaju specifičnosti ubistva žena kao oblika eskalacije rodno zasnovanog nasilja. Dakle, države se uglavnom opredeljuju za predviđanje određenih okolnosti koje omogućavaju strože kažnjavanje rodno motivisanog ubistva žene.

Kada govorimo o reagovanju na nasilje prema ženama, na nasilje u porodici, pa tako i na femicid, od izuzetnog značaja je Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Narodna skupština Republike Srbije.), poznata pod imenom Istanbulska konvencija. U uvodnom delu Istanbulske konvencije konstatuje se da je nasilje nad ženama manifestacija istorijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, što za rezultat ima diskriminaciju i dominaciju nad ženama. Prepoznavanje suštinskih razloga koji leže u korenu nasilja prema ženama, pa tako i femicida, iziskuje i specifično reagovanje, pa tako i osobene oblike krivičnopravne reakcije. Istanbulska konvencija stoga obavezuje države da

koncipiraju adekvatne forme za inkriminisanje nasilja prema ženama, što svakako obuhvata i prepoznavanje specifične prirode ubistva žene kada je ono motivisano rodnom pripadnošću. No, to još uvek nužno ne implicira uvođenje posebne inkriminacije, niti iziskuje suverenu upotrebu termina „femicid“ za označavanje ubistva žene. Naime, Istanbulska konvencija u petom poglavlju, naslovljenom kao „Materijalno krivično pravo“, navodi oblike ponašanja koji moraju biti inkriminirani zakonodavnim ili drugim merama, te su tako države obavezane da omoguće inkriminisanje namerno učinjenih dela fizičkog nasilja. Razume se da nema države koja ne inkriminiše ubistvo kao najteže krivično delo protiv života i telesnog integriteta, koji su neprikosnoveni, bez obzira na pol, uzrast, ili bilo koja druga lična svojstva ljudskog bića. Dakle, ukoliko bismo insistirali isključivo na logičkom i jezičkom tumačenju odredbi Konvencije, žene bi bile dovoljno zaštićene od nasilja već samim inkriminisanjem ubistva, teških i lakih telesnih povreda i drugih dobro poznatih krivičnih dela. To bi podrazumevalo i zaštitu od novih specifičnih formi nasilja koji mogu eskalirati u femicid ili latentno navoditi na suicid, za koje u dosadašnjim okolnostima izostaje društvena reakcija u nacionalnom zakonodavstvu (Bjelajac & Filipović, 2021).

Međutim, jednako su značajne i druge odredbe Istanbulske konvencije koje predviđaju obavezu države da implementira sve nužne mere kako bi se iskorenili obrasci ponašanja i kulturološki stavovi koji pogoduju održavanju i jačanju predubedenja o opravdanosti i prihvatljivosti nasilja prema ženama. Tako je, u čl. 42 Konvencije, predviđeno da su neprihvatljiva bilo kakva opravdanja za krivična dela, uključujući i sva dela učinjena u ime takozvane „časti“, te da će potpisnice preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mere kako bi obezbedile da se u krivičnim postupcima pokrenutim na osnovu svakog dela nasilja obuhvaćenog konvencijom, kultura, običaji, religija, tradicija odnosno takozvana „čast“ ne smatraju opravdanjem za vršenje dela. Ovde posebno spadaju tvrdnje da je žrtva prekršila kulturne, verske, društvene ili tradicionalne norme, odnosno običaje „prikladnog“ ponašanja. Dalje, čl. 46 Konvencije predviđa da će članice preduzeti neophodne

zakonodavne i druge mere kako bi obezbedile da se određene okolnosti, ukoliko već nisu sastavni deo krivičnog dela, vrednuju kao otežavajuće prilikom odmeravanja kazne za krivična dela, a u skladu sa odgovarajućim odredbama nacionalnog zakonodavstva. Tako se, između ostalog, u otežavajuće okolnosti ubraja i to da je krivično delo počinjeno nad bivšim odnosno sadašnjim supružnikom ili partnerom u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, to jest od strane člana porodice, lica koje stanuje zajedno sa žrtvom, odnosno od strane lica koje je zloupotrebilo svoj autoritet, kao i okolnost da je krivičnom delu prethodilo, odnosno da ga je pratilo, ekstremno nasilje. Na ovaj način države prepoznaju osobenu prirodu porodičnog nasilja i nasilja prema ženama, te uvažavaju okolnost da žena može biti u inferiornom i zavisnom položaju u odnosu na učinioca krivičnog dela, pri čemu už i širi društveni kontekst moguće odobrava, a ponekad čak i podstiče ovakvo stanje stvari.

U srpskom krivičnom zakonodavstvu ne postoji posebna inkriminacija koja bi se odnosila isključivo na ubistvo žene, pa tako ni na ubistvo žene motivisano mizoginističkim stavovima. Ipak, pozitivnopravni okvir, makar posredno, omogućava vrednovanje činjenice da je žena lišena života upravo zbog svoje polne pripadnosti.

Prvo, izmenama i dopunama Krivičnog zakonika (Narodna skupština Republike Srbije, 2005) iz 2012. godine uvedena je posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje. Tako čl. 54a Krivičnog zakonika (KZ) predviđa da će sud ceniti kao otežavajuću okolnost ukoliko je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, izuzev ukoliko ta okolnost nije propisana kao obeležje krivičnog dela. Postavlja se pitanje argumentacije koja bi bila potrebna i dovoljna za dokazivanje mržnje prema pasivnom subjektu kao pripadnici ženskog pola, pri čemu je potrebno i da je upravo ta mržnja osnovni pokretač učinioca krivičnog dela. Odgovor na navedeno i druga slična pitanja mogla bi dati sudska praksa. Za sada ne postoje podaci o tome da li se i u kojoj meri u tužilačkoj i sudskoj praksi ubistvo žene kvalifikovalo kao obično, ili možda

čak i teško, ubistvo uz postojanje obavezne otežavajuće okolnosti. S obzirom na to da bi se ubistvo žene možda moglo okvalifikovati i kao teško ubistvo usled niskih pobuda, pri čemu bi se niske pobude ticale seksističkih stavova, u tom slučaju rodna motivisanost ne bi trebalo istovremeno da bude okvalifikovana i kao otežavajuća okolnost. Međutim, moglo bi se diskutovati i o tome da li se pravnim rešenjem, koje rodnu motivisanost prepoznaje kao obaveznu otežavajuću okolnost, pruža adekvatna zaštita žrtvama femicida, imajući u vidu da su često u pitanju pasivni subjekti koja smrtno stradaju usled totalne eskalacije nasilja. To nas dovodi do dileme da li bi femicid nakon prethodno ispoljenog nasilja ipak trebalo kvalifikovati pre svega kao teško, a ne kao obično ubistvo. Pritom, treba imati u vidu da poseban oblik teškog ubistva postoji i ukoliko je učinilac lišio života člana porodice koga je prethodno zlostavljao (čl. 114, st. 1, tač. 10 KZ), ali i da femicid može da podrazumeva eskalaciju nasilja i ubistvo i u slučajevima kada učinilac i žrtva nisu, niti su ikada bili članovi porodice ili zajedničkog domaćinstva niti očekuju ili imaju zajedničko dete.

Kao drugo, treba napomenuti da srpski zakonodavac predviđa i najteži oblik krivičnog dela nasilje u porodici, koji postoji onda kada usled primene nasilja nastupi smrt člana porodice, kada će se učinilac kazniti zatvorom od pet do petnaest godina (čl. 194, st. 4 KZ). Iako je u ovom slučaju u pitanju kvalifikovani oblik nasilja u porodici, tako da je u odnosu na smrtni ishod postupano iz nehata, ipak je nesporno da je i ova inkriminacija značajna u kontekstu suzbijanja šire shvaćenog femicida.

Pod tri, moglo bi se reći da je u skladu sa postojećim pozitivnopravnim rešenjima i do sada u sudskoj praksi bilo slučajeva da je mizoginistički odnos prema ženi bio poistovećivan sa različitim niskim pobudama kao motivima za ubistvo, usled čega je krivično delo ubistva bivalo kvalifikovano kao teško ubistvo. Tako se u presudi Apelacionog suda u Novom Sadu [ASNS], KŽ1 br. 342/17 od 24. aprila 2017. godine, navodi da okrivljeni, koji je prvostepenom presudom oglašen krivim za teško ubistvo „nije pristajao na odbijanje oštećene, te da je takav stav bio pobuda da izvrši delo, imajući u vidu da ta

pobuda podrazumeva nepristajanje na slobodu izbora drugog lica, što je suprotno standardima svakog civilizovanog društva, zbog čega predstavlja nisku pobudu, koja govori o tome da je okrivljeni oštećenu tretirao kao svoje vlasništvo, da je situacija nove emotivne veze oštećene sa drugim muškarcem kod njega izazvala ljubomoru, koja sama po sebi ne bi predstavljala nisku pobudu, ali niz radnji koje je nakon toga okrivljeni preduzeo u vremenskom periodu od skoro godinu dana do kritičnog događaja svakako govore o tome da se u konkretnom slučaju radi o niskoj pobudi.” Navedenom presudom Apelacionog suda u Novom Sadu preinačena je presuda kojom je okrivljeni oglašen krivim i to tako što je usvojena žalba javnog tužioca i preinačena odluka o krivičnoj sankciji (presuda ASNS KŽ1-342/17). Ipak, postavlja se pitanje da li pravno kvalifikovanje faktičkog femicida kao teškog ubistva zbog toga što je žena lišena života iz koristoljublja, radi izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog dela, iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda, kako to predviđa čl. 114, st. 1, tač. 5 KZ, odgovara osobenoj prirodi ovog krivičnog dela koje prevashodno podrazumeva ubistvo žene zato što je žena i zbog stereotipnih predstava o tome kako bi ona trebalo da se ponaša. Svođenjem motivacije za femicid na opisane i druge niske pobude gubi se iz perspektive ne samo specifična lična, već i društvena uslovljenost ubistva prilikom koga je žena lišena života kao ljudsko biće sa određenim rodnim ulogama i osobenim položajem u zajednici.

Na kraju, shodno domaćem krivičnom zakonodavstvu, femicid ne mora biti pravno kvalifikovan kao teško ubistvo isključivo usled niskih pobuda. Naime, teško ubistvo postoji i u slučaju kada je bremenita žena lišena života, kao i kada je učinilac lišio života člana svoje porodice kojeg je prethodno zlostavljao (čl. 114, st. 1, tač. 9 i 10 KZ). Faktički bi femicid mogao biti sankcionisan i kroz ove oblike teškog ubistva, pri tome posebno imajući u vidu da je za sve navedene oblike teškog ubistva moguće i izricanje doživotne zatvorske kazne. Čini se da oblik teškog ubistva koji se odnosi na umišljajno lišenje života člana porodice koji je prethodno zlostavljan više odgovara duhu i prirodi femicida kako ga u savremeno doba objašnjava i

opisuju nauka, dok teško ubistvo iz niskih pobuda ne ukazuje dovoljno jasno na motive za izvršenje femicida. S obzirom da u praksi može doći do lišenja života nakon pretrpljenog zlostavljanja u porodici, ali istovremeno i usled niskih pobuda, jer ponekad partneri smatraju žene svojim vlasništvom i istovremeno ih zlostavljaju, moguće je i da jedna od dve kvalifikatorne okolnosti bude vrednovana kao otežavajuća, u smislu člana 54, st. 3 KZ. Mišljenja sam da bi adekvatno rešenje moglo biti da se kao jedna od nekoliko nabrojanih niskih pobuda uz koristoljublje, izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog dela, kao i bezobzirnu osvetu, doda i mizoginistički odnos prema pasivnom subjektu.

Iako zakonodavac ni trenutnim rešenjem nije isključio mogućnost da seksistički, mizoginistički i grubo diskriminatorski odnos prema ženi bude jedna od niskih pobuda za izvršenje krivičnog dela teškog ubistva, čini se da kriminalno-politički razlozi ipak ukazuju na opravdanost neposrednog navođenja jedne ovakve pobude. Time bi zakonodavac mogao pozitivno uticati na iskorenjivanje onog dela patrijarhalnih stavova i vrednosti koji ne korespondiraju adekvatno sa nespornim pravom žena na punu ravnopravnost, te zaštitu od svakog vida viktimizacije i dovođenja u inferiorni položaj. Navedeno bi bilo u saglasju i sa duhom i odredbama Istanbulske konvencije koja pledira za suzbijanje svih oblika diskriminacije nad ženama, odnosno za suštinsku jednakost žena i muškaraca.

Sprečavanje femicida i obaveze države – Stavovi Evropskog suda za ljudska prava

U praksi Evropskog suda za ljudska prava (skraćeno: ESLJP) donet je značajan broj odluka koje se odnose na zaštitu prava na život shodno čl. 2 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (skraćeno: EKLJP). Naime, sud se pre svega bavi pitanjem da li su države pravovremeno preduzele sve neophodno potrebne mere da zaštite život žena koje su nastradale kao žrtve femicida. Tako se postavlja pitanje da li su države preduzimale adekvatne mere pri reagovanju na nasilje prema ženama, koje je potom eskaliralo u

femicid, ali i da li su nakon nastupanja femicida preduzele sve mere neophodne u cilju potpune istrage okolnosti pod kojima su žene stradale. Navedeno je u skladu sa obavezom država da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i da, sa potpunom posvećenošću spreče, istraže, kazne i obezbede reparaciju za dela nasilja koja počinje nedržavni subjekti (Istanbulska konvencija, čl. 5, st. 2).

U predmetu *Durmaz protiv Turske* (2007/2014) podnositeljka predstavke ističe da se država ogлуšila o odredbe čl. 2 EKLJP koje predviđaju da je pravo svakog građanina na život zaštićeno zakonom. Naime, u navedenom predmetu reč je o navodnom samoubistvu ćerke podnositeljke predstavke koju je suprug doveo u bolnicu tvrdeći kako je uzela prekomernu dozu lekova, nakon čega je žena ubrzo i preminula. Sačinjen je izveštaj u kome je konstatovano da je u pitanju samoubistvo i neposredno potom nisu preduzete nikakve dodatne radnje radi provere okolnosti u vezi sa smrću, iako je bilo indicija da je preminula bila žrtva nasilja u porodici, pri čemu je naknadno sprovedena obdukcija ukazala na edem pluća kao uzrok smrti, a ne na intoksikaciju. ESLJP na osnovu priloženih dokaza i postojeće legislative nalazi da je postupano suprotno obavezi o zaštiti prava na život koja nužno iziskuje i preduzimanje efikasne istrage o uzroku smrti, kako bi eventualno odgovorna lica bila kažnjena u skladu sa zakonom (2007/2014).

Slučaj *Civek protiv Turske* (2011/2016) odnosi se na ubistvo žene koja je prethodno kontinuirano bila zlostavljana od strane supruga, usled čega je svojevremeno boravila u sigurnoj kući, da bi je na kraju suprug lišio života. Sud je i u ovom predmetu zauzeo stav da se država ogлуšila o svoje obaveze u pogledu zaštite prava na život. Inače, ESLJP je u svojim odlukama više puta konstatovao da u Turskoj postoje naznake sistemskog diskriminatornog postupanja prema ženama, jer je više puta ukazivano na neadekvatne i nedovoljne mere za suzbijanje rodno zasnovanog nasilja, usled čega pasivan odnos države može biti okarakterisan kao svojevrсно prećutno saglašavanje sa nasiljem nad ženama.

Zapravo, ESLJP stoji na stanovištu da za puno uvažavanje čl. 2 EKLJP

nije dovoljno da država ima formalnopravni osnov da adekvatno zaštititi žene od nasilja u porodici, odnosno da uopšteno spreči nečovečno postupanje koje se direktno suprotstavlja čl. 3 EKLJP, već da je od suštinskog značaja to da li država faktički preduzima nužne i delotvorne mere pri nastojanju da zaštititi žene. Ovakav stav iznet je u odluci u predmetu *Talpis protiv Italije* (*Talpis v Italy*, 2014/2017). ESLJP tako konstatuje da posebno ranjive žrtve, među koje nesumnjivo spadaju žene, deca i druge žrtve porodičnog nasilja, polažu pravo na adekvatnu zaštitu koja može podrazumevati i primenu mera koje bi trebalo da spreče i odvrate nasilnike od povređivanja psihofizičkog integriteta žrtava. Ipak, sud posebno naglašava i to da pozitivne obaveze države u pogledu zaštite žrtava nasilja u porodici ne mogu biti definisane na ekstenzivan način, odnosno na način koji ne uzima u obzir realno postojeća ograničenja državnih resursa za preventivno i korektivno reagovanje (*Talpis v Italy*, 2014/2017). Dakle, nesporno je da je država obavezna da preduzme sve neophodne mere za koje se osnovano očekuje da bi mogle suzbiti nasilje prema ženi u svakom konkretnom slučaju, što istovremeno ne implicira i da država snosi odgovornost ukoliko do smrtnog ishoda ipak dođe.

U predmetu *Halime Kilic protiv Turske* (2011/2016), ESLJP je konstatovao da je država postupila suprotno obavezi da štiti život građana. Naime, predstavka se odnosila na slučaj majke sedmoro dece koju je nasilni muž učestalo zlostavljao i pretio joj smrću da bi je na kraju i ubio, te potom izvršio samoubistvo. Sud je utvrdio da su nemarnim odnosom i odugovlačenjem kaznenih postupaka prema pokojnom suprugu oštećene nadležni državni organi direktno doprineli njenoj vulnerabilnosti, pa samim tim proizlazi i da nisu učinjeni dovoljni i adekvatni naponi za očuvanje života. Države su dužne da žrtvama nasilja, a posebno ženama, pruže svu nužnu pomoć, posebno vodeći računa o vrlo specifičnoj poziciji u kojoj se one nalaze. Navedeno može da podrazumeva i pružanje materijalne podrške i alternativnog mesta za stanovanje. Smeštajni kapaciteti se moraju prilagoditi posebnim potrebama konkretne žrtve, imajući u vidu upravo navedeni slučaj koji je ukazao ne nemogućnost majke da sa sedmoro dece boravi u standardnoj sigurnoj kući. Neblagovremenim

postupanjem i nesankcionisanjem nasilnog ponašanja supruge oštećene, te pružanjem nedovoljne pomoći država se oglašila o obavezi u pogledu suzbijanja nasilja u porodici, pri čemu se u konkretnom slučaju postupanje države može okarakterisati i kao rodno diskriminatorno. Naime, niko ne sme biti uskraćen u ostvarivanju prava usled rodne pripadnosti, a okolnosti ovog i drugih slučajeva ukazuju na neuvažavanje specifičnog položaja žena žrtava porodičnog nasilja u jednoj prevashodno patrijarhalnoj sredini.

Posebno značajna je i jedna od novijih odluka iz prakse ESLJP doneta u predmetu A. i B. protiv Gruzije (A. and B. v Georgia, 2016/2022). Naime, predstavka se odnosila na povredu čl. 2 EKLJP zbog toga što je žrtva nasilja u porodici, posle kontinuiranog povređivanja njenog psihofizičkog integriteta, na kraju i ubijena od strane bivšeg partnera, inače policijskog službenika. ESLJP je konstatovao da država nije preduzela nužne mere da istraži i spreči višestruko ispoljavanje nasilja prema oštećenoj čime je u finalu doprinela i njenoj smrti. Sud utvrđuje da nereagovanje ili neadekvatno reagovanje na prijavljeno nasilje predstavlja diskriminatorno postupanje prema ženama, bez obzira na to da li do propuštanja dolazi usled namernog postupanja nadležnih ili usled njihove nemarnosti (A. i B. v Georgia, 2016/2022). Takođe, izuzetno je važno i to što je ESLJP u obrazloženju odluke posebno ukazao na to da nacionalni sud u presudi kojom bivšeg partnera oštećene oglašava krivim za ubistvo nije posvetio pažnju rodnoj diskriminaciji kao jednom od uzroka koji su doprineli fatalnom ishodu. Iz navedenog posredno proizlazi i da ESLJP insistira na prepoznavanju femicida kao krivičnog dela bitno drugačijeg od ostalih oblika ubistva, ne zalazeći pri tom u to kako je i da li je femicid inkriminisan u konkretnom nacionalnom zakonodavstvu. Naime, osmišljavanje inkriminacija kojima se štite najznačajnije vrednosti spada u nadležnost svake države ponaosob, što ne utiče na činjenicu da EKLJP i ženama garantuje pravo na život pod potpuno jednakim uslovima kao i muškarcima, što uostalom podrazumeva i opšta zabrana diskriminacije u skladu sa čl. 14 EKLJP. Dakle, ESLJP naglašava da država pasivnim odnosom i ignorisanjem stvarnog položaja žena faktički podržava nasilje prema njima

istovremeno kršeći obaveze ustanovljene međunarodnim pravom (A. i B. v Georgia, 2016/2022).

Zaključak

Femicid predstavlja izuzetno kompleksan problem koji se ne bazira samo na problematičnom ličnom odnosu između žene i muškarca, najčešće bivših ili aktuelnih partnera, nego i na duboko ukorenjenim kulturološkim obrascima doživljavanja svih pripadnica ženskog pola nesamostalnim, pa i neodvojivim od svojih muških partnera. Složen je i odnos šire i uže društvene zajednice prema relacijama koje mogu eskalirati u femicid, s obzirom da stavovi posmatrača mogu varirati od ravnodušnosti, preko negiranja ozbiljnosti problema, do stanovišta da su u pitanju lični i porodični odnosi u koje se ne treba mešati. Jasno je da se vulnerabilnost žrtve povećava u okolnostima u kojima ne postoje adekvatni resursi za pružanje podrške, dok se njena spremnost da potraži izlaz iz nasilnog odnosa neumitno umanjuje.

Nalazimo da u aktuelnom trenutku fokus ne bi trebalo da bude na inkriminisanju femicida kao posebnog krivičnog dela, već na pružanju snažne i nedvosmislene podrška žrtvama rodno zasnovanog nasilja. Suzbijanju femicida suštinski bi mogao doprineti sistem u kome žrtve pri prvim naznakama nasilja sa sigurnošću mogu da računaju na odgovarajuću reakciju nadležnih, čime bi se skratio period oklevanja u kome žrtve sve dublje tonu u nezdrave porodične i emotivne odnose uz kontinuirano gubljenje samopouzdanja. Veoma su značajne, kako ukazuje praksa ESLJP, upravo mere sasvim praktičnog i tehničkog karaktera, kao što je obezbeđivanje materijalnih sredstava, smeštaja i psihološke podrške, ali i pravovremeno i adekvatno reagovanje nadležnih nakon prijavljivanja nasilja. Istovremeno se savesnim ispitivanjem prijava, čak i kada prijavljeni događaji ne ukazuju na visoki stepen rizika po žrtve, nasilnicima i potencijalnim nasilnicima daje na znanje da se njihovo ponašanje neće tolerisati i da žrtve nisu same, niti bespomoćne.

U sistemu nulte tolerancije na nasilje uopšteno, te posebno na nasilje u porodici, okolnost da li je femicid inkriminisan kao posebno krivično delo

ili ne, ne bi ni bila od posebnog značaja, imajući u vidu da uglavnom ne postoje prepreke da, u najdrastičnijim slučajevima nasilja, učinioci femicida budu kažnjeni najtežim propisanim kaznama za kvalifikovane oblike ubistva, za ubistva pod otežavajućim okolnostima, kao i za druga krivična dela kvalifikovana smrću. Isto tako i u Srbiji, shodno aktuelnim rešenjima, nesumnjivo postoji mogućnost da ubice žena budu kažnjene doživotnom kaznom zatvora.

Ne treba gubiti iz vida da fokusiranje na uvođenje novih inkriminacija zapravo predstavlja jednostavniju soluciju za državu koja suštinski treba da se uhvati u koštac sa problemom nasilja u porodici, diskriminacijom po osnovu rodne pripadnosti, a u finalu i sa samim femicidom. Jednako kao što duboko ukorenjeni obrasci i predrasude o rodno zasnovanim ulogama i ženama kao prirodno predodređenim da budu inferiorne i pod patronatom drugih, nisu nastali preko noći, tako se ni dodavanjem novih krivičnih dela u Krivični zakonik ne mogu brzopotezno rešavati problemi utkani u samu bazu društvenih odnosa. Međusobno uvažavanje, samopoštovanje i empatija ugrađuju se u temelje ličnosti kroz svakodnevni život porodice, ali i kroz implementaciju obrazovno-vaspitnih programa i plasiranje medijskih sadržaja koji nisu opterećeni stereotipnim prikazima rodno zasnovanog nasilja (Mršević, 2014). Stoga upravo Istanbulska konvencija predviđa da se države potpisnice obavezuju da preduzmu neophodne mere u promociji promena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca, a s ciljem iskorenjivanja predrasuda, običaja, tradicije i drugih praksi koje se zasnivaju na ideji o inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama žena i muškaraca (čl. 12, st.19). Takođe, države se obavezuju da, ukoliko se to ukaže potrebnim, preduzmu neophodne korake za uvođenje nastavnog materijala o pitanjima kao što su: jednakost žena i muškaraca, nestereotipne rodne uloge, nenasilno rešavanje sukoba u međuljudskim odnosima i slično u zvanično nastavno gradivo prilagođeno sposobnostima učenika na svim nivoima obrazovanja (čl. 14, st. 1 Istanbulske konvencije), ne samo obaveznog već i neformalnog obrazovanja i vaspitanja, kao i promovisanja ovih vrednosti kroz rekreaciju, sport i javno informisanje.

Štaviše, iznuđeno nametanje novih zakonskih rešenja može da ima i kontraproduktivne efekte, jer svako društvo bi trebalo da ima zakone koji adekvatno korespondiraju sa njegovim stupnjem kulturnog, ekonomskog i svakog drugog razvoja. U tom smislu i problem nasilja nad ženama i njegov najteži oblik, femicid, zahtevaju kontinuirano i javno insistiranje na punoj ravnopravnosti svakog ljudskog bića, bez obzira na njegov pol, seksualno opredeljenje i seksualnu orijentaciju. Takva ravnopravnost podrazumeva potpuno slobodu samoopredeljenja u svim kategorijama odnosa, pa tako i porodičnim, bračnim i emotivnim. Bilo kakva naznaka društvene opravdanosti bilo kakvog ograničavanja ženskog prava na lične izbore, pa potom i nasilja nad ženama mora biti isključena, kao i pozivanje na tradiciju i patrijarhalne vrednosti u tom kontekstu (Lubura, 2017).

Osim generalnopreventivnog delovanja treba razmišljati i o radu sa licima koja manifestuju nasilno ponašanje prema ženama. Upoznavanje sa istorijatima odnosa na relaciji žrtva femicida – učinilac neretko ukazuje na učinioca koji se iracionalno ponaša, te koji je i sam pod intenzivnim pritiskom predrasuda, osećaja umanjene muževnosti, odbačenosti i osramoćenosti, što i te kako ukazuje na potrebu da se ponudi i/ili pruži pravovremena pomoć savetodavnog, psihološkog i drugog tipa. Treba imati u vidu da, shodno Istanbulskoj konvenciji, država preuzima na sebe i takvu vrstu obaveza, s obzirom na to da se potencijalne žrtve ne mogu štiti isključivo ekstenzivnim ograničavanjem slobode kretanja zlostavljača, pri čemu takva zaštita neretko i ne može da potraje onoliko koliko to okolnosti zaista iziskuju.

Sa druge strane, iako nova zakonska rešenja nisu čudotvorni lek, u prilog posebnoj inkriminaciji koja bi se odnosila na femicid govori potreba za sadržajnijim prikupljanjem podataka o rodno zasnovanim ubistvima žena. Pregled literature u Srbiji ukazuje na nepostojanje adekvatnih i pouzdanih izvora na bazi kojih bi se femicid proučavao. Način na koji je koncipirano evidentiranje podataka iz oblasti pravosuđa nije dovoljno usklađen sa potrebom registrovanja rodno motivisanih ubistava. Naime, u literaturi se ističe da detektovanje femicida iziskuje utvrđivanje okolnosti u vezi sa: mizoginijom

kao motivom, nejednakim odnosom moći, postojanjem realcije u vidu suživota u zajedničkom domaćinstvu ili emotivnoj vezi, istorijatom nasilnih odnosa, autoritarnim odnosom između učinioca i žrtve, onemogućavanjem žrtve da donosi sopstvene odluke, vulnerabilnošću, uključenošću dece u odnos, trudnoćom, seksualnim nasiljem, i drugo (The European Institute for Gender Equality (EIGE), 2021). Trenutno se domaći istraživači femicida snalaze tako što ostvaruju neposredan uvid u sudske arhive, ili se pak okreću medijskim napisima. Jasno je da ni jedno ni drugo nije dovoljno za svestrano upoznavanje sa obimom i odlikama fenomena femicida. Takođe, trenutno ne postoje podaci ni o tome da li se i kako u sudskom postupku razmatra dinamika odnosa između učinioca i žrtve i mehanizam putem koga neposredno dolazi do erupcije nasilja, iako je upoznavanje ovih okolnosti izuzetno značajno kako sa kriminalnopolitičkog stanovišta, tako i za osmišljavanje mera podrške za žrtve nasilja. Međutim, osim kroz specifično inkriminisanje ubistva žene problem nepostojanja relevantnih podataka mogao bi biti rešen i drugačijim pristupom njihovom prikupljanju, kao što bi to moglo biti ustanovljavanje posebnih statističkih kategorija u cilju praćenja rodno zasnovanog nasilja.

Reference

- A. and B. v Georgia, no. 73795/16, § § 42-50, 10 February 2022.
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-215716%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-215716%22]})
- Andrić, S., & Milašinović, S. (2018). Nasilje nad ženama u porodici. *Sociološki pregled*, 52(3), 857-885. <https://doi.org/10.5937/socpreg52-16351>
- Batričević, A. (2016). Krivičnopravna reakcija na femicid. *Temida*, 19(3-4), 431–451. <https://doi.org/10.2298/TEM1604431B>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409–425.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1278/1224>
- Civek v Turkey, no. 55354/11, 23 February 2016.
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-161171%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-161171%22]})
- Dawson, M. & Carrigan, N. (2021). Identifying Femicide Locally and Globally: Understanding the Utility and Accessibility of Sex/Gender-Related Motives and Indicators [Identifikovanje femicida lokalno i globalno: Razumevanje korisnosti i dostupnosti motiva i indikatora vezanih za pol/rod]. *Current Sociology*, 69(5), 682–704.
<https://doi.org/10.1177/0011392120946359>
- Durmaz v Turkey, no. 3621/07, § §66-67, 13 November 2014.
https://www.law.cornell.edu/women-and-justice/resource/the_case_of_durmaz_v_turkey
- Grzyb, M., Marceline N., & Marcuello-Servós, C. (2018). Femicide definitions [Definicije femicida]. In S. Weil, C. Corradi, & M. Naudi (Eds.),
- Page 166 of 332

Femicide across Europe, Theory, research and prevention (pp. 17–32).
Policy Press.

Halime Kilic v Turkey, no. 63034/11, 28 June 2016.

<https://rm.coe.int/16806ebaa6>

Jimmerson, J. (1990). Female infanticide in China: An examination of cultural and legal norms [Čedomorstvo žena u Kini: ispitivanje kulturnih i pravnih normi]. *UCLA Pacific Basin Law Journal*, 8, 47–79.

Joseph, J. (2017). Victims of Femicide in Latin America: Legal and Criminal Justice Responses [Žrtve femicida u Latinskoj Americi: Zakonski i krivičnopravni odgovori]. *Temida*, 20(1), 3–21.

<https://doi.org/10.2298/TEM1701003J>

Konstantinović-Vilić, S. (2013). Femicid kao oblik rodno zasnovanog nasilja. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 64, 33–52.

Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N., & Beker, K. (2019). *Društveni i institucionalni odgovori na femicid u Srbiji I*. Udruženje građanki FemPlatz.

Konstantinović-Vilić, S. & Petrušić, N. (2021). *Pokušaj femicida i femicid u Srbiji: Sprečavanje i procesuiranje*. Udruženje građanki FemPlatz.

Lubura, M. (2017). Pojam femicida i značaj njegovog pravnog regulisanja. *Strani pravni život*, 61(3), 115–130.

Mršević, Z. (2014). Medijsko izveštavanje o femicidu. *Temida*, 17(1), 81–96.
<https://doi.org/10.2298/TEM1401081M>

Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2005). *Krivični zakonik*. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).
<https://www.paragraf.rs/propisi/krivicni-zakonik-2019.html>

Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2013). Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. [Law on Ratification of the Council

of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence] (Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori, br. 12/2013). Pravno informacioni sistem.

<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/mu/skupstina/zakon/2013/12/5/reg>

Navpreet, K. & Roger, B. W. (2020). Bride burning: A unique and ongoing form of gender-based violence [Spaljivanje neveste: Jedinstveni i aktuelni oblik rodno zasnovanog nasilja]. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 75, 1–4. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2020.102035>

Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu [ASNS], KŽ1-342/17 od 24. aprila 2017. godine.

Russell, D. (2021). My Years Campaigning for the Term „Femicide“ [Moje godine kampanje za termin „femicid“]. *Dignity: A Journal of Analysis of Exploitation and Violence*, 6(5), Article 6. <https://doi.org/10.23860/dignity.2021.06.05.06>

Talpis v. Italy, no. 41237/14, §101, 2 March 2017. https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/article/ricerche-giuridiche/2017/2/art-10.14277-Rg-2281-6100-2017-02-001_soQ2GOC.pdf

Taylor, R. & and Jasinski, J. (2011). Femicide and the Feminist Perspective [Femicid i feministička perspektiva]. *Homicide Studies*, 15(4), 341–362.

The European Institute for Gender Equality (EIGE) (2021). *Gender-based violence. Measuring femicide in the EU and internationally: an assessment*. [Rodno zasnovano nasilje. Merenje femicida u EU i na međunarodnom nivou: procena.]. Publications Office of the European Union.

Weil, S. (2016). Making femicide visible [Učiniti femicid vidljivim]. *Current Sociology*, 64(7). 1124–1137. <https://doi.org/10.1177/0011392115623602>

Femicide and Criminal Law Reaction: Case-Law of the European Court of Human Rights

Milica Kovačević

University of Belgrade

Faculty for special education and rehabilitation

Summary

In recent decades, the scientific and professional public have been intensively dealing with the phenomenon of femicide as the most extreme type of gender-based violence. At the moment, it is indisputable that states have a number of complex obligations to which they must adequately respond when it comes to protecting women's lives. Thus, the question naturally arises as to what form of criminal law reaction requires the gender-motivated murder of a woman, and whether it is necessary to introduce a special incrimination that would refer exclusively to femicide. Having in mind the above, the paper is designed so that after some general considerations on the concept and nature of femicide, an analysis of the positive legal framework related to the murder of women in Serbia follows. Referring to the case-law of the European Court of Human Rights in cases related to state failures in the field of guaranteeing the right to life, the author concludes that adequate protection can also be achieved within the legal system that does not incriminate murder of women as a special crime-femicide, but only if there is an effective system for preventing and sanctioning gender-based violence and discriminatory treatment of women. The normative-dogmatic method has been applied with an analytical-synthetic approach, while the aim of the paper is to formulate recommendations for improving the legislative framework and practice.

Keywords: femicide, criminal law, domestic violence, European Court of Human Rights

Medijski tretman nasilja and ženama u Srbiji

Rajka Vujović¹ i Aleksandar M. Filipović²

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

¹Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

²Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu

Informacije o članku*

Pregledni članak • UDK: 32.019.5:343.62-055.2

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 170–200.

Primljeno: 13. maj 2022 • Revizija: 2. jun 2022 • Prihvaćeno: 4. jun 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.170vf>

Podaci o autorima

Rajka Vujović <https://orcid.org/0000-0002-6269-5093>

Aleksandar M. Filipović <https://orcid.org/0000-0002-1097-2079>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Autorka za korespondenciju: Rajka Vujović, Pravni fakultet za privredu i
pravosuđe, Geri Karolja 1, 21107 Novi Sad, Srbija.

Email: boro.merdovic@gmail.com

* Cite (APA):

Vujović, R., & Filipović, A. M. (2022). Medijski tretman nasilja and ženama [Media Treatment of Violence Against Women in Serbia]. *Kultura polisa*, 19(2), 170–200.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.170vf>

Sažetak

Jedna od osnovnih funkcija medija je da pravovremeno i istinito informišu građane o stvarima koje su se dogodile van njihovog opažajnog dometa. Na tu osnovnu funkciju nadograđuju se ostale, više društvene funkcije, pomoću kojih mediji mogu da direktno ili indirektno utiču na društvene tokove i pojave postojanjem, načinom i vrednosnom kvalifikacijom umetnutom u informacije koje mediji distribuiraju. Nasilje nad ženama je negativni fenomen ljudske civilizacije bezmalo od njenih početaka, odnosno, od kraja matrijarhata. Osnovni uzrok za to je percepcija muškaraca kao u svakom smislu nadmoćnijim bićem nad ženom, i iz takve percepcije proisteklih stereotipa, navika i običaja. Uprkos očiglednom civilizacijskom progresu, u velikom delu sveta i danas važi identični obrazac muško-ženskih odnosa koji je uspostavljen pre nekoliko hiljada godina. Ipak, savremena društva sa višim nivoom ljudskog razvoja pokušavaju da koriguju brojne nasleđene društvene nepravde, od kojih je neravnopravni položaj žena iz kog proističe i disproporcionalna količina nasilja nad njima, jedan od najvažnijih. U tim društvenim korekcijama mediji kao nosioci ogromne društvene moći imaju krucijalnu ulogu. Cilj ovog rada je da analizom medijskih sadržaja, kao i primarnih i sekundarnih izvora, istraži na koji način mediji izveštavaju o nasilju nad ženama sa posebnim akcentom na medije u Srbiji. Osnovna hipoteza ovog rada je da mediji ne koriste sve svoje funkcije, ili ih ne koriste na najcelishodniji način, i da kao posledica određene disfunkcionalnosti medija, problem nasilja na ženama vrlo često ima senzacionalistički i tabloidni prikaz u medijima, što uz odvojeni problem medijske glorifikacije nasilja, dovodi do stvaranja novih teškoća umesto da doprinosi rešavanju problema.

Ključne reči: medijsko izveštavanje, nasilje nad ženama, femicid, silovanje, uznemiravanje, senzacionalizam

Medijski tretman nasilja nad ženama u Srbiji

U osvit civilizacije, muškarac i žena su bili ravnopravni partneri u stvaranju života kakvog poznajemo. Nema dokaza da se iko borio za primat. Ona je bila sakupljač, on je bio lovac. Društvenim i socijalnim odnosima vladala je harmonija poliandrije i poliginije, žene su bile „svačije“ ali su deca bila samo majčina. U doba malih plemena, rezultat sučeljavanja „svih žena sa svim muškarcima“ u grupi morao je da bude nerešen. Međutim, muškarac je, posmatrajući životinje, ubrzo shvatio svoju ulogu u začecu deteta, i malo, po malo, nastala je porodica. Žena je izgubila monopol nad decom. Ona koja je rodila njegovo dete postala je njegova žena, a dete koje je on začeo postalo je njegovo dete. Tada je nastalo sučeljavanje jedne žene sa jednim muškarcem. Rezultat više nije bio nužno nerešen, sa nivoa plemena odnos „jedan muškarac – jedna žena“ spustio se na nivo porodice, gde je i nastala dominacija muškaraca, čiji je postulat bio, zašto to ne reći – zakonito i ontološki ultimativno nasilje muškaraca nad ženama.

„Muškarčeva slika o sebi kao, u svakom pogledu, biću nadmoćnom prema ženi, uskoro je pohranjena u zakonima i običajima najranijih civilizacija sveta, civilizacija Bliskog istoka. Žena je postala imovina nekoga u užoj porodici“ (Tanahil 1982, p. 61). Bila ona Egipćanka, Vavilonka ili Jevrejka, njen položaj „slobodne žene“ bio je tek za nijansu bolji od položaja robinja (Tanahil, 1982, p. 67). Tokom kratkog detinjstva bila je, ne baš željeno vlasništvo svog oca, udavali su je nedugo posle prve menstruacije. Svom novom vlasniku, suprugu, bila je svedena samo na majku „njegove“ dece, na domaćicu i svojevrsnu sluškinja više kategorije koju je mogao po svojoj slobodnoj volji vratiti ocu (oterati) u svako doba bez ikakvih posledica. Ovaj opšti obrazac muško-ženskih odnos, koji je uspostavljen na Bliskom istoku pre više od tri hiljade godina, održaće se, uz manje varijacije prema vremenu i mestu, ne samo u Evropi, već i u Aziji, Africi, Južnoj i Severnoj Americi, sve do sredine devetnaestog veka (Tanahil, 1982, p. 68), ali kako ćemo videti u nastavku ovog rada, skoro identični obrazac postoji i postojano traje i dan-danas u najvećem delu sveta.

Moderno društvo pokazuje tendenciju i napore da popravi nasleđene diskriminatorne obrasce, tradicije i istorijske nepravde koje su po pravilu jači činili slabijima, bilo da se radi o diskriminaciji i uskraćivanju prava po osnovu rase, etniciteta, religije, ili pola, de je poslednje od nabrojanog za temu ovog rada i najvažnije. Jedan od najsnažnijih mehanizama koje moderna društva imaju na raspolaganju su mediji. Mediji su nosilac ogromne moći, koja se uvećava tehnološkim napretkom i kreiranjem novih medijskih prostora. Stoga danas mediji raspolažu možda i najvećom količinom moći i uticaja u istoriji civilizacije, što im daje izuzetno veliku i važnu ulogu u naporima da se diskriminacija i neravnopravnost bilo koje vrste redukuju. Cilj ovog rada je da istraži medijski pristup društvenom problemu nasilja nad ženama, polazeći od hipoteze da mediji ne koriste svoje funkcije na najpodesniji način za ovaj konkretni problem, već da vrlo često senzacionalizuju nasilje nad ženama u svim njegovim formama, što je kontraproduktivno onoliko koliko je i neumesno ili čak i neetično i ne doprinosi osvetljavanju problema i njegovom rešavanju nego često donosi dodatne probleme već viktimizovanim osobama. Na putu do zaključnih razmatranja u ovom radu u najvećoj meri smo koristili metode analiza medijskog sadržaja i analize primarnih i sekundarnih izvora.

Istorija nasilja nad ženama

Istorija muškog nasilja nad ženama je u naučnoj literaturi predstavljena prilično maglovito (Watts & Zimmerman, 2002). Jedan od razloga za to jeste činjenica da zbog društvenih normi, tabua, stigme i osetljive prirode ovog pitanja, mnoge od ovih vrsta nasilja (prebijanje, seksualno nasilje i nasilje u porodici) ostaju neprijavljene ili nedovoljno i neadekvatno prijavljene (Krug et al., 2002). Kroz najveći deo svoje mučne istorije, žena nije imala šta da prijavi, niti je imala kome da prijavi bilo šta, a naročito fizičko ili seksualno maltretiranje ili nasilje. Ovaj problem je planetarno rasprostranjen, a nedostatak pouzdanih i kontinuiranih podataka otežava proučavanje nasilja nad ženama i formiranje opšte slike o njemu u istorijskom kontekstu (UN General Assembly, 2006). Iako je istoriju nasilja nad ženama teško pratiti, brojni su relevantni dokazi

da je ovo nasilje bilo široko rasprostranjeno, tolerisano, legalizovano tokom cele ljudske istorije (Dickson, 1996), i naravno preslikano u mitološke priče. Legende o ranim bogovima nisu pisali bogovi, nego smrtni ljudi, a sliku o bogovima i njihovim međusobnim odnosima i navikama stvarali su prema obrascu aktuelnih ljudskih odnosa. Zbog toga priče o bogovima antičke Grčke obiluju incestima, preljubama, nasiljem i silovanjima kao flagrantnom aktu nasilja nad ženama. Zevs je oteo i silovao desetine boginja i smrtnih žena (i muškaraca), među njima Maju, Evropu, Ledu, Kalisto, Ganimeda; Posejdon je silovao Etru i Meduzu, Had Persefonu, Paris Helenu, Ledinu i Zevsovi blizanci Kastor i Poluks obe Leukipove kćeri. Čak i neodoljivi Apolon, apoteoza muške privlačnosti, pošto je prethodno grubo odbijen, pokušao je da siluje Dafne, lepu planinsku nimfu.

Iako ima i drugačijih mišljenja (Olson, 2006), ne bi bila jeres reći da to što danas definišemo kao muško nasilje nad ženama, do skoro nije ni smatrano nasiljem, već uobičajenim pravom muškarca, bez obzira da li je otac, muž, svekar ili neko četvrti. Onog časa kada su ljudi počeli da žive u zasebnim porodičnim kućama (kolibama), žene su intenzivno počele da bivaju predmet zle i bolne agresije svojih očeva, muževa, sinova... U starom Rimu je postojao zakon koji je dozvoljavao muževima da kažnjavaju svoje žene do smrti (Stedman, 1917). U Engleskoj je u 18. veku postojalo institucionalizovano pravo koje je dozvoljavalo muškarcima da kažnjavaju svoje žene tukući ih štapovima „ne debljim od njihovog palca”. Ovaj oblik kazne je preovladavao u Engleskoj i Americi sve do kraja 19. veka (Stedman, 1917). Neki oblici društvenih odnosa koji asociraju na legalizovanje ili tolerisanje nasilja nad ženama postojali su do danas, i to ne samo u nerazvijenim delovima sveta. U Italiji je sve do 1981. godine bilo zakonom propisano da se odbrana časti femicidom nad svojom ženom, kćerkom, sestrom, ili ubistvom njihovog seksualnog partnera smatra olakšavajućom okolnošću, sa zaprećenim simboličnim kaznama (Barazzetti et al., 2007). Po članu 587 italijanskog Krivičnog zakonika (it. *Codice penale*), licu koje ubije svoju ženu, ćerku ili sestru radi odbrane svoje časti ili časti svoje porodice, mogla je biti izrečena kazna zatvora u trajanju između pet i sedam

godina (Barazzetti et al., 2007).

Ova odredba Krivičnog zakonika Italije je stavljena van snage 1981. godine, ali nije promenjena svest da korišćenje kulturoloških argumenata za opravdanje određenih oblika nasilja može da učini legitimnim akte nasilja nad ženama. Ostaje otvoreno pitanje kako kulturna tradicija, lokalni običaji, društvena očekivanja, kao i različita tumačenja religije mogu da podstaknu određene zloupotrebe. Društvene grupe iz velikog broja zemalja svoje akte nasilja nad ženama pravdaju kulturnim tradicijama i apeluju na potrebu zaštite kulturnog nasleđa. Takve izjave su sve manje prihvatljive jer dolaze od raznih političkih lidera i ličnosti na vlasti, uglavnom muškaraca, ali ne i od žena protiv kojih se vrši nasilje. Istorija nasilja nad ženama flagrantno proizilazi iz istorije tretiranja žena i ženske dece kao lične imovine muža i oca, kao i sa rodnom ulogom koja im propisuje da se uvek i bezuslovno povinuju volji muškaraca (Harvey & Gow, 1994, p. 36).

Definicije i vidovi nasilja nad ženama

U najširem, najopštijem značenju, nasilje nad ženama jeste pojedinačni ili kolektivni čin nasilja učinjen pretežno ili isključivo nad ženama. U skladu sa Deklaracijom Ujedinjenih nacija o eliminisanju nasilja nad ženama, nasilje nad ženama je „svaki čin rodno zasnovanog nasilja koji uzrokuje ili može uzrokovati fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ili patnju ženama, kao i pretnje takvim radnjama, prinuda ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu” (United Nations General Assembly, 1993) .

Prema konceptualnoj belešci Međunarodne ekspertske grupe za borbu protiv nasilja nad ženama i devojka starosedeocima, iz 2012, članovi 1. i 2. Deklaracije daju „najčešće korišćenu definiciju nasilja nad ženama i devojka” (United Nations, 2012).

Član 1: Izraz „nasilje nad ženama” označava bilo koji čin rodno zasnovanog nasilja koji rezultira ili će verovatno dovesti do fizičke, seksualne ili psihološke štete ili patnje za žene, uključujući pretnje takvim delima, prinudu ili samovoljno lišavanje slobode, bilo da se dešava u javnom ili u privatnom životu.

Član 2: Nasilje nad ženama podrazumeva i obuhvata, ali se ne ograničava na sledeće:

(a), fizičko, seksualno i psihološko nasilje koje se događa u porodici, uključujući premlaćivanje, seksualno zlostavljanje ženske dece u domaćinstvu, nasilje povezano sa mirazom, bračno silovanje, genitalno sakaćenje i druge tradicionalne prakse štetne za žene, ne-supružničko nasilje u vezi sa eksploatacijom;

(b) Fizičko, seksualno i psihološko nasilje koje se dešava unutar opšte zajednice, uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje, seksualno uznemiravanje i zastrašivanje na poslu, u obrazovnim institucijama i drugde, trgovinu ženama i prisilnu prostituciju;

(c) Fizičko, seksualno i psihološko nasilje koje je učinila ili odobrila država, ma gde se desilo.

Prema jednom dokumentu UNICEF (1999) nasilju su izložene ženske osobe svih uzrasta, čak i u prenatalnom periodu. Humanitarne organizacije i mediji godinama upozoravaju javnost i vlade na veliki broj prisilnih prekida trudnoće kada se prenatalnim pregledom utvrdi da trudna žena nosi ženski fetus. Takvi prekidi trudnoće se, po pravilu vrše protiv volje budućih majki, pa je ova vrsta nasilja istovremeno usmerena i protiv trudnih žena i protiv njihovih ženskih fetusa. Ekspert za stanovništvo Kristof Gilmoto (*Christophe Guilmoto*) sa Instituta za razvoj Univerziteta Pariz-Dekart (*Université Paris-Descartes*), tvrdi da širom Azije nedostaje 117 miliona žena (Rubner, 2013). One, jednostavno, iako začete, nisu rođene. U svetu postoji deficit od 160 miliona devojaka i žena. U Evropi, pažnja zbog prenatalnog feticida ženskih fetusa usmerena je na četiri balkanske zemlje ili teritorije: Albaniju, Crnu Goru, Makedoniju i Kosovo. Prema Gilmotu, Albanija je predvodnik sa samo 100 rođenih devojčica na 112 dečaka, a slede Kosovo i Crna Gora sa 110 odnosno 109 dečaka na 100 devojčica. U Makedoniji je stopa nataliteta 106 prema 100 u korist dečaka (Rubner, 2013).

Pokušavajući da klasifikuje oblike nasilja nad ženama, UNICEF je u svom dokumentu predložio da se, obzirom na životno doba žrtava i tip nasilja utvrdi posebna klasifikacija izloženosti ženskih osoba različitim tipovima nasilja.

Rano detinjstvo: femicid novorođenih devojčica; moralno i seksualno zlostavljanje, fizičko nasilje; nejednak pristup hrani i zdravstvenoj zaštiti.

Detinjstvo: rani brakovi, žensko obrezivanje, seksualni napadi i psihičko maltretiranje od strane rođaka i stranaca, nejednak pristup hrani i zdravstvenoj zaštiti, dečija prostitucija i pornografija, nejednak pristup školovanju i opštoj socijalizaciji.

Adolescencija: nasilje prilikom udvaranja, prinuda na seksualne kontakte putem ekonomskog pritiska, incest, seksualno uznemiravanje na radnom mestu, silovanje, silovanje supruge, prisilna prostitucija i pornografija, trgovina ženama, prisilna trudnoća kao iznuda pristanka na inače neželjeni brak.

Reproduktivno doba: partnersko nasilje; silovanje supruge; maltretiranje i femicid radi miraza, femicid od strane partnera, psihološko maltretiranje, seksualno uznemiravanje na radnom mestu, seksualni napad, silovanje, prisilna prostitucija i pornografija, trgovina ženama.

Stariji uzrast: seksualni napad, psihičko maltretiranje i fizičko zlostavljanje (UNICEF, 1999).

Klasifikacija i vrste nasilja prema ženama

a) Porodično nasilje

Porodično nasilje ili nasilje u porodici, kao deo opšteg shvatanja nasilja nad ženama je nasilje ili maltretiranje ženskih osoba učinjeno u kući, u okviru braka ili vanbračne zajednice. Prema Porodičnom zakonu Srbije, „nasilje u porodici je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice“. Pored žene, kao partnera u zajednici života, pojam uključuje nasilje nad decom, roditeljima ili starijima. Istraživanja koja je finansirao US Office of Justice su pokazala da između 40% i 60% muškaraca i žena koji zlostavljaju odrasle takođe zlostavljaju i svoju decu (American Psychological Association, 1996). Devojčice čiji očevi zlostavljaju njihove majke su 6,5 puta verovatnije žrtve svojih očeva nego one koje imaju nenasilne očeve (Bowker et al., 1998). Do nasilja u porodici može doći i u odnosu prema bivšim suprugama i partnerkama, ali isto tako i

u homoseksualnim vezama, kao. Često se ističe da nasilje u porodici ima za cilj sticanje moći i kontrole nad žrtvom (Salamova, 2018). Može imati oblik fizičkog, verbalnog, verskog, reproduktivnog, psihičkog, ekonomskog, kao i seksualnog zlostavljanja, koje može da se kreće od suptilnih oblika prinude do bračnog silovanja i fizičkog zlostavljanja kao što su gušenje, premlaćivanje, sakaćenje ženskih genitalija, polivanje kiselinom, što dovodi do unakažavanja ili smrti. Femicidi u porodici uključuju kamenovanje, spaljivanje neveste, femicide iz časti ili zbog miraza.

Postoji u ovoj materiji jedan paradoks. U najdužem periodu razvoja civilizacije, životnim prostorima čoveka je vladalo opšte bezakonje. Bezbednost života je bila na najnižem nivou. Muškarci su morali da čuvaju ženski deo porodice od raznih razbojnika i silovatelja. Ali u kući je stvar izgledala sasvim drugačije jer su žene možda bile zaštićene od nasilja „drugih muškaraca“, ali su bile nemoćne žrtve nasilja „svojih muškaraca“. Porodično nasilje se tako pokazalo kao najveća opasnost za žene jer su žene najizloženije nasilju od ljudi sa kojima imaju bliske odnose, posebno od intimnih partnera. Udeo nasilja u porodici u opštem nasilju nad ženama je veliki: od 40 do 70% ubistava žena učine njihovi muževi ili partneri (World Health Organization, 2002), s tim što u većini slučajeva femicidu prethodi dugovremeno maltretiranje. Nasilje u porodici može imati oblik ne samo fizičkog, već i psihičkog i verbalnog zlostavljanja (Pourezza et al., 2004). Žene žrtve nasilja od intimnog partnera često ne prijavljuju nasilje policiji, pa mnogi stručnjaci smatraju da je stvarne razmere problema teško proceniti (Centers for Disease Control and Prevention, 2006). Po brojnim istraživanjima širom sveta, za žene je rizik umiranja od ruke intimnog partnera mnogo veći nego za muškarce. U Sjedinjenim Državama 2005. godine intimni partneri su ubili 1.181 ženu i 329 muškaraca (Centers for Disease Control and Prevention, 2009). U Engleskoj i Velsu, partneri ili bivši partneri ubiju svake godine oko 100 žena, i 21 muškarca (BBC, 2011). U Francuskoj su 2011. godine bivši ili aktuelni partneri ubili 122 žene i 24 muškarca (Ministère de l'intérieur, 2011). Postoji značajni broj država u kojima se nasilje u porodici često smatra opravdanim, posebno u slučajevima stvarnog

ili posumnjanog neverstva od strane žene, i dozvoljeno je zakonom. Studije su otkrile da postoji direktna korelacija između nivoa rodne ravnopravnosti u zemlji i nivoa nasilja u porodici, gde zemlje sa manjom rodnom ravnopravnosti doživljavaju veći nivo nasilja u porodici (Esquivel-Santoveña, 2013). Učestalost nasilja u porodici ne zavisi od homoseksualnosti: i u muškim i ženskim istopolnim vezama ono se javlja jednako često kao i u odnosima suprotnog pola, iako je njegova težina u istopolnim vezama slabija (Bunker Rorbaugh, 2006).

b) Nasilje organizovanih kriminalnih i paravojnih grupa

Iako je nasilje nad ženama, u načelu, stvar pojedinačnog odnosa muške i ženske osobe koje su u vezi, ili se bar poznaju, žene su ponekad izložene nasilju od strane potpuno nepoznatih grupa ljudi. Amnesty International je 2010. prijavio seksualne napade bandi na neudate žene u alžirskom gradu Hassi Messaoud. Prema rečima aktivista za ljudska prava, žrtve su napadnute ne samo zato što su bile žene, već i zbog toga što su bile same i ekonomski nezavisne (Amnesty International, 2010). Mediji su opširno pisali i o grupnim otmicama devojaka u Nigeriji od strane organizacije Boko Haram, ali se devojčice prisilno regrutuju i u drugim ratnim područjima, „radi opsluživanja odraslih boraca, silovanja i prisilne udaje za njih” (Marković & Marković, 2022, p. 206). Tačan broj otetih devojaka i devojčica se ne zna, ali nije bio manji od hiljadu (Džons, 2021). Podsećamo, da istorija vojnih pohoda radi „nabavljanja” žena seže daleko u prošlost civilizacije i da takvi pohodi nisu bili neuobičajeni niti retki (otmica Sabinjanki u antičkom Rimu). U tom smislu se nije mnogo toga promenilo ni u savremenim uslovima. Zbog svog pola i uzrasta, devojčice, posebno adolescentkinje su na meti organizovanih kriminalnih i paravojnih grupa, neproporcionalno više nego dečaci i odrasli muškarci (Marković & Marković, 2022, p. 206).

c) Nasilje kao deo nacionalnih običaja

U mnogim zemljama postoje tradicije i običaji povezani sa nasiljem nad ženama. To su, posebno, sakaćenje ženskih genitalija, prisilni brakovi, uključujući otmicu neveste, i femicid iz časti. U Rusiji se, prema procenama stručnjaka, nekoliko hiljada žena godišnje uda protiv svoje volje (Pisklakova &

Sinelnikov, eds., 2010). Slučajevi otmice neveste su dobro poznati na Kavkazu, ali se dešavaju i u drugim regionima. Poznati su i slučajevi ubistava u ime „časti“ u Čečeniji (Mashkin & Muradov, 2008), Dagestanu, Krasnodarskoj teritoriji.

d) Državno nasilje - rat i militarizam

Ratovi su, to se pokazalo tokom cele istorije, a pokazuje se i danas, omiljeno vreme za činjenje maksimalnog najbrutalnijeg nasilja nad ženama. Od davnina su ratovi bili praćeni silovanjem (Matthews et al., 2004). Rat poništava državne i moralne zakone, pa se kod moralno neizgrađenih aktera razvija osećaj da su samom ulogom vojnika oslobođeni odgovornosti za bilo šta što učine protivniku ili neprijatelju. Nasilje nad ženama protivnika, često začinjeno sistemskim silovanjem bilo je deo onoga što se danas zove specijalni rat. U tom muškom impulsu nema ničeg racionalnog. Još je Džingis Kan pisao da je „Najveća radost čoveka u pobedi: pokoriti neprijatelja i proterati ga. Uzeti mu imovinu. Rasplakati mu voljenu osobu. Pojahati njegovog konja i obljubiti mu ženu i kćerke“ (Ivić, 2018). Tokom rata, okupacione vlasti često teraju žene na prostituciju ili seksualno ropstvo. Za vreme drugog svetskog rata za potrebe nemačke armije formirano je više od 500 vojnih bordela koji su u slengu imali najnevinije ime: „kuće lutaka“. Samo Pariz je imao 19 bordela u centru grada. Između 34.000 i 50.000 mladih devojaka i žena bilo je prisiljeno na besplatnu, ropsku prostituciju (Ivić, 2018).

Rafael Grugman je u svojoj knjizi „Žena i rat. Od ljubavi do nasilja“, pisao o masovnim vojnim silovanjima tokom Drugog svetskog rata. Vojnici svih armija i hitlerovske i antihitlerovske koalicije su se ukaljali silovanjem i „naših“ i „stranih“ žena. Knjiga svedoči o prinudnoj prostituciji, vojničkim javnim kućama, „deci rata“ rođenoj na okupiranim teritorijama. Grugman opisuje tri karakteristična oblika ratnog silovanja. Prvi je publicitet. Silovanja se izvode javno i otvoreno, uz puno poverenje u dopuštenost. Nema straha od kazne, silovatelj u vojnoj uniformi svoje postupke ne smatra pogrešnim i kažnjivim. Drugo je grupno silovanje. To, prema rečima silovatelja, „zblizava ekipu“ (kao i zajedničko ispijanje alkohola). „Heroji“, ne plašeći se bolesti,

ponosno sebe nazivaju „mlečnom braćom“. Treći oblik jeste femicid nakon seksualnog nasilja. Ako su prva dva znaka izazvana narušavanjem demografske neravnoteže, te neartikulisanom „potrebom“ za seksualnim opuštanjem i privremenim pomućenjem uma – pokretačka snaga su alkohol i višak muških polnih hormona – onda je ubistvo silovane žene krivično delo za koje nema opravdanja (Grugman, 2018, p.78).

Silovanje se često koristi kao oružje rata tokom sukoba, a genocid u Ruandi 1994. je jedan od najgorih primera. Prema procenama UN, silovano je između 250 i 500 hiljada pripadnica manjinske Tutsi populacije. Mnoge od preživeih žena su zaražene veneričnim bolestima, uključujući AIDS (Hayden, 2000).

e) Nasilje policije i državnih službenika

U slučajevima kada policijski službenici zloupotrebljavaju svoj položaj i vrše fizičko ili seksualno nasilje nad ženama, žrtvama je mnogo teže da prijave učinjeno nasilje. Ruski aktivisti za ljudska prava prijavljuju brojne slučajeve psihičkog, fizičkog i seksualnog nasilja nad ženama od strane službenika za sprovođenje zakona (Pisklakova & Sinelnikov, 2010).

f) Školsko nasilje

Iako veoma destruktivni vidovi nasilja prema osobama ženskog pola počinju još u prenatalnom periodu, pravo nasilje se pojavljuje tek kada žensko dete izađe iz kuće i krene u školu. Medijski napisi o školskom nasilju često pune novinske stupce i policijske hronike. Iako se i kao nasilnici i kao žrtve pojavljuju deca, problem nije manji nego u slučajevima odraslih. Nasilje i zlo koje prouzrokuje bol nisu ništa manji. Autonomni ženski centar je 2018. godine sproveo istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji. Cilj istraživanja je bio da se najpre utvrdi ima li u srpskim školama nasilja nad učenicama a ako ima, „da opiše i ustanovi učestalost rodno zasnovanog nasilja u osnovnim i srednjim školama u Srbiji, odnosno da utvrdi stavove učenica i učenika, kao i nastavnica i nastavnika o rodnom ulogu i rodno zasnovanom nasilju, reakcije i mehanizme intervencije, kao i preporuke za njihovo poboljšanje“ (Ignjatović, 2018).

Rezultati istraživanja su objavljeni u dokumentu od 136 strana i potvrdili su da u „osnovnim i srednjim školama u Srbiji postoji rodno zasnovano nasilje, da je ono široko rasprostranjeno, odnosno da je 69% ispitanih učenica i učenika osnovnih škola i 74% ispitanih u srednjim školama doživelo bar jedan od četrnaest oblika nasilja definisanih u istraživanju, u prva tri meseca školske 2013/2014 godine. Istraživanje je takođe pokazalo da su dečaci češće činili rodno zasnovano nasilje, da se izloženost ovoj vrsti nasilja povećava sa uzrastom (što je zavisilo i od oblika nasilja i u odnosu na rodnu pripadnost). Autorke izražavaju zabrinutost i zbog rasprostranjenosti fizičkog i seksualnog nasilja prema učenicama od strane zaposlenih u školi, koje je prijavljeno u 27 od 50 škola u kojima je obavljeno ovo istraživanje, što predstavlja poziv za razvijanje efikasnog mehanizma za prijavljivanje nasilja bez posledica“ (Ignjatović, 2018).

Mediji i izveštavanje o nasilju nad ženama

U duhu ovog rada, medijima smatramo sisteme javnog informisanja koji služe za distribuciju informacija i audio-vizuelnih sadržaja sa svrhom informisanja, obrazovanja i zabave najširih slojeva stanovništva, mada, mediji mogu imati i druge, podjednako važne i ozbiljne funkcije. Sama klasična teorija medija se menja i prilagođava nastalim promenama uvodeći u nauku neočekivane teze, poput teorije „novih medija“, onako kako ih determiniše Lev Manovič. Novi mediji konstituišu i novu subkulturu. Oni u ovom veku imaju sugestivno dejstvo na savremenog čoveka i utiču, između ostalog na kreiranje različitih stavova ljudi. Odnos prema spoljnom svetu i prema samom sebi sve se više ostvaruje posredstvom masovnih sredstava komunikacije. U masovnoj komunikaciji bitnu ulogu imaju mediji, koji nastoje da informišu, zabave i ubede. Masovni mediji su, dakle, nezaobilazan činilac promena u društvu, koje, s druge strane, menjaju ulogu medija. Mediji, odnosno medijski sadržaji doprinose da pojedinac odredi sebe i svoje ponašanje u odnosu na druge – onako kako su oni medijski predstavljeni. Tako mediji pomažu da pojedinac pozicionira i odredi sebe u odnosu na druge i bolje se orijentiše

u stvarnim društvenim situacijama. Drugim rečima, način na koji će ljudi igrati svoju društvenu ulogu i na koji će realizovati sebe, delom je zavisao od građe dobijene iz medija (Bjelajac & Filipović, 2018).

Kada je u pitanju nasilje nad ženama, mediji su i instrument za promociju socijalnog prostora u savremenom svetu (Filipović, 2016). Ono što ne postoji u medijima kao da se nije ni dogodilo, razumljivo, uz romantičnu opasku da su znanja stečena konzumacijom medijskih sadržaja, samo prolazna i prividna, kao sablasne slike (Filipović, 2016). Masovni mediji obavljaju ključnu ulogu u procesu informisanja, kao i u procesu formiranja kolektivne svesti (Bjelajac, Filipović & Banović, 2021). Elektronski masovni mediji imaju najveći kapacitet za označavanje i konstruisanje realnosti. Iz toga proističe da je njihov uticaj nemerljiv i u principu nekontrolisan – jer se publika neprestano uvećava dok broj dostupnih sadržaja raste – što dovodi do masovnog nekritičkog uvažavanja stavova komuniciranih od strane medija, bilo kroz osnovne programske sadržaje, bilo kroz oglašavanje (Bjelajac & Filipović, 2020). Iako je prvobitni *raison d'être* medija bio da informišu građanstvo, vrlo brzo se ispostavilo da mediji, koliko god informisali, mogu i da dezinformišu, i to često čine namerno, angažovano, u skladu sa političkim, ili nekim drugim ciljem osobe ili grupa koji kontrolišu medije. Mediji mogu imati i još jednu funkciju, a to je funkcija aktivne uloge u nametanju građanima i javnosti, političkih, socijalnih, psiholoških i drugih, jednom rečju vrednosnih stavova. Medije zbog toga negde zovu sedmom silom, negde četvrtim staležom, negde četvrtom vlašću (Marković, 2013, p. 128). U veštim rukama, medijima se može efikasno oblikovati javno mnjenje. Da li će uticaj „veštih ruku“ biti božanski ili dijabolički, da li će biti u korist svih jedinki društva, ili samo odabranih, to zavisi samo od zrelosti jednog društva i njegovih demokratskih institucija (Filipović, 2018). Kada je u pitanju nasilje nad ženama, čini se da srpski mediji nisu ni blizu iskoristili svoje mogućnosti da kod javnosti stvore odijum prema zlu koje, najčešće muškarci ili društveni sistemi pod dominacijom muškaraca nanose ženama svih starosnih grupa. Postoji još jedna teza koju treba promisliti. U svetu se i dalje smatra da su mediji jedan od najmoćnijih, najuticajnijih segmenata javnog života jer imaju

moć da kreiraju stavove javnosti ili promovišu promene. Međutim, njima se u današnje vreme sve manje veruje, što je pojava označena kao „kriza poverenja“ (Mršević, 2019, pp.14–15).

Većina stanovnika Evrope, pa i sami građani Srbije doživljavaju srpsko lokalno društvo kao patrijarhalno, sa izraženim rigidnim odnosima koji imaju izvoriste u istorijsko-religioznim motivima. Uloga žene u takvom tradicionalnom društvu je u najmanju ruku delikatna. Živela je celi svoj život bez ikakve lične imovine. Čak i ako je u bračnu zajednicu unela imovinu koju je dobila od oca ili brata, tom imovinom je upravljao muž. Nasilje nad ženama nije postojalo kao pravna norma. Ako ga je i bilo, to se nije smatralo nasiljem, nego pravom oca ili muža, ređe najstarijeg sina, ili pak starešine porodične zadruge u kojoj se do drugog svetskog rata živelo na selu. Tek od 2002. godine Republika Srbija, po prvi put u Krivičnom zakonu proklamuje da nasilje u porodici nije lična stvar člana porodice nego da je to društveno, državno i pravno pitanje. U tom zakonu se pod članom 164. propisuju krivična dela i kazne koje su zaprećene i po tom zakonu nasilje u porodici se smatra krivičnim delom, a nasilnicima se izriču kazne po okončanju sudskog postupka. Relevantni dokumenti koji takođe čine pravni okvir za zaštitu od nasilja nad ženama i nasilja u porodici jesu: Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o socijalnoj zaštiti i Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (Rangelov, 2015, p.105).

Nominalno najteži oblik nasilja nad ženama jeste femicid, koji je zbog svog senzacionalističkog efekta daleko najzastupljenije u medijima. Prema podacima Mreže „Žene protiv nasilja“, u 2014. godini u Srbiji je u porodično-partnerskom odnosu ubijeno 27 žena (Lacmanović, 2014). Najveći broj ubijenih žena bilo je starosti između 36 i 45 godina (33,30%). Najveći broj ubistava učinjen je u Vojvodini. Podaci pokazuju zabrinjavajuću činjenicu da se čak svaka četvrta žena, pre nego što je ubijena, obratila za pomoć i podršku nadležnim institucijama. Čak u dve trećine slučajeva deca su prisustvovala nasilju koje otac čini prema majci, a u polovini slučajeva nasilje je bilo prisutno i prema deci, što čini ovaj problem još ozbiljnijim u društvenom

smislu (Lacmanović, 2014). U prvih šest meseci 2015. godine u porodično-partnerskom odnosu ubijeno je čak 26 žena, dok su u istom kontekstu, 2013, ubijene 43 žene (Lacmanović, 2014). Prema istraživanju Viktimološkog društva Srbije sprovedenog 2001. godine, svaka druga žena u Srbiji je doživela neki oblik fizičkog nasilja (46,1%), svaka treća je doživela neki fizički napad od nekog člana porodice (30,6%) (Lacmanović, 2014).

Sa ontološke tačke gledišta, osnovni uzrok raširenosti nasilja nad ženama je činjenica da muškarac može da čini nasilje, a može jer je fizički jači i može jer nasilje uglavnom prođe nekažnjeno. Muškarca nema ko da kazni na njemu razumljiv način. Moderni pravosudni sistem je nemoćan da suzbije muško nasilje koje je očigledno crna rupa pravde na planeti. Žene, zatvorene u porodičnim kućama godinama žive sa nasilnicima. Svi im govore da treba da budu strpljive, da nigde nije idealno, da svi imaju probleme... U porodici u kojoj su porasle često govore: sama si birala, mi smo ti govorili da on nije za tebe... Žene su u Srbiji u višestruko zavisnom položaju. Taj položaj je izazvan velikom nezaposlenošću žena, siromaštvom, decom koju žena ne želi da napusti, stidom i patrijahalnim shvatanjem pokornosti i odnosa u porodici koji je naročito izražen u manjim sredinama. I, opet, u ontološkom smislu, žena u Srbiji nema dobro rešenje. U kući trpi svakodnevno nasilje koje neće da prestane, uprkos intervencijama policije i sudova, a žena – nema gde ode niti da se sakrije jer nema sopstvene prihode (Marković & Zirojević, 2021, p. 321). Po poslednjem popisu stanovništva u Srbiji (2011), stopa nezaposlenosti žena je za polovinu veća od stope nezaposlenosti muškaraca. Među zaposlenima u Srbiji ima 44% žena, a među nezaposlenima 54,3% su žene. Među onima koji su napustili posao „iz porodičnih razloga“ 80% su žene, a među onima kojima je rad u domaćinstvu jedini posao, čak 98% su žene. Udeo žena u vlasništvu nad uknjiženim objektima u Srbiji je 29,7%, a na upravljačkim mestima u privredi žene se nalaze u oko 30% slučajeva (Stepanov, 2014).

Kada je u pitanju izveštavanje medija o nasilju nad ženama u Srbiji, teško može da se kaže išta pohvalno. Mediji, jednostavno, imaju nužno komercijalni pristup javnim temama o kojima će izveštavati, a izveštavaće o događajima

zbog kojih će konzumenti kupovati novine ili plaćati gledanje TV programa. Tome teško da išta može da se prigovori, ali to našu temu ostavlja nedovoljno osvetljenom.

Istraživanje pod nazivom „Medijska eksponiranost nasilja nad ženama i rodna ravnopravnost u 2011.“, koje je sprovela agencija Ninamedia, pokazuje da su domaći štampani mediji objavili 2.411 tekstova, a elektronski mediji emitovali 430 priloga o nasilju nad ženama i rodnoj ravnopravnosti. Iako ti podaci ukazuju na veliko interesovanje medija za ovaj problem, sadržaj objavljenih tekstova, odnosno priloga, otkriva da je nasilje najčešće stavljeno u funkciju senzacionalizma i, kako smo već ustvrdili, zarade vlasnika medija. Jedan problema u izveštavanju o ovoj temi je sve češće kršenje odredbi Kodeksa novinara Srbije koje se odnose na zaštitu identiteta, jer je u 45,7% slučajeva direktno ili indirektno otkriven identitet nasilnika, a u 38,6% i identitet žrtve. Istovremeno se na kaznu propisanu za učinioca nasilja ukazuje u svega 11,2% slučajeva, a najveći udeo medijskih sadržaja koje se odnose na ovu temu su objavljeni u rubrici „Hronika“, što ukazuje na veliki intenzitet senzacionalističkog izveštavanja (Rangelov, 2015).

U svom radu, Mediji u Srbiji o rodno zasnovanom nasilju u 2015. i 2016. godini, Zorica Mršević navodi da je „prema UNDP pres klipingu „Medijske objave...“, 2015. godine bilo 5.761 objava, 2016. godine 6.469 objava. Prema zadatim užim kriterijumima, u 2015. godini bilo je objavljeno 311 tekstova, čemu treba dodati i 91 tekst na temu femicida, objavljen u toj godini (koji čine 22,6% objava), što je ukupno 402 analizirane objave“ (Mršević, 2018, p.16). U nastavku tog istog rada se navodi da je „prema medijskim žanrovima (informativni, interpretativni, analitički), analizirano sledeće: informativne objave 76 (vesti uglavnom, ali i crtice, obaveštenja, kraće informacije, što čini 18,9% posmatranog uzorka). Kao i prethodnih godina, najveći broj pripadao je interpretativnom medijskom žanru, i njih je bilo oko 290, što čini čak 72,1% posmatranog uzorka. U taj žanr ulaze izveštaji, izjave, kolumne, intervjui, fičeri. Najčešći među njima su (sve kraći) izveštaji, a najređi fičeri. Samo 16 (što čini 4%) bilo je vrhunskih (top) analitičkih i istraživačkih tekstova, u

koje ulaze prilozi o stručnim panelima, okruglim stolovima, medijskim tribinama i slično. Ostalih analitičkih priloga, uglavnom onih koji su prenosili zbivanja s konferencija posvećenih nasilju nad ženama i rodnoj ravnopravnosti, bilo je oko 20,5%“ (Mršević, 2018, pp.16–17).

Autorka završava ovaj segment konstatacijom da je u 2016. godini bilo ukupno 350 objava u nasilju nad ženama od kojih se jedna petina završila femicidom. Od ukupnog broja objava, 54 objave bile su informativne: uglavnom vesti, crtice, kraće informacije (ukupno 15%). Kao i prošlih godina, najveći broj činile su interpretativne objave, kojih je bilo oko 270, što čini 77,1% od zbira analiziranih objava. Najčešće, u pitanju su bili izveštaji, izjave, kolumne, intervjui, dok su najređi bili fičeri. Top analitičkih/istraživačkih objava bilo je samo 11 (osvrti, okrugli stolovi, medijske tribine i slično), što čini 3.1% od posmatranog uzorka, a ostalih analitičkih, najviše onih koji su prenosili zbivanja s konferencija, bilo je oko 15, što čini 4,3% posmatranih objava (Mršević, 2018, p.17).

Diskusija

Nasilje nad ženama jeste jedan od najvećih problema savremenih društvenih odnosa i po nivou svoje destruktivnosti predstavlja veliku pretnju. Takva pretnja zahteva adekvatni društveni odgovor, a mediji u kreiranju tog odgovora imaju krucijalnu ulogu. A medije ne čini nešto mistifikovano, već su to ljudi koji prave medijske sadržaje i plasiraju ih konzumentima. Pri tome, moraju da poštuju proklamovani sistem pravila koja predstavljaju osnov civilizacije. Mediji jasno moraju da znaju koje vrednosti štite i na kojim etičkim izvorima se napajaju. Medijima su naročito bitna načela na kojima i po kojima deluju. Samo takvi mediji mogu da izvrše svoj zadatak, a to je, van svake razumne sumnje, tačno i pravovremeno informisanje javnosti koje će značajno doprineti i bezbednosti društva i poretka (Filipović, 2018). Mediji moraju da budu nezavisni. Oni treba da budu nezavisni u odnosu na sve vlasti: zakonodavnu, izvršnu, versku, monetarnu. Međutim, mediji ne mogu da budu nezavisni od društva i njegovih interesa. Medijski poslenici ponekad ne razumeju dovoljno biće medijske slobode i slobodu štampe. Mediji ne mogu da budu

nezavisni u odnosu na temelje koji su zajednički svima. Mediji ne mogu da budu nezavisni od permanentnog i često neprijatnog prava javnosti da zna i pritiska javnosti da je mediji istinito obaveštavaju. Mediji nisu nezavisni čak ni u odnosu na državu, mediji su, u izvesnom segmentima službenik pravde i službenik države koja ostvaruje pravdu (Filipović, 2018). Kakvi su mediji u Srbiji kada izveštavaju o nasilju nad ženama?

Čak i površno listajući novine primećujemo da je interesovanje medija za izveštavanje o nasilju prema ženama poslednjih godina poraslo, posebno otkako su objavljeni slučajevi zlostavljanja i silovanja za koje su optužene pojedine javne ličnosti u Srbiji, pri čemu su i optuženi i njihove žrtve javne ličnosti. Pre samo 15–20 godina o takvim događajima pisalo se retko ili se uopšte nije pisalo, dok su oni danas na naslovnim stranama i tema su velikih rasprava u medijima i na društvenim mrežama. Radi naučne korektnosti moramo da istaknemo dilemu da li je interesovanje medija za medijski enormno eksploatisane slučajeve seksualnog zlostavljanja i silovanja mladih gumica pre svega rezultat identiteta učesnika, pa onda brige medija za problem nasilja nad ženama. Ipak, činjenica je da mediji danas posvećuju mnogo više prostora svim oblicima nasilja nad ženama. Time se Srbija sa nekoliko decenija zaostatka počela da se priključuje zapadnim državama u kojima je tema nasilja nad ženama postala zastupljenija sedamdesetih godina prošlog veka. Ovo se dogodilo zahvaljujući rastućem uticaju feminističkog pokreta u SAD i Velikoj Britaniji (Đokić & Karanović, 2021). Međutim, pored činjenice da su mediji odigrali značajnu ulogu u promeni percepcije ove vrste nasilja kao društvenog problema, izveštavanje i u svetu i kod nas je i dalje „problematično, pre svega zbog nedostatka empatije prema žrtvama, nerazumevanja fenomena i potrage za senzacionalizmom nauštrb dostojanstva žena (2021)“.

Jedan od problema u medijskom prikazivanju nasilja nad ženama su tabloidni mediji koji su u Srbiji, za razliku od drugih zemalja sa kojima se poredi Srbija, ne tercijarni, čak ne ni sekundarni, već slavodobitno mainstream mediji. „Tabloidi su jednako krvožedni svuda u svetu, ne samo kod nas. Ono u čemu smo mi možda ekskluzivniji u odnosu na druge jeste to što smo kao društvo,

nažalost, adaptirani na nasilje Sada jesu stasale nove generacije i prošlo je dosta vremena od ratova i bombardovanja, ali kod nas i dalje postoji to neko kolektivno sećanje na te zločine i nasilje“ (Đokić & Karanović, 2021). Prelomni trenutak u promeni generalnog stava srpskih medija prema nasilju nad ženama i najtežim oblicima tog nasilja dogodio se 2005. godine, kada su domaći mediji preneli slučaj očuha koji je silovao trogodišnju devojčicu, nakon čega je ona preminula (2021). Posle tog slučaja, mediji su se zainteresovali za ovu vrstu nasilja i polako počeli da otkrivaju i druge rodno motivisane zločine. „Zahvaljujući medijima, nasilje prema ženama je postalo tema „sa velikim T“. Novinari i novinarke se sada time bave, često pogrešno, ali je činjenica da se o tome priča. Mediji su osvestili javnost, „žene su sada edukovanije kada su u pitanju njihova prava“ (2021). Drugi činilac podizanja interesovanja javnosti za nasilje nad ženama je angažman nevladinih organizacija, posebno otvaranje sigurnih kuća i pokretanje SOS telefona. Međutim, stručna javnost smatra da se aktuelni način izveštavanja medija o ovoj temi nije mnogo promenio u odnosu na pre 15 godina. Nema mnogo razlike, naročito u nivou poštovanja elementarnih etičkih standarda. Na nivou društva jeste došlo do osveščivanja što je rezultiralo činjenicom da izveštavanje o ovoj temi doprinosi i svesti o tome da „nasilnici imaju ime i prezime, a žrtve pravo na zadovoljenje pravde“. Međutim, pri izveštavanju često ima profesionalnih grešaka – omalovažavanja žrtava, koketiranja sa tiražem, „društvo je i dalje nezrelo da se ovim temama bavi bez predrasuda“ (2021).

Kada su u pitanju onlajn mediji pažnji preporučujemo rad pod naslovom „Diskurs o nasilju prema ženama u srpskim onlajn medijima: dominantne komunikacijske strategije“ koji navodi da je „u periodu januar–februar 2019, najviše priloga o nasilju prema ženama objavljeno na veb-portalu lista Informer, slede Blic i Kurir. Prilozi sa ovom tematikom najzastupljeniji su u novinskim rubrikama Hronika i Politika (38% prema 30%); slede rubrike Svet/ Planeta (14%) i Republika Srpska (5%). Neobično visok kumulativni procenat ovih priloga objavljen u rubrici „Politika“ očigledno je posledica uređivačke politike Informera, dok su ostali listovi prilično ujednačeno i sa zastupljenošću manjom

od 10% ispunjavali ovu rubriku. U ovom dvomesečnom uzorku nije zastupljen nijedan analitički prilog tipa kolumne ili komentara, dok je desetak tekstova našlo mesta u rubrikama Zabava/Stars i Slobodno vreme“ (Milutinović & Pavlović, 2019).

Prema navodima iz istog rada, najveći broj priloga (38,2%) bio je srednje dužine (od četiri do osam paragrafa). Vizuelna oprema teksta, koja je zastupljena kod gotovo svih priloga, sastoji se od teksta i fotografije, pri čemu fotos, kao po pravilu, predstavlja opšte mesto ili neki standardni prizor, npr. policijski automobil, sanitetsko vozilo ili sliku anonimne žene u pozi žrtve. Ponekad ovi fotosi nemaju veze sa naslovom i sadržajem vesti: npr. u prilogu o silovanju osamdesetogodišnje starice, data je fotografija nasilnika koji drži kaiš stojeći prekoputa adolescentkinje koja kleči uplašena. Stoga se, neretko, vizuelna obrada priloga percipira kao koloritna, ali semantički neadekvatna. Više od polovine naslova je informativnog karaktera, ali ne zaostaju ni oni koji informativnom dodaju i senzacionalistički ton, kao i kombinovani u formi informacija + senzacija + metafora. Prilozi sa temama o nasilju prema ženama najzastupljeniji su u vidu faktografskih žanrova (vesti i izveštaji), dok analitički imaju neuporedivo manju vidljivost. Značajan broj priloga ne zadovoljava formalne žanrovske karakteristike. Novinski žanrovi koji omogućavaju dublji uvid u osetljive teme, poput intervju sa osobama čija su prava prekršena, retki su. Iz ovog uzorka sasvim izostaju komentar i kolumna kao novinarske forme u kojima se povodu nasilja prema ženama pristupa analitički, interpretativno i argumentovano, uz iznošenje kvalifikovanih tumačenja (Milutinović & Pavlović, 2019).

Zaključak

Aktivnosti na smanjenju zla koje namerno ili običajno čine ženama, neće pokrenuti muškarci, iako svi imaju majke, a većina kćerke i sestre. Oni će čak pokretati aktivnosti na očuvanju i učvršćivanju svog dominantnog položaja. To mora da bude pre svega aktivnost žena i aktivnost humanih organizacija civilnog društva i međunarodne zajednice. Uloga medija je tu

krucijalna, ali, kako smo već konstatovali, u Srbiji je ta uloga uglavnom pogrešna i nedovoljna. Sećamo se borbe protiv pušenja. Sećamo se starih filmova u kojima se pušilo u sudu, pušilo se na sednicama vlade, a ima filmskih snimaka na kojima sportisti puše u poluvremenu utakmica zajedno sa publikom koja sedi iza njih. Danas, pola veka posle početka kampanje, ničeg od toga nema. Radi se o zakonu, brzim i strogim kaznama i podizanju svesti. Povišena svest i razumevanje pojave nasilja nad ženama i nasilja u porodici i uticaja tog nasilja na društvo i naročito decu, preduslov je za promene u stavovima i ponašanju. Povišena svest neće doći sama. Država i društvo moraju da pokrenu medije i stave ih u funkciju podizanja svesti. To nije posao za amatere i priučene novinare kakvih je danas najviše u Srbiji. To je posao za državnu strategiju koju će da kreira multidisciplinarni tim stručnjaka. Savet Evrope (2014) smatra da je, da bi ta strategija bila delotvorna, važno obezbediti da kampanje ili programi za povišenje svesti budu planirani kao sastavni deo sveobuhvatnog, podržavanog pristupa ukidanju nasilja nad ženama, kao što su nacionalni akcioni planovi ili programi koji su pritom, na odgovarajući način finansijski obezbeđeni. Jasni okvir u kome su utvrđeni realni ciljevi, očekivana postignuća i načini za merenje i vrednovanje uspeha važan je isto toliko koliko i izbor partnera, kao što su civilno društvo i ženske NVO specijalizovane za borbu protiv nasilja nad ženama. Ako se postojeće znanje i stručnost nadograđuju, moguće je planirati delotvorne inicijative za podizanje svesti koje će odgovarati različitim lokalnim ili nacionalnim kontekstima. Svakako najveći posao je na državi, koja bi morala da postavi institucionalni okvir za zaštitu žena od nasilja muškaraca. Međutim, to, samo po sebi nije dovoljno, jer država ne može direktno da komunicira sa građanima. Za to služe mediji koje država mora da ohrabri i osposobi za tu važnu komunikacionu ulogu. Da bi mediji mogli to da urade njihovi poslenici moraju na imati znanje i visoke etičke vrednosti – baš ono što je država decenijama permanentno i uspešno devastirala. Ipak, u ovom radu smo pokazali da postoji svetlo novinskog angažovanja koje treba negovati i pohvaliti, makar ono bilo slabo i mutno.

Reference

- American Psychology Association [APA]. (1996). *Violence and the Family: Report of the American Psychological Association Presidential Task Force on Violence and the Family* [Nasilje i porodica: Izveštaj Predsedničke radne grupe za nasilje i porodicu Američkog psihološkog udruženja].
<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/violence-and-family-report-american-psychological-association>
- Amnesty International. (2010, April 24). Algerian authorities must investigate and stop attacks against women [Alžirske vlasti moraju da istraže i zaustave napade na žene]. *Amnesty International Australia*.
<https://web.archive.org/web/20110903140432/http://www.amnesty.org.au/news/comments/22931/>
- Barazzetti, D., Garreffa, F., & Marsico, R. (2007). *National Report: Italia – Daphne Project “Proposing New Indicators: Measuring Violence’s Effects. GVEI”* [Nacionalni izveštaj: Italia – Daphne projekat „Predlaganje novih indikatora: merenje efekata nasilja. GVEI“]. University of Calabria.
https://www.surt.org/gvei/docs/national_report_italy.pdf
- BBC. (2011, April 13). All Domestic Abuse Deaths to Have Multi-agency Review [Sve smrtno slučajeve zbog zlostavljanja u porodici treba pregledati više agencija]. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/uk-13058300>
- Bjelajac, Ž. Đ., & Filipović, A. M. (2018). Uticaj masovnih medija na degradaciju savremenog društva. *Kultura polisa*, 15(4), 9–21.
<http://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/653>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. (2020). The Role of the Media In The Affirmation Of The Culture Of Food Safety [Uloga medija u afirmaciji kulture bezbednosti hrane]. *Economics of Agriculture*, 67(2), 609–622.
<https://doi.org/10.5937/ekoPolj2002609B>
- Bjelajac, Ž., Filipović, A., & Banović, B. (2021). Instruments of support in promotion of healthy food and food safety culture [Instrumenti podrške u promociji

- zdrave hrane i bezbednosna kultura hrane]. *Economics of Agriculture*, 68(1), 241–255. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2101241B>
- Bowker, L. H., Arbitell, M., Mcferron, J. R. (1988). On the Relationship Between Wife Beating and Child Abuse [O odnosu između premlaćivanja supruge i zlostavljanja dece]. In M. L. Bograd & K. Yllö (Eds.), *Feminist perspectives on wife abuse* (pp. 158–174. Sage Publications.
- Bunker Rohrbach, J. (2006). Domestic Violence in Same-Gender Relationships [Porodični nasilje u istopolnim vezama]. *Family Court Review*, 44(2), 287–299, <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2006.00086.x>
- Centers for Disease Control and Prevention [CDC]. (2006). *Intimate Partner Violence* [Nasilje intimnog partnera]. <https://web.archive.org/web/20100210023821/http://www.cdc.gov/ViolencePrevention/intimatepartnerviolence/index.html>
- Centers for Disease Control and Prevention [CDC]. (2009). *Intimate Partner Violence: Consequences* [Nasilje intimnog partnera: posledice]. <http://www.cdc.gov/ViolencePrevention/intimatepartnerviolence/consequences.html>
- Council of Europe. (2014). Podizanje svesti o nasilju nad ženama – člana 13. Istanbulske konvencije. <https://rm.coe.int/article-13-of-the-istanbul-convention-serbian-/168097f2e6>
- Dickson, M. (1996). No Safe Place – Violence Against Women [Nema bezbednog mesta – nasilje nad ženama]. PBS. <https://www.pbs.org/kued/nosafeplace/script/script.html>
- Đokić, D., & Karanović, D. (2021, August 20). Nasilje nad ženama: od opšteg ćutanja do medijskog osveščivanja javnosti. *Cenzolovka*. <https://www.cenzolovka.rs/etika/nasilje-nad-zenama-od-opsteg-cutanja-do-medijskog-osvescivanja-javnosti/>
- Džons, M. (2021, March 30). Nigerija, žene i otmice: „Terali su me da se udam,

nisam htela“ – oteta 24-godišnjakinja prkosila militantnoj grupi Boko Haram. BBC News na srpskom.

<https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-56363317>

Esquivel-Santoveña, E. E., Lambert, T. L., & Hamel, J. (2013). Partner Abuse Worldwide [Zlostavljanje partnera širom sveta]. *Partner Abuse*, 4(1), 6-75. <https://doi.org/10.1891/1946-6560.4.1.6>

Filipović, A. (2016). *Paradigma kulturološkog pozicioniranja video igre*. [Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet umetnosti u Beogradu: Fakultet dramskih umetnosti].

Filipović, I. (2018). Aporije medija u ostvarivanju politike supresije kriminaliteta i zaštiti pravnog poretka. *Kultura polisa*, 15(4), 95–110.

<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/660>

Grugman, R. (2018). *Zhenshchina i vojna. Ot lyubvi do nasiliya* [Žena i rat. Od ljubavi do nasilja]. Algoritm.

Harvey, P., & Gow, P. (1994). *Sex and Violence: Issues in Representation and Experience* [Seks i nasilje: problemi u predstavljanju i iskustvu]. Routledge.

Hayden, R. M. (2000). Rape and Rape Avoidance in Ethno-National Conflicts: Sexual Violence in Liminalized States [Silovanje i izbegavanje silovanja u etno-nacionalnim sukobima: seksualno nasilje u ograničenim državama]. *American Anthropologist*, 102(1), 27–41.

<https://doi.org/10.1525/aa.2000.102.1.27>

Ignjatović, T. (Ed.). (2018). *Zašto i kako o temi rodno zasnovanog nasilja u školskom programu u srednjim školama?* Autonomni ženski centar.

Ivić, D. (2021, August 8). Kuće lutaka (Feld-Hure). *Oružje Online*.

<https://oruzjeonline.com/2021/08/11/kuce-lutaka-feld-hure/>

Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., & Zwi, A. B. (2002). The World Report on Violence and Health. *The Lancet*, 360(9339), 1083–1088.

[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11133-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11133-0)

- Lacmanović, V. (2015). *Femicid – ubistva žena u Srbiji: Kvantitativno-narativni izveštaj za 2014. godinu*. Autonomni ženski centar.
http://www.zeneprotivnasilja.net/images/pdf/FEMICID-Kvantitativno-narativni_izvestaj_za_2014_godinu.pdf
- Marković, D. (2013). Odgovornost za javno izgovorenu reč u nacionalnom i međunarodnom krivičnom pravu. U M. Živković (Ur.), *Multikulturalnost i savremeno društvo: zbornik radova sa IV Međunarodne konferencije*, Novi Sad 1. mart 2013. (pp. 123–138). Visoka škola za pravne i poslovne akademske studije „Dr Lazar Vrkatić“.
- Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha – Zašto žrtve nasilja ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova i Lj. Ćumura (Pr.), *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima: zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 9–10. maj 2021. (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.
- Marković, D. M., & Marković, D. D. (2022). Razumevanje faktora koji podstiču regrutovanje dece vojnika. U M. Zirojević (Ur.), *Nasilje i deca* (pp. 187–201). Institut za uporedno pravo.
- Mashkin, S., & Muradov, M. (2008, November 27). V Chechne kaznili zhenshchin [Pogubljene žene u Čečeniji]. *Kommersant*.
<https://www.kommersant.ru/doc/1081673>
- Matthews, V. H., Levinson, B. M., & Frymer-Kensky, T. S. (2004). *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East* [Rod i zakon u hebrejskoj Bibliji i drevnom Bliskom istoku]. LT & T Clark.
- Milutinović, I., & Pavlović, J. (2019). Diskurs o nasilju prema ženama u srpskim onlajn medijima – dominantne komunikacijske strategije. *CM: Communication and Media*, 14(45), 5–36.
<https://doi.org/10.5937/comman14-21139>
- Ministère de l'intérieur. (2011). *Etude nationale sur les morts violentes au sein du*

- couple: Annee 2010* [Nacionalna studija o nasilnoj smrti u parovima: 2010]. Délégation aux victimes.
<https://m.centre-hubertine-auclert.fr/sites/default/files/fichiers/morts-violentes-au-sein-du-couple-etude-2010.pdf>
- Mršević, Z. (2018). *Kako protiv nasilja – uloga medija: Mediji u Srbiji o rodno zasnovanom nasilju u 2015. i 2016. godini*.
<https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2018-06/Kako%20protiv%20nasilja%20-%20uloga%20medija.pdf>
- Mršević, Z. (2019). *Nasilje i mi – Mediji o nasilju nad ženama*. Institut društvenih nauka.
- Olson, T. (2006). The Medieval Blood Sanction and the Divine Beneficence of Pain: 1100-1450 [Srednjovekovna krvna sankcija i božanska blagodat bola: 1100-1450]. *Journal of Law and Religion*, 22(1), 63–129.
<http://www.jstor.org/stable/27639038>
- Pisklakova-Parker, M., & Sinelnikov, A. (Eds.). (2010). *Ni zakona, ni spravedlivosti: Nasiliye v otnoshenii zhenshchin v Rossii* [Nema zakona, nema pravde: Nasilje nad ženama u Rusiji]. UNFPA.
- Pourreza, A., Batebi, A., & Moussavi, A. (2004). A Survey About Knowledge and Attitudes of People Towards Violence Against Women in Community Family Settings [Istraživanje o znanju i stavovima ljudi prema nasilju nad ženama u porodičnom okruženju]. *Iranian Journal of Public Health*, 33(2), 33–37.
- Rangelov, B. (2016). Analiza uticaja medijskog izveštavanja na percepciju u javnosti teme Nasilje nad ženama u Srbiji – studija slučaja. *AM – Art & Media*, 11, 101–113.
- Rubner, J. (2013, January 1). Der mörderische Makel, ein Mädchen zu sein [Ubistvena mana biti devojka]. *Süddeutsche Zeitung*.
<https://www.sueddeutsche.de/wissen/abtreibungen-bei-falschem-geschlecht-der-moerderische-makel-ein-maedchen-zu-sein->

[1.1562673](#)

Salamova, S. Y. (2018). Domashneye nasiliye v sovremennoy Rossii: obshchaya kharakteristika [Porodično nasilje u savremenoj Rusiji: Opšte karakteristike]. *Lex Russica*, 9, 129–138.

<https://doi.org/10.17803/1729-5920.2018.142.9.129-138>

Stedman, B. (1917). Right of Husband to Chastise Wife [Pravo muža da kažnjava ženu]. *The Virginia Law Register*, 3(4), 241–248.

<https://doi.org/10.2307/1106112>

Stepanov, B. (2014, March 3). Nasilje nad ženama – najčešći oblik kršenja ženskih prava. *EU u Srbiji*. <https://europa.rs/nasilje-nad-zenama-najcesci-oblik-krsenja-zenskih-prava-2/>

Tanahil, R. (1981). *Čovek i seks*. Jugoslavija.

UN General Assembly. (1993, December 20). Declaration on the Elimination of Violence against Women [Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama]. *A/RES/48/104*.

www.un-documents.net/a48r104.htm

UN General Assembly. (2006, July 6). *In-Depth Study on All Forms of Violence Against Women* [Detaljna studija o svim oblicima nasilja nad ženama]. Report of the Secretary-General. United Nations.

https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/61/122/Add.1

UNICEF (1999), *Women in Transition* [Žene u tranziciji]. Regional Monitoring Report No. 6, Florence: UNICEF International Center for Child Development.

<https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/monee6sume.pdf>

United Nations. (2012). International Expert Group Meeting on Combating Violence Against Indigenous Women and Girls: Article 22 of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples [Sednica Međunarodne ekspertske grupe o borbi protiv nasilja nad ženama i

devojkama starosedelaca: član 22. Deklaracije Ujedinjenih nacija o pravima starosedelaca].

https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/EGM12_concept_note.pdf

Watts, C., & Zimmerman, C. (2002). Violence Against Women: Global Scope and Magnitude [Nasilje nad ženama: globalni obim i veličina]. *The Lancet*, 359(9313), 1232—1237.

[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)08221-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)08221-1)

World Health Organization [WHO]. (2002). Intimate Partner Violence [Nasilje intimnog partnera].

[https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/ipvfacts.pdf#search="most%20common%20Intimate%20Partner%20violence"](https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/ipvfacts.pdf#search=)

Media Treatment of Violence Against Women in Serbia

Rajka Vujović¹ and Aleksandar M. Filipović²

University Business Academy in Novi Sad

1 Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

2 Faculty of Economics and Engineering Management in Novi Sad

Summary

One of the basic functions of the media is to timely and truthfully inform citizens about things that have happened outside their perceptual reach. Other, higher social functions are upgraded to this basic function, by means of which the media can directly or indirectly influence social flows and phenomena by the presence, manner, value, and ethical qualifications inserted in the information distributed by the media. Violence against women has been a negative phenomenon of human civilization almost since its beginnings, that is, since the end of matriarchy. The main reason for that is the perception of men as in every sense a superior being over a woman, and the stereotypes, habits, and customs resulting from such a perception. Despite the obvious progress of civilization, in a large part of the world, the identical pattern of male-female relations that was established several thousand years ago is still dominant today. However, modern societies with higher level of human development try to correct many inherited social injustices, of which the unequal position of women from which the disproportionate amount of violence against them arises is one of the most important. In these

social corrections, the media, as the wielders of enormous social power, have a crucial role. The aim of this paper is to research how the media report on violence against women with special emphasis on the media in Serbia. The basic hypothesis of this paper is that the media do not use all their functions, or do not use them in the most appropriate way and that because of certain media dysfunction, the problem of violence against women often has a sensationalist and tabloid portrayal in the media, which leads to the creation of new difficulties instead of contributing to problem-solving.

Keywords: media reporting, violence against women, femicide, rape, harassment, sensationalism

Vršnjačko nasilje kao oblik socijalne destrukcije

Željko Ninčić

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd
Direkcija policije
Uprava policije u Ministarstvu

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 316.624-057.874

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 201–222.

Primljeno: 15. maj 2022 • Revizija: 27. maj 2022 • Prihvaćeno: 30. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.201n>

Podaci o autoru

Željko Ninčić <https://orcid.org/0000-0002-6540-794X>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorom: Željko Ninčić, Ministarstvo unutrašnjih
poslova Republike Srbije, Direkcija policije, Uprava policije,
Bulevar Mihajla Pupina 2, 11070 Novi Beograd, Srbija.

Email: zeljko.nincic@gmail.com

* Cite (APA):

Ninčić, Ž. (2022). Vršnjačko nasilje kao oblik socijalne destrukcije [Peer Violence as a Form of Social Destruction]. *Kultura polisa*, 19(2), 201–222.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.201n>

Sažetak

Svaki akt nasilja nosi u sebi određeni destruktivni potencijal čiji efekat zavisi, kako od samog oblika njegovog ispoljavanja tako i od „osetljivosti mete“ na koju je usmeren. Ovakvi akti predstavljaju različite oblike socijalne destrukcije gde, svakako, posebno mesto zauzima vršnjačko nasilje. Ta posebnost ogleda se u osetljivosti populacije koja je učesnik takvog oblika nasilja. Radi se, najčešće, o školskoj populaciji, mladim osobama koje su u najznačajnijem razdoblju svog fizičkog, emocionalnog, intelektualnog i kulturnog razvoja. Zbog toga, vršnjačko nasilje može presudno uticati na njihov ukupan razvoj, bez obzira da li oni u njemu učestvuju kao nasilnici ili su žrtve takvog nasilja. Cilj rada jeste da se ukaže na problem vršnjačkog nasilja, težinu identifikovanja različitih pojava oblika kao i na ozbiljnost posledica koje vršnjačko nasilje može imati kako na žrtvu tako i na samog nasilnika. Analizom različitih sadržaja, čiji je predmet istraživanja vršnjačko nasilje, uz korišćenje metoda indukcije i dedukcije nastojim da identifikujem one elemente vršnjačkog nasilja na koje bi se, adekvatnom društvenom reakcijom, odlučujuće uticalo na smanjenje njegovog destruktivnog karaktera. U radu se naglašava neophodnost terminološkog razgraničenja pojedinih pojmova koji se, kao sinonimi, koriste za definisanje nasilja. Ukazuje se na fenomen vršnjačkog nasilja, njegove vrste i faktore rizika koji ga opredeljuju. Naročito se naglašava uloga društva u prevenciji vršnjačkog nasilja, te neophodnost postojanja različitih mehanizama za prepoznavanje, ali i sprečavanje njegovog negativnog dejstva. Posebno se ukazuje da rešenost društva da se suoči sa vršnjačkim nasiljem, predstavlja osnovni preduslov za njegovo suzbijanje.

Ključne reči: nasilje, destrukcija, vršnjačko nasilje, društvena reakcija

Vršnjačko nasilje kao oblik socijalne destrukcije

Čovek i društvena zajednica u kojoj živi imaju razvijenu posebnu, uzročno-posledičnu, vrstu odnosa. S jedne strane, društvena zajednica za čoveka predstavlja okvir u kome on nastoji da ostane svoj, odnosno iskaže (ali i zadrži) svoju individualnost po kojoj je prepoznatljiv. Takođe, u tim okvirima on nastoji da zadovoljava svoje različite potrebe, od fizioloških do potreba za samoostvarenjem. S druge strane, funkcionisanje i opstanak svakog društva zavisi od sistema vrednosti koji je u njemu dominantan. Takav sistem predstavlja obrasce (pravila) ponašanja članova te društvene zajednice, ali i neki njihov zajednički, opšti cilj. On se gradi formiranjem društvene svesti o tome šta je prihvatljivo za zajednicu a šta nije. Njome se izgrađuje sistem vrednosnih sudova, odnosno stavova o tome šta su osnovne vrednosti nekog društva. Zahvaljujući formiranim stavovima o osnovnim vrednostima, čovek postaje obučen da ono što spozna opažanjem, vrednuje u odnosu na formirane i prihvaćene stavove i na određen način reaguje na uzroke i druge faktore koji ugrožavaju te prihvaćene vrednosti, među njima i one koje se odnose na njegovu ličnu ali i sigurnost čitave društvene zajednice.

Od nastanka ljudske zajednice, stalno se odvijao proces formiranja određenih vrednosti, bitnih za samu zajednicu. Tako su se razvile i vrednosti koje su dobile opšti, univerzalni karakter. Većina njih su rezultat civilizacijskih dostignuća i uspostavljenih odnosa među ljudima. Taj sistem univerzalnih vrednosti, omogućava nam da razlikujemo ono što je dobro od onoga što je loše. Kakvi će biti stavovi građana prema nekim univerzalnim vrednostima, zavisi od karaktera društvenog uređenja, stepena dostignute društvene svesti o pojedinim pitanjima, tradicije i njenog uticaja u društvu, nivoa dostignutog demokratskog razvoja društva. Pored toga, na stavove utiče i uverenje da li je sistem sposoban da ukloni potencijalnu opasnost, odnosno da posledice destruktivnog i asocijalnog ponašanja svede na najmanju moguću meru.

U civilizovanim društvima, određene društvene vrednosti nisu sporne.

Međutim, naspram njih postoje i ponašanja koja se smatraju društveno neprihvatljivim, a koja mogu biti uslovljena sveukupnim društvenim stanjem i uticajem sredine ili mogu biti posledica „mentalnog sklopa“ pojedinaca ili grupa. Ovo se posebno odnosi na akte sa elementima nasilja, naročito one koji se odvijaju među školskom populacijom, poznato i kao vršnjačko nasilje. Smatra se da kod devijacija i delinkventnog ponašanja ove kategorije mladih ljudi, postoje i neke specifičnosti u pogledu uzroka takvog ponašanja, uslovi u kojima se ono događa, ali i kada je u pitanju i sam povod za ovakav oblik socijalne destrukcije.

S ciljem ukazivanja na destruktivni karakter vršnjačkog nasilja, analizom različitih sadržaja povezanih sa vršnjačkim nasiljem, uz primenu metoda indukcije i dedukcije, u radu govorim o njegovim osnovnim obeležjima, faktorima rizika koji mogu opredeliti njegovo nastajanje, o poteškoćama u prepoznavanju pojedinih ponašanja kao akata vršnjačkog nasilja, o negativnim posledicama koje ovakav oblik nasilja donosi svim učesnicima, bez obzira da li je u pitanju žrtva ili nasilnik, kao i o mogućnostima društva da se suprotstavi ovom obliku socijalne destrukcije.

Nasilje – pojmovna distinkcija

Nasilje sa kojim se susrećemo u našem vremenu pokazuje nam da ljudska priroda nije samo sposobna za veličanstvena dela, već i za najužasnije stvari (Bjelajac & Matijašević, 2013, p. 409). Kao pojava, nasilje predstavlja veliki problem ne samo za pojedinca, nego i za čitavu društvenu zajednicu. Za pojedinca, žrtvu nasilja, svaki nasilni akt predstavlja nešto što ugrožava njegov fizički, psihički, intelektualni, kulturni ili neki drugi identitet ostavljajući, pri tome, veoma teške posledice na samu njegovu ličnost. Naročito dubok trag ostavlja na deci, delujući negativno na njihov psihosocijalni razvoj (Bjelajac & Merdović, 2019, p. 191). Oblici ispoljavanja nasilja su različiti po složenosti i težini, a nosioci nasilnih akata pripadnici različitih društvenih kategorija. Ranije je nasilje, najčešće, bilo privilegija velikih gradova, da li zbog toga što se samo o tom nasilju govorilo i pisalo, ili je slobodan duh i način života u

njima, sam po sebi, donosio nasilje. Brojni su razlozi koji u nekom društvu proizvode nasilje. U nemogućnosti ostvarivanja društvenih ciljeva legalnim putem, mnogi nasilje i nezakonitost smatraju oblikom preživljavanja, ili načinom sticanja određene uloge u društvu. Kada je društvo suviše slabo da ponudi adekvatne mogućnosti za svoje građane, a državne institucije površne i „meke“ u svom delovanju, nasilje i nezakonitost ostaju nekažnjeni a nosioci nasilnih aktivnosti slobodni u svom delovanju (Ninčić, 2014, p. 203).

Često se, u literaturi, kao sinonimi koriste različiti pojmovi u vezi sa nasiljem. Neki od njih su previše sugestivni čime, ponekad, kao posledicu imaju nedovoljno precizno shvatanje prave suštine pojma nasilje. Zbog toga, postoji potreba kratkog terminološkog razgraničenja takvih pojmova.

Nasilje, najčešće, podrazumeva zloupotrebu sile kao akta agresije, kojim se vrši povređivanje neke osobe ili uništavaju određena dobra. Izraz nasilje se najčešće vezuje za pojam agresivnosti i u tom smislu se shvata kao ispoljavanje napadačkog ponašanja (Cannavici, 1999). To je namerno korišćenje fizičke sile ili moći, protiv sebe, drugog lica, ili prema grupi ili zajednici, što rezultira ili ima veliku verovatnoću da dovede do povrede, fizičke ili psihičke, lišavanja, zanemarivanja ili smrti (WHO, 2002, p. 5). Nasilje je složen proces i posledica različitih uzročnih faktora, koji mogu biti biološki, psihološki, socijalni, kulturni. Ono nastaje istovremenim delovanjem više činilaca: pojedinačnih (individualnog i porodičnog nasleđa, razvoja i iskustva); interakcije pojedinaca i njegove porodice sa okruženjem; funkcionisanja šire društvene zajednice, čiji su nerazdvojni deo pojedinac i njegova porodica, kao i širih aspekata kulture kojoj oni pripadaju (Srna, 2003, p. 38).

U odnosu na opšti pojam nasilja, nasilno ponašanje ima, uglavnom, isti ili sličan sadržaj. Međutim, ono što ovaj pojam bliže određuje jeste da on upućuje na nasilan akt koji traje duži vremenski period, odnosno na činjenicu da (u ovom slučaju) dominira moć nasilnika nad žrtvom.

S druge strane, agresija (lat. *aggressio*) znači napad, napadanje, kidisanje; nasrtljivost, neizazvan napad u cilju potčinjavanja, osvajanja, dok je agresivna (lat. *aggressivus*) osoba ona koja je nasrtljiva, sklona da napada

(Vujaklija, 1980, 9). Agresija je provocirani i neprovocirani postupak kojim se namerno nekome nanosi povreda, šteta ili neugodnost. Drugi element se odnosi na načine ispoljavanja nasilnog ponašanja, odnosno agresije, pa se tako razlikuju fizička i verbalna agresija. Namerno nanošenje povrede, štete ili nelagodnosti drugoj osobi može biti učinjeno fizički kao što je udaranje, guranje, šutiranje, šamaranje, fizičko ugrožavanje ili verbalnim putem kao pretnja, podsmevanje, zadirkivanje, ogovaranje, pogrdno nazivanje, pričanje laži o nekome (Đurić, 2007, p. 57). To je ponašanje gde postoji namera da se drugom nanese određena šteta. Međutim, svaka agresija nije, sama po sebi, nasilje. Za razliku od nasilnog ponašanja, koje karakteriše trajanje u dužem vremenskom periodu, agresivno ponašanje karakteriše jednokratno trajanje, dok u pojedinim slučajevima može biti samo određeni akt koji ima odbrambeni karakter ili je u pitanju neka nekontrolisana reakcija. Kod agresije je primarno vršenje nasilja dok, s druge strane, agresivnost predstavlja određenu (najčešće psihičku) sklonost da se vrši atak na nekoga.

Agresivnost i agresija više upućuju na motivaciju koja bi vodila ka povređivanju drugoga i na dispoziciju, dok termin nasilje, u većoj meri sugerise nedozvoljenost nanošenja štete, često i nezavisno od namere (Popadić et al., 207, p. 310).

Pojam i fenomenologija vršnjačkog nasilja

Vrste vršnjačkih odnosa koje učenici imaju u školskom okruženju mogu odrediti koliko su učenici međusobno upoznati i kako ti odnosi utiču na njihove svakodnevne interakcije. Odnosi sa vršnjacima uključuju upoznavanje (zabavljanja), dugogodišnja prijateljstva, školska poznanstva i interakcije sa nepoznatim učenicima (Fineran et al., 2003, p. 391). Ovakve relacije mogu, kasnije, biti baza iz koje nastaju različiti oblici ponašanja koja imaju ili mogu imati nasilnu komponentu, koji mogu izazvati posledice fizičke, psihičke ili emotivne prirode, probleme u učenju, socijalizaciji i takva (nasilna) ponašanja mogu biti usmerena na pojedinca ili grupu.

Svaki oblik nasilja, svojim destruktivnim potencijalom određuje stepen

opasnosti po onoga na koga je usmereno. Što je taj potencijal veći, odnosno ciljna grupa „mekša“, osetljivija na takve oblike delovanja, to su posledice takvih aktivnosti teže. Ako se nasilje odvija između dece, ili između maloletnika koji su u dobu svog punog fizičkog, emocionalnog, intelektualnog i kulturnog razvoja, periodu pune socijalne emancipacije, sasvim je jasno da takvi akti ostavljaju dalekosežne posledice po najznačajniju populaciju jednog društva. Zbog toga, suprotstavljanje ovom obliku nasilja, poznatog pod imenom vršnjačko nasilje, mora biti najveći društveni prioritet.

Vršnjačko nasilje (eng. *peer violence, bullying*) jeste nasilno ponašanje, koje neko dete ili grupa dece primenjuje prema drugom detetu ili grupi, sa namerom da mu/im se nanese bol, strah, sramota i poniženje, odnosno da patnja. Pri tome, nasilno ponašanje se ne odnosi samo na fizičko, već i na verbalno i socijalno nasilje. Bez obzira na termin koji se koristi, suština pojave jeste da u činu nasilja uvek postoji nesrazmera moći između onoga koji čini i onoga koji trpi nasilje. Pojedinaac ili grupa koja čini nasilje je uvek u poziciji moći i tu moć zloupotrebljava da bi drugom nanela bol i patnju (Išpanović et al., 2016, p. 3). Takvo nasilno ponašanje karakteriše ponavljanje, nesrazmera moći, evidentan osećaj uživanja kod nasilnika, odnosno osećaj ugnjetavanja kod žrtve (Zečević, 2010, p. 5).

Kod vršnjačkog nasilja u školi, učenik trpi nasilje onda kada je izložen trajnom negativnom ponašanju od strane drugog učenika ili grupe učenika. Negativno ponašanje podrazumeva postupke koji vode ka povređivanju ili stvaranju osećaja nelagodnosti drugome. Povreda ili nelagodnost mogu biti naneti direktno (udaranjem) ili indirektno (socijalnom manipulacijom ili isključivanjem). Osnovne komponente ovakvog (nasilnog) ponašanja su usmerenost ka nanošenju štete drugome, trajnost takvog ponašanja, odnosno ponavljanje i neravnoteža snage ili moći koja postoji između nasilnika i žrtve (Olweus, 1996). To je često ponavljano agresivno ili uvredljivo ponašanje pojedinca ili grupe, koje nekoga vređa ili ozleđuje (O'Regan, 2008, p. 87).

Pojmovno određenje vršnjačkog nasilja, ukazuje na neke njegove osnovne komponente:

- to je postupak (radnja) kojim se nanosi nekoj osobi šteta ili je, sasvim izvesno, da će takvo ponašanje naneti štetu;
- postojanje namere da se nekoj osobi nanese šteta, predstavlja osnovni sadržaj takvog postupanja;
- izražena je vremenska distanca kod ovakvih akata, a manifestuje se ponavljanjem nasilnih postupaka u toku određenog vremenskog perioda;
- disbalans moći između učinioca i žrtve, koji se ogleda u tome da je nasilnik uvek dominantniji u odnosu na žrtvu koja, zbog toga, nije u mogućnosti da se suprotstavi nasilju;
- sigurne posledice, koje mogu biti fizičke (razne vrste povreda) ili psihičke (različiti oblici psihičkih trauma) u različitim vremenskim intervalima (kratkotrajne ili dugotrajne);
- konstantna izloženost nasilju, može dovesti do posledica sa smrtnim ishodom – smrt (ubistvo) žrtve kao direktna posledica fizičkog nasilja (povreda) ili samoubistvo, kao posledica dugotrajne izloženosti vršnjačkom nasilju.

Ne postoji jedinstven uzrok vršnjačkog nasilja, ali zajednički faktor, koji preseca različite slučajeve jeste, obično, neka vrsta porodične disfunkcije. Mnogi mladi ljudi koji su uključeni u nasilje, potiču iz porodica koje imaju dugu istoriju nasilja u porodici. Neki koji su nasilni, odrasli su u domovima koji su bili neprijateljski raspoloženi i opterećeni sukobima. Mnogi potiču iz porodica u kojima su roditelji nemarni ili oslobođeni svojih odgovornosti u pogledu vaspitanja dece. Izloženost nasilju ili zlostavljanju u kući, izloženost neprijateljskom i kaznenom roditeljstvu ili odrastanje u kućnom okruženju u kojem roditelji nisu dovoljno uključeni u život svog deteta, jesu među najvažnijim faktorima rizika za kasnije učešće deteta u nasilničkom i drugim vrstama asocijalnog ponašanja (Steinberg, 2000, 33). Postojanje i negativan uticaj porodičnih faktora u pojedinim slučajevima nasilnog ponašanja, može imati prioritetan značaj. Kao uticaji od najveće važnosti iz oblasti porodičnog života, najčešće se pominju struktura i funkcionisanje porodice, te stilovi

roditeljstva i odnos prema detetu i postojanje sociopataoloških poremećaja i lične patologije kod roditelja (Finley, 2007, p. 37).

Međutim, kada mladi uđu u period adolescencije, provode sve manje vremena sa svojom porodicom a mnogo više vremena u nestruktuiranom okruženju i bivaju prepušteni ponašanju bez roditeljskog nadzora. Tada je uticaj mišljenja i ponašanja vršnjaka dominantniji od uticaja porodice, koji opada. U takvim slučajevima, često, preko vršnjaka adolescenti stvaraju i razvijaju osećaj identiteta, koji je odvojen od svoje porodice. Tu može doći do posredne viktimizacije, kada vršnjaci mogu indirektno uticati na ponašanje adolescenata menjanjem njihovog ponašanja. Na primer, vršnjaci mogu reagovati na sopstvena iskustva viktimizacije upuštajući se u agresivnije ponašanje. U skladu sa osnovnim načelima društvene teorije učenja, ove promene u ponašanju se onda mogu proširiti po vršnjačkoj grupi, kroz širenje stavova povoljnih za nasilje, direktno oponašanje vršnjačkog ponašanja ili kroz diferencijalno pojačavanje nasilja. U tom smislu, adolescenti mogu promeniti svoje ponašanje u skladu sa nedavnim promenama u ponašanju svojih vršnjaka (Vogel et al., 2015, p. 837). Unutar delinkventne subkulture, nasilje postaje dostižan statusni kriterijum koji delinkventni dečaci koriste da se preziru konvencionalni vršnjaci i autoritet nastavnika. Iako se neće svi dečaci pridružiti opozicionoj subkulturi, za one od kojih se očekuje da traže status putem nasilja će se efektivno okončati njihove školske karijere i uklanjati buduće mogućnosti za uzlaznu pokretljivost (Staff et al., 2008, p. 448). Ovde treba imati u vidu i da se u ovoj situaciji ne nalaze samo muškarci. Generalno, rezultati mnogih istraživanja sugerišu da i devojke koje izvrše ozbiljne nasilne ili nenasilne zločine imaju nisku povezanost sa porodicom i školom, te veliku sklonost ka devijantnim ponašanjima sa svojim vršnjacima. Štaviše, postoje dokazi da devojke često osećaju nemoć u svojim međuljudskim odnosima, pa se često upuštaju u bilo koje nasilno ponašanje (npr. fizički napad) da poboljšaju svoj status među vršnjacima (Borduin et al., 2012, p. 395).

Pored školskog i vršnjačkog okruženja, ukupna atmosfera u širem

socijanom okruženju, stanje dezorganizovanosti društva i porodice, ekonomskog i moralnog osiromašjenja, mogu dovesti do pojave stavova i vrednosti koji opravdavaju upotrebu nasilja. Izloženost scenama nasilja u medijima i u okruženju, dostupnost oružja, kao i neadekvatna, nedosledna i zakasnela društvena reakcija na nasilna i kriminalna ponašanja predstavljaju dobru osnovu za pojavu i razvoj agresivnog i nasilnog ponašanja, kao oblika reakcije i načina rešavanja konfliktnih situacija. Takav ambijent je pogoršan izloženošću dece sveopštem digitalnom nasilju, koja za ishod ima traume, a ponekad i samoubistvo (Bjelajac & Filipović, 2021, p. 16). Nasilni oblici komunikacije među članovima socijalnog okruženja, utiču na povećanje osećanja straha i anksioznosti, tolerancije i spremnosti da se upotrebe nasilni oblici rešavanja sukoba, smanjuju osetljivost i empatiju i stvaraju osećanje ravnodušnosti (Kekić et al., p. 181).

Sasvim je sigurno da postoje brojni razlozi za nasilno ponašanje, ali je i činjenica da se nasilnici ne rađaju kao nasilnici. Urođeni temperament i individualne osobine deteta mogu biti jedan od faktora, ali i brojni uticaji koji dolaze iz okoline (atmosfera u porodici, školski život, zajednica i kultura, mediji). Može se reći da nasilnici uče kako da budu nasilnici i to većim delom kroz način na koji su se prema njima ponašale veće ili moćnije osobe u njihovom životu (Coloroso, 2004). Profil deteta koje je uključeno u vršnjačko nasilje u školi može se skicirati na sledeći način: dete koje izgleda drugačije od ostalih, ne vole ga i izoluju ga vršnjaci, nije efikasno nadgledan kod kuće i ima tendenciju da okrivljuje druge, osim agresora, kada se od njih zahteva da objasne agresivni postupak (Stelios, 2009, p. 114). Pretpostavlja se da devijantnost podstiče više nivoje delinkvencije na univerzalan način (tj. među svim pojedincima), uglavnom zato što posledično izlaže pojedince višim nivoima devijantnih normi, ponašanja, nepredviđenih okolnosti i mogućnosti (McGloin, 2009, 441).

Vršnjačko nasilje se, obično, prvo deli na dva osnovna oblika: fizičko (udaranje, guranje, štipanje...) i verbalno (vređanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje...), gde je fizičko nasilje najuočljiviji oblik. Pored ova dva oblika,

mogu se izdvojiti i četiri podvrste nasilnog ponašanja: emocionalno (namerno isključivanje iz zajedničkih aktivnosti), ignorisanje, kulturološko (vređanje na nacionalnoj, rasnoj i verskoj osnovi) i ekonomsko koje uključuje krađu i iznuđivanje novca (Bilić et al., 2004). Ovim oblicima se, često, priključuje i njegov specifičan vid koji je, u literaturi, označen kao elektronsko nasilje – poruke koje sadrže vređanje, pretnje, seksualno uznemiravanje kao SMS, MMS, E-mail ili Web site (Milošević et al., 2009, p. 361). Elektronsko nasilje dovodi u pitanje ustaljene, klasične klasifikacije nasilja. Ovaj vid nasilja se širi virtuelnim prostorom, pa je irelevantno da li se odvija u neposrednom fizičkom prostoru ili ne. Ono nije fizičko, ali ne sastoji se samo u verbalnim porukama. Poruka može ali i ne mora biti anonimna, a primaoci poruke mogu aktivno da učestvuju u zlostavljanju šaljući poruku dalje, a da to rade iz čiste zabave ili radoznalosti, nemajući nikakvu nameru da budu nasilnici. Čak i neki teži oblici elektronskog nasilja mogu zaslužiti moralnu osudu, ali ih je teško zakonski sankcionisati (Popadić, 2009, p. 47). Da bi se ovakvo ponašanje dece smatralo maltretiranjem, bez obzira da li se odvija u neposrednoj interakciji ili u virtuelnom okruženju, važno je da ono uključuje ponovljene agresivne radnje sa namerom da se nanese šteta i gde postoji neravnoteža moći između deteta koje je izvršilo i deteta koje doživljava takve radnje (Strabić et al., 2016, p. 186).

Društvene posledice vršnjačkog nasilja

Vršnjačka agresija u školama je rasprostranjen društveni problem i istraživači su odavno zainteresovani za određivanje efikasnih ciljeva prevencije agresivnog ponašanja. Među ovim naporima, posebno je izraženo traženje veze između agresije i samopoimanja. Bolje razumevanje odnosa između agresije i samopoimanja neophodno je da bi se maksimizirala efikasnost takvih intervencija i usmeravao razvoj dodatnih programa. Takođe, poznato je da vršnjačka agresija među adolescentima ima niz negativnih ishoda tokom godina njihovog formalnog obrazovanja ali i dalje. Adolescenti koji se upuštaju u vršnjačku agresiju će se, verovatno, više uključiti u eksternalizovanje

problematičnog ponašanja (npr. upotreba supstanci, nasilno ponašanje) i postići niže nivoe akademskog obrazovanja. Njihovo uključivanje u vršnjačku agresiju, takođe, može izazvati veći rizik od simptoma depresije (Toledano et al., 2015, p. 406). Efikasnost suočavanja sa nasiljem može igrati važnu ulogu ako učenici reaguju na vršnjačku viktimizaciju. Efikasnost suočavanja amortizuje efekte vršnjačke viktimizacije na bezbednost škole i postoje dokazi da, takođe, potiskuje efekte viktimizacije (Harper et al., 2012, p. 281).

Sagledavanje posledica koje bi moglo da izazove vršnjačko nasilje, usko je povezano sa sposobnošću da se, na pravi način, prepoznaju nasilni akti među vršnjacima. To prepoznavanje, nije ni malo jednostavno. Tome u prilog ide i činjenica da, ponekad, ni same žrtve nasilja nisu u stanju da prepoznaju da određeno ponašanje prema njima zapravo predstavlja nasilni akt (Marković & Marković, 2021, p. 323). Postoji mnogo razloga zbog kojih je slaba vidljivost vršnjačkog nasilja. Prvo, razlike u percepciji nasilja koju, mnogi, zasnivaju na količini nasilne energije ispoljene u određenom ponašanju. Pošto je jedino fizičko nasilje vidljivo, često dolazi do pogrešne percepcije vršnjačkog nasilja. Drugo, neka ponašanja su karakteristična za određene periode razvoja deteta, većinom se smatraju normalnim za određeni uzrast i nismo skloni tome da ih posmatramo kao nasilne, odnosno da se bavimo predviđanjem njihovog destruktivnog uticaja na nasilnika ili žrtvu, u budućnosti. Treće, postoje ponašanja koja, zbog načina svog ispoljavanja i intenziteta, doživljavamo kao nešto što je niskog intenziteta, nešto što nije opasno, time ih tretirajući kao benigna. Četvrto, pojedina ponašanja, čija vremenska i prostorna komponenta (dešavaju se ređe, samo na određenom prostoru i samo na određen način) doprinose da nismo u stanju da vidimo njihovo šire destruktivno dejstvo. Peto, slaba informisanost građana o vršnjačkom nasilju, oblicima ispoljavanja, kategorijama lica koje su mu podložne, dovode do toga da ono ostaje nevidljivo (prikriveno) za roditelje, školu, institucije i društvo u celini.

Posledice vršnjačkog nasilja, mogu biti ozbiljne i dugotrajne, nekada i za ceo život. One mogu biti ozbiljne po fizičko zdravlje, psihološku stabilnost i

socijalnu ravnotežu, na kraju život same žrtve. Kolike će posledice preživljeno nasilje ostaviti na žrtvu, zavisi od mnogih okolnosti: osećanja sigurnosti ili nesigurnosti, načina reagovanja, uzrasta, zrelosti, vrste nasilja, odnosno vremena izloženosti žrtve nasilju, i sl. Osobe (deca) koja se osećaju sigurnom i imaju više samopouzdanja, pronalaze konstruktivnije načine da se zaštite (traže pomoć odraslih osoba, prijavljuju nasilje), a imaju i bolje mogućnosti savladavanja traumatskih iskustava nasilja od dece koja imaju nizak nivo samopoštovanja. Očekuje se da starija deca budu spremnija da se suoče sa vršnjačkim nasiljem, od mlađe dece. Ukoliko nasilje traje duže, to su posledice duže i trajnije. Nažalost, deca koja su bila zlostavljana su takođe pod većim rizikom za reviktimizaciju. Otkrivena je značajna povezanost gde fizički i emocionalno zlostavljani i kasnije doživljavaju druge oblike viktimizacije, bivaju opljačkana, napadnuta oružjem, silovana ili seksualno zlostavljana (Herrenkohl et al., 2016, p. 305).

Zaključak

Posledice nasilja su veoma ozbiljne, i zbog toga moraju postojati uspešni mehanizmi za njegovo suzbijanje. Da li Srbija ima te mehanizme? Rešavanje ovog problema podrazumeva, pre svega, bolje poznavanje i razumevanje samog pojma nasilja, njegove raširenosti i učestalosti, uzročnih i zaštitnih činilaca, okolnosti u kojima se javlja, odnosno posledica do kojih dovodi. U tom smislu, radi se o prevenciji i intervenciji (protiv) nasilja. Prevencija mora biti na tri nivoa. Prvi nivo podrazumeva suzbijanje nasilja pre nego se ono dogodi, drugi podrazumeva direktne i neposredne akcije nakon izvršenja nasilnog čina, dok treći podrazumeva smanjenje psihičkih trauma ili nastanka trajnih posledica nasilja. S jedne strane, država teži da određenim merama, spreči nasilje. U tom cilju, donose se oštri zakonski propisi, kojima se inkriminišu različiti oblici nasilja. Sprovode se različiti projekti („Škola bez droge i nasilja“, „Bezbedno detinjstvo“, „Deca u saobraćaju“...), donose se posebni protokoli (Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama; Poseban

protokol o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima...), otvaraju se „sigurne kuće“ za žrtve nasilja. Gledano sa strane, izgleda da država zaista preduzima određene mere da se nasilje spreči. Pitanje je u kojoj meri je to dovoljno (Ninčić, 2014, p. 210).

Odgovor na vršnjačko nasilje, zahteva uključivanje svih relevantnih faktora, prvenstveno porodice, škole i lokalne zajednice. Cilj tog odgovora, mora da bude prevazilaženje dosadašnjih nedostataka celokupnog društvenog sistema kada je u pitanju, pre svega, prevencija vršnjačkog nasilja. Ti nedostaci su, uglavnom: nezadovoljavajući broj preventivnih programa; nedostatak finansijskih sredstava za preventivne i druge programe čiji je cilj sprečavanje vršnjačkog nasilja; uzak delokrug preventivnih programa (programi se, uglavnom, vezuju za škole i druge obrazovne institucije a malo je programa koji bi obuhvatili roditelje, kao jednu od zainteresovanih strana); nedostatak ljudskih resursa, naročito stručnog kadra, za sprovođenje programa; sistem se više bavi odgovorom na vršnjačko nasilje (kada se ono već dogodi), nego samom prevencijom nasilja i slično.

Kao jedan od primera društvenog reagovanja na problem vršnjačkog nasilja, može poslužiti angažovanje policijskih službenika, poznatih kao školski policajac u osnovnim i srednjim školama. Njihovo angažovanje ima za cilj unapređenje bezbednosne zaštite učenika i škola, a angažuju se u školama za koje se proceni da su bezbednosno ugrožene. U proseku, godišnje, angažuje se više od 350 školskih policajaca, u preko 650 osnovnih i srednjih škola. Njihov zadatak jeste: neposredno prisustvo na području škola (posebno za vreme početka i završetka nastave, odmora...); uočavanje i otkrivanje ponašanja i postupaka koji imaju elemente krivičnih dela i prekršaja (uz preuzimanje neophodnih mera i radnji prema izvršiocima); blagovremeno uočavanje prisustva sumnjivih lica i asocijalnih ponašanja u zoni škole i preduzimanje mera na njihovom sprečavanju i suzbijanju; preduzimanje mera prema vlasnicima ugostiteljskih, objekata za zabavu i drugih objekata u zoni škola u cilju sprečavanja prodaje alkoholnih pića maloletnim licima; uočavanje

aktivnosti usmerenih na ometanje nastave i preduzimanje mera na njihovom otklanjanju, u saradnji sa odgovornim licima škola.

Međutim, pored značajnih pozitivnih efekata njihovog angažovanja (prevencija vršnjačkog nasilja u školama, veća sigurnost dece, zadovoljstvo roditelja kada znaju da su im deca sigurna, sigurnost školskog okruženja imajući u vidu da nasilnici izbegavaju područja kada znaju da su tu angažovani školski policajci...), javljaju se određeni problemi koji se, uglavnom, ogledaju u sledećem:

- nemogućnost angažovanja većeg broja školskih policajaca, kako bi se „pokrio“ veći broj škola, već se često angažuje jedan policajac za više škola;
- takav način angažovanja dovodi do toga da, u pojedinim slučajevima, nije bio na licu mesta jer se događaj desio u suprotnoj smeni ili dok je on bio angažovan u drugoj školi;
- jedan broj direktora, školske policajce doživljava kao radnike službe obezbeđenja, potpuno zanemarujući njihovu pravu ulogu;
- pojedini direktori škola, suviše usko posmatraju problem vršnjačkog nasilja, po principu „van školskog dvorišta, nije moj problem“;
- uspešnost saradnje školskih policajaca sa rukovodstvom škole (direktorom, pre svega), često zavisi od kvaliteta ličnih odnosa ovih lica.

Iz navedenog se vidi da društvena reakcija na vršnjačko nasilje mora biti jedinstvena. To zahteva sama činjenica da vršnjačko nasilje predstavlja složen fenomen. Radi se o pojavi koja je izražena među mladom populacijom, pretežno školskom decom. Nasilni akti se ponavljaju a vremenski okvir u kome se događa nasilje može biti prilično dug i trajati godinama. Ovakav oblik nasilja karakteriše izražena namera da se određenoj osobi nanese šteta. Intenzitet nasilnih akata je različit i praćen je snažnom potrebom nasilnika za vlašću i dominacijom. Pojedini akti nasilja, nisu prepoznatljivi odmah, pa nekada ni sama žrtva nije svesna nasilja, te se retko odlučuje da prijavi nasilje, što otežava pravovremenu reakciju. Vršnjačko nasilje uvek za

posledicu ima određenu traumu, fizičku ili psihičku, koja može dugo trajati, čak i godinama i ostaviti ozbiljne posledice na žrtvu nasilja.

Zbog toga, reakcija na vršnjačko nasilje mora podrazumevati razrađene mehanizame koji omogućavaju rano prepoznavanje različitih oblika vršnjačkog nasilja, sa jasno definisanim ulogama i procedurama svih u sistemu zaštite počevši od porodice, preko škole do lokalne zajednice, odnosno aktivnija uloga društva u celini. U tom smislu, neophodno je uspostavljanje jedinstvenog sistema prevencije vršnjačkog nasilja, sa dovoljnim brojem preventivnih programa i aktivnosti širokog spektra delovanja, uz adekvatan broj kvalitetnog (obučenog) kadra za njihovo sprovođenje i uz dovoljna materijalno–finansijska sredstva. Jedino na takav način, mogu se stvoriti potrebni preduslovi koji onemogućavaju akte vršnjačkog nasilja, odnosno koji garantuju mladim ljudima da u najranijem dobu neometano dožive svoj puni fizički, emocionalni, intelektualni, socijalni, kulturni i svaki drugi razvoj, u zdravom okruženju.

Reference

- Bilić, V., & Karlović, A. (2004). *Nasilje među djecom*. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409–425.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1278/1224>
- Bjelajac, Ž., & Merdović, B. (2019). Nasilje nad decom u porodici. *Kultura polisa*, 16(39), 191–202.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/343>
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Borduín, M. C. & Ronis, T. S. (2012). Individual, family, peer, and academic characteristics of female serious juvenile offenders [Individualne, porodične, vršnjačke i akademske karakteristike teških maloletnih prestupnica]. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 10(4), 386–400.
- Cannavici, M. (1999). *Piccolo dizionario di criminologia* [Mali rečnik kriminologije]. EDUP. Roma.
- Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač; od vrtića do srednje škole; kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Bios.
- Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Prosveta.
- Đurić, S. (2007). *Bezbednosni rizici u školama – modeli otkrivanja i reagovanja*. Fakultet bezbednosti. Beograd.
- Fineran, S., Bennett, L. & Sacco, T. (2003). Peer sexual harassment and peer violence among adolescents in Johannesburg and Chicago [Vršnjačko seksualno uznemiravanje i vršnjačko nasilje među adolescentima u Johanenburgu i Čikagu]. *International Social Work*, 46(3), 387–402.

- Finley, L. L. (2007). *Encyclopedia of Juvenile Violence* [Enciklopedija maloletničkog nasilja]. Greenwood press.
- Harper, R. C., Leandra. N. P., Christopher C. H., Varjas, K., & Meyers, J. (2012). Peer victimization and school safety: the role of coping effectiveness [Vršnjačka viktimizacija i bezbednost škole: uloga efektivnosti suočavanja]. *Journal of School Violence*, 11(4), 267–287.
- Herrenkohl, T. I., & Jung, H. (2016). Effects of child abuse, adolescent violence, peer approval and pro-violence attitudes on intimate partner violence in adulthood [Efekti zlostavljanja dece, nasilja adolescenata, vršnjačkog odobravanja i stavova u korist nasilja intimnog partnera u odraslom dobu]. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 26(4), 304–314.
- Išpanović, V., Stevanović, I. i Lajović, B. (2016). *O vršnjačkom nasilju iz različitih uglova*. Centar za prava deteta.
- Kekić, D., Radovanović, I., & Tomić, M. (2014). Faktori rizika nasilja među vršnjacima u školama Srbije. U D. Kolarić (Ur.), *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije* (176–187). Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu.
- Marković, D. M., & Zirojević, M. T. (2021). Ćutanje između ljubavi i straha – Zašto žrtve nasilja ćute. U Z. Kuburić, A. Zotova i Lj. Ćumura (Pr.), *Ljubav i strah u interdisciplinarnim istraživanjima: zbornik radova sa naučnog skupa*, Beograd 9–10. maj 2021. (pp. 311–329). CEIR, Porodični razgovori.
- McGloin, J. (2009). Delinquency balance: revisiting peer influence [Ravnoteža delikvencije: preispitivanje uticaja vršnjaka]. *Criminology*, 47(2), 439–478.
- Milošević, L., & Marković Krstić, S. (2009). Problem nasilja u školama u nekim zemljama Balkana. U Lj. Milosavljević, N. Jovanović i D. Zaharijevski (Ur.). *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*. (359–373). Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.

- Ninčić, Ž. (2014). Nasilje kao „obrazac“ ponašanja u Srbiji. U D. Kolarić (Ur.), *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije* (203–213). Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu.
- Olweus, D. (1996). *Nasilništvo u školi*. Educa.
- O'Regan, J., F. (2008). *Kako se nositi s djecom problematična ponašanja: ne mogu učiti, ne žele učiti, ne zanima ih*. Naklada Ljevak.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Institut za psihologiju.
- Popadić, D., & Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost, *Psihologija*, 40(2), 309–328.
- Srna, J. (2003). *Nasilje*. Žarko Albulj.
- Staff, J., & Kreager A. D. (2008). Too cool for school: violence, peer status and high school dropout [Previše kul za školu: nasilje, status vršnjaka i napuštanje srednje škole]. *Social Forces*, 87(1), 445–472.
- Steinberg, L. (2000). Youth violence: Do parents and families make a difference? [Nasilje mladih: Da li roditelji i porodice prave razliku?]. *National Institute of Justice Journal*, 2, 30–38.
- Stelios. N. G. (2009). Personal and maternal parameters of peer violence at school [Lični i materinski parametri vršnjačkog nasilja u školi]. *Journal of School Violence*, 8(2), 100–119.
- Strabic, N. & Tokic Milakovic, A. (2016). Cyberbullying among children and its comparison to traditional forms of peer violence [Sajber maltretiranje među decom i njegovo poređenje sa tradicionalnim oblicima vršnjačkog nasilja]. *Kriminologija Socijalna Integracija*, 24(2), 184–201.
- Toledano, S., Werch, B. L., & Wiens, A. B. (2015). Domain-specific self-concept in relation to traditional and cyber peer aggression [Samokoncept specifičan za domen u odnosu na tradicionalnu i sajber vršnjačku agresiju]. *Journal of School Violence*, 14(4), 405–424.

Vogel, M., & Keith, S. (2015). Vicarious peer victimization and adolescent violence: unpacking the effects of social learning, general strain, and peer group selection [Vikarna vršnjačka viktimizacija i adolescentsko nasilje: raspakivanje efekata društvenog učenja, opšteg naprezanja i selekcije vršnjačke grupe]. *Deviant Behavior*, 36(10), 834–852.

World report on violence and health [Svetski izveštaj o nasilju i zdravlju]. (2002). Geneva: World Health Organization (WHO).

Zečević, I. (2010). *Priručnik – Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. UNICEF.

Peer Violence as a Form of Social Destruction

Željko Ninčić

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Police Directorate of the Ministry

Summary

Every act of violence carries a certain destructive "potential" which effect depends, both on the form of its manifestation as well as on the "sensitivity of the target" to which it is directed. Such acts represent various forms of social destruction where, surely, peer violence has a special place. This "uniqueness" is reflected in the sensitivity of the population that is a participant in this form of violence. It is, most often, the school population, young people who are in the most important period of their physical, emotional, intellectual, and cultural development. Therefore, peer violence can have a decisive impact on their overall development, regardless of whether they participate as perpetrators or are victims of such violence.

The aim of this paper is to point out the problem of peer violence, the difficulty of identifying various forms as well as the seriousness of the consequences that peer violence can have on both the victim and the perpetrator. By analyzing various contents, which subject is research on peer violence, using the methods of induction and deduction, the author seeks to identify those elements of peer violence that, with an adequate social reaction, would have a decisive influence on reducing its destructive character.

The paper emphasizes the necessity of terminological delimitation of certain terms that are used as synonyms for defining violence. It points out the phenomenon of peer violence, its types and the risk factors that determine it. Particular emphasis is placed on the role of society in preventing peer violence, and the necessity for various mechanisms to recognize it and prevent its negative effects. It is especially pointed out that the determination of the society to face peer violence is a fundamental prerequisite for its suppression.

Keywords: violence, destruction, peer violence, social reaction

Razumevanje kolektivnog nasilja

Mina Zirojević¹ i Ivana Spaić¹

¹Institut za uporedno pravo, Beograd

²Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 323.28

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 223–243.

Primljeno: 12. maj 2022 • Revizija: 4. jun 2022 • Prihvaćeno: 7. jun 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.223zs>

Podaci o autorkama

Mina Zirojević <https://orcid.org/0000-0001-9884-5615>

Ivana Spaić <https://orcid.org/0000-0001-6461-4042>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorom: Mina Zirojević, Institut za uporedno pravo,

Terazije 41, 11103 Beograd, Srbija.

Email: mina.zirojevic@gmail.com

* Cite (APA):

Zirojević, M., & Spaić, I. (2022). Razumevanje kolektivnog nasilja [Understanding Collective Violence]. *Kultura polisa*, 19(2), 223–243. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.223zs>

Sažetak

Ljudska istorija je tesno povezana sa eskalacijama nasilja. Iako svaka generacija očekuje da napredak ljudske vrste na svim poljima donese i svet o globalnom miru, nasilje postaje sve raznovrsnije i brzo napreduje i po pitanju broja ljudi koja učestvuje u akcijama kolektivnog nasilja i po načinu na koji se ta agresija ispoljava. Mišljenja smo međutim da su ovi akti nasilja većinom uzrokovani ili potrebom za novom međublokovskom podelom ili za zadržavanjem hegmonije, a sa druge strane kao reakcija pojedinca ili grupe u borbi protiv nejednakosti i nepravde. Takođe je korisno prepoznati da ono što ljudi vide kao nasilje ima tendenciju da bude kulturno ugroženo. Razdvajanje države i crkve je religiji dalo novu dimenziju u pogledu upliva u državnu politiku, ali i model političkim entitetima za sakralizaciju svoje moći, kao čvrstog temelja za izgradnju totalitarnih režima, koji se održavaju kolektivnim nasiljem. Nasilje po pravilu rađa novo nasilje, bilo da je reč o odgovoru ili ispunjavanju ambicija za širenjem moći. Kolektivno nasilje može biti podstaknuto političkim, religijskim ili drugim društvenim nasiljem. Razumevanje okolnosti u kojima se nasilje rađa i razvija, može smanjiti verovatnoću njegove primene, posebno kolektivnog nasilja. S tim u vezi, naš cilj u ovom radu je bio da primenom metoda kompilacije i analize sadržaja, izdvojimo glavne uzroke kolektivnog nasilja, što nas je dovelo do zaključka da se njihovom pravovremenom identifikacijom i razumevanjem može smanjiti verovatnoća njegove primene u obimu i sa intenzitetom koji bi proizveli najteže posledice.

Ključne reči: nasilje, kolektivna krivica, terorizam, religija

Razumevanje kolektivnog nasilja

Nasilje jeste jedan od onih društvenih fenomena koji je odavno u fokusu interesovanja nauke. Definicije su brojne, a kada se ovom fenomenu pridruži i osetljiv pojam religije, definisanje postaje potraga za nemogućim. Veliki broj konvencionalnih definicija je fokusiran na upotrebu fizičke sile za nanošenje povreda osobama i, ponekad, štetu na imovini. Ove definicije predstavljaju jasne objektivne standarde i olakšavaju ograničenje termina, ali primena sile nije uvek nasilna. Veliki broj akcija, koje smatramo apsolutno nasilnim, može rezultirati fizičkim povredama, čak i u odsustvu sile. Dejstvo otrovnog gasa i drugih hemijskih i bioloških oružja, na primer, ima svoju osnovu u fizičkim procesima, ali njihova upotreba ne uključuje silu sama po sebi. Iako žena može da pokuša da izbegne fizičku povredu tokom silovanja, a osoba može odlučiti da se ne opire kidnapovanju, ne bi trebalo da zaključimo da silovanje i kidnapovanje nisu nasilni akti. Primer otrovnog gasa sugerise da sila nije suštinsko obeležje nasilja, dok druga dva primera sugerisu da fizičke povrede nisu njegove jedine posledice. Ove poteškoće ukazuju na problem simboličkog nasilja, i ugrožavanja nečega svetog.

Dvostruke poteškoće u definisanju nasilja vezuju se za (1) ograničenja razumevanja vezanog za silu koja rezultira fizičkom povredom, i (2) poteškoća u priznavanju simboličke dimenzije bez davanja prednosti jednoj ili drugoj etnocentričnoj ili hegemonističkoj definiciji. Ovi izazovi su naveli Meri Džekmen (*Mary Jackman*) da formuliše ekspanzivnu, ali kulturno neutralnu definiciju (2001, p. 443). Nasilje, tvrdi ona, obuhvata „radnje koje nanose, prete ili uzrokuju povrede”. Nasilne radnje, nastavlja ona, mogu biti „telesne, pismene ili verbalne”, a povrede mogu biti „telesne, psihičke, materijalne ili društvene”. Ova definicija podriva konvencionalnu tendenciju da se pretpostavi da je nasilje uvek devijantno, i naglašava da nasilje ima više oblika (bušenje ušiju, industrijske nezgode koje se mogu izbeći, individualno uznemiravanje, grupna represija, kao i napad i ubistvo). Takođe je korisno prepoznati da ono što ljudi vide kao nasilje ima tendenciju da bude kulturno ugroženo. Verovatnije je

da će u zapadnim očima kinesko vezivanje stopala biti pre protumačeno kao nasilno nego, za američke roditelje uobičajeno, stavljanje detetu zubne proteze.

Ova razmatranja su posebno važna i za rešavanje zagonetke verskog nasilja. Definicija Meri Džekmen ne pretpostavlja ni da je fizičko nasilje jedina vrsta nasilja, ni da se vidljivo fizičko nasilje dešava izolovano, pa čak ni da su mete nasilja nužno nesvesne žrtve. Čak i samopovređivanje, od relativno manjih oblika asketizma do samoubistva. Takođe je čest slučaj da ekstremno nasilje može doći kao čin eskalacije u odnosu na drugo, manje vidljivo nasilje (na primer reakcije na policijsku agresivnost posebno u SAD).

U situacijama u kojima pojedinci i grupe imaju različit pristup oruđima nasilja, manje moćne stranke ponekad koriste ekstremno nasilje protiv moćnijih (ili bolje pozicioniranih) protivnika koji su i sami uključeni u nasilne radnje, samo ne nužno one koje uključuju telesne povrede. Drugim rečima, dramatično javno nasilje je ponekad ekstremna varijanta onoga što Džejms Skot (*James Scott*) naziva „oružjem slabih” (1985). Ovo je posebno vidljivo kod samoubilačkog terorizma (Zirojević & Marković, 2020).

Kako je Džordž Sorel (*Georges Sorel*) rano shvatio (1950), uspostavljeni društveni poredak ima značajne kapacitete za vršenje vlasti, sile i nasilja. Ako je interes nekoj grupi/državi cilj da taj poredak uruši onda ta strana može delovati na dva načina – ili neposrednom silom, ili, danas češće, kreiranjem situacija da kolektivno nasilje izbiје u okviru same države/regije. Nasilje je, dakle, problem za jedne, a alat za druge.

Razdvajanje države i crkve je religiji dalo novu dimenziju u pogledu upliva u državnu politiku, ali i model političkim entitetima za sakralizaciju svoje moći, kao čvrstog temelja za izgradnju totalitarnih režima, koji se održavaju kolektivnim nasiljem (Marković, 2019). Što se tiče religije, postoji značajna diskusija o tome kakav je karakter i značaj ekstremnog nasilja. Mark Jurgensmayer (*Mark Juergensmeyer*) tvrdi da versko nasilje ponekad uključuje simboličko i performativno traganje za ratom koji se ne može dobiti, a u kojem je poraz ipak nezamisliv (2000). U širem kontekstu, Brajan Dženkins (*Brian Jenkins*) (1975, p. 1) je tvrdio da je terorizam nasilje radi

efekta. Ali ni Jurgensmajer ni Dženkins ne sugerišu da je simbolično nasilje lišeno instrumentalnih ciljeva. Poput Jurgensmajera i Ajzenštat (*Eisenstadt*) potvrđuje da čak i čisto simbolično nasilje može opravdati fizičko nasilje (1999, p. 50). I efekti terorizma nisu samo simbolični. Terorističke akcije mogu imati veće posledice na uzročno supstancijalne dinamiku. Na primer, apsolutni brojevi smrtnih slučajeva u linčevima u Kju Kluks Klanu (*Ku Klux Klan*), bio je mali u odnosu na crno stanovništva na jugu SAD, ali akcije linča su belim rasistima dale moć potpune društvene kontrole (McVeigh, 1999). U Indiji, čak i naizgled spontani nemiri pomažu i podržavaju „racionalni” pogrom nad manjinom (Basu, 1995). Teroristički akti u izraelsko-palestinskom sukobu možda neće uspeti da dovedu do bilo kakvog direktnog vojnog cilja, ali su do danas poremetili izgleda za mir. I konačno, teroristički napadi 11. septembra 2001, koji nisu imali tolike žrtve koliko je cela akcija bila puna simbolike (avioni – oružje su gađali određene zgrade – kule Svetskog trgovinskog centra, Pentagon, i, ako je četvrti avion stigao do cilja, Bele kuće – kao simbole globalnog kapitalizma i američke geopolitičke hegemonije).

Razumevanje okolnosti u kojima se nasilje rađa i razvija, može smanjiti verovatnoću njegove primene, posebno kolektivnog nasilja. S tim u vezi, naš cilj u ovom radu je bio da primenom metoda kompilacije i analize sadržaja, izdvojimo glavne uzroke kolektivnog nasilja, što nas je dovelo do zaključka da se njihovom pravovremenom identifikacijom i razumevanjem može smanjiti verovatnoća njegove primene u obimu i sa intenzitetom koji bi proizveli najteže posledice.

Osnovne karakteristike kolektivnog nasilja

Prema enciklopediji Britanika (*Britannica*) „kolektivno nasilje predstavlja nasilni oblik kolektivnog ponašanja u koji se angažuje veliki broj ljudi koji reaguju na zajednički stimulans” (Delany, n.d.). Ipak, smatramo da broj učinilaca može da se kreće od male grupe do čitavog društva. Broj i vrsta žrtava takođe može da varira: napad bande na jednu osobu ili šteta nad imovinom ili sredstvima za život zbog uništenja tokom nemira. Šteta može

uticati na celu populaciju ili izolovano na neku posebnu etničku grupu.

Slučajevi kolektivnog nasilja mogu varirati u kontinuitetu od spontanih akcija do unapred planiranih projekata masovnog ubijanja s predumišljajem. Spontano ponašanje ljudi jeste reakcija na situacije koje doživljavaju kao neizvesne, ili preteće. Neredi i nasumične tuče omladinskih bandi su primeri spontanog kolektivnog nasilja. Reprezentativni primeri su neredi nastali usled prikazivanja video snimka policijskog prebijanja crnog vozača Rodnija Kinga (*Rodney King*) iz 1992. godine; viktimizacija domaćeg stanovništva u Kanadi tokom XX veka; kontinuirane nejednakosti u tretmanu i dobrobiti Afroamerikanaca; grupno nasilje u savremenom zatvorskom sistemu; kao i različite terorističke akcije.

Drugu krajnost predstavljaju organizovani oblici kolektivnog nasilja. Tu spadaju državni udari, pobune, obračuni navijačkih (huliganskih) grupa, i drugi slični oblici.

Kolektivno nasilje može biti podstaknuto političkim, religijskim ili drugim društvenim nasiljem. Naime, ono kao i svaka druga vrsta nasilja, u svojoj osnovi ima različite uzroke. Neki ljudi ili grupe pribegavaju divljanju kada žele da postignu jednakost. Drugi se ponašaju destruktivno kada žele da steknu više moći nego što je već imaju. Istraživanja pokazuju da su pojedinci često motivisani da se bore i zbog etničkih razlika, a takvo nasilje može imati dramatične ishode.

Kolektivno nasilje se može smatrati i kao vid društvene kontrole ili samopomoć grupe. Obično reaguje na ponašanje koje se smatra devijantnim. Na primer linč, pobuna, terorizam se razlikuju po sistemu odgovornosti (individualni ili kolektivni) i stepenu organizacije (višem ili nižem). Naravno, odgovornost pojedinca i kazne za učestvovanje u kolektivnom nasilju je neuporedivo veća, nego pojedinca kod individualnog oblika nasilja.

Jasno je i centralna pretpostavka jeste da kolektivno nasilje varira u zavisnosti od lokacije i pravca u društvenom prostoru – strukture sukoba. Konfliktne strukture sa visokim stepenom relacione distance, kulturološke distance, funkcionalne nezavisnosti i nejednakosti između protivnika povezuju

se sa kolektivnim nasiljem uopšte. Svaki zavisi od stepena društvene polarizacije između stranaka kao i od kontinuiteta devijantnog ponašanja na koje nasilje reaguje.

Razlozi za nastanak kolektivnog nasilja

Prema istraživanjima iz različitih oblasti, uključujući psihologiju, jedan od glavnih razloga političkog terorizma recimo, koji je deo kolektivnog nasilja, jeste etnička raznolikost (Bonenberger, 2017; Snyder, 2015). Fearon i Laitin (2003) primećuju da su „etnički i verski antagonizmi” osnovni uzroci građanskih ratova. Prema Jofi (*Ioffe*), nasilni ekstremizam ima iste osnove za bele rasiste i džihadiste (2017). Opšte objašnjenje političkog nasilja sa psihološkog dela je model opšte agresije (GAM) (DeVall et al., 2011). Naučnici izdvajaju različite psihološke pristupe razumevanju agresije pojedinaca.

Uprkos ujedinjenim naporima da se ova oblast detaljno istraži, još postoje neke nedoumice vezane za obrazloženje razloga nastanka nasilja. Kao što Kaufman (2006) primećuje, ponekad je nemoguće dati psihološko obrazloženje za ekstremno etničko nasilje. Psihološke teorije nasilja možda do sada nisu bile dovoljno korisne i informativne kada je u pitanju analiza zašto ljudi koji žive u istoj zemlji, koji imaju iste uslove i slične mogućnosti iniciraju neke agresivne sukobe. Ipak, politička i društvena istraživanja mogu biti od pomoći. Tili (*Tilly*) tvrdi da kolektivno nasilje treba istražiti sa različitih gledišta, uglavnom sa prizvukom politike i spoljašnjeg uticaja, da bi se moglo pravilno objasniti (2004). Jofi (2017) izražava slično mišljenje u svom članku o nasilnim ekstremistima. U poslednjoj deceniji autori često primećuju da se koncept terorizma povezuje sa „nasilnim tumačenjem islama” (Ioffe, 2017, para. 4), ali ima osnova da se kaže da je današnji terorizam više vezan za osećanje nejednakosti i bunta protiv Zapada, nego što je iskonski vezan za religiju.

Zašto ljudi koji su godinama mirno živeli odjednom počnu da se ubijaju? Tili, vodeći istorijski sociolog, smatra da postoje obrasci kolektivnog nasilja koji se provlače kroz njegove različite oblike – pobune seljaka, radničke štrajkove, etničke borbe, građanske ratove, pa čak i međudržavne ratove. Isti autor

tvrdi da aktiviranje latentnih političkih identiteta koji razdvajaju ljude na „nas” i „njih” često izaziva nasilje. Ali nasilje proizlazi manje iz već postojeće mržnje nego iz iznenadne neizvesnosti i promenljivih društvenih uslova, posebno opadanja kapaciteta vlasti da održi vladavinu prava ili obezbedi druge održive uslove nacionalnim manjinama. Tili potkrepljuje ovu tvrdnju korisnim nalazom da karakter i intenzitet kolektivnog nasilja u velikoj meri zavise od vrste vlade i njenih kapaciteta. Demokratski režimi imaju tendenciju da doživljavaju manje grupnog nasilja od autoritarnih zbog šireg učešća i šireg spektra prava i institucija, pa su, zaključuje, najbolji lek za kolektivno nasilje. Mislimo da pojava kolektivnog nasilja na ulicama može biti i jedan od indikatora postojanja demokratskih kapaciteta u određenoj državi.

Religija i političko nasilje

Infuzija religija kao posebne vrsta sistema verovanja, u politiku može da dovede do dramatičnih efekata. Religija je „sistem verovanja i prakse orijentisane ka svetom ili natprirodnom”, a ne prema etničkom ponosu ili liberalnim vrednostima (Smith, 1996). Povezivanjem religije i politike stvaraju se dramatični oblici političkog izražavanja i fuzije lokalnih sporova sa globalnom verskom borbom. Politička mobilizacija verskih uverenja osporava legitimitet države i opravdava ekstremne akcije (Scott Appleby, 2000). Takođe, univerzalna priroda religija povezuje pojedince na širem planu, pa je tako moguće da pojedine ideje koje vuku korene iz religije, ili prepravljena tumačenja svetih knjiga budu postavljene u kontekstu globalne borbe, van granica socijalno-ekonomskih, političkih (videti Beyer, 2006; Eickelman, 1996), verskih uticaja jedne zemlje.

Kada religija postane politički akter koji se pojavljuje u kontekstu terorizma rezultati mogu biti dramatični akti nasilja (Bjelajac & Subotin, p. 154). Verske grupe u svom globalnom pohodu danas eksternalizuju borbu protiv zla (videti Juergensmeyer, 1992; 2003), pa se na neprijatelje gleda kao na personifikaciju zla. Terorističke grupe koje vide svoju borbu kao svetu dužnost uglavnom pribegavaju neselektivnoj upotrebi nasilja (videti Moghadam,

2008/2009; Cronin, 2002/2003; Hoffman, 1995; Rapoport, 1984). Ovo je u suprotnosti sa težnjama i delovanjem nacionalističkih grupa koje, prema definiciji, moraju da pokažu da predstavljaju etničku grupu, tako da su akti ograničeni lokalnim standardima i uticajem javnog mnjenja, što sve dovodi do toga da oni skoro nikad ne ciljaju članove svoje zajednice (Rapoport, 1984).

Verska ideologija prvenstveno utiče na ponašanje na nivou grupe. Pojedinačni članovi grupe mogu se pridružiti zbog verskog zanosa, ali i nekog drugog možda banalnog razloga (Abrahms, 2008; Sageman 2004; Stern, 2003). Na nivou grupe potreban je jak kohezivni faktor za prevazilaženje razlike među individualnim članovima, kojim će se i omogućiti prihvatanje dramatičnih akata nasilja (Smith, 1996).

Da bi se jedna religijska grupa odvojila od ostalih, mora se definisati okvir novog pokreta. Ovo je najvažniji deo religiozne ideologije i ono što spaja članove grupe. Takođe to je okvir koji dovodi do uverenja dovoljno jakih da omogući dramatično nasilje, posebno u slučaju samoubilačkih akcija (Benford & Snow, 2000; Tarrow, 1998). Religiozna ideologija je način na koji se dobija šira podrška javnosti i mobilišu potencijalne pristalice (Snow & Byrd, 2007; Hafez, 2004).

Tokom decenija istraživanja pokazalo se da je upravo upotreba religije ono što dovodi do dramatičnih efekata i porasta korišćenja religijskih postulata u političku borbu (Zirojević & Bjelajac, 2013, p. 194). Jednostavnije rečeno, čak i ako su motivisane političkim razlozima, verske terorističke grupe baziraju svoj uspeh na verskim osnovama. Percepcija globalne borbe i „posebnosti“ je ono što razdvaja i čini superiornima članove nasilne grupe i odvaja ih čak i od sunarodnika koji se ne pridržavaju datih verskih uverenja (Bueno de Meaquita & Dickson, 2007; Kydd & Walter, 2006).

Verske grupe mogu imati slične ciljeve kao i brojne druge grupe ne verskog karaktera koji sprovode napade. Naravno, izbor mete će biti neselektivan. Nasuprot tome, ne-verske grupe će pokušati da minimiziraju ovaj broj kako bi izbegli javnu reakciju ili će fokusirati svoje destruktivne napade izvan svoje

zajednice.

Naravno, nijedna moderna religija ne propoveda nasilje u svojim centralnim stavovima, a određene religije, kao što su hinduizam, budizam i konfučijanizam, ne ostavljaju ni malo prostora za nasilje, bilo u teologiji ili praksi (Dragojlović, 2017, p. 46). Štaviše, savremene društvene institucije umanjuju moć religije, razvijajući pravno-racionalne okvire koje ona legitimiše samo iz daljine, ako oni uopšte postoje. Ali ovaj razvoj događaja ne može potkopati sada neosporno stvarnu vezu između religije i nasilja.

U ključnim regionima svetske ekonomije, religijski uokvireni sukobi su u devetnaestom i dvadesetom veku zamenjeni društvenim borbama koje su se odvijale po klasnoj liniji i, u drugom delu dvadesetog, između supersila. Međutim, ovi sukobi su često su imali „verski” prizvuk. Istoričar E. P. Tomphson (1924–1993) je pokazao kako je religija uticala na formiranje engleske klase u devetnaestom veku. A centralnu borbu ere posle Drugog svetskog rata, Hladni rat, zapadni protagonisti su često prikazivali kao borbu hrišćanskog sveta protiv bezbožnog komunizma, pronalazeći povod za kreiranje ovakve predstave u apostrofiranju religije kao ozbiljnog neprijatelja upravo u idejama kreatora tzv. sovjetskog komunizma (Marković, 2020, p. 43). Od formativnih faza do visoke modernosti, metanarativi o univerzalističkoj modernizaciji, klasnoj borbi i geopolitici Hladnog rata zamaglili su ove veze između religije i nasilja. Ali sa završetkom Hladnog rata i naletom kapitalističke globalizacije 90-tih godina prošlog veka, statusni sukobi su zamenili klasne sukobe, a potencijal religije kao centralne organizacione osnove nasilja postao je sve očigledniji, kako protagonistima, tako i naučnicima, a sada i javnosti.

Ukratko, religija i nasilje danas često idu zajedno. Primera je mnogo: teroristički napadi 11. septembra 2001; nastavak borbi između Jevreja i Palestinaca; nevolje u Severnoj Irskoj; nacionalistički sukobi na Balkanu; etnički ratovi u Africi; tinjajući sukob između Pakistana i Indije; terorističke akcije ekstremno desnih hrišćanskih fundamentalista u SAD; napad otrovnim gasom u metrou od strane sekte Aum Shinrikio u Tokiju; smrt stotina ljudi u zapaljenoj crkvi Pokreta za obnovu deset Božijih zapovesti u Ugandi;

progon Falun Gongu u Kini – ovo je samo površna lista nekih od najdramatičnijih nasilnih događaja koji uključuju religiju na prelazu između dva milenijuma moderne ere. Vojni intervencionizam u funkciji „borbe protiv terorizma”, proizvodi nove terorističke odgovore, čineći tako beskonačnim lanac nasilja (Zirojević & Marković, 2020, p. 496).

Savremena društvena teorija i istraživanja nisu pružili gotovu osnovu za razumevanje ovih različitih fenomena, velikim delom zato što su veze između religije i nasilja umanjivane. Iskreno je reći, glavni sintetički prikazi religije ne naglašavaju nasilje. S druge strane, donedavno su naučnici koji su proučavali nasilje imali tendenciju da potpuno ignorišu kulturološke dimenzije.

Zaključak

Teorije koje ukazuju na to da je žrtvovanje prvobitno ugrađeno u ritualne prakse, sugerišu duboku vezu između religije i nasilja, a tumačenje nasilja kao sakralizovanog delovanja baca svetlo na simboličke strukture sukoba. Međutim, ovaj model ne iscrpljuje odnose između religije i nasilja, niti objašnjava različite vrste situacija u kojima su religija i nasilje povezani. Ponekad se religija čini epifenomenalnom: to je ideologija na koju se poziva, ili društveni rasep duž kojeg se mapiraju druge borbe. Nasuprot tome, čak i kada se nasilje dešava u potpunosti u okviru religije, njegovo objašnjenje može ležati negde drugde. Ne postoji zaštitni zid između religije i drugih društvenih pojava, a mnoge društvene situacije koje dovode do nasilja – na primer, pokušaji da se kontrolišu ljudi – dešavaju se i unutar i izvan religije. Ipak, u različitim pravcima istorijskog razvoja, religija je više od simbolične valute, više od epifenomena, više od pukog mesta nasilja; ona postaje pogodno sredstvo za izražavanje različitih dubokih i široko rasprostranjenih društvenih težnji – nacionalizma, antikolonijalizma ili civilizacijske borbe.

Do danas, proučavanje nasilja i religije je bilo upadljivo neujednačeno. Bilo je mnogo dobrih studija slučaja, kao i važnih uporednih i opštih istraživanja. Ipak, naša shvatanja društvenih procesa koji uključuju religiju u nasilje ostaju

rudimentarna. Objašnjenje za ovo stanje leži, kako smo ranje objasnili u složenim vezama između nasilja i religije, raznolikosti vrednosno zasnovanih, teorijskih i metodoloških pristupa istraživanju, kao i često liminalnom i neracionalizovanom karakteru religije. Proučavanje religije, kao i istorije, teži da se smesti unutar jednog ili drugog moralno upisanog metanarrativa.

Verski progon dobija više pažnje kada se dešava u drugim zemljama. A verski ratovi za nezavisnost izgledaju sasvim drugačije u zavisnosti od toga ko traži oslobođenje i od čega. Ipak, odnosi religije i procesa nasilja postali su predmet koji zaokuplja široku pažnju u današnje vreme. Idući dalje od konvencionalnih moralnih kategorizacija religioznih fenomena i radeći na identifikaciji relevantnih analogija između društvenih procesa čak i u različitim slučajevima, možemo napraviti značajan napredak u razumevanju procesa koji povezuju religijske fenomene, uslova koji dovode do nasilja, generičkih procesa od koje je organizovano, putanje koje imaju tendenciju da dovedu do eskalacije i ishoda.

Razumevanje nasilja u kontekstu religije zauzvrat može obećati da će smanjiti njegovu verovatnoću. Stoga, studije o nedavnim apokaliptičnim sukobima i masovnim samoubistvima imaju potencijal da senzibiliziraju različite aktere na potencijalne posledice alternativnih pravaca delovanja, kako u samim sukobima, tako i u više makrosocijalnih pojava koje poprimaju slične oblike.

Ako pogledamo sukobe većeg obima, one difuznije i dugotrajnije, vidimo da postoje različiti oblici pristupa pomirenju i/ili rešavanju problema. Religija može biti transformativna sila ka miru kao i u ratu, posebno kod usvajanja verskog pluralizma, ekumenizma i dijaloga u odnosu na „politiku oprostaja” i „transformacije sukoba”, pa čak i kroz kulturne podele prožete nepoverenjem i nasiljem. S druge strane, postoji rešenje da se svaki verski terorizam može poraziti vojno ili na drugi represivni način. Većina analitičara je saglasna da dugoročno mora doći do odvajanja religije od politike, pa čak i da se religija iskoristi da obezbedi moralni kompas koji bi ublažio sukobe.

Često u analizama i medijima dobijamo i suviše pojednostavljeno

objašnjenje da je glavni motiv terorista, a pogotovo terorista-samoubica nagrada statusom rajskog stanovnika. To, verovatno, može biti samo jedan povod zbog kojeg se potencijalni ratnici u kolektivnom nasilju odlučuju na akciju. Sa jedne strane imamo reakciju na neku jaku nepravdu, a sa druge strane uglavnom imamo i obesmišljavanje života kao individualno, ali ne i izolovano već povezano s posebnim i opštim obesmišljavanjem – poniženjem i dehumanizacijom života njegove zajednice – „suštinu procesa dehumanizacije čoveka, ljudskih aktivnosti i delatnosti čini upravo proces obesmišljenja ljudskog života.”

Dijalog, u pronalaženju političkog rešenja, među sukobljenim stranama podrazumeva jezik kao sredstvo komunikacije, kao i samu komunikaciju između ljudi. Uslov za to jeste i stanje ataraksije – stanje duševnog mira kao ideala mudrih ljudi. Ataraksija je kod stoika ideal mudraca koji ostvaruju to stanje uzdizanjem iznad svih afekata. U razgovorima, međutim, dolazi do interakcije u kojoj se iskazuju različiti pojedinačni, grupni – politički, državni, kulturni i drugi interesi. Ranije se prednost davala procesima konsenzusnog sporazumevanja, a zapostavljali su se konfliktni procesi.

U interkulturalnoj komunikaciji reč je o susretanju kultura s različitom istorijskom i kulturnom tradicijom, s različitim oblicima civilizacija i stepenima socioekonomske i tehnološke razvijenosti. Svedoci smo i da čovek zapadne kulture često iskazuje svojevrсни kulturalni narcizam i ne pokazuje dovoljan interes za upoznavanje sa vrednostima drugih kultura. Naprotiv, on često nekritički prihvata doktrinu o „sukobu civilizacija” podelu svetske populacije, recimo Samjuela Hantingtona na „zapadni”, „islamski”, „hinduistički”, „budistički” svet ili Hegelovu na „istorijske” i „neistorijske” narode. Pluralizam kultura, jezika i prava na dostojanstven život, nužne su pretpostavke pravde i istine. A borba za istinu i pravdu jeste i konkretno preuzimanje odgovornosti.

Socijalni dodiri, u svakoj, pa i u interkulturalnoj komunikaciji, utiču na izgradnju poverenja, na prevladavanje predrasuda i suzbijaju agresivnost. Ignorisanje pravde, objektivne istine, tolerancije, dijaloga, pristanak je na isključivost i sukob, na stabilnu ravnotežu terorizama, radikalnom destrukcijom

i osvetom jednakom ili većom smrti – pristanak na pročišćenje sveta terorom, na „pobede” koje nikome ne donose dobro. Takve pobede morale bi da posrame pobednike, posebno što konačna pobeda nije moguća ni za jednu stranu.

Čak i kada je nasilje „unutrašnje” za religiju, ono je podložno istim silama koje deluju šire – konkurenciji, društvenoj kontroli, pobuni i revoluciji. A nasilje izazvano verom često je spolja povezano sa širim društvenim sukobima. Upravo zbog sposobnosti religije da sukobe obeleži „svetošću”, društvene borbe koje postaju sakralizovane nastavljaju da impliciraju religiju u nasilje, i to na načine koji nasilje čine mnogo nerešivijim. Prekinuti ovu povezanost između religije i nasilja je važan, ali utopijski cilj koji će zavisiti od promovisanja mira uz promovisanje pravde. Skromnije, trebalo bi da se razvijaju sociološke studije religije refleksivno znanje koje može pomoći u promeni kanala i putanja nasilja, a samim tim i ublažiti njegove tragične posledice. Ovo su oba zadatka vredna naše intelektualne energije i naše društvene posvećenosti.

Reference

- Abrahms, M. (2008). What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy [Šta teroristi zaista žele: teroristički motivi i strategija za borbu protiv terorizma]. *International Security*, 32(4), 78–105.
- Basu, A. (1995). Why Local Riots are not Simply Local: Collective Violence and the State in Bijnor, India 1988-1993 [Zašto lokalni neredi nisu samo lokalni: kolektivno nasilje i država u Bidžnoru, Indija 1988–1993]. *Theory and Society*, 2, 35–78.
- Benford, R. D., & Snow, A. (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment [Procesi davanja okvira i društveni pokreti: pregled i ocena]. *Annual Review of Sociology*, 26, 611–639.
- Beyer, P. (2006). *Religions in Global Society* [Religije u globalnom društvu]. Routledge.
- Bjelajac, Ž., & Subotin, M. (2018). Destruktivna moć islamskog verskog fanatizma kao motivacionog faktora za terorističke aktivnosti u Evropi. *Kultura polisa*, 15(2), 153–164.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/623>
- Bonenberger, A. (2017, June 20). The War no One Notices in Ukraine [Rat koji niko ne primećuje u Ukrajini]. *The New York Times*.
<https://www.nytimes.com/2017/06/20/opinion/ukraine-russia.html>
- Bueno de Mesquita, E., & Dickson, E. S. (2007). The Propaganda of the Deed: Terrorism, Counterterrorism and Mobilization [Propaganda dela: terorizam, protivterorizam i mobilizacija]. *American Journal of Political Science*, 51(2), 364–381.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World* [Javne religije u modernom svetu]. University of Chicago Press.
- Cronin, K. (2002/2003). Behind the Curve: Globalization and International

- Terrorism [Iza krivine: globalizacija i međunarodni terorizam]. *International Security*, 27(3), 30–58.
- Delany, T. (n.d.). Collective Violence [Kolektivno nasilje]. In *Encyclopedia Britannica*. Retrieved March 23, 2022, from <https://www.britannica.com/topic/collective-violence>
- DeWall, C. N., Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2011). The general aggression model: Theoretical extensions to violence [Opšti model agresije: teorijska proširenja nasilja]. *Psychology of Violence*, 1(3), 245–258.
- Dragojlović, J. (2017). Verski terorizam – glavni faktor ugrožavanja bezbednosti u Evropi. *Kultura polisa*, 14(1), 45–55. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/777>
- Eickelman, D. F. (1997). Trans-state Islam and Security [Trans-država Islam i bezbednost]. In S. Hoerber Rudolph & J. P. Piscatori (Eds.), *Transnational Religion and Fading States* (pp. 27–46). Westview Press.
- Eisenstadt, S. N. (1999). *Fundamentalism, Sectarianism, and Revolution: The Jacobin Dimension of Modernity* [Fundamentalizam, sektarizam i revolucija: jakobinska dimenzija savremenosti]. Cambridge University Press
- Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War [Etnička pripadnost, pobuna i građanski rat]. *American Political Science Review*, 97(1), 75–90.
- Hafez, M. M. (2004). From Marginalization to Massacres: A Political Process Explanation of GIA Violence in Algeria [Od marginalizacije do masakra: politički proces objašnjenja nasilja Oružane islamske grupe (GIA) u Alžiru]. In Q. Wiktorowicz (Ed.), *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach* (pp. 37–60). University of Indiana Press.
- Hoffman, B. (1995). Holy Terror: The Implications of Terrorism Motivated by a Religious Imperative [Sveti teror: Implikacije terorizma motivisanog

religijskim imperativom]. *Studies in Conflict and Terrorism*, 18(4), 271–284.

Ioffe, J. (2017, August 16). The road to radicalism in Charlottesville [Put ka radikalizmu u Šarlotvilu]. *The Atlantic*.
<https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/08/charlottesville-radical-terrorism/536973/>

Jackman, M. R. (2001). License to Kill: Violence and Legitimacy in Expropriative Social Relations [Dozvola za ubistvo: nasilje i legitimitet u eksproprijativnim društvenim odnosima]. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations* (pp. 437–467). Cambridge University Press.

Jenkins, B. (1975). *International Terrorism: A New Mode of Conflict* [Međunarodni terorizam: novi vid konflikta]. Crescent Publications.

Juergensmeyer, M. (1992). Sacrifice and Cosmic War [Žrtva i kosmički rat]. In M. Juergensmeyer (Ed.), *Violence and the Sacred in the Modern World* (pp. 101–118). Frank Cass.

Juergensmeyer, M. (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* [Teror u umu boga: globalni porast religijskog nasilja]. University of California Press.

Kaufman, S. J. (2006). Symbolic Politics or Rational Choice? Testing Theories of Extreme Ethnic Violence [Simbolička politika ili racionalni izbor? Testiranje teorija ekstremnog etničkog nasilja]. *International Security*, 30(4), 45–86.

Kydd, A., & Walter, B. F. (2006). The Strategies of Terrorism [Strategije terorizma]. *International Security*, 31(1), 49–80.

Marković, D. M. (2019). Totalitarianism as a Religious Phenomenon [Totalitarizam kao religijski fenomen]. *Nauka i društvo*, X(2), 5–20.

Marković, D. M. (2020). Understanding Religion in the Writings of Early Sociologists [Razumevanje religije u radovima ranih sociologa]. *Nauka i društvo*.

VII(2), 30–46.

- McVeigh, R. (1999). Structural Incentives for Conservative Mobilization: Power Devaluation and the Rise of the Ku Klux Klan, 1915–1925 [Strukturalni podsticaji za konzervativnu mobilizaciju: obezvređivanje moći i uspon Kju Kluks Klana, 1915–1925]. *Social Forces*, 77, 1461–1496.
- Moghadam, A. (2008/2009). Motives for Martyrdom [Motivi za mučeništvo]. *International Security*, 33(3), 46–78.
- Rapoport, D. C. (1984). Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions [Strah i trepet: terorizam u tri religijske tradicije]. *American Political Science Review*, 78(3), 658–677.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks* [Razumevanje mreža terora]. University of Pennsylvania Press.
- Scott Appleby, R. (2000). *The Ambivalence of the Sacred* [Ambivalentnost svetog]. Rowman and Littlefield.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance* [Oružje slabih: svakodnevni oblici seljačkog otpora]. Yale University Press.
- Smith, C. (1996). Correcting a Curious Neglect, or Bringing Religion Back [Ispravljanje neobičnog zanemarivanja ili povratka religije]. In C. Smith (Ed.), *Disruptive Religion: The Force Faith in Social Movement Activism*. (pp. 1–29). Routledge.
- Snow, D. A., & Byrd, R. C. (2007). Ideology, Framing Processes and Islamic Terrorist Movements [Ideologija, proces davanja okvira i islamski teroristički pokreti]. *Mobilization: An International Quarterly*, 12(2), 119–136.
- Snyder, T. (2015, July 21). Edge of Europe, end of Europe [Rub Evrope, kraj Evrope]. *The New York Review of Books*.
<https://www.nybooks.com/daily/2015/07/21/ukraine-kharkiv-edge->

[of-europe/](#)

Sorel, G. (1906/1950). *Reflections on Violence* [Razmišljanja o nasilju]. Free Press.

Stern, J. (2003). *Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill* [Teror u ime boga: zašto religijski militanti ubijaju]. Ecco.

Tarrow, S. (1998). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* [Moć u pokretu: društveni pokreti i sporna politika]. Cambridge University Press.

Tilly, C. (2004). Terror, terrorism, terrorists [Teror, terorizam i teroristi]. *Sociological Theory*, 22(1), 5–13.

Zirojević, M., & Bjelajac, Ž. (2013). Bliskoistočni terorizam i religija u savremenom polisu. *Kultura polisa*, 10(22), 193–207.

<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1266>

Zirojević M. T., & Marković D. M. (2020). Verski fundiran samoubilački terorizam. *Bezbednost*, 62(1), 103–120.

<https://doi.org/10.5937/bezbednost2001103Z>

Zirojević, M. T., & Marković, D. M. (2020). Da li je antiteroristički globalni rat kompromitovan vojnim intervencionizmom?. U M. Kulić (Ur.). *Uloga države i prava u XXI veku* (pp. 489–499): tematski zbornik sa XVII međunarodnog naučnog skupa Pravnički dani – "Prof. dr Slavko Carić", Novi Sad 25. septembar 2020. Univerzitet Privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu.

Understanding Colective Violence

Mina Zirojević¹ & Ivana Spajić¹

¹The Institute of Comparative Law, Belgrade

²University Business Academy in Novi Sad
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Sumarry

Human history is closely connected to violence escalations. Although every generation expects humankind's progress in all fields to bring awareness of global peace, violence is becoming more diverse and is quickly developing in the number of people participating in collective violence activities and in the way such aggression manifests. We, however, believe these acts of violence to be mostly caused, on one side, either by need for new inter-block division or to maintain hegemony, while on the other side they are an individual's or group's reaction in fight against inequality and injustice. It is also useful to recognise that what people see as violence has the tendency to be culturally endangered. Separation of state from church gave religion a new dimension in connection to its influence on state policies, and also offered a model for political entities to sacralise their power, as firm basis to build totalitarian regimes, which are characterised by collective violence. As a rule, violence breeds news violence, whether it is a response or fulfilling ambitions to expand power. Collective violence could be instigated by political, religious or other social violence. Understanding circumstances under which violence begins and develops can decrease the probability of it being used, especially when it comes to collective

violence. In relation to this, our aim for this paper was to use methods of compilation and content analysis and therefore single out main causes of collective violence, which has led us to conclude that by identifying and understanding them on time we may decrease the possibility of violence being used with such scope and intensity to cause the heaviest consequences.

Keywords: violence, social violence, political violence, terrorism, religion

Nasilje na sportskim priredbama: Analiza stavova studenata

Božidar Banović¹ i Veljko Turanjanin²

¹Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti

²Univerzitet u Kragujevcu, Pravni fakultet

Informacije o članku*

Pregledni rad • UDK: 343.343.3:796.093

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 244–276.

Primljeno: 15. april 2022 • Revizija: 23. maj 2022 • Prihvaćeno: 26. maj 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.244bt>

Podaci o autorima

Božidar Banović <https://orcid.org/0000-0001-9291-7091>

Veljko Turanjanin <https://orcid.org/0000-0001-9029-0037>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Korespondencija sa autorom: Božidar Banović, Fakultet bezbednosti,

Gospodara Vučića 50, 11118 Beograd, Srbija.

Email: bbvsup@yahoo.com

* Cite (APA):

Banović, B., & Turanjanin, V. (2022). Nasilje na sportskim priredbama: Analiza stavova studenata [Violence at Sports Events: Analysis of Students' Attitudes]. *Kultura polisa*, 19(2), 244–276.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.244bt>

Sažetak

Nasilje na sportskim priredbama nije nov fenomen. Načini na koji se države suprotstavljaju ovom obliku nasilja su različiti i variraju od države do države, koje preduzimaju različite vrste preventivnih i represivnih aktivnosti. Huliganizam mladih na sportskim priredbama postao je redovna pojava, koja se sve više i više viđa na sportskim događajima. Huligani na sportske priredbe ne dolaze da pruže podršku klubu i uživaju u sportu, nego zbog prilike da se nasilnički ponašaju. U cilju utvrđivanja stavova studenata o nasilju na sportskim priredbama, sproveli smo istraživanje među studentima pravnog fakulteta i fakulteta bezbednosti. Upitnik je popunilo 177 studenata. Rezultati istraživanja su poređeni sa istraživanjem koje je izvršeno 2013. godine među učenicima srednjim škola. Rezultati istraživanja pokazuju da su studenti u određenoj meri upoznati sa problemom nasilja na sportskim priredbama, ali i da nemaju povoljan stav prema aktivnostima policije, iako procentualno u najvećem broju nisu imali jače dodirne tačke sa ovom pojavom. Istraživanje je pokazalo da je neopodno dalje raditi na edukaciji i obrazovanju mladih, budući da još uvek nemaju dovoljno razvijeno znanje o ovoj oblasti.

Ključne reči: nasilje na sportskim priredbama, huliganizam, stavovi studenata, navijači

Nasilje na sportskim priredbama: Analiza stavova studenata

Eskalacija različitih oblika nasilja ugrožava svakodnevicu prosečnog čoveka (Bjelajac & Matijašević, 2013, p. 409). Ona koja se dešava na sportskim manifestacijama poslednjih godina prinudila je zakonodavce širom Evrope na reakciju. Istorijski posmatrano, sport, pre svega fudbal, uvek je na određen način bio povezan sa nasiljem, ali to se nije posmatralo kao socijalni problem (Avgerinou & Giakoumatos, 2011, p. 155), iako je svojevremeno i Džordž Orvel upućivao na tu činjenicu, dok ovaj fenomen Umberto Eko posmatra kao nervozu kulture. Uporednopravna iskustva govore da se istraživanja o nasilju u sportu redovno sprovode, kako generalno, tako i pojedinačno za svaki sport, dok je više sprovedenih studija pokazalo vezu između sportskih manifestacija i nasilja (Billings & Depken II, 2012, pp. 175, 178), sa različitih aspekata, počev od pravnog, preko sociološkog do psihološkog. Smatra se da je do naglog povećanja krivičnih postupaka u vezi sa nasiljem u sportu došlo početkom 90-ih godina prošlog veka, mada nije poznato da li je tada došlo samo do povećanja broja suđenja ili i do većeg broja incidenata (Kerr, 2009, p. 41). Nasilje u sportu se može posmatrati trojako, i to kao nasilje unutar takmičenja, zatim kao nasilje van sportske manifestacije, ali se najčešće posmatra kao društveni problem, prvenstveno kao nasilje gledalaca (Muzur & Rinčić, 2011, p. 146; Lalić & Biti, 2008, p. 253). Međutim, zabrinjavajuća je činjenica da medijsko izveštavanje o određenim sportskim dešavanjima može da dovede do nasilja na njima, a prisustvo novinara sukobima na tribinama može dati podsticaj za samoisticanje nasilništvom (Obradović, 2007, pp. 45–72).

Načini na koji se države bore sa ovim problemom su različiti, te su različite i mere preventivnog i represivnog karaktera. Krivično pravo se, kao *ultima ratio*, primenju u onom trenutku kad sva ostala sredstva zaštite društva nisu donela odgovarajući rezultat. Generalno, smatra se da se represivne mere mogu podeliti u četiri grupe. Prvo, to su zakoni i drugi propisi, koji su doneti u većini evropskih država. Na drugom mestu se nalaze različite sigurnosne i preventivne mere, kao što je razdvajanje suparničkih navijača, prisustvo policije

za vreme dolaska protivničkih navijača, formiranje sigurnosnog prstena oko mesta na kome se održava sportsko takmičenje, zatim, pretraga navijača dodirima, temeljan telesni pregled navijača i postupci provere na ulazima na sportski teren (Bodin et al., 2007, p. 55). Smatra se da je za suzbijanje nasilja uopšte, pa i za nasilje u sportu, neophodno sa jedne strane, pre svega, preduzeti preventivne mere, a sa druge strane, javnost i predstavnici vlasti uglavnom insistiraju na preduzimanju represivnih mera, pogotovo prilikom eskalacije nasilja na sportskim takmičenjima (Janković, 2005, p. 323). Kao treće, postoje nadzorne mere (instalirani video-nadzori na terenima i prisutnost policije na tribinama i između navijačkih grupa). Na četvrtom mestu se nalazi prikupljanje informacija, odnosno razmena informacija između nadležnih policijskih službi i sportskih klubova o očekivanom broju navijača na utakmicama i načinu njihovog putovanja (Bodin et al., 2007, p. 55).

Iako nasilje u sportu predstavlja samo jedan od oblika nasilja uopšte (Vrhovčić, 2018, p. 6; Caneppele et al., 2019), te ne predstavlja opasnost po društvo kao njegovi drugi vidovi, ipak na njega treba obratiti veću pažnju, kako zbog toga što je u stalnom porastu tako i zbog činjenice da se u njemu sve više pojavljuju maloletnici kao izvršioci krivičnih dela (Janković, 2005, p. 317). Huliganizam mladih na sportskim tribinama postao je, na žalost, redovna pojava koja se sve češće viđa na ovakvim događajima, a kao jedan od primera može se navesti košarkaški derbi između Crvene Zvezde i Partizana iz 2013. godine. Međutim, pošto veliki sportski događaji imaju potencijal ozbiljnog narušavanja javnog reda i mira i eskalacije nasilja, koje je uvek praćeno uništavanjem imovine, lakim i teškim telesnim povredama, ponekad smrću (Otašević, 2009, p. 11), to je bilo neophodno odreagovati i krivičnopravno. Zakonodavac je odreagovao propisivanjem odgovarajućeg krivičnog dela u Krivičnom zakoniku Republike Srbije (Narodna skupština Republike Srbije, 2005, Art. 344a), kao i donošenjem niza zakona kojima se detaljnije reguliše sfera sporta, budući da je to oblast u kojoj reforma predstavlja složen i dugotrajan proces, naročito u državama koje se nalaze u tranziciji (Šuput, 2010, p. 107). Iako je nasilje na sportskim tribinama problem izražen u gotovo

svim sferama sporta, najizraženiji je na fudbalskim utakmicama, usled čega je poznat kao fudbalski huliganizam (Otašević, 2009, p. 11; Zalcmane, 2020, p. 17; Testa, 2022). Međutim, sam termin huliganizam ne predstavlja naučni koncept niti postoji njegova precizna definicija, pa se može reći da se pod ov pojmom podrazumeva nasilje izvršeno od strane posmatrača utakmice, pre svega fudbalske (Avgerinou & Giakoumatos, 2011, p. 156). Smatra se da su huligani onaj deo fudbalske publike koji na sportske predstave ne dolaze radi sporta uživanja u njemu i podrške svom klubu, nego isključivo da bi se nasilno ponašali, prvenstveno prema navijačima protivničkog kluba ili, ako mera obezbeđenja to onemogućavaju, onda prema policiji, redarskoj službi i drugim učesnicima sportske priredbe. Konačno, oni nasilje izražavaju prema enterijeru na stadionima, izlozima i drugim materijalnim dobrima, pokrenuti opštim stanjem nezadovoljstva u društvu, vlastitim statusom, egzistencijalnim uslovima i mogućnostima samopotvrđivanja ličnosti i želja za afirmacijom po bilo koju cenu (Otašević et al., 2012, p. 736). Smatra se da postoje dve osnovne vrste nereda koje stvaraju huligani. Prvo, to su spontani i neorganizovani „ispadi“, na ili oko sportskih terena. Drugo, to je namerno nasilje koje sprovede dobro organizovane bande koje se vežu za fudbalski klub, te napadaju navijače ili pripadnike drugih klubova, ponekad i u duvoj vremenskoj i prostornoj udaljenosti od sportske manifestacije (Avgerinou & Giakoumatos, 2011, p. 156; Turanjanin & Milekić, 2013).

Pozadina istraživanja

Nastanak nasilničkog ponašanja na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama, vezuje se za Englesku odakle se širi na ostale delove sveta (Simonović et al., 2011, p. 81). Sport je, kao kulturno-socijalni fenomen, tesno povezan sa nizom različitih društvenih institucija i struktura (Bakhshalipour et al., 2021, p. 235). Na neki način predstavlja mikrokosmos, odnosno odraz stvarnog stanja društva u kojem postoji i opstaje upravo zbog svojih brojnih vrednosti, međutim, uprkos tome nije odoleo uticaju agresije i nasilja (Trichka, 1993, p. 88).

Agresija se obično definiše kao ponašanje koje ima za cilj psihičko ili fizičko povređivanje drugoga (Trichka, 1993, p. 89). Ispoljava se sve češće, opšteprisutna je i odražava kontradiktornost sportskih takmičenja. Naime, s jedne strane nalazi se potreba poštovanja pravila igre i doprinošenja fer sportskom spektaklu (fer-pleju), dok se sa druge strane javlja prevelika želja za odnošenjem pobeđe koja najčešće vodi do kršenja relevantnih pravila, kada nastaje agresija (Zani & Kirchler, 1991, p. 6). Najekstremniji javni oblik agresije je nasilje, pod kojim se podrazumeva upotreba psihičke ili fizike sile, pretnje ili zloupotrebe moći u odnosu na drugo lice (Milojević et al., 2013, p. 1). Velika zainteresovanost za nasilnički kriminalitet i intenzivna društvena reakcija mogu se objasniti pojačanim strahom od viktimizacije, uzevši u obzir da žrtva nasilja, takozvanog „uličnog zločina“, može da bude bilo koje lice na bilo kom mestu, u bilo kom trenutku (Stevanović, 2017, p. 176).

Iako pojava nasilja na sportskim priredbama nije novijeg veka, već je prisutna praktično od nastanka sporta uz konstantne promene forme i načina ispoljavanja (Swenson, 2014, p. 135), savremeni sport karakteriše nasilje kao sastavni i neizostavni deo njegove strukture (Mršević, 2014, p. 13). Treba imati u vidu da određene vrste sportova, kontaktni sportovi, u sebi nužno sadrže određenu dozu nasilja (Kostić, 2008, p. 60), dok je u drugim sportovima prag tolerancije na fizički kontakt te vrste neuporedivo niži. Povezanost predmetnih fenomena najbolje oslikava konstatacija da se sport istovremeno javlja kao izvor nasilja i kao sredstvo za njegovu kontrolu (Milojević et al., 2013, p. 5). Nasilje na sportskim priredbama može obuhvatiti kako pretnje, tako i masovne tuče između sportista i drugih sportskih radnika, roditelja, navijača ili međusobne tuče članova navijačke grupe (Kostić, 2008, p. 59).

Problem nasilja na sportskim priredbama najviše dolazi do izražaja na fudbalskim utakmicama. Naime, u periodu nestabilnosti, ekonomskih i političkih promena i previranja, jedino utočište fudbalskim fanovima pruža njihov omiljeni fudbalski tim (Zani & Kirchler, 1991, p. 5). Ova „najvažnija sporedna stvar na svetu“ okuplja izuzetno veliki broj navijača i simpatizera. Na ponašanje brojne publike mogu uticati najrazličitiji faktori poput rezultata

utakmice, ponašanja navijača suparničkog tima i odluke sudije (Kostić, 2008, p. 59), te stadion vrlo često postaje žarište nasilničkog ponašanja velikih razmera koje za sobom ostavlja brojne posledice (Otašević & Subošić, 2010, p. 372). Posledice nasilja na sportskim tribinama variraju od odvrćanja simpatizera i istinskih ljubitelja sporta da posećuju sportske manifestacije, do imovinske štete, telesnih povreda i na kraju, smrti. Važno je istaći da predmetno nasilje pokazuje tendenciju širenja i na prostor izvan samog stadiona (Simonović et al., 2011, p. 82), usled čega se sukobi često nastavljaju u gradskom prevozu, kao i na lokacijama na kojima se u isto vreme zadese protivnički navijači. Bitna karakteristika nasilja u sportu jeste mogućnost javljanja u različitim oblicima, kao: nasilje sportista; nasilje navijača; nasilje roditelja; ritualno nasilje (Kostić, 2008, p. 59).

Nasilje navijačkih grupa i pojedinaca, odnosno nasilje na sportskim tribinama jeste najrasprostranjeniji i najbrutalniji vid nasilja na sportskim manifestacijama (Milojević et al., 2013, p. 7), koje karakteriše izuzetno visok stepen društvene opasnosti. Nezapamćena tragedija, koja se dogodila 1985. godine na stadionu Heysel u Belgiji, izazvana sukobom navijača fudbalskih klubova Liverpool i Juventus, predstavlja ključni trenutak kada nasilje navijačkih grupa postaje opšti fenomen (Simonović et al., 2011, p. 81).

Nasilje na sportskim tribinama je nesrećna realnost savremenog sveta, koja preseca sve nacionalne, rasne, verske i kulturološke veze (Swenson, 2014, p. 137). Pojavom organizovanih navijačkih grupa na terenu se pored startnih jedanaest igrača, našao i dvanaesti, što je dovelo do promene same suštine fudbala. Ekstremne navijačke grupe su simpatije prema klubu počele pokazivati ispoljavanjem nasilja, čime su negirani osnovni postulati na kojima sport počiva (Otašević & Subošić, 2010, p. 372). Ovaj vid nasilja godinama unazad je najzastupljeniji u Evropi, gde pripadnici ekstremnih navijačkih grupa poznatiji kao „huligani“ učestalo iniciraju nasilje na međunarodnim mečevima (Swenson, 2014, p. 135). U slučaju ekstremnih navijačkih grupa vlada koncepcija iznutra i spolja – „susret sa protivničkim klubom predstavlja svojevrsni upad stranca, ne bojeći se ni Boga ni čoveka, u naš poredak, koji on ne može razumeti pošto

je superiorniji od njegovog, naš je“ (Marcus, 2002, p. 7). Posebnu sklonost ka nasilničkom ponašanju na sportskim manifestacijama ispoljavaju maloletnici koji vršenjem nasilja razvijaju osećaj pripadnosti grupi. Nasilje na sportskim tribinama može poticati i od pojedinca koji ne mora biti pripadnik organizovane navijačke grupe (Milojević et al., 2013, p. 7).

Ovaj problem posebno usložnjavaju društvene mreže, jer je digitalno nasilje (Bjelajac & Filipović, 2021) naročito prisutno među suprotstavljenim navijačkim grupama, koje razvijaju specifičnu destruktivnu supkulturu.

Delatnost navijačkih grupa se u poslednje vreme često povezuje sa organizovanim kriminalitetom, što nije neobično imajući u vidu da se vođe i članovi navijačkih grupa u nemalom broju slučajeva identifikuju kao deo strukture kriminalnih organizacija. Međutim, društvena opasnost u velikoj meri ostaje u okvirima navijačkih grupa, te stoga pripadnost grupi ne mora automatski podrazumevati i učešće u aktivnostima koje se dovode u vezu sa organizovanim kriminalitetom (Milojević et al., 2013, p. 7).

Kako je prethodno istaknuto da sport verno oslikava opštu situaciju i stanje određenog društva, nije iznenađujuća pojava problema rasizma u sportu (Bencheghib & Bouderbala, 2020), kao fenomena duboko utkanog u samu kulturu sporta. Možemo se složiti da je u današnje vreme učestalost otvorenih akata rasizma drastično opala, što ne znači nužno i njihov nestanak, već pojavu njegovog manje vidljivog oblika, takozvanog „podsvesnog rasizma“ (Anderson, 1996, pp. 358–359, 365).

Primenjeni metodi

Podaci su prikupljeni anketnim upitnikom. Anketni upitnik je popunilo 177 studenata završnih godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu i Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu. Istraživanje je izvršeno u periodu 01–31. mart 2022. godine. Studentima su postavljena 24 pitanja:

1. Kakav je stav ispitanika prema policiji?
2. Da li je ispitanik nekada privođen od strane policije zbog sumnje da je učestvovao u navijačkim sukobima ili zbog nasilja na sportskim priredbama?

3. Da li je protiv ispitanika podneta prekršajna prijava zbog navijačkih sukoba ili zbog nasilja na sportskim priredbama?
4. Da li je protiv ispitanika podneta krivična prijava zbog navijačkih sukoba ili zbog nasilja na sportskim priredbama?
5. Da li je ispitanik prekršajno ili krivično osuđivan zbog učestvovanja u navijačkim sukobima, ili zbog nasilja na sportskim priredbama?
6. Da li je ispitanik član neke navijačke grupe?
7. Koje navijačke grupe je ispitanik član?
8. Da li ispitanik posećuje sportske priredbe?
9. Da li za ispitanika navijanje znači fizički se sukobljavati sa protivničkim navijačima?
10. Da li za ispitanika navijanje znači sukobljavanje sa licima koja su zadužena za održavanje javnog reda – pripadnicima policije, redara i obezbeđenja?
11. Da li se slažete sa tvrdnjom: fakultet mi znači manje od kluba za koji navijam?
12. Da li je ispitanik nekada izostajao/izostajala sa časova da bi prisustvovao/la sportskim priredbama?
13. Da li je ispitanika neko, nekada u školi upoznao sa problemom nasilja na sportskim priredbama?
14. Da li ispitanik smatra da bi bilo korisno da ga na fakultetu neko bliže upozna sa problemom nasilja na sportskim priredbama, posebno o zakonskim normama i kaznama koje su predviđene za ispoljeno nasilje?
15. Da li ispitanik smatra da je dovoljno upoznat/a sa zakonskim normama koje regulišu problem nasilja na sportskim priredbama?
16. Da li je ispitanik nekada učestvovao/la u nekom vidu sukoba navijača?
17. Kako je došlo do navijačkog sukoba: slučajno ili je sukob dogovoren i na koji način je dogovoren?
18. Da li je ispitanik nekada uneo nedozvoljena pirotehnička sredstva (petarde, baklje, topovske udare i sl.) na neku sportsku priredbu, iako je postojao pregled lica na ulazu?

19. Zapažanje ispitanika o tome ko vrši pregled lica prilikom ulaska u sportski objekat: policija, agencija za obezbeđenje, zajedno policija i agencija za obezbeđenje?

20. Na sportskim priredbama kojima je ispitanik prisustvovao, ko je prvi reagovao na nasilje: policija, agencija za obezbeđenje, zajedno policija i agencija za obezbeđenje ili neko drugi?

21. Da li policija preduzima posebne aktivnosti u cilju izgrađivanja i unapređenja odnosa policije sa navijačkim grupama?

22. Kakav je stav ispitanika o primeni policijske sile u vezi sa neredima na utakmicama?

23. Kakva su ispitanikova iskustva o reakciji građana na intervenciju policije prilikom nasilja na sportskim priredbama?

24. Da li smatrate da u Srbiji generalno postoji problem sa rasizmom na sportskim priredbama?

Pitanja su uglavnom bila zatvorenog tipa. Odgovore na ova pitanja smo uporedili sa studijom objavljenom 2013. godine, kada su odgovore dali đaci završnih razreda srednje škole.

Rezultati

Grafički prikazi u prilogu rada.

Diskusija

Odgovore na sva pitanja u anketnom upitniku dali su svi anketirani ispitanici. Procentualno posmatrano, veoma nepovoljan stav prema policiji ima 6,8% ispitanika, nepovoljan 16,9%, nema nikakav stav 44,3%, povoljan stav ima 19,3% ispitanika, a veoma povoljan 8,2% ispitanika.¹ Najveći broj

¹ U odnosu prema poredbenom istraživanju rezultati pokazuju povoljniji stav prema policiji, budući da je veoma nepovoljan stav prema policiji imalo 11,7% ispitanika, nepovoljan stav 15,6%, nema nikakav stav 26%, povoljan stav ima 36,2% ispitanika, a veoma povoljan 14,1% ispitanika (Milojević et al., 2013, p. 198).

ispitanika nije privođen od strane policije zbog sumnje da je učestvovao u navijačkim sukobima. Naime, 97,7% ispitanika nije privođeno, dok je samo jednom privođeno 1,7%², a više puta 0,6%. Protiv ispitanika u 98,9% slučajeva nije podneta krivična prijava zbog navijačkih sukoba ili nasilja na sportskim tribinama, dok je samo jednom privođeno 1,1% ispitanika.³ Identična situacija postoji i kada analiziramo podatke u vezi sa podnesenim krivičnim prijavama – 98,9% nikada, a 1,1% samo jednom.⁴ Konačno, u 95,5% slučajeva ispitanik nije prekršajno ili krivično osuđivan zbog učestvovanja u navijačkim sukobima ili zbog nasilja na sportskim priredbama.⁵

Najveći broj ispitanika nije član navijačke grupe (56,25%).⁶ Ispitanici koji su članovi navijačkih grupa su dali odgovore: Delije Sever 6,25%, Plavi anđeli 6,25%, Beli orlovi 12,5%, Grobari Jug 12,5% i članovi lokalnih košarkaških navijačkih grupa 6,25%. Istovremeno, najveći broj njih izjavljuje da ponekad posećuje sportske priredbe (48,6%), dok 31,6% ispitanika to nikada ne čini. Potom, 9% ispitanika posećuje sportske priredbe samo kada igra tim za koji ispitanik navija, a 4,5% samo kada igra tim za koji ispitanik navija. Konačno, sportske priredbe redovno posećuje 6,2% ispitanika.⁷

Sledeća dva pitanja u anketi su se odnosila na stavove studenata prema navijanju. Na prvom mestu, za najveći procenat ispitanika navijanje ne znači sukobljavanje sa protivničkim navijačima (97,17%).⁸ Nešto manji procenat

² U odnosu na komparativnih 92% nikada, 3,3% samo jednom, odnosno 2,2% više puta (Milojević et al., 2013, p. 198).

³ Prema rezultatima iz 2013. godine, 94,9% nikada, 1,9% samo jednom, a 1,8% više puta (Milojević et al., 2013, p. 198).

⁴ Nikada 95%, samo jednom 1,9%, a 1,3% više puta u ranijem istraživanju (Milojević et al., 2013, p. 198).

⁵ U odnosu prema 94,6% poredbenih slučajeva (Milojević et al., 2013, p. 199).

⁶ Pripadnost đaka navijačkim grupama je bila na nivou od 86,1%.

⁷ Gotovo istovetan procenat ispitanika iz komparativnog istraživanja je dalo odgovor da ponekad posećuje sportske priredbe (47,9%), ali redovno posećuje sportske priredbe 14,9%, 8,3% kada igra tim za koji ispitanik navija, 3,7% kada tim za koji ispitanik navija igra kao domaćin, dok 24,1% nikada ne posećuje sportske priredbe (Milojević et al., 2013, p. 230).

⁸ Navedeno je nešto veći procenat u odnosu na stavove đaka (95,9% (Milojević et al., 2013, p.

je odgovorio negativno na pitanje da li za ispitanika navijanje znači sukobljavanje sa licima koja su zadužena za održavanje javnog reda – pripadnicima policije, redarima i obezbeđenja (96,61% ispitanika je odgovorilo negativno, što je iznenađujuće nešto manji procenat u odnosu na đake, koji su odgovorili sa 98% negativno na ovo pitanje (Milojević et al., 2013, p. 232)).

Najveći procenat ispitanika ne smatra da im fakultet znači manje od kluba za koji navijaju (92,65%), ali je pri tom 6,79% ispitanika suprotnog mišljenja, dok je 0,57% ispitanika stava da im fakultet i klub za koji navijaju znače isto.⁹ Najveći procenat ispitanika (63,8%) nikada nije izostajao sa časova da bi prisustvovao sportskim priredbama. Potom, 18,1% ispitanika je ponekad izostajalo, dok je 16,4% ispitanika izostajalo samo jednom. Redovno je izostajalo svega 1,1% ispitanika, a 0,6% kada tim ispitanika igra u gostima.¹⁰

Moglo bi se reći da su potencijalno ohrabrujući odgovori na pitanje da li je ispitanika neko nekada upoznao sa problemom nasilja na sportskim priredbama. Naime, 57,1% ispitanika je dalo negativan odgovor, dok je 33,9% ispitanika odgovorilo da su ih upoznali nastavnici, a u 9% policija.¹¹ Međutim, uzevši u obzir činjenicu da su anketirani studenti završnih godina pravnog fakulteta i fakulteta bezbednosti, zabrinutost izazivaju odgovori na sledeće pitanje – da li ispitanik smatra da bi bilo korisno da ga na fakultetu neko bliže upozna sa problemom nasilja na sportskim priredbama, posebno o zakonskim propisima i kaznama koje su predviđene za ispoljeno nasilje. Naime, 35% ispitanika je odgovorilo da bi to bilo korisno, 8,5% da bi bilo

232)).

⁹ U istraživanju đaka, 6,6% ispitanika je zauzelo stav da im škola znači manje od kluba za koji navijaju (Milojević et al., 2013, p. 239).

¹⁰ U poredbenom uzorku, 47,1% ispitanika nikada nije izostajao sa časova zbog prisustvovanja sportskim priredbama, 27,9% je izostajao ponekad, 13,5% samo jednom, 7,6% izostaje redovno, dok 2,4% samo kada njegov tim igra u gostima (Milojević et al., 2013, p. 242).

¹¹ Znatno veći procenat je negativno odgovorio u istraživanju pre 10 godina, kada je 72,8% ispitanika odgovorilo da ih niko nikada nije upoznao s ovim problemom, dok su ih procentualno u više slučajeva upoznali pripadnici policije (14,1%) nego nastavnika (9,6%) (Milojević et al., 2013, p. 245).

korisno da ih s tim upoznaju nastavnici na fakultetu, 27,7% da ih o tome upoznaju pripadnici policije koji se stalno susreću s problemom nasilja na sportskim priredbama, 13% to ne zanima, dok svega 15,8% smatra da su s tim problemom dovoljno upoznati. Problem se javlja kod činjenice što se radi o studentima koji su problem nasilja na sportskim priredbama kroz pojedine predmete već obrađivali.¹² Potom, 69,5% ispitanika smatra da zna ponešto o zakonskim normama kojima je pravno regulisan problem nasilja na sportskim priredbama, 16,9% uopšte nije upoznat, dok svega 13,6% smatra da je u potpunosti upoznat.¹³ Problem koji izaziva dodatnu zabrinutost leži u tome što istraživanje pokazuje da su đaci u srednjim školama više upoznati sa zakonskim normama nego studenti fakulteta. Međutim, ova činjenica se relativizuje uzimajući u obzir da se radi o subjektivnim stavovima, pri čemu đaci objektivno verovatno ne znaju sve norme.

Najveći procenat ispitanika (88,7%) nikada nije prisustvovao sukobima navijača. Potom, 9,6% je prisustvovao verbalnom sukobu – pevanju pogrđnih pesama i parola, 1,1% u tuči navijača na sportskom objektu na dan odigravanja utakmice, 0,6% van sportskog objekta na dan odigravanja utakmice, dok ni jedan ispitanik nije učestvovao u zakazanoj tuči navijača nezavisno od toga kada se utakmica odigrala.¹⁴ Do tuče je u posmatranom uzorku došlo putem neočekivanog susreta dve navijačke grupe u 33% slučajeva, putem zakazivanja preko interneta odnosno društvenih mreža u 1% slučajeva, preko mobilnog

¹² Prema starijem istraživanju, 33,4% ispitanika je smatralo da bi to bilo veoma korisno, 18,2% da bi bilo korisno da ih s problemom upoznaju pripadnici policije, 4,8% da to budu njihovi profesori, 22,7% to ne zanima, a 18,5% smatra da su dovoljno upoznati sa ovim problemom (Milojević et al., 2013, p. 249).

¹³ Iznenađujuće, ovi procenti se u sličnoj meri poklapaju sa poredbenim istraživanjem, prema kome 67,8% zna ponešto o zakonskim normama, 20,5% je u potpunosti upoznat, a 9,9% nije uopšte upoznat (Milojević et al., 2013, p. 252).

¹⁴ Nešto manji procenat đaka nikada nije prisustvovao sukobima navijača (74,7%), dok je 16,2% prisustvovalo pevanju pogrđnih pesama i parola, 5% u tuči navijača na sportskom objektu na dan odigravanja utakmice, 4,7% u tuči navijača van sportskog objekta na dan odigravanja utakmice, a 2,6% u zakazanoj tuči navijača nezvezano za dan kada se utakmice odigravala (Milojević et al., 2013, p. 257).

telefona u 2% slučajeva, putem neposrednog kontakta u 5,9% slučajeva, u 58,3% je do tuče došlo na drugi način.¹⁵

Najveći procenat ispitanika nikada nije uneo nedozvoljena pirotehnička sredstva na sportsku priredbu (96,6%), ispod jakne 1,1% ispitanika, a na neki drugi način 1,7% ispitanika. Ostali načini u posmatranom uzorku nisu bili zastupljeni.¹⁶ Zapažanje ispitanika o tome ko vrši pregled lica pri ulasku u prostor sportskog objekta su procentualno slična. Naime, 24,3% njih je zapazilo da pregled vrši policija, 37,3% da to čini agencija za obezbeđenje, a 38,4% da to čine zajedno policija i agencija za obezbeđenje.¹⁷

Na sportskim priredbama na kojima je ispitanik prisustvovao pretežno je prvo reagovala policija (54,2%), potom agencija za obezbeđenje (22%), te agencija za obezbeđenje i policija zajedno (17,5), pa trener i članovi stručnog štaba u 0,6% slučajeva. Među ispitanicima je bilo i 5,9% onih koji su odgovorili da nisu prisustvovali sportskim priredbama na kojima je došlo do nasilja.¹⁸

Prema mišljenju ispitanika, 20,3% smatra da policija samo delimično preduzima posebne aktivnosti u cilju izgrađivanja i unapređenja odnosa policije sa navijačkim grupama, 7,9% da to čini neznatno, 11,9% da to čini samo u određenim situacijama, 10,2% smatra da to ne čini uopšte, dok

¹⁵ Poredbeno, u 57,9% slučajeva u posmatranom uzorku do tuče je došlo putem neočekivanog susreta dve navijačke grupe, putem zakazivanja preko interneta odnosno društvenih mreža u 12,5% slučajeva, preko mobilnog telefona u 6,9% slučajeva, putem neposrednog kontakta u 14,1% slučajeva, u 58,3% je do tuče došlo na drugi način (Milojević et al., 2013, p. 259).

¹⁶ Đaci su znatno većem procentu unosili nedozvoljena sredstva. Naime, 64,1% ispitanika nikada nije unelo nedozvoljena pirotehnička sredstva, 3,4% ih je unelo u donjem vešu, 3,3% ispod jakne, 9% ispitanika je imalo pomoć pripadnika privatnog obezbeđenja, 4% je imalo pomoć pripadnika medijske kuće, a svega 1,4% je uneo na neki drugi način. Međutim, 25,2% ispitanika nije odgovorilo na pitanje (Milojević et al., 2013, p. 260).

¹⁷ U prethodnom istraživanju 21% ispitanika je zapazilo da policija vrši pregled, 16,8% da to čini agencija za obezbeđenje, a 28,7% da to čine zajedno policija i agencija za obezbeđenje. I ovde je primetno da 33,5% ispitanika nije odgovorilo na pitanje (Milojević et al., 2013, p. 261).

¹⁸ Procentualno, nema većih odstupanja između istraživanja, uzevši u obzir da 29,6% ispitanika nije odgovorilo na pitanje, a budući da je u poredbenom istraživanju u 39,3% prvo reagovala policija, u 8,2% agencija za obezbeđenje, dok su u 11,8% slučajeva reagovali zajedno policija i agencija za obezbeđenje. Međutim, 11,2% ispitanika je zapazilo da su prvo reagovali drugi gledaoci (Milojević et al., 2013, p. 262).

5,1% smatra da to policija čini znatno. Ipak, najveći procenat ispitanika (44,1%) ne zna odgovor na pitanje.¹⁹

Zanimljivi odgovori su dati prilikom razmatranja stavova o primeni policijske sile u vezi sa neredima na utakmicama. Naime, 52,5% ispitanika je stava da kada policija primenjuje silu ona to čini prema svima koji se zateknu na licu mesta nereda (poredbeno 43,6%), 26,6% smatra da policija najčešće primenjuje silu prema onima koji su glavni izgređnici (poredbeno 23,8%), 11,9% je uverenja da policija neselektivno primenjuje silu, tj. da tuče one koji nisu izazvali nasilje (poredbeno 19,5%), te 9% misli da policija najčešće primenjuje prekomernu silu (poredbeno 8,2% (više u Milojević et al., 2013, p. 266)).

Prilikom odgovaranja na sledeće pitanje zapažamo da najveći procenat ispitanika (34,5%) smatra da su građani protiv prekomerne policijske prinude, potom, 24,3% je uverenja da su građani pasivni i nezainteresovani prema intervenciji policije, 16,9% da su protiv neselektivne policijske prinude, 13,6% misli da građani prihvataju i odobravaju postupanje i intervenciju policije, dok 10,7% smatra da se građani otvoreno protive intervenciji policije.²⁰

Na kraju, 17,5% ispitanika je uverenja da u Srbiji generalno ne postoji problem sa rasizmom na sportskim priredbama, 45,8% smatra da postoji u malim razmerama, 27,1% misli da taj problem postoji u velikim razmerama, a 2,9% ne zna odgovor na postavljeno pitanje.²¹

¹⁹ Komparativno, 9,5% ispitanika smatra da su naponi policije znatni, 26,8% da su delimični, 8,4% da su neznatni, 14,5% smatra da naponi postoje samo u određenim situacijama, 14,3% smatra da naponi uopšte ne postoje, a 24,1% ne zna odgovor na pitanje (Milojević et al., 2013, p. 265).

²⁰ Poredbeno, rezultati su prilično drugačiji. Naime, najveći procenat (29,5%) misli da građani prihvataju i odobravaju postupanje i intervenciju policije, potom 23,5% je uverenja da su građani pasivni i nezainteresovani prema intervenciji policije, 18,4% smatra da se građani otvoreno protive intervenciji policije, 11,2% da su protiv prekomerne policijske prinude, a 8,8% misli da su građani protiv neselektivne policijske prinude (Milojević et al., 2013, p. 269).

²¹ Uporedno posmatrano, 19,3% ispitanika je uverenja da u Srbiji generalno ne postoji problem sa rasizmom na sportskim priredbama, 10,2% smatra da je to izmišljotina stranih medija, 35,4% misli da postoji problem u malim razmerama, a 26,7% da problem postoji u velikim razmerama (Milojević et al., 2013, p. 274).

Zaključak

Nasilje na sportskim priredbama je suštinski staro koliko i sport, a o tome je napisano mnogo naučnih i stručnih članaka. Uprkos tome, glad javnosti za informacijama o ekstremnim navijačima i njihovom ponašanju (provokativnom za tu javnost) i mnoga objašnjenja te pojave, nikako nisu konačna. Svaki novi incident, ili navijački ispad dodatno budi interesovanje za odgovor na brojna intrigantna pitanja u vezi sa tim. Nema sumnje da se Srbija poslednjih godina suočila sa ispoljavanjem huliganizma na sportskim priredbama, koje se kvalitativno i kvantitativno razvija, te će taj problem biti prisutan i u budućnosti. Pored slabog kvaliteta igre i osetno smanjenog životnog standarda, na opadanje interesa za sport, uticala je i činjenica da su navijački incidenti postali znatno češći i ozbiljniji nego pre (Milojević et al., 2013, p. 329). Rešavanje ovog problema je sve, samo nije lagan i jednostavan zadatak. Ovom zadatku je potrebno pristupiti veoma studiozno i pažljivo, uzimajući u obzir sva sprovedena istraživanja. Empirijsko istraživanje koje smo sprovedli i obradili u ovom radu pokazuje relativno sličan odnos studenata završnih godina prema nasilju na sportskim priredbama kao i istraživanje koje smo sprovedli među đacima 2013. godine. Pojedini odgovori zahtevaju posebnu pažnju uzimajući u obzir da su u pitanju stavovi studenata, počev od činjenice da procentualno najveći broj nema nikakvo mišljenje o policiji, dok malo više od četvrtine ispitanika ima povoljan stav. Svakako je pozitivno to što većina ispitanika nikada nije privođena radi navijačkih sukoba niti je protiv njih podnesena bilo prekršajna bilo krivična prijava. Istovremeno, više od polovine ispitanika nije član bilo koje navijačke grupe, a veći procent nije nikada prisustvovao navijačkim sukobima, dok kod onih koji jesu nasilje se svodilo na pevanje pogrđnih pesama. Ono što je svakako potrebno, i pored toga što su studenti u dobroj meri upoznati sa problemom nasilja na sportskim priredbama, jeste dodatno obučavanje. U odnosu na istraživanje koje je sprovedeno među đacima, pojedine razlike postoje, ali suština ostaje ista – neopodno je dalje raditi na edukaciji i obrazovanju mladih, budući da još uvek nemaju dovoljno razvijeno znanje o ovoj oblasti.

Reference

- Anderson, P. M. (1996). Racism in sports: question of ethics [Rasizam u sportu: pitanje etike]. *Marquette Sports Law Journal*, 6(2), 357–408.
- Avgerinou, V., & Giakoumatos, S. (2011). The Effect of Hooliganism on Greek Football Demand [Efekti huliganstva na grčku potražnju za fudbalom]. In R. T. Jewell (ed.), *Violence and Aggression in Sporting Contests: Economics, History and Policy* (pp. 155–174). Springer.
- Bakhshalipour, V., Khodaparast, S., & Rezaei Soofi, M. (2021). The Pathology of Spectators' Behavior in Sports Stadiums [Patologija ponašanja gledalaca na sportskim stadionima]. *Journal of New Studies in Sport Management*, 3(2), 235–246.
- Bencheghib, S., & Bouderbala, I. (2020). *Fighting Racism in Football: England as a Case Study* [Borba sa rasizmom u fudbalu: Engleska kao studija slučaja]. Guelma: Guelma University.
- Billings, S., & Depken, C. (2011). Sport Events and Criminal Activity: A Spatial Analysis [Sportski događaji i kriminalna aktivnost: prostorna analiza]. In R. T. Jewell (Ed.), *Violence and Aggression in Sporting Contests: Economics, History and Policy* (pp. 175–187). Springer.
- Bjelajac, Ž., & Filipović, A. M. (2021). Specific Characteristics of Digital Violence and Digital Crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16–32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409–425.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1278/1224>
- Bodin, D., Robène, L., & Héas, S. (2007). *Sport i nasilje u Evropi*. Knjiga trgovina.
- Caneppele, S., Cinaglia, G., Sperrer, C., & Langlois, F. (2019). Fraudes, violences et autres comportements déviants dans le sport professionnel

- et olympique [Prevare, nasilje i ostala devijantna ponašanja u profesionalnom i olimpijskom sportu]. *Criminologie*, 52(2), 110–140.
- Ćirić, J. (2012). Dve priče o dva dečaka. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2(1), 205–218.
- Janković, S. (2005). Suzbijanje nasilja u sportu. *Pravni život*, 9, 2005.
- Kerr, J. (2009). Analysis of Recent Incidents of On-Field Violence in Sport: Legal Decisions and Additional Considerations From Psychology [Analiza nedavnih incidenata nasilja na terenu u sportu: pravne odluke i dodatna razmatranja iz psihologije]. *Aggressive Behavior*, 35(1), 41–48.
- Kostić, M. (2008). Kriminološka obeležja nasilja u sportu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 51, 53–72.
- Lalić, D., & Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. *Politička misao*, XLV(3–4), 253–256.
- Marcus, M. (2002). European Strategies for the Prevention of Violence in Sport [Evropske strategije za prevenciju nasilja u sportu]. In M. Comeron, & R. Vanbellinghen (Eds.), *Prevention of Violence in Football Stadiums in Europe* (pp. 7–8). EUROFAN – European Programme for Study and Prevention of Violence in Sport in Liege.
- Milojević, S., Simonović, B., Janković, B., Otašević, B., & Turanjanin, V. (2013). *Mladi i huliganizam na sportskim priredbama*. OEBS: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Mršević, Z. (2014). Rituals of sports violence. *Journal of Criminology and Criminal Law (JCCL)*, 52(2), 9–34.
- Muzur, A., & Rinčić, I. (2011). Sport i nasilje: prilog etičkim, sociologijskim i psihoneurobiologijskim razmatranjima. *JAH*, 2(3), 145–152.
- Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2005). Krivični zakonik Republike Srbije. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005 -

ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

Obradović, D. (2007). Nasilnici stvaraju medijski događaj: etičnost pisanja o nasilju na nogometnim utakmicama. *Medianali*, 1, 45-72.

Otašević, B. (2009). Fudbalski huliganizam u praksi i zakonodavstvu Srbije. *Izbor sudske prakse*, 17(10), 11–16.

Otašević, B., & Subotić, D. (2010). Nasilje navijačkih grupa u Srbiji. U *Pravo i forenzika u kriminalistici* (pp. 371–380). Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu.

Otašević, B., Subotić, D., & Vuković, S. (2012). Viktimološki aspekti nasilja na sportskim priredbama. *Pravni život*, 61(9), 341-358.

Simonović, B., Đurđević, Z., & Otasević, B. (2011). Violence at Sporting Events in the Republic of Serbia – National and International Standards [Nasilje na sportskim događajima u Republici Srbiji – nacionalni i međunarodni standardi]. *Prevention and Repression. Journal of Criminalistics and Law*, 16(3), 81–98.

Stevanović, A. (2017). Huliganizam, vandalizam i nasilničko ponašanje. *CRIMEN: Casopis za Krivicne Nauke*, 8(2), 172–188.

Swenson, J. S. (2012). Unsportsmanlike Conduct: The Duty Placed on Stadium Owners to Protect Against Fan Violence [Nesportsko ponašanje: obaveza vlasnika stadiona da zaštite od navijačkog nasilja]. *Marquette Sports Law Review*, 23(1), 135–153.

Šuput, D. (2010). Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama. *Strani Pravni Život*, 54(1), 233–264.

Šuput, D. (2008). Pravno uređivanje sporta u Republici Srbiji. *Pravni život*, 8(7).

Testa, A. (2022, March 29). Waves of Extremism: An Applied Ethnographic

Analysis of the Bosnia and Herzegovina Football Terraces [Talasi ekstremizma: primenjena etnografska analiza tribina Bosne i Hercegovine]. *Frontiers in Sports Act Living*.

<https://doi.org/10.3389/fspor.2022.770441>

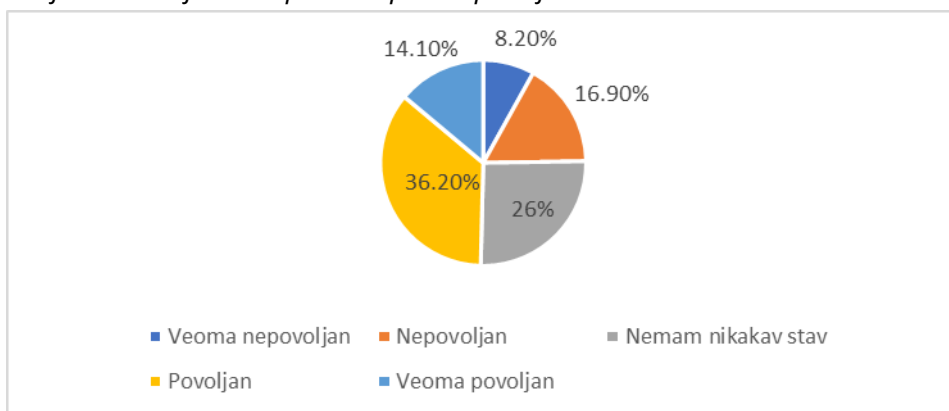
- Torbarina, Z. (2011). Sport – zaštitni čimbenik u suočavanju sa rizičnim ponašanjima djece i mladih. *JAHK*, 2(3), 65–74.
- Trichka, R. E. (1993). Violence in sport: criminal assault or part of the game [Nasilje u sportu: kriminalni napad ili deo igre]. *Journal of Legal Aspects of Sport*, 3(2), 88–96.
- Turanjanin, V. & Milekić, V. (2013). Osnovni oblik krivičnog dela nasilničkog ponašanja na sportskim priredbama ili javnom skupu kroz sudsku praksu. *Glasnik prava*, 4(3), 54–70.
- Vrhovčić, M. (2018). *Navijačke navike zagrebačkih srednjoškolaca u relaciji sa školskom klimom*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Zani, B., & Kirchler, E. (1991). When Violence Overshadows the Spirit of Sporting Competition: Italian Football Fans and their Clubs [Kada nasilje zaseni duh sportskog takmičenja: italijanski fudbalski navijači i njihovi klubovi]. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 1, 5–21.
- Zalcmane, K. (2020). *Criminogenic Manifestations of Football Fans and Prevention: Latvian and Foreign Experience* [Kriminogene manifestacije navijača fudbala i prevencija: letonsko i inostrano iskustvo]. Riga Stradins University.

Prilog

Rezultati anketiranja studenata

Grafikon 1

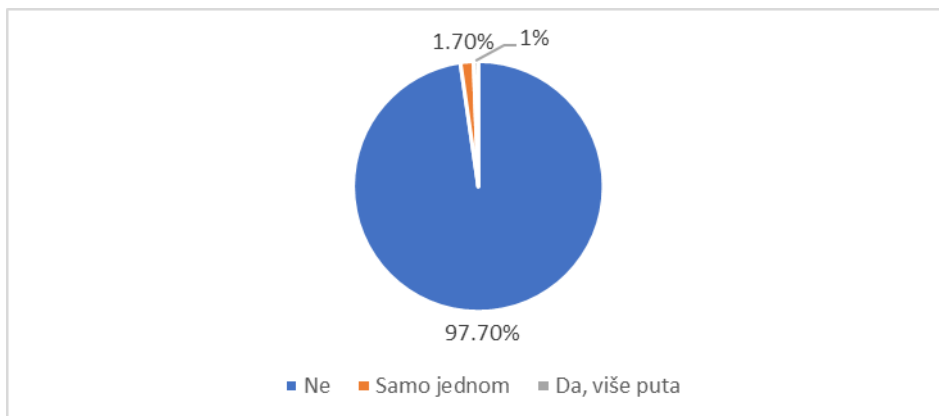
Pitanje 1: Kakav je stav ispitanika prema policiji?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 2

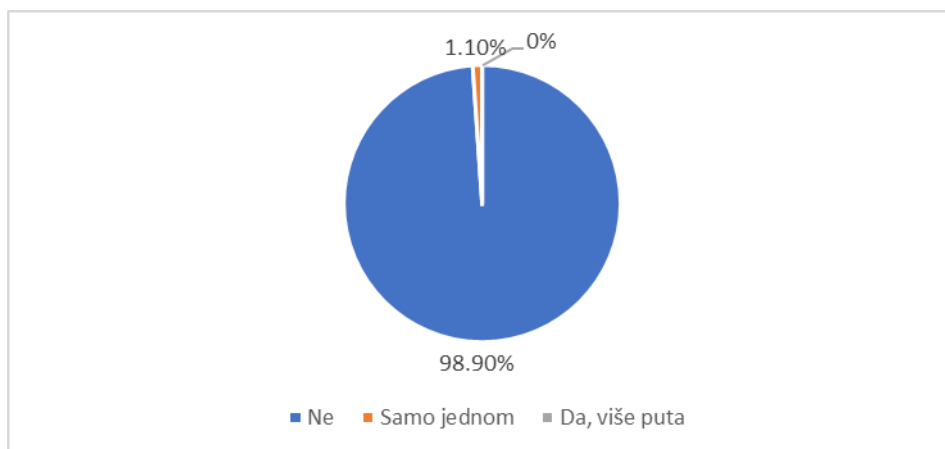
Pitanje 2: Da li je ispitanik nekada privođen od strane policije zbog sumnje da je učestvovao u navijačkim sukobima ili zbog nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 3

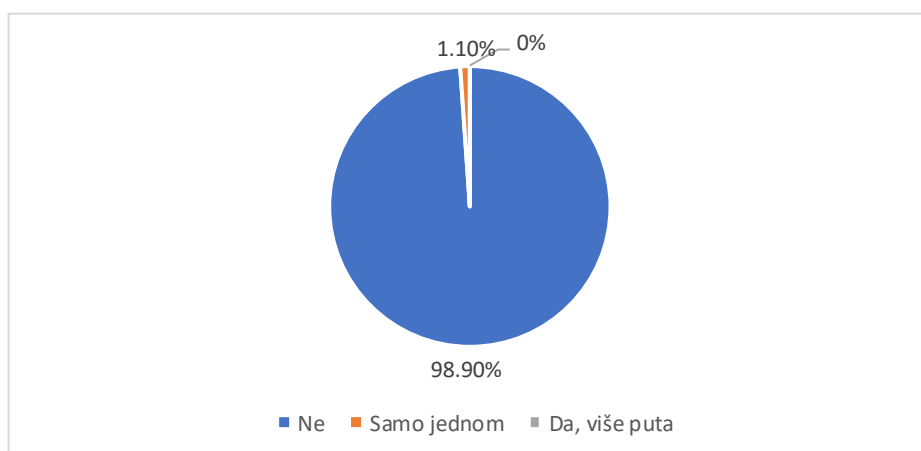
Pitanje 3: Da li je protiv ispitanika podneta prekršajna prijava zbog navijačkih ili zbog nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 4

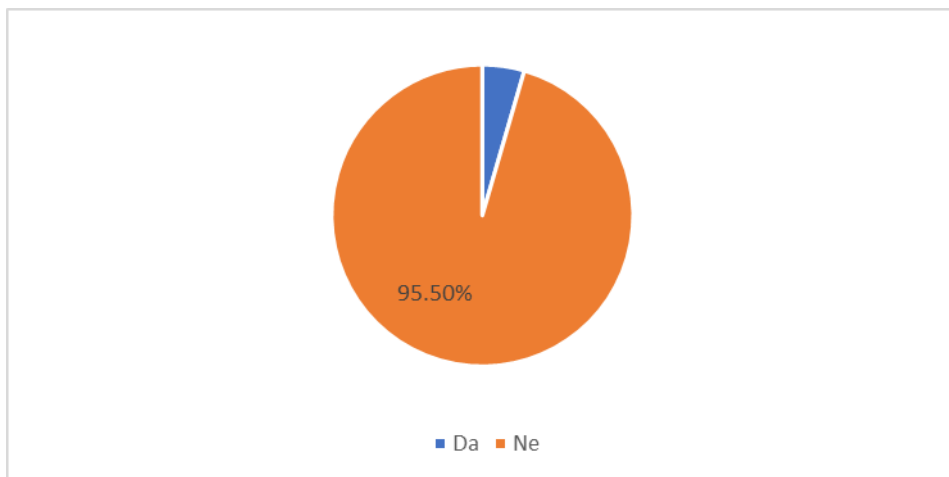
Pitanje 4: Da li je protiv ispitanika podneta krivična prijava zbog navijačkih sukoba ili zbog nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 5

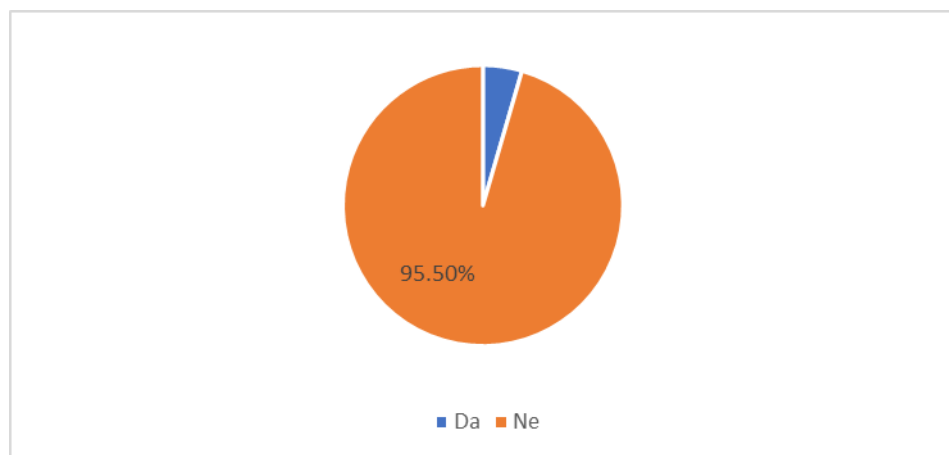
Pitanje 5: Da li je ispitanik prekršajno ili krivično osuđivan zbog učestvovanja u navijačkim sukobima, ili zbog nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 6

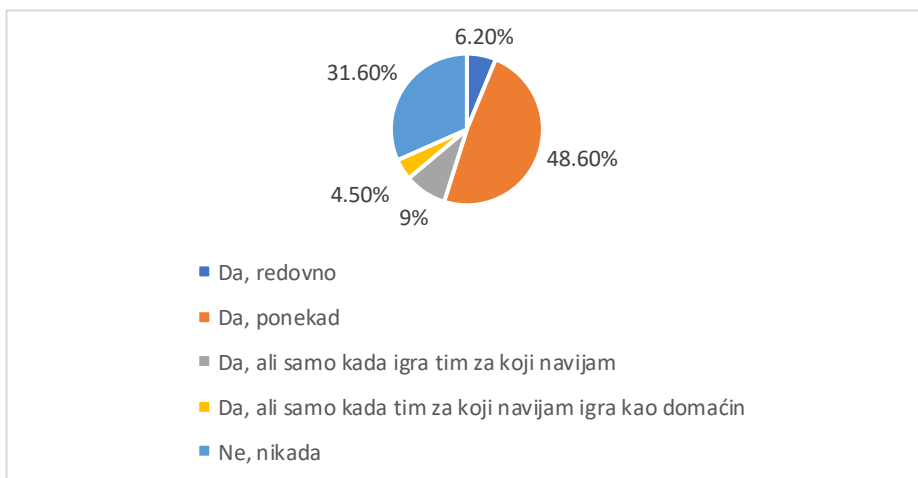
Pitanje 6: Da li je ispitanik član neke navijačke grupe?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 7

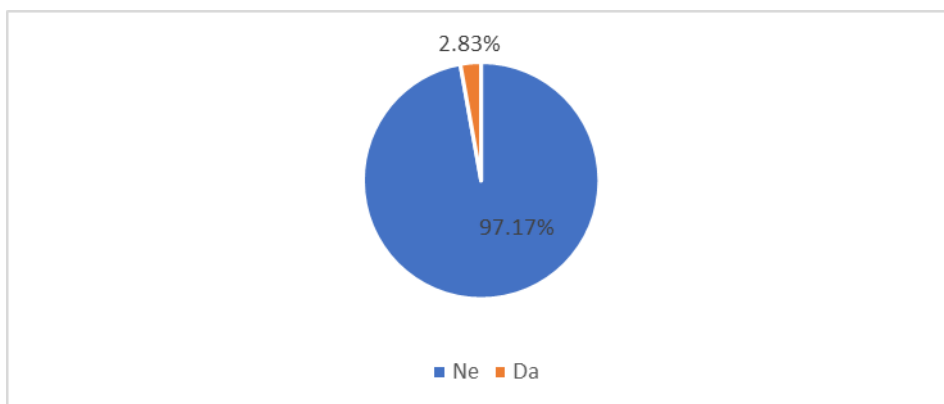
Pitanje 8: Da li ispitanik posećuje sportske priredbe

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 8

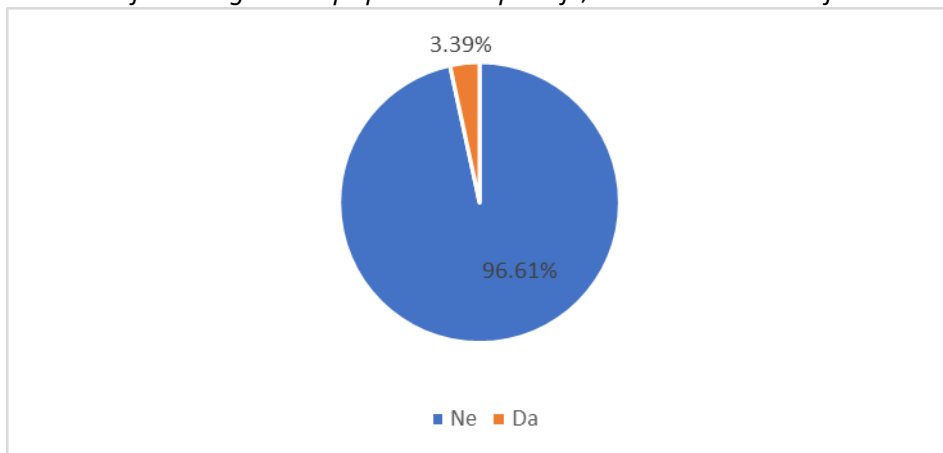
Pitanje 9: Da li za ispitanika navijanje znači fizički se sukobljavati sa protivničkim navijačima?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 9

Pitanje 10: Da li za ispitanika navijanje znači sukobljavanje sa licima koja su zadužena za održavanje javnog reda – pripadnicima policije, redara i obezbeđenja?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 10

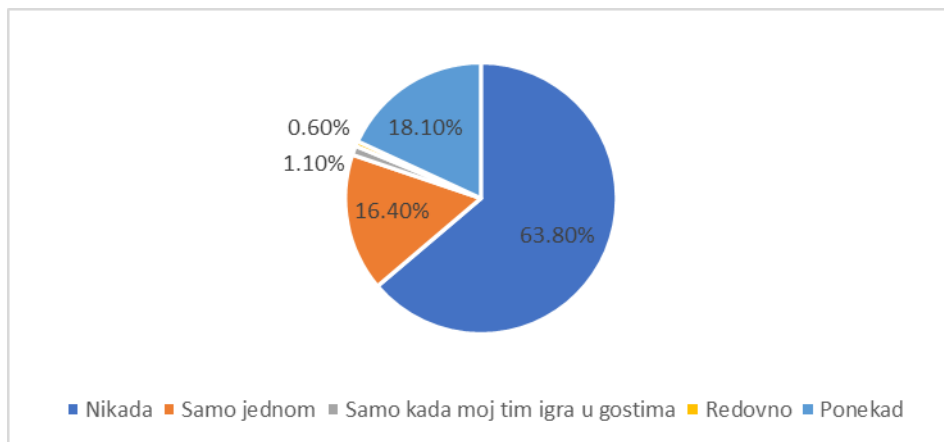
Pitanje 11: Da li se slažete sa tvrdnjom: Fakultet mi znači manje od kluba za koji navijam?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 11

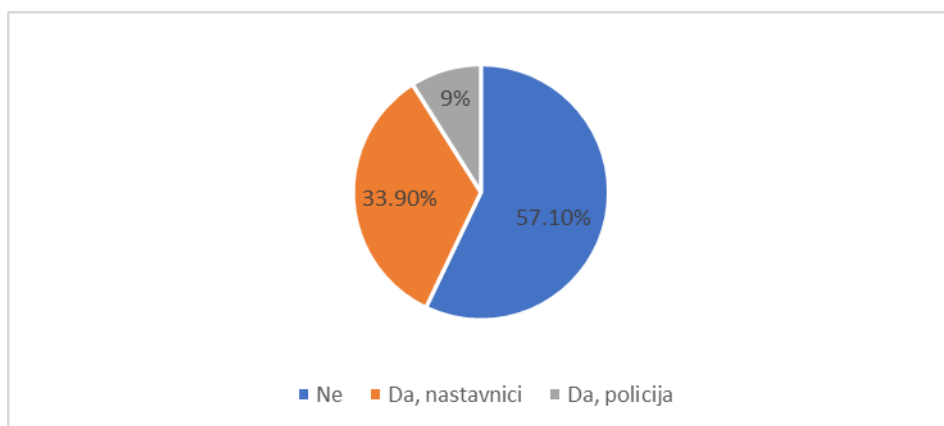
Pitanje 12: Da li je ispitanik nekada izostajao/izostajala sa časova da bi prisustvovao/la sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 12

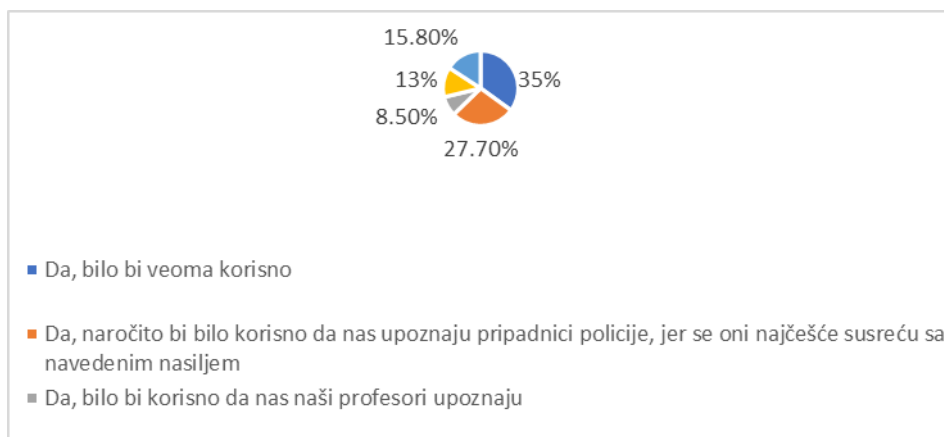
Pitanje 13: Da li je ispitanika neko, nekada u školi upoznao sa problemom nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 13

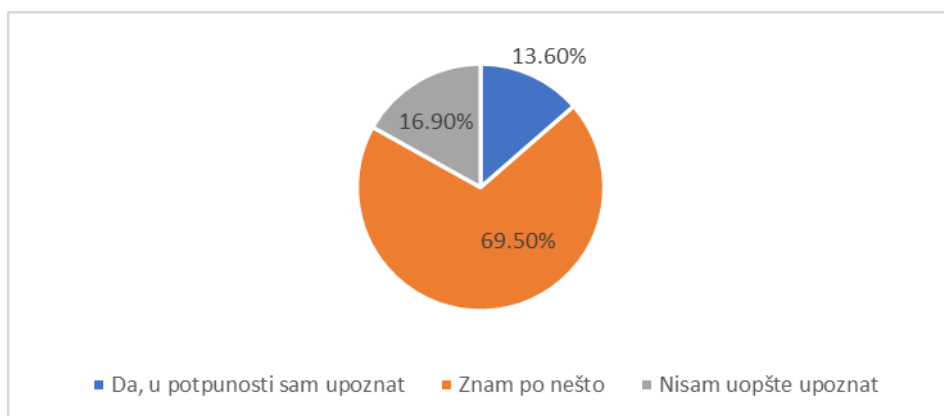
Pitanje 14: Da li ispitanik smatra da bi bilo korisno da ga na fakultetu neko bliže upozna sa problemom nasilja na sportskim priredbama, posebno o zakonskim normama i kaznama koje su predviđene za ispoljeno nasilje?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 14

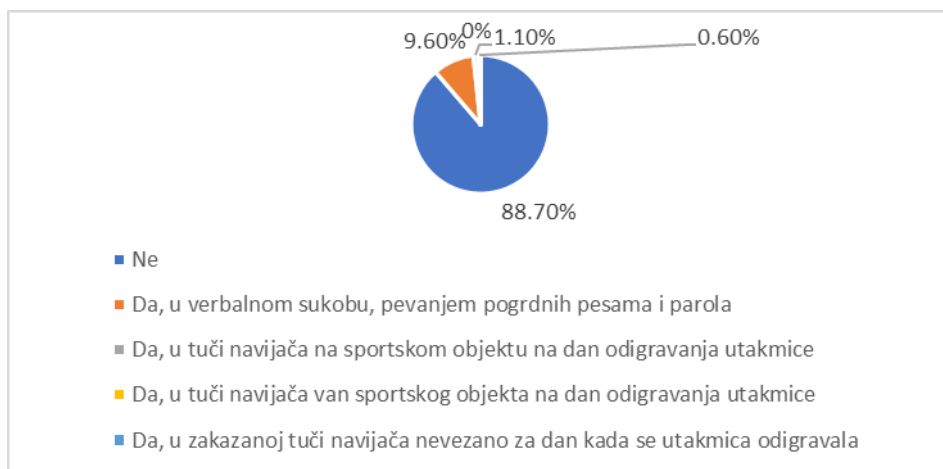
Pitanje 15: Da li ispitanik smatra da je dovoljno upoznat/a sa zakonskim normama koje regulišu problem nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 15

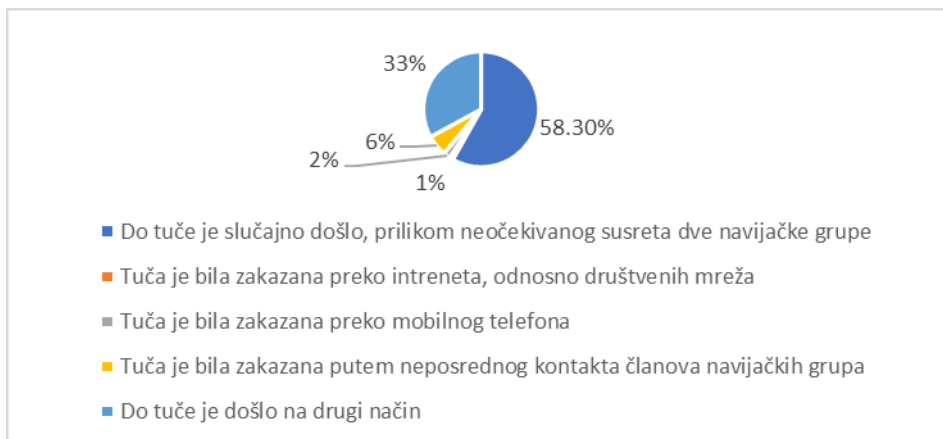
Pitanje 16: Da li ispitanik nekada učestvovao/la u nekom vidu sukoba navijača?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 16

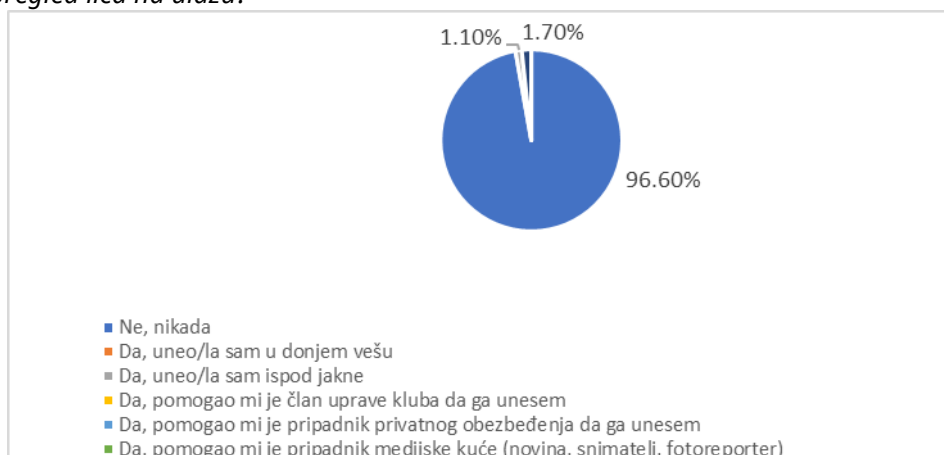
Pitanje 17: Kako je došlo do navijačkog sukoba: slučajno ili je sukob dogovoren?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 17

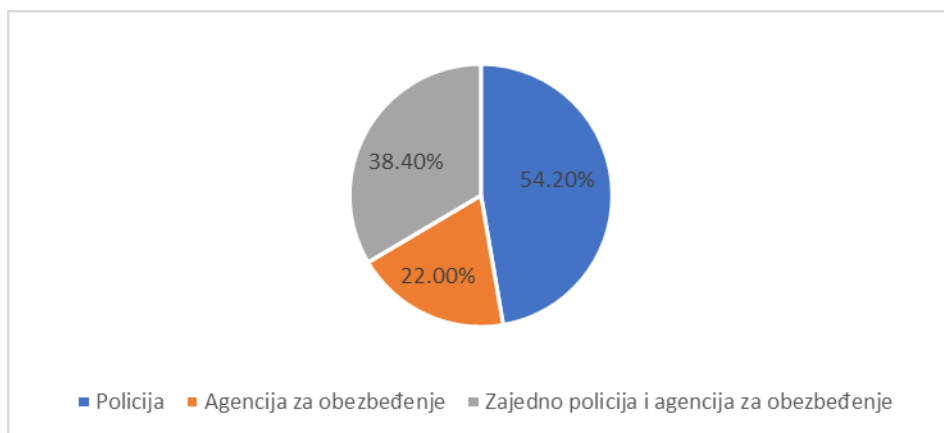
Pitanje 18: Da li je ispitanik nekada uneo nedozvoljena pirotehnička sredstva (petarde, baklje, topovske udare i sl.) na neku sportsku priredbu, iako je postojao pregled lica na ulazu?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 18

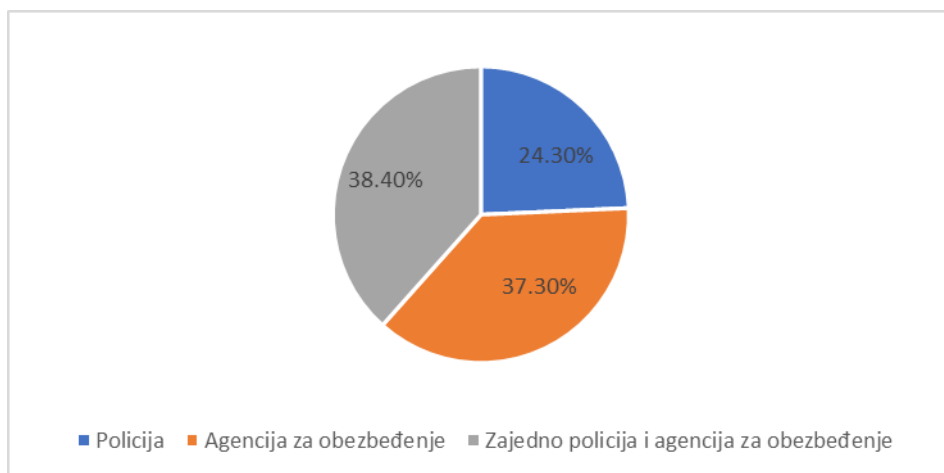
Pitanje 19: Zapažanje ispitanika o tome ko vrši pregled lica prilikom ulaska u sportski objekat: policija, agencija za obezbeđenje, zajedno policija i agencija za obezbeđenje?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 19

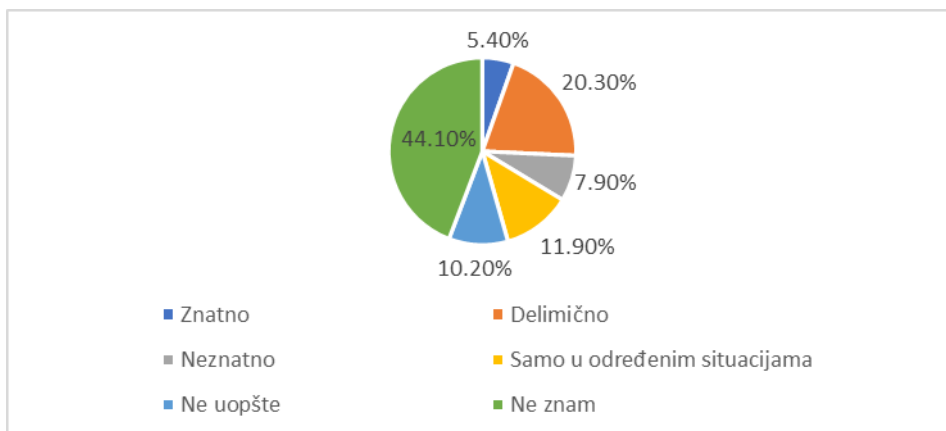
Pitanje 20: Na sportskim priredbama kojima je ispitanik prisustvovao, ko je prvi reagovao na nasilje: policija, agencija za obezbeđenje, zajedno policija i agencija za obezbeđenje ili neko drugi?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 20

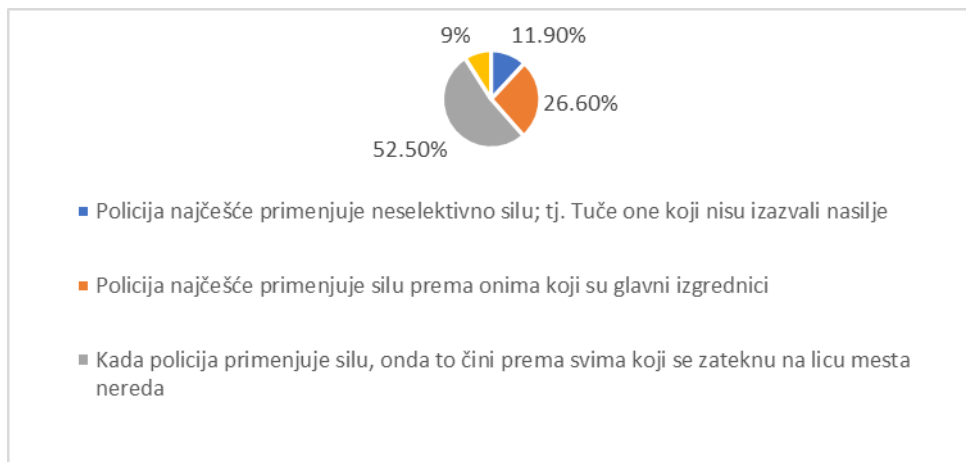
Pitanje 21: Da li policija preduzima posebne aktivnosti u cilju izgrađivanja i unapređenja odnosa policije sa navijačkim grupama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 21

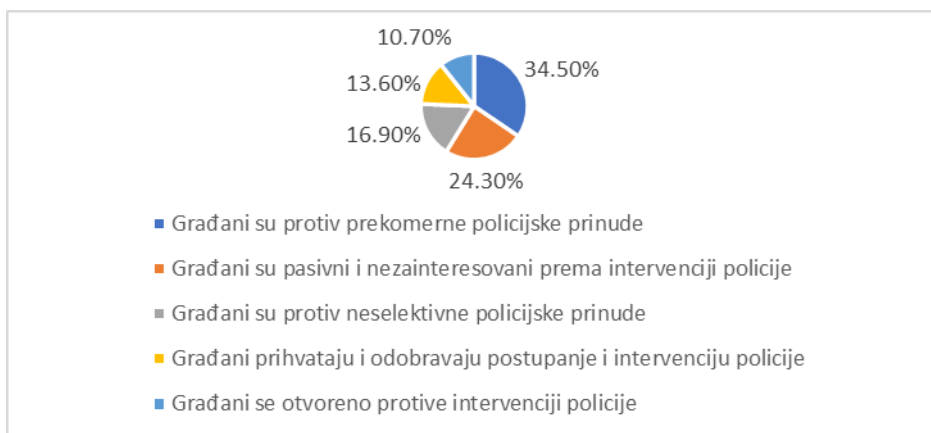
Pitanje 22: Kakav je stav ispitanika o primeni policijske sile u vezi sa neredima na utakmicama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 22

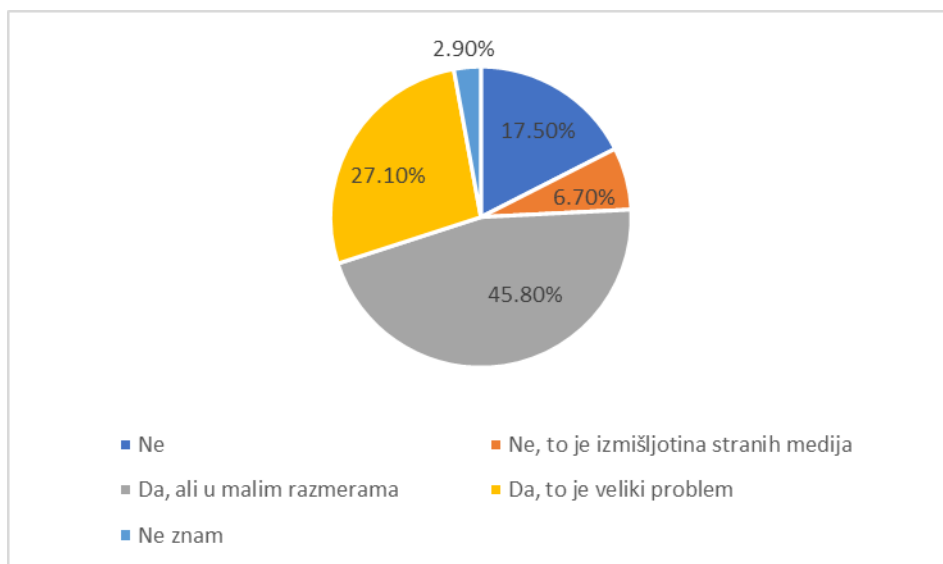
Pitanje 23: Kakva su ispitanikova iskustva o reakciji građana na intervenciju policije prilikom nasilja na sportskim priredbama?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Grafikon 23

Pitanje 24: Da li smatrate da u Srbiji generalno postoji problem sa rasizmom na sportskim terenima?

Zabeleška: Rezultat istraživanja autora

Violence at Sports Events: Analysis of Students' Attitudes

Božidar Banović¹ & Veljko Turanjanin²

¹University of Belgrade, Faculty of Security Studies

²University of Kragujevac, Faculty of Law

Summary

Violence at sports events is not a new phenomenon. The ways in which states oppose this form of violence are different and vary from state to state, undertaking different types of preventive and repressive actions. Youth hooliganism at sports events has become a regular occurrence, which is more and more seen at sports events. Hooligans do not come to sports events to support the club and enjoy sports, but because of the opportunity to behave violently. To determine students' attitudes about violence at sports events, we surveyed students of the Faculty of Law and the Faculty of Security. The questionnaire was completed by 177 students. The results of the research were compared with the research that was conducted in 2013 among high school students. The results of the research show that students are to some extent familiar with the problem of violence at sports events, but also that they do not have a favourable attitude towards police activities, although in the percentage they did not have strong points of contact with this phenomenon. The research showed that it is necessary to continue working on the education and training of young people since they still do not have sufficiently developed knowledge in this area.

Keywords: violence at sports events, hooliganism, students' attitudes, fans

Veštačka inteligencija (AI) u funkciji prepoznavanja emocija i nasilničkog mentaliteta

Momčilo B. Bajac¹ i Željko Đ. Bjelajac²

¹Univerzitet UNION Nikola Tesla u Beogradu
Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci

²Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Informacije o članku*

Originalni naučni rad • UDK: 004.8:343.22

Volume: 19 Broj: 2, stranice: 277–297.

Primljeno: 28. maj 2022 • Prihvaćeno: 12. jun 2022.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.277bb>

Podaci o autorima

Momčilo B. Bajac <https://orcid.org/0000-0003-2115-6373>

Željko Đ. Bjelajac <https://orcid.org/0000-0003-4953-8779>

Ne postoji konflikt interesa u pogledu izrade ovog teksta.

Autor za korespondenciju: Momčilo Bajac, Fakultet za menadžment,

Njegoševa 1, 21205 Sremski Karlovci, Srbija.

Email: momcilo.bajac@famns.edu.rs

* Cite (APA):

Bajac, M. B., & Bjelajac, Ž. Đ. (2022). Veštačka inteligencija (AI) u funkciji prepoznavanja emocija i nasilničkog mentaliteta [Artificial Intelligence (AI) in the Function of Recognizing Emotions and Violent Mentality]. *Kultura polisa*, 19(2), 277–297.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.277bb>

Sažetak

U ovom radu diskutujemo uticaj najnovijih tehnologija, prvenstveno veštačke inteligencije (AI) na šire društveno i prirodno okruženje, kao i na individualne živote ljudi u sve većem rasponu konteksta. Govorimo o AI kao kompleksnim ekosistemima napravljenim od prirodnih resursa, energije, infrastrukture, ljudskog rada, logistike, istorije, podataka i mnoštva klasifikacija. Uprkos tome što za sada AI nije ni veštačka a ni toliko inteligentna kao što se to predstavlja široj javnosti, postoji jaka težnja za njenom univerzalizacijom i apsolutizacijom. U ovom radu posebno smo diskutovali mogućnost primene AI u svrhu prepoznavanja emocija i nasilničkog mentaliteta u cilju prevencije nasilničkog ponašanja. To je zahtevalo analizu prakse prikupljanja podataka i njihovog klasifikovanja u fiksne kategorije kako bi se postigli “pouzdani” izlazi pretrage za različite potrebe. Profil nasilničke ličnosti je određen kako socijalno-relacionim tako i biološko-psihološkim karakteristikama, što predstavlja veliki broj varijabli koje treba uzeti u obzir prilikom konstruisanja algoritma za prepoznavanje emocija i nasilničke ličnosti. Naš zaključak je da sa trenutnim stepenom razvoja AI i veoma svedenim i diskretnim algoritmima nije moguće uzeti u obzir toliko podataka da bi se dobio pouzdan izlaz za predviđanje ponašanja kao i preduzimanje eventualnih mera, a da nisu diskriminatorne i opasne po pojedince i društvo u celini. Ali s obzirom na neverovatno brz tehnološki razvoj, naročito u oblasti kvantnog računarstva, pred ovom oblasti stoji veoma dinamična budućnost.

Ključne reči: algoritam, skupovi podataka, klasifikacija, facijalne ekspresije, nasilnička ličnost, kvantno računarstvo

Veštačka inteligencija (AI) u funkciji prepoznavanja emocija i nasilničkog mentaliteta

Kada govorimo o veštačkoj inteligenciji, prva asocijacija nam je proizvod visoke tehnologije, nešto nematerijalno, kodirano, što egzistira u virtualnom prostoru svuda oko nas. Međutim, AI je vrlo kompleksan ekosistem koji uključuje mnoštvo materijalnih i nematerijalnih aspekata i ima vrlo snažan impakt na naše ekonomsko, socijalno pa i političko okruženje.

Sam pojam inteligencije je veoma kompleksan i još nedovoljno istražen. Postoji veoma mnogo predrasuda i mitova oko inteligencije koji su imali veoma loše konsekvence kroz istoriju čovečanstva. Prvi mit polazi od stava da se uz dovoljnu obuku ili dovoljno resursa, ljudska inteligencija može stvoriti od nule, bez obraćanja pažnje na fundamentalne načine na koje su ljudi povezani i smešteni u široj konstelaciji raznolike stvarnosti. Drugi mit da je inteligencija nešto što je prirodno i nezavisno od društvenih, kulturnih, istorijskih i političkih sila. U stvari, koncept inteligencije je vekovima naneo ogromnu štetu i korišćen je da opravda odnose dominacije, od ropstva do eugenike. O kompleksnosti inteligencije koja je i danas predmet interesovanja istraživača iz skoro svih oblasti nauke, govori i činjenica o već razvijenim konceptima emocionalne, socijalne, moralne i duhovne inteligencije. Inteligencija predstavlja sposobnost snalaženja u novim, neočekivanim situacijama. Iz navedenog proizilazi da je suštinska karakteristika inteligencije uviđanje relevantnih odnosa u konkretnoj situaciji. Emocionalna inteligencija je sposobnost prepoznavanja osećanja, njihovog jasnog identifikovanja, razumevanja, sposobnosti kontrolisanja i korišćenja za izražavanje misli. To je sposobnost da se efikasno održava veza između emocija i mišljenja, da se upotrebe emocije kako bi se olakšalo rasuđivanje, da se inteligento rasuđuje o emocijama. Ljudi emocije retko izražavaju rečima. Emocije se mnogo češće izražavaju drugim znakovima. Sposobnost da se prepoznaju neizgovoreni znakovi je ključ za identifikaciju i razumevanje osećanja na osnovu izraza lica, pokreta ili tona glasa. Još je Aristotel rekao da se "svako može naljutiti – to je lako.

Ali naljutiti se na pravu osobu, do ispravnog stepena, u pravi trenutak, zbog ispravnog razloga, na ispravan način – to nije lako." Ako tome dodamo i duhovnu intelegenciju putem koje osoba promišlja o suštini sopstvenog postojanja i traga za odgovorima o pitanjima smisla, onda je veoma jasno koliko je kompleksan posao implementacije AI u sve sisteme koji se odnose na ljudsko ponašanje i emocionalne manifestacije koje ga prate.

Uprkos ovim saznanjima, postoje i značajno pojednostavljene ideje inteligencije, po kojima su ljudi puki sistem za obradu informacija, pa prema tome naučnici AI mogu da stvore mašinu koja uči kao što uči dete. Takve ideje i njihovi relikti su neretko ugrađeni u temelje današnjih koncepata veštačke inteligencije, koja sve više prožima svakodnevni život ljudi. Profesor filozofije Hubert Drajfus je u svom radu Šta kompjuteri ne mogu da urade, na takav pristup uzvratio argumentom da mozak obrađuje informacije na potpuno drugačiji način od kompjutera. Naime, "ljudska inteligencija u velikoj meri uključuje mnoge nesvesne i podsvesne procese, dok računari zahtevaju da svi procesi i podaci budu eksplicitni i formalizovani" (Dreyfus, 1999). Kao rezultat toga, manje formalni aspekti inteligencije moraju biti apstrahovani, eliminisani ili aproksimirani za računarsku primenu, ostavljajući ih nesposobnim da obrađuju informacije o kompleksnim situacijama kao što to čine ljudi. Emocija je reakcija subjekta na stimulus koji je pojedinac ocenio kao važan, a koja priprema subjekta za adaptivnu aktivnost. Mi ono što saznajemo vrednujemo osećanjima, pri čemu emocionalne reakcije nisu odgovori na bilo kakve stimuluse iz spoljašnje sredine, već samo na one stimuluse koje ocenjujemo kao nama bitne.

Ponešeni naglim tehnološkim napretkom od kraja 60-tih godina, naučnici i vodeće IT korporacije polako "zaboravljaju" na rane diskusije oko toga šta AI može da uradi a šta ne, dok se skepticizam u odnosu na njene stvarne mogućnosti polako istopio. Od sredine 2000-ih, AI se brzo proširila kao polje u akademskim krugovima i industriji. Sada mali broj moćnih tehnoloških korporacija kao što su Alfabet, Google, Facebook, Amazon, Nvidia, razvija i primenjuje sisteme veštačke inteligencije na planetarnom

nivou, a njihovi sistemi se ponovo pozdravljaju kao uporedivi sa ljudskom inteligencijom (AGI – Artificial General Intelligence) ili čak superiorniji od ljudske inteligencije (ASI – Artificial Super Intelligence).

Kada govorimo o AI kao kompleksnim ekosistemima uzimamo u obzir činjenicu da je ona napravljena od “prirodnih resursa, goriva, ljudskog rada, infrastrukture, logistike, istorije i mnoštva klasifikacija” (Krawford, 2021). Današnji sistemi veštačke inteligencije, uprkos naglašavanju njenog značaja i mogućnosti, nisu autonomni, racionalni ili sposobni da razaznaju bilo šta bez opsežne, računarski intenzivne obuke sa velikim skupovima podataka sa unapred definisanim pravilima i mnoštvom drugih resursa neophodnih za njeno projektovanje. “U stvari, veštačka inteligencija kakvu poznajemo u potpunosti zavisi od mnogo šireg skupa političkih i društvenih struktura, a zbog kapitala potrebnog za izgradnju veštačke inteligencije u globalnim razmerama, AI sistemi su uglavnom dizajnirani da služe postojećim dominantnim interesima i manifestaciji njihove moći” (Krawford, 2021). Da bi u celini razumeli suštinu i kompleksnost AI, moramo uzeti u obzir države i korporacije koje njome upravljaju i dominiraju, ekstrakcijsko rudarenje koje ostavlja trag na planeti, masovno prikupljanje podataka radi nadzora (nadzorni kapitalizam) i duboko nejednake i sve eksploativne prakse rada koje ovaj sistem održavaju.

Uprkos tome što za sada AI nije ni veštačka a ni toliko inteligentna kao što se predstavlja široj javnosti, postoji jaka težnja kako iz naučnih tako i iz industrijskih krugova za njenom univerzalizacijom i apsolutizacijom. AI treba da stvori digitalni odraz stvarnog sveta koji će mapirati celokupni svet objekata, a na duge staze, veštačka inteligencija treba da postane jedina nauka sposobna da obavi bilo koji intelektualni zadatak. Sam pojam veštačke inteligencije je ambivalentan. Pojam veštačka inteligencija se većinom koristi kada se govori o masivnoj industrijskoj formaciji koja uključuje politiku, rad, kulturu i kapital, uslovno rečeno za “marketinške potrebe” prema široj javnost, dok se o mašinskom učenju govori u kontekstu tehničkih pristupa u njenom konstruisanju.

AI i resursi

Stvaranje savremenih sistema veštačke inteligencije zavisi od eksploatacije energije i mineralnih resursa sa planete, jeftine radne snage i podataka u velikim razmerama. Izraz „veštačka inteligencija“ može da se poziva na ideje algoritama, podataka i arhitekture klauda, ali ništa od toga ne može da funkcioniše bez resursa koji čine osnovne komponente računarstva. Kompletan lanac nabavke veštačke inteligencije zahteva ogromnu količinu kapitala, radne snage i resursa Zemlje. Masivni ekosistem veštačke inteligencije oslanja se na mnoge vrste ekstrakcije: od prikupljanja podataka dobijenih iz naših svakodnevnih aktivnosti i izražavanja, do iscrpljivanja prirodnih resursa i eksploatacije radne snage širom sveta kako bi se ova ogromna planetarna mreža mogla izgraditi i održavati.

AI automatizacija radnog mesta je već davno uspostavljena činjenica savremenog rada. Proizvodna montažna linija danas već ima svoje analoge i u uslužnim delatnostima, sektoru komunikacija, a takozvani radnici znanja za koje se pretpostavlja da su manje ugroženi automatizacijom, sve više su podvrgnuti nadzoru na radnom mestu, automatizaciji procesa i gubljenju razlike između radnog i slobodnog vremena. Uobičajeni argument za proširenje AI sistema i automatizacije procesa je da živimo u vremenu korisne saradnje između ljudi i AI. Ali ova saradnja nije rezultat “dogovora” već prisilnog angažovanja, gde se od radnika očekuje da se uvek iznova i iznova obučavaju, nastave i bespogovorno prihvate svaku novu tehničku inovaciju. I to je bolji ishod koji zaposleni mogu da očekuju. Jedan od najznačajnijih eksponenata Svetskog ekonomskog foruma (WEF), Juval Noa Harari, u svom obraćanju je konstatovao da u većini slučajeva, automatizacija poslova kroz implementaciju AI sistema znači gubljenje radnih mesta i stvaranja armije “nezapošljivih i bespotrebnih ljudi, jer kao što su se u prošlosti ljudi plašili eksploatacije, u 21. veku ljudi će se plašiti beskorisnosti. Mnogo je gore biti beskoristan nego eksploatisan”. Ovakva “ponuda” partnerstva čoveka i veštačke inteligencije nije ni malo ohrabrujuća jer umesto da obezbedi veću slobodu i ispunjenje od onoga što je doneo dosadašnji kapitalizam, tehnološki napredak zasnovan

na AI plaši nas sa još većim oblikom beznađa, strahom od beskorisnosti. WEF nudi alternative u takozvanom “inkluzivnom kapitalizmu” u kome će AI imati emancipatorski karakter kroz instituciju univerzalnog dohotka.

Istorijat ideje o univerzalnom osnovnom dohotku (Univezal Basic Income – UBI) indirektno potiče još od ekonomiste Džona Majnarda Kejnsa i ideje da (svetska) vlada treba da kontroliše sve aspekte ekonomije po svom izboru kako bi sistem nastavio da funkcioniše, pri čemu sloboda pojedinca nije u fokusu. Kejns je verovao da je uloga vlade da osmisli „promišljenu nacionalnu politiku o tome koja je veličina stanovništva najcelishodnija. I kada usvoji ovu politiku, vlada mora preduzeti korake da je sprovede u delo. Možda će doći vreme kada zajednica u celini mora da obrati pažnju na urođeni kvalitet kao i na puki broj svojih budućih članova” (Ammous, 2018). Sve ovo podseća na osnovne postavke eugenike, koja se danas veoma često pojavljuje u javnom diskursu u kontekstu mogućih ishoda „četvrte industrijske revolucije” i “Velikog reseta”, koji se uveliko oslanjaju na AI. Ovakva situacija predstavlja veliki bezbednosni rizik na globalnom svetskom nivou, pretnju od masovnih socijalnih nemira, jer se ukida osnovno ljudsko pravo na rad koji obezbeđuje dostojanstvenu egzistenciju.

Veza AI i UBI, koja bi mogla da spereči ove rizike, ogleda se u novim ekonomskim modelima zasnovanim na DLT (Distributed Ledger Tecnologies). DAO (Decentralized Autonomous Organization) je nova organizaciona forma na blokčejnu, računarski algoritam u formi pametnog ugovora (smart contract) koji primenjuje prava vlasništva nad kapitalom, ugovorne obaveze i pravila poslovne logike. Vlasnici kripto valute akumuliraju moć i kapital osnivanjem organizacija sa sopstvenim novcem i na taj način stižu moć odlučivanja. Danas kada je na delu ANI (Artificial Narrow Intelligence) kodove ispisuju ljudski programeri – koderi. Idealno rešenje je ono u kome bi veštačka inteligencija mogla da traži različite parametre i donosi najbolje moguće odluke, da kreira sopstvene proizvode i usluge i da ih prodaje, dok bi profit išao ljudskim bićima, onim „nezapošljivim” kako ne bi stekli status „beskorisnih”. Tako u budućnosti, AI DAO mogu igrati veoma značajnu ulogu u konceptu

implementacije UBI. Za sada je to nemoguće postići jer još uvek nije stvorena veštačka opšta inteligencija (AGI) koja je sposobna da razume svet kao i svaki čovek, i sa istim kapacitetom da nauči kako da izvrši ogroman broj zadataka u realnom vremenu i kompleksnom okruženju. Danas je veštačka inteligencija na radnom mestu zastupljena kroz sisteme za praćenje, sa novim prediktivnim kapacitetima u cilju uspostavljanja sve invazivnijih mehanizama upravljanja radnicima, kontrole imovine i ekstrakcije vrednosti.

AI i resursi

Sistemi mašinskog učenja zahtevaju ogromne količine podataka. Na primeru interpretacije slika radi prepoznavanja lica i tumečenja emocija videćemo koliko je duboko složen i relacioni taj poduhvat. Slike su izuzetno osetljivi podaci, opterećene višestrukim potencijalnim značenjima, tumačenjima i kontradikcijama. Danas je uobičajena praksa da se kao prvi koraci u kreiranju sistema kompjuterskog vida prikupljaju milioni slika sa interneta, poređaju u niz klasifikacija i koriste kao osnova za način na koji će sistem sagledati vidljivu stvarnost. Ove ogromne kolekcije se nazivaju skupovi podataka za obuku ili žargonski „osnovna istina“ (Jaton, 2017). Istina se, dakle, oslanja na gomilu slika prikupljenih iz raznih izvora na mreži. Skupovi podataka za obuku su, dakle, srž načina na koji većina sistema mašinskog učenja donosi zaključke. Oni služe kao primarni izvorni materijal koji sistemi veštačke inteligencije koriste da formiraju osnovu svojih predviđanja. Postoji više modela mašinskog učenja, kao na primer neuronske mreže, stabla odlučivanja, logistička regresija itd. “Za nadgledano mašinsko učenje, inženjeri postavljaju prikupljene podatke o obuci na računar. Dva različita tipa algoritama tada stupaju u igru: učenici i klasifikatori. Učenik je algoritam koji je obučen ovim inicijalnim skupom podataka; on “obaveštava” klasifikatora kako najbolje analizirati odnos između novih ulaza” (Krawford, 2021), odnosno podataka prikupljenih nadzorom, i željenog ciljanog izlaza (ili predviđanja). Što više primera ispravno označenih podataka ima, algoritam bi trebao biti bolji u stvaranju tačnih predviđanja, odnosno u ovom slučaju prepoznavanju lica

ili emocija.

Jednom kada se setovi za obuku postave kao korisna merila, oni se obično prilagođavaju, nadograđuju i proširuju. Podaci o obuci su, dakle, osnova na kojoj su izgrađeni savremeni sistemi mašinskog učenja. “Ali podaci o obuci su krhki oblik temeljne istine — pa čak ni najveće baze podataka ne mogu izbeći fundamentalne greške koje nastaju kada se beskonačno složen svet pojednostavi i klasifikuje u kategorije” (Krawford, 2021). U suštini, svako mašinsko učenje se odnosi na svođenje sa konteksta na podatke, sa značenja na statističko prepoznavanje obrazaca.

Kancelarija za razvoj tehnologije za borbu protiv droga Ministarstva odbrane SAD sponzorisa je program tehnologije prepoznavanja lica Facial Recognition Technology (FERET) za razvoj automatskog prepoznavanja lica za obaveštajne službe i sprovođenje zakona. Uz saglasnost učesnika i u kontrolisanim uslovima, snimljeni su portreti više od hiljadu ljudi, u više poza, kako bi se napravilo ukupno 14.126 slika u cilju „otkrivanja prevara” kroz višestruke zahteve za socijalnu pomoć, kao i za kontrolu granica i aerodroma radi identifikovanja već poznatih krijumčara, terorista ili drugih kriminalaca. To je bilo pre nego što je internet počeo da “nudi” masovno i besplatno vađenje slika bez ikakvih dozvola i saglasnosti, tretirajući podatke slično prirodnom resursu – slobodno za eksploataciju. Odjednom su setovi za obuku mogli da dostignu veličinu koju naučnici 1980-ih nisu mogli ni da zamisle. “Nestala je potreba za snimanjem fotografija jer sada su postojali milioni selfija u svim mogućim uslovima osvetljenja, položaja i dubine polja. Ljudi su počeli da dele fotografije svojih beba, porodične snimke i slike kako su izgledali pre deceniju, što je idealan izvor za praćenje genetske sličnosti i starenja lica” (Krawford, 2021), kao jedan od parametara za pisanje savršenijih algoritama za prepoznavanje lica i emocija. Na primer, jednog prosečnog dana u 2019. godini, na Fejsbuk je postavljeno oko 350 miliona fotografija (Krawford, 2021). Kada su slike skinute sa interneta, pojavila se velika briga: ko bi ih sve označio i stavio u razumljive kategorije od kojih će se formirati skupovi podataka za obuku. U tu svrhu angažovane su armije slabo plaćenih

radnika da sortiraju u proseku pedeset slika u minutu u hiljade kategorija. Pristup masovnog vađenja podataka bez saglasnosti i klasifikacije od strane nedovoljno plaćenih i nestručnih radnika postao je standardna praksa u mnogim kompanijama koje su kreirale i zatim prodavale skupove podataka za obuku AI. Iz svakog naizgled bezazlenog i anonimnog skupa podataka može se doći do mnogih neočekivanih i veoma ličnih informacija, što nije omelo još intenzivnije i bezobzirnije prikupljanje slika i drugih podataka sa interneta. Podaci su u dvadeset prvom veku postali ono što je nafta značila u dvadesetom veku. "Podaci su počeli da se opisuju kao resurs koji treba potrošiti, tok koji treba kontrolisati ili investicija koju treba iskoristiti" (Krawford, 2021). Internet i WEB2.0 direktno su odgovorni za enormnu koncentraciju moći nekoliko platformi kao što su Facebook, Amazon, YouTube, Twitter i Google. Ove platforme stekle su ne samo medijsku, ekonomsku već i ogromnu političku moć omogućivši novo doba nadzornog kapitalizma i "online svet koji ne podleže zemaljskim zakonima" (Zubof, 2020). "Google kao pionir, izumitelj nadzornog kapitalizma" (Zubof, 2020) prisiljava svoje korisnike da trampe svoje bihevioralne podatke za uslugu informisanja i povezivanja. Ti podaci se metodom mašinskog učenja ili veštačke inteligencije pretvaraju u visokoprofitabilne algoritamske priozvode kojima se predviđa ponašanje Guglovih korisnika. Jedan deo tih podataka predstavlja "bihevioralni višak koji postaje temelj sasvim nove logike akumulacije" (Zubof, 2020), ne samo u komercijalne svrhe već i kao glavno oruđe za društveni nadzor. Nadzorni kapitalizam postao je osnovni model informacionog kapitalizma na mreži.

Pristrasni skupovi podataka kreiraju nepravedni algoritam-klasifikator čija primena u praksi prepoznavanja lica ili emocija može da ima neželjene posledice koje štete ranjivim zajednicama i jačaju već ukorenjene nepravde i diskriminacije. Reprodukcijska štetnih algoritama je posebno opasna sada kada je veštačka inteligencija od eksperimentalne discipline koja se koristila samo u naučnim laboratorijama postala testirana i primenjena na milionima ljudi u realnom svetu. Prakse ekstrakcije podataka zalaze u oblasti ljudskog života koje su nekada bile zabranjene ili nepristupačne. Tehnološke kompanije koriste

nove pristupe kako bi došle do glasovnih podataka preko kućnih uređaja, podatake o našem kretanju preko satova na ruci i telefona u džepovima, sa tableta i laptopa uzimaju podatke o našim interesovanjima i preferencijama, do gestova i mimika dolaze preko kamera na radnim mestima i učionicama itd. Ti podatci neretko se ustupaju sumnjivim vladinim agencijama na osnovu javno-privatnih partnerstava što ukazuje da je prikupljanje i označavanje podataka o svetu društvena i politička intervencija, čak i kada se prikazuje kao čisto tehnički postupak. Celokupna praksa prikupljanja podataka, njihovog kategorisanja i označavanja, a zatim korišćenja za obuku sistema indirektno je oblik politike.

AI i prepoznavanje emocija

Postupak klasifikacije podataka je osnovna praksa u veštačkoj inteligenciji, ali “ono što često nedostaje je fundamentalniji skup pitanja: kako klasifikacija funkcioniše u mašinskom učenju? Na koje načine klasifikacije stupaju u interakciju sa klasifikovanim? Koje neizrečene društvene i političke teorije leže u osnovi i koje podržavaju ove klasifikacije sveta” (Krawford, 2021). Klasifikacija je čin moći, međutim industrija veštačke inteligencije tradicionalno shvata problem pristrasnosti prilikom klasifikacije kao da je to sporadična greška koju treba popravljati od slučaja do slučaja, a ne karakteristika same klasifikacije. Na primer, IBM-ovi istraživači svoje klasifikacije zasnivaju na krajnje problematičnim i nenaučnim pretpostavkama, kao što je pretpostavka “da se aspekti našeg nasleđa – uključujući rasu, etničku pripadnost, kulturu, geografiju – i naš individualni identitet – godine, pol i vidljivi oblici samoizražavanja – odražavaju na našim licima” (IBM T. J. Watson Research Center, 2019). Ovakvi sistemi klasifikacije mogu svojom primenom u sistemima zasnovanim na AI naneti ogromnu štetu ljudima i čitavim zajednicama. Ovakva redukcionističko-biologistička shvatanja “delikventnu osobu vide kao ličnost: specifičnih telesnih degenerativnih karakteristika, bilo konstitucionalnih posebnosti, endokrinih i hromozomskih aberacija, genetskih predispozicija, urođenih sklonosti ili rasnih predispozicija” (Bošković, 2012). Na primer, kategoriju

“kriminalnost” koja je relaciona i društveno uslovljena, AI sistemi za prepoznavanje nastoje da klasifikuju u fiksne kategorije kako bi postigli “pouz dane” izlaze pretrage za potrebe policijskih službi. Ovakvi pristupi s pravom se kritikuju kao naučno i etički problematični.

Ideja o tehnikama prepoznavanja emocija polazi od pretpostavke o mogućnosti anatomske-fiziološkog razumevanja lica preko “mikroekspresije - sitnih pokreta mišića lica” (Ekman and Friesen, 1969). Istraživač Pol Ekman je kodifikovao sistem za otkrivanje i analizu izraza lica i objavio ga pod imenom Facial Action Scoring Technique (FAST), Tehnika ocenjivanja facijalnih akcija. Ekman je na osnovu poziranih fotografija u kontrolisanim uslovima identifikovao otprilike četrdeset različitih mišićnih kontrakcija na licu i nazvao osnovne komponente svakog izraza lica “akcionom jedinicom” (Ekman and Friesen, 1969). Iz njih je izveo šest osnovnih emocionalnih stanja. Nakon testiranja objavio je Facial Action Coding System (FACS), Sistem za kodiranje facijalne akcije, čija se ažurirana izdanja dopunjena podacima iz spontanih izraza lica koriste i danas (Ekman and Rosenberg, 2005). Čak i kada su slike sakupljene u prirodnim okruženjima, one se obično klasifikuju prema Ekmanovoj šemi izvedenoj iz poziranih slika. Ekman je postao legenda “čitanja lica”, tako da je Američkoj upravi za bezbednost saobraćaja izradio SPOT program (Screening of Passengers by Observation Techniques), korišćen za praćenje izraza lica putnika avionom u godinama nakon napada 11. septembra, pokušavajući da „automatski” otkrije teroriste. Program SPOT uprkos ceni od devetsto miliona dolara, nije doneo jasne rezultate.

Kejt Krošel, menadžer za automatizaciju marketinga u kompaniji iMotions, objašnjava: „Najčešće referencirana metodologija je analiza ekspresije lica, koja radi na algoritmima obučanim od strane koda ljudskih lica i milionima ljudskih lica i njihovim akcijama kao što su uvijanje usana, podizanje obrva, brazdi i bora, itd. Tehnologija AI spaja ove akcije jedinice kako bi procenila ekspresivnost sedam osnovnih emocija (radost, bes, strah, gađenje, prezir, tuga i iznenađenje) i verovatnoću da se očekivana emocija izražava.” Današnja

tehnologija za prepoznavanje emocija je vrsta veštačke inteligencije koja se odnosi na prepoznavanje lica na osnovu ovih sedam navedenih osnovnih emocija, i koja pokušava da identifikuje emocionalna stanja čoveka na osnovu njegovih izraza lica i telesnih znakova, uključujući puls i aktivnost mozga. Softver takođe može da prati kretanje očiju kako bi identifikovao na koje delove stimulusa subjekt obraća najveću pažnju.

Upotreba AI za prepoznavanje emocija u cilju prevencije nasilnog ponašanja i terorizma koristi se i danas uprkos brojnim kritikama o naučnoj neutemeljenosti i narušavanju građanskih sloboda. Postoje i neke druge nedoslednosti po pitanju same utemeljenosti AI tehnika za prepoznavanje emocija jer među istraživačima čak ne postoji ni konsenzus o tome šta su zapravo emocije, kako su u nama formulisane i izražene, koje bi mogle biti njihove fiziološke ili neurobiološke funkcije, njihov odnos prema stimulansima itd. „Reč je o tome da su emocije najčešće izazvane vrednovanjem ili procenom događaja, u vezi sa svim onim što smatramo važnim: našim ciljevima, našim brigama i težnjama” (Outli, 2005). Termin emocija obuhvata širok spektar fenomena pa se koriste i izrazi afekat, sentiment, preferencija. „One daju intenzitet našem životu i jednim su delom zasnovane na našim kulturnim kontekstima i onome što smatramo društveno prihvatljivim” (Outli, 2005). Naše ponašanje, pa i izrazi lica koji ih prate, vrlo retko su odraz čisto emocionalne reakcije, već su odraz kombinacije racionalne procene situacije i emocionalnog odgovora na nju. Zbog toga se one manifestuju u bezbroj nijansi, intenziteta i formi koje se očituju kao naše facijalne ekspresije. To ih često čini neuhvatljivim i za iskusno oko obučenog posmatrača, a kamoli za svedeni algoritam AI sistema za nadzor i procenu emocija, pa se postavlja pitanje da li se emocije uopšte mogu adekvatno grupisati u mali broj diskretnih kategorija.

Istraživač afektivnog računarstva Arvid Kappas, navodi: „Premalo znamo o složenim društvenim modulatorima facijalne i eventualno druge ekspresivne aktivnosti da bismo mogli pouzdano da izmerimo emocionalno stanje na osnovu ekspresivnog ponašanja. Ovo nije inženjerski problem koji bi se mogao rešiti boljim algoritmom” (Kappas, 2010). Uprkos tome, mnogi skupovi

podataka za obuku AI sistema zasnivaju se na glumcima koji simuliraju emocionalna stanja, što znači da su AI sistemi obučeni da prepoznaju lažne odnosno neiskrene izraze osećanja. Iako sistemi veštačke inteligencije tvrde da imaju pristup temeljnoj istini o prirodnim unutrašnjim stanjima, oni su obučeni na materijalu koji je evidentno konstruisan.

Liza Feldman Barret je na osnovu opsežnog pregleda literature o zaključivanju emocija na osnovu izraza lica konstatovala da „nije moguće sa sigurnošću zaključiti sreću iz osmeha, ljutnju ili tugu iz mrštenja, kao što većina trenutne tehnologije pokušava da uradi kada primenjuje ono za šta se pogrešno veruje da predstavlja naučne činjenice“ (Barret, 2006). To znači da su ekspresije mešavina različitih emocija koje im daju bezbroj nijansi i opiru se redukcionističkim klasifikacijama raznih „naučnih istraživanja“. Prepoznavanje emocija putem AI sistema može biti u potpunosti pogrešno ako je bazirano na pretpostavci da su emocionalne kategorije date, a ne pojavne i relacijske. „Prerano je koristiti ovu tehnologiju za donošenje zaključaka o tome šta ljudi osećaju na osnovu pokreta lica“ (Barret, 2006). Uprkos ovoj činjenici koju priznaje sve više naučnika, nova generacija AI alata za afekte se primenjuju u sve većem rasponu konteksta, od rada policije u otkrivanju i prevenciji nasilničkog ponašanja, do selekcije kandidata prilikom zapošljavanja, odnosno šire se onoliko brzo koliko laboratorije i korporacije mogu da stvore nova tržišta za njih.

Nasilničko ponašanje i tumačenje emocija putem AI

Činjenica je da otkada postoji čovek postoji i nasilje. U vremenima kad je čovekova svest bila usmerena na borbu za opstanak, agresivno ponašanje je bilo korisno u odbrani i napadu jer su preživljavali oni borbeniji i jači. Ponekad je nasilje bilo posledica straha od različitosti, nerazumevanja tuđeg pogleda na svet ili kulture. Na globalnom planu, tokom cele istorije čovečanstva, gotovo da nije bilo perioda kada se nije vodio neki rat i kada nasiljem nije nastojala da se stekne neka korist. Zaista, uvek je bilo nasilja proizašlog iz pogrešnih uverenja, osećaja ugroženosti, pohlepe za tuđim... No, ono što

naše vreme čini drugačijim i što zastrašuje jeste eskalacija nasilja u kome svako može postati žrtva bezumnog, besmislenog nasilja koje je samo sebi postala svrha (Bjelajac & Matijašević, 2013). Posledice koje izaziva, ne utiču samo na pojedinca i njegov lični razvoj već imaju višestruke negativne implikacije po užu i širu socijalnu sredinu i društvo u celini (Merdović & Bjelajac, 2021). Nažalost, najčešće žrtve su žene i deca, (Bjelajac & Merdović, 2019), koje su sada naročito izložene sveopštem digitalnom nasilju, koje fluktuiraju između virtuelnog i stvarnog (Bjelajac & Filipović, 2021).

Još u dvanaestom veku, pre pojave psihologije i ostalih nauka koje se bave ljudskim ponašanjem i emocijama, monarh Evagrius napravio je katalog od sedam smrtnih grehova koji okupiraju ljudsku dušu. Tu spadaju pohlepa, ponos, proždrljivost, požuda, bes, lenjost i zavist. Pohlepa je dominantno obeležje duše i iz nje proizilaze ostali grehovi. Ovakva „stanja duše” prate emocionalni odgovori kao i korespodentni facijalni izrazi. Slično pohlepi, mnogi naučnici tvrde da je strah bazična urođena emocija kod čoveka, i on proističe iz potrebe da se zaštiti telesni integritet i život sa svim svojim aspektima koje osoba smatra za važne. Iz straha proizilaze sve ostale negativne emocije, dok je odsustvo straha preduslov za ispoljavanje pozitivnih emocija.

Pored različitih tumačenja osnovnih emocionalnih stanja koja imaju specifičan facijalni izraz, prihvatanja postojanja i drugih afekata, činjenice da su osećanja i emocije najčešće „pomešani” i kompleksni izrazi reagovanja na situaciju, postavlja se jedno fundamentalnije pitanje: da li je moguće na osnovu emocionalnih izraza lica i ostalih telesnih manifestacija predviđati ponašanje ljudi, karakterisati ih putem AI i konačno preduzimati akcije (bilo preventivne bilo korektivne) protiv njih?

Profil nasilničke ličnosti je određen kako socijalno-relacionim tako i biološko-psihološkim karakteristikama. Nasilje ima fizičko-telesne manifestacije i emocionalna stanja u korespodentnim facijalnim izrazima. „Osoba sklona nasrtljivosti tipologizovana je u teoriji kao agresivna ličnost. To je netolerantna, nasrtljiva osoba, sklona konfliktima u rešavanju sporova nasiljem. Manifestuje se kao antisocijalni poremećaj neurotičnih svojstava sa jakim osećajem

sopstvene nesigurnosti, dubokog nepoverenja u druge i neprestanog straha od vlastite ugroženosti u društvenoj sredini” (Bošković, 2010). U ovoj definiciji nasilničke agresivne ličnosti vidimo njene pojavne fizičke manifestacije ali i emocionalna stanja koja ih prate, kao što su nesigurnost, nepoverenje, strah. Iako agresivnost može biti i pozitivno, pa čak i poželjno svojstvo u nekim situacijama, ono najčešće ima negativnu konotaciju u ljudskom ponašanju.

Ako pođemo od Ekmanovih negativnih bazičnih emocija gde spadaju bes, strah, gađenje, prezir, tuga, vidimo da je iz karakterizacije agresivne ličnosti prisutan jedino strah, dok nesigurnost i nepoverenje možemo tumačiti kao „ostali afekti” koji proizilaze iz straha kao preovlađujuće emocije. Međutim, strah je univerzalna emocija i nikako nije povezana jedino sa agresivnošću, kao što na primer ni olakšanje i zadovoljstvo nisu povezani sa tolerantnim i prijateljskim ponašanjem. Na primer, nasilnik prilikom vršenja dela uopšte ne mora da ispoljava strah, a nakon počinjenog dela može da oseća olakšanje i zadovoljstvo, dok naprotiv, žrtva izražava ceo dijapazon negativnih emocija kao što su strah, bes, prezir, tugu i sl. „Od svih oblika poremećaja ličnosti za delikte nasilja najveći značaj imaju psihopatije. Kod psihopatije nema poremećaja inteligencije ni sposobnosti rasuđivanja, već je reč o izopačenosti u moralnim nazorima, poimanju socijalnih normi, a posebno emotivnih komponenti”. To znači da pri činjenju nasilničkih dela nemamo nikakvu ili odgovarajuću emociju, te emocionalna stanja i njeni manifestni facijalni izrazi ne mogu biti potpuno pouzdana osnova za tumačenje nasilničkog mentaliteta, njihovu karakterizaciju, kao osnovu za preduzimanje akcija prema njima. To se pogotovo odnosi na upotrebu AI sistema koji su, bez obzira na bogatstvo i veličinu skupova podataka za obuku i savršenosti algoritma, uvek redukovani i pojednostavljeni. Upotreba AI sistema za prevenciju nasilničkog ponašanja pored ostalih elemenata kao što su baze podataka već evidentiranih nasilnika, geografskih lokacija učestalosti nasilja, susedskih relacija i još mnogo potencijalnih baza podataka (društvene mreže, google mape, GPS praćenja preko telefona...), treba da sadržati i što je moguće preciznije konstruisane algoritme za prepoznavanje

emocija, samo kao jedan od faktora pri proceni rizika od nasilničkog ponašanja.

Zaključak

Iz svega prethodnog možemo zaključiti da je na osnovu dosadašnjeg, javnosti dostupnog saznanja, domet AI relativno skroman ali da s obzirom na neverovatno brz tehnološki razvoj, naročito u oblasti kvantnog računarstva, pred ovom oblasti stoji veoma dinamična budućnost. Kvantno računarstvo je osnova za dalji razvoj AI, s obzirom na količinu podataka koje može da analizira jer je zasnovano na “superpoziciji” elementarnih čestica koje se kreću oko jezgra atoma, što znači da se informacija zapisuje u bezbroj mogućih stanja atoma (kubit) a ne samo kao binarni kod, jedinica i nula (bit) koje korespondiraju uključenom-isključenom strujnom kolu. To znači daleko savršenije algoritme, bogatije i raznovrsnije baze podataka (*big data*), *deep learning*, što će za krajnji rezultat imati daleko pouzdanije izlaze nego što su to danas. Imaće svakako i duboke ekonomske, političke, bezbednosne, psihološke i socijalne reperkusije. Sve ove nabrojane tehnologije leže u osnovi Velikog reseta, prve zaista sveobuhvatne globalne transformacije sveta kakvog smo do sada poznavali. Da li je to put u bolju budućnost ili samo jedna avantura čovečanstva koje ubrzano klizi ka neizvesnoj distopiji društva apsolutnog nadzora, vreme će veoma brzo pokazati.

Reference

- Ammous, S. (2018). *The Bitcoin standard* [Bitcoin standard]. John Wiley & Sons, Inc.
- Barret, F.L. (2006). *Are Emotions Natural Kinds? Perspectives on Psychological science* [Da li su emocije prirodni načini? Pogledi na psihologiju]. Boston College.
<https://www.affective-science.org/pubs/2006/Barrett2006kinds.pdf>
- Bjelajac, Ž., & Matijašević, J. (2013). Nasilje kao oblik socio-patološkog ponašanja. *Kultura polisa*, 10(22), 409-425.
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1278>
- Bjelajac, Ž., & Merdović, B. (2019). Nasilje nad decom u porodici. *Kultura polisa*, 16(39), 191–202;
<https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/343>
- Bjelajac, Ž. & Filipović, A. (2021), Specific characteristics of digital violence and digital crime [Specifičnosti digitalnog nasilja i digitalnog kriminala]. *Pravo – teorija i praksa*, 38(4), 16-32.
<https://doi.org/10.5937/ptp2104016B>
- Bošković, M. (2012). Psihosocijalne karakteristike nasilničke ličnosti. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*. XLVI(1), 7-21.
<http://zbornik.pf.uns.ac.rs/images/download/2012/2012-1.pdf>
- Crawford, K. (2021). *Atlas of AI. Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence* [Atlas AI. Moć, politika i planetarni troškovi veštačke inteligencije]. Yale University press.
- Dreyfus, L. H. (1999). *What computers still can't do* [Šta računari još uvek ne mogu da urade]. The MIT press.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1969). Nonverbal Leakage and Clues to Deception [Neverbalno curenje i tragovi za prevaru]. Reprinted from *Psychiatry journal for the study of interpersonal processes*.

<https://www.paulekman.com/wp-content/uploads/2013/07/Nonverbal-Leakage-And-Clues-To-Deception.pdf>

Ekman, P. & Rosenberg W.E, (2005). *What the Face Reveals: Basic and Applied Studies of Spontaneous Expression Using the Facial Action Coding System (FACS)* [Šta lice otkriva: osnovne i primenjene studije spontanog izražavanja pomoću sistema kodiranja facijalnih akcija (FACS)]. Oxford University Press.

<https://www.aqualide.com/upload/texte/text98.pdf>

Merler, M., Ratha, N., Feris, R., & Smith, J. R. (2019, April 10). Diversity in Faces [Raznolikost u licima]. *arXiv*: 1901.10436.

<https://arxiv.org/pdf/1901.10436.pdf>

Jaton, F. (2017). We get the algorithms of our ground truths: Designing referential databases in digital image processing [Dobijamo algoritme naših osnovnih istina: Dizajniranje referentnih baza podataka u digitalnoj obradi slike]. *Social Studies of Science*, 47(6) 811–840.

<https://doi.org/10.1177/0306312717730428>

Kappas, A. (2010). Smile When You Read This, Whether You Like It or Not: Conceptual Challenges to Affect Detection [Nasmejte se kada ovo čitate, sviđalo vam se to ili ne: konceptualni izazovi koji utiču na otkrivanje]. *IEEE Transaction on affective computing*, 1(1) 38–41.

https://www.academia.edu/1180128/Smile_when_you_read_this_whether_you_like_it_or_not_Conceptual_challenges_to_affect_detection
<https://doi.org/10.1177/0306312717730428>

Merdović, B., & Bjelajac, Ž. (2021). Multidimenzionalne perspektive nasilja u porodici u Srbiji. *Kultura polisa*, 18(46), 185–202.

<https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.3r.3.01>

Outli, K. (2005). *Emocije*. Clio.

Zubof, Š. (2020). *Doba nadzornog kapitalizma*. Clio.

Artificial Intelligence (AI) in the Function of Recognizing Emotions and Violent Mentality

Momčilo B. Bajac¹ and Željko Đ. Bjelajac²

¹University UNION Nikola Tesla in Belgrade
Faculty of management, Sremski Karlovci

²University Business Academy in Novi Sad
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Summary

In this paper, we discuss the impact of the latest technologies, primarily artificial intelligence (AI), on the wider social and natural environment, as well as on the individual lives of people in an increasing range of contexts. We talk about AI as complex ecosystems made up of natural resources, energy, human labour, infrastructure, logistics, history, data, and a multitude of classifications. Even though for now, AI is neither artificial nor as intelligent as it is presented to the general public, there is a strong desire for its universalization and absolutization. In this paper, we have specifically discussed the possibility of applying AI to recognize emotions and violent mentality to prevent violent behaviour. This required an analysis of the practice of collecting data and classifying them into fixed categories in order to achieve “reliable” search outputs for different needs. The profile of a violent personality is determined by both social-relational and biological-psychological characteristics, which represents a large number of variables that should be taken into account when constructing an algorithm for recognizing emotions and violent personality. We conclude that with the current level of AI

development and very reduced and discrete algorithms, it is not possible to take into account enough data to obtain a reliable way to predict behaviour and take possible measures without discrimination and danger to individuals and society as a whole. But given the incredibly rapid technological development, especially in the field of quantum computing, this field faces a very dynamic future.

Keywords: algorithm, datasets, classification, facial expressions, violent personality, quantum computing

UPUTSTVO ZA AUTORE

U časopisu *Kultura polisa* objavljuju se radovi koji predstavljaju rezultat najnovijih teorijskih i empirijskih naučnih istraživanja iz širokog spektra društvenih nauka. Autori bi prilikom pisanja radova trebalo da se pozivaju pretežno na rezultate naučnih istraživanja koji su objavljeni u naučnim časopisima.

Kotizacija

Časopis *Kultura polisa* je naučni časopis otvorenog pristupa (Open Access Journal, OAJ) i nekomercijalnog i neprofitnog karaktera, te da bi naučni radovi koje časopis objavljuje bili besplatni za čitaoce, što smatramo vrhunskim interesom zbog širenja naučnih znanja i rezultata najnovijih naučnih istraživanja, časopis autorima naplaćuje kotizaciju za objavljivanje radova u iznosu od 20.000,00 RSD (dvadeset hiljada dinara). Autori čiji radovi dobiju pozitivne recenzije i koji su prihvaćeni za objavljivanje biće kontaktirani od strane redakcije časopisa sa instrukcijama za plaćanje kotizacije.

Jezik rada

Radovi se objavljuju na engleskom jeziku, britanska verzija (United Kingdom). Domaći autori, pored teksta na engleskom jeziku dostavljaju rad i na srpskom jeziku, latinica. Izuzetno, rad može biti objavljen i na srpskom jeziku, uz prethodno eksplicitno odobrenje glavnog i odgovornog urednika. Radovi na oba jezika moraju da u potpunosti zadovolje standarde lekture, odnosno gramatičke i pravopisne ispravnosti, čime se ubrzava proces selekcije radova. Ukoliko dostavljeni radovi ne ispunjavaju navedene standarde, oni neće biti razmatrani za objavljivanje.

Struktura rada

Rad bi trebalo da sadrži sledeću strukturu: imena i afilijacije autora (ime i prezime, adresa ustanove i imejl adresa autora za korespondenciju), naslov, sažetak (150–250 reči), ključne reči (4–6), tekst rada, spisak referenci. Navedeni

delovi strukture moraju ispuniti Uslove za uređivanje naučnih časopisa, koji su kao Prilog 1 objavljeni uz Pravilnik o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa („Službeni glasnik RS“, broj 159 od 30. decembra 2020).

Imena autora

Članak za objavljivanje u časopisu Kultura polisa može imati najviše dva autora. Navode se prezimena i imena oba autora, sa inicijalom srednjeg imena, u originalnom obliku (sa srpskim dijakritičkim znakovima, dijakritičkim znakovima pisama svetskih jezika ili dijakritičkim znakovima pisama nacionalnih manjina i etničkih grupa). Prezime i ime autora se pišu bez navođenja funkcije i zvanja.

Naziv ustanove autora (afilijacija)

Navodi se pun (zvanični) naziv i sedište ustanove u kojoj je autor zaposlen, a eventualno i naziv ustanove u kojoj je autor obavio istraživanje. Samostalni istraživači i autori kojima naučno-istraživački rad nije primarna profesija takođe naznačavaju svoj status. U složenim organizacijama navodi se ukupna hijerarhija te organizacije. U hijerarhiji organizacija bar jedna mora biti pravno lice.

Kontakt podaci

Ako je autora više, daje se adresa samo jednog autora, zaduženog za komunikaciju tim povodom i ORCID broj za sve autore (<https://orcid.org/>).

Naslov

Naslov daje prvi utisak o radu i zato je važno da što vernije opiše sadržaj članka, ali i da privuče pažnju i izazove želju da se pročita taj rukopis. U interesu je časopisa i autora da se koriste reči prikladne za indeksiranje i pretraživanje. Pokušajte da budete sažeti i sastavite naslov vašeg rada sa što manje reči.

Sažetak (apstrakt)

Sažetak (apstrakt) je kratak informativan prikaz sadržaja članka koji čitaocu omogućava da brzo i tačno oceni njegovu relevantnost. U interesu je časopisa i autora da sažeci sadrže termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članaka. Sastavni delovi sažetka su cilj istraživanja, metodi, rezultati i kratki zaključak. Sažetak može da sadrži i druge elemente – nacionalni, regionalni, kulturni kontekst, društveni smisao istraživanja, državni značaj istraživanja i sl.

Ključne reči

Ključne reči su termini ili sintagme koje tematski, teorijski, metodološki, disciplinarno, subdisciplinarno i na druge relevantne načine upućuju na sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja. U principu, treba ih dodeljivati s osloncem na neki međunarodni izvor (popis, rečnik ili tezaurus) koji je najšire prihvaćen ili unutar date naučne oblasti (npr. u oblasti medicine Medical Subject Headings) ili u nauci uopšte (npr. lista ključnih reči Web of Science). U identitetskim naukama ključne reči odražavaju i potrebu očuvanja kulturne, naučne i tehnološke baštine Republike Srbije. Ključne reči daju se neposredno nakon sažetaka i na jeziku sažetka, a u cilju bolje iskorišćenosti pretraživača potrebno je izbegavati ponavljanje reči koje su već navedene u naslovu, osim ako se radi o nekoj reči koja nema adekvatnu sinonimsku zamenu, a veoma je značajna za pretraživanje.

Tekst rada

Tekst rada obraditi u programu *Word*, na sledeći način:

- font: Verdana;
- veličina stranice: 6.69" x 9.45" (17 x 24 cm);
- margine: Top 0.98" (2,5 cm); Bottom 0,79" (2 cm); Left 0,79" (2cm); 0,79" Right (2 cm);
- tekst pisati kurentom (običnim slovima), osim ako nije drugačije

predviđeno;

- prored između redova u tekstu: 1.15 pt;
- prored između redova u fusnotama: 1 pt;
- veličina slova u naslovu: 14 pt bold;
- veličina slova u podnaslovima: 11 pt bold;
- veličina slova u tekstu: 10.5 pt;
- veličina slova u fusnotama: 9.5 pt;
- veličina slova za tabele, grafikone i slike: 10 pt;
- uvlačenje prvog reda pasusa: 0,5 (1.27 cm) (opcija: *Paragraph/Special/First line*);
- poravnanje teksta: *Justify*;
- boja teksta: *Automatic*;
- numeracija strana: bez numeracije;
- ne prelamati reči unošenjem crtica za nastavak reči u narednom redu (*Paragraph/Line and Pages/don't hyphenate*);
- sačuvati rad u formatu Word 97-2003 Document (*.doc).

Naučni članak može sadržati najviše 30.000 karaktera sa razmacima, uključujući i popis referenci, napisanih i formatiranih prema opštim smernicama o obradi teksta koje se nalaze na kraju ovog uputstva, u odeljku „Formatiranje teksta”. Izuzetno, monografska studija može biti većeg obima, ali ne manja od 40 strana po autoru, u skladu sa odredbama *Pravilnika o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživanja* („Službeni glasnik RS”, br. 24/16, 21/17 i 36/2017). Prikazi knjiga mogu sadržati tekst obima do 1.500 reči.

Zahvalnica

Naziv i broj projekta finansiranog iz budžeta, odnosno naziv programa u okviru koga je članak nastao, kao i naziv naučnoistraživačke organizacije i

ministarstva koje je finansiralo projekat ili program, navodi se u posebnoj napomeni nakon zaključka, a pre liste referenci.

Prethodne verzije rada

Ako je članak u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni pri dnu prve strane članka. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ili zborniku ne može se objaviti u drugom časopisu, ni pod sličnim naslovom ni i u izmenjenom obliku, u smislu vrednovanja naučnoistraživačkih rezultata.

Slanje radova

Časopis se objavljuje tri puta godišnje. Rokovi za slanje radova su:

1. februar, 1. maj i 1. septembar.

Autori su u obavezi da prilikom slanja radova dostave potpisanu i skeniranu autorsku izjavu da rad (u celosti ili delovima) nije prethodno objavljen, odnosno da nije reč o autoplagijatu ili plagijatu.

Obrazac izjave može se preuzeti sa internet stranice časopisa:

<https://kpolisa.com/AutorskaIzjavaZaKulturuPolisa.pdf>

Radove slati postavljanjem na elektronskoj platformi časopisa – kliknuti na dugme Make a Submission, na desnoj strani naslovne stranice časopisa, ili istu opciju pronaći u padajućem meniju (O nama – Prijave priloga).

Način citiranja

Časopis *Kultura polisa* koristi APA stil citiranja, 7. izdanje, što podrazumeva navođenje bibliografske parenteze (zgrade) po sistemu autor-datum u tekstu, kao i spisak referenci sa bibliografskim podacima nakon teksta rada.

Ako se u tekstu citiraju materijali na nelatiničnom pismu, trebalo bi da se

reference transkribuju na latinično pismo. U APA stilu se lista referenci mora prikazati po abecednom redu, a to ne bi moglo da se uradi ako bi reference bile na nekom drugom pismu. Prilikom navođenja izvora koji su pisani na nekom drugom jeziku, u listi referenci je potrebno da naslov tog izvora (članak/knjiga/poglavlje knjige, itd.) bude preveden na jezik rada: (engleski jezik, odnosno srpski) u uglastim zagradama odmah iza izvornog naslova, bez korišćenja kurziva u uglastim zagradama. Naslov časopisa ili naslov uređivane knjige (zbornika), kao i naziv izdavača takođe moraju biti napisani latiničnim pismom, ali se ne prevode. Ako postoji zvaničan prevod na engleski, može se koristiti, posebno u slučajevima kada pruža bolje razumevanje teme ili publikacije.

U nastavku se nalaze pravila i primeri navođenja bibliografskih podataka u spisku referenci i u tekstu. Za svaku vrstu reference prvo je dato pravilo navođenja, a zatim primer navođenja u spisku referenci i bibliografskoj parentezi.

Bibliografska parenteza se po pravilu navodi na kraju rečenice, pre znaka interpunkcije, i sadrži prezime autora, godinu objavljivanja i odgovarajući broj strana, prema sledećem primeru: (Bjelajac, 2017, pp. 15–17).

Monografija (knjiga)

Jedan autor

Prezime, inicijal(i) imena (ukoliko autor koristi srednje ime, prvo se piše inicijal ličnog imena, razmak, pa inicijal srednjeg imena). Godina izdanja u obloj zagradi. *Naslov*. Izdavač (bez navođenja sedišta izdavača, osim ako je sedište sastavni deo imena izdavača, kao npr. Univerzitet u Beogradu).

Bjelajac, Ž. (2017). *Bezbednosna kultura – umeće življenja* [Security Culture – the Art of Living]. Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.

(Bjelajac, 2017, p. 25)

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.

(Fukuyama, 1992, p. 65)

Dva autora

Prezime, inicijal(i) imena (ukoliko autor koristi srednje ime, prvo se piše inicijal ličnog imena, razmak, pa inicijal srednjeg imena) i prezime, inicijal(i) imena. Godina izdanja u obloj zagradi. *Naslov*. Izdavač.

Despotović, Lj. & Jevtović, Z. (2010). *Geopolitika i mediji* [Geopolitics and Media]. Grafomarketing.

(Despotović & Jevtović, 2010, pp. 34–36)

Krastev, I., & Holmes, S. (2019). *The Light that Failed*. Allen Lane.

(Krastev & Holmes, 2019, pp. 23–24)

Tri ili više autora

Prezime, inicijal(i) imena (ukoliko autor koristi srednje ime, prvo se piše inicijal ličnog imena, razmak, pa inicijal srednjeg imena), prezime, inicijal(i) imena i prezime, inicijal(i) imena. Godina izdanja u obloj zagradi. *Naslov*. Izdavač .

Milisavljević, B., Varinac, S., Litričin, A., Jovanović, A., & Blagojević, B. (2017). *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine* [Commentary on the Law on Public-Private Partnerships and Concessions: According to the State of Legislation From January 7, 2017.]. Službeni glasnik & Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

(Milisavljević et al., 2017, p. 37)

Urednik /priređivač /prevodilac umesto autora

Nakon navođenja imena u okruglu zagradu staviti skraćenicu: (Ed.) ili (Eds.).

Kaltwasser, C. R., Taggart, P., Ochoa Espejo, P., & Ostigoy, P. (Eds.). (2017). *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford University Press.

(Kaltwasser et al., 2017)

Poglavlje u zborniku

Prezime, inicijal(i) imena. (Godina izdanja). Naslov poglavlja. U inicijal(i) imena, prezime (skraćenica za urednika/urednike), *Naslov*. (Broj strana na kojima se nalazi poglavlje). Izdavač .

Stepić, M. (2015). Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike. In M. Stepić i Lj. P. Ristić (Ur.), *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*. (pp . 55–78). Gradska biblioteka u Lajkovcu i Institut za političke studije u Beogradu.

(Stepić, 2015, p. 61)

Lošonc, A. (Ed.) (2019). Discursive Dependence of Politics With the Confrontation Between Republicanism and Neoliberalism. In D. M. Vukasović, & P. Matić (Eds.), *Discourse and Politics*. (pp. 23–46). Institute for Political Studies in Belgrade.

(Lošonc, 2019, p.)

Članak u naučnom časopisu

Članak u redovnom broju

Prezime, inicijal(i) imena. (Godina izdanja). Naslov članka. *Naslov časopisa*, *Volume*(broj), broj strana na kojima se nalazi članak. DOI broj (ukoliko je dostupan)

Gaćinović, R. (2020). Sistem kao izraz uređenosti određene delatnosti u društvu [The system as an expression of the orderliness of certain activity in society]. *Kultura polisa*, 17(41), 247–258.

(Gaćinović, 2020, p. 253)

Bjelajac , Ž. Đ., Dašić, D., & Spasović, M. (2011). EU environmental policy and its criminal law framework. *Medjunarodni problemi*, 63(4), 567–582. <https://doi.org/10.2298/MEDJP1104567B>

(Bjelajac et al., 2011, p. 571)

Poseban broj ili poseban odeljak u časopisu

Prezime, inicijal(i) imena urednika, Prezime, inicijal(i) imena urednika, Prezime, inicijal(i) imena urednika. (Eds.). (Godina izdanja). Naslov posebnog broja [Poseban broj]. *Naslov časopisa*, Volume(broj). DOI broj

Bjelajac, Ž. Đ., & Filipović, A. M. (Eds.). (2020). Pedofilija – Uzroci i posledice [Pedophilia – Causes and Consequences] [Special Issue]. *Kultura polisa*, 17(1).

(Bjelajac & Filipović, 2020).

Campbell, K., Lustig, C., & Hasher, L. (Eds.). (2020). Aging and inhibition: The view ahead [Special issue]. *Psychology and Aging*, 35(5).

(Campbell et al., 2020)

Ako citirate članak u okviru posebnog odeljka ili broja (umesto celog broja ili odeljka), koristite format za članak u časopisu. Ne navodite naslov posebnog odeljka ili izdanja.

Delibašić, V. (2020). Krivičnopravna zaštita dece od seksualnih zloupotreba [Criminal Protection of Children From Sexual Abuse]. *Kultura polisa*, 17(1), 53–67.

(Delibašić, 2020, p. 58)

Blog

Prezime autora, inicijal(i) imena. (Pun datum). Naslov teksta na blogu. *Ime bloga*. URL.

Lee , C. (2010, November 18). How to cite something you found on a

website in APA style. *APA Style Blog*.

<http://blog.apastyle.org/apastyle/2010/11/how-to-cite-something-you-found-on-a-website-in-apa-style.html>

(Lee, 2010)

Ukoliko autor koristi pseudonim ili nadimak, to se navodi umesto prezimena i inicijala imena autora.

Ukoliko na blogu nije naznačen autor, koristi se ime bloga, kao i kod citiranja reference sa korporativnim autorom.

JCU Library News. (2019, May 28). Reading challenge reviews: Football heroes and tragics. *JCU Library News*.

<https://jculibrarynews.blogspot.com/2019/05/reading-challenge-reviews-football.html>

(JCU Library News, 2019)

Enciklopedije i rečnici

Nepoznat autor

Prezime, inicijal(i) imena urednika. (Ed(s).). (Godina izdanja). *Naziv enciklopedije /rečnika*. Tom (ako je enciklopedija podeljena na više tomova). Izdavač. URL (ukoliko postoji internet stranica)

Manning, M. J., & Wyatt, C. R. (Eds.). (2011). *Encyclopedia of media and propaganda in wartime America*. ABC-CLIO.

(Maning & Wyatt, 2011)

Naslov poglavlja ili termina. (Godina izdanja). In inicijal(i) imena, prezime urednika. *Naslov enciklopedije/rečnika* (izdanje, tom ako je potrebno). Izdavač.

Nirvana. (2001). In S. Sadie (Ed.). *The new Grove dictionary of music and musicians* (2nd ed., Vol. 17). Macmillan Publishers.

(Sadie, 2001)

Naveden je autor

Prezime, inicijal(i) imena autora. (Godina izdanja). Naslov poglavlja ili termina. U inicijal imena, prezime urednika (Ed(s).), *Naziv enciklopedije/rečnika*. Tom (ako je enciklopedija podeljena na više tomova). Izdavač. URL (ukoliko postoji internet stranica)

Bowman, S., & Johnson, S. (2007). Age stratification and the elderly. In K. Christensen & D. Levinson (Eds.), *Encyclopedia of community: From the village to the virtual world*. SAGE Publications.
<https://doi.org/10.4135/9781412952583.n7> (Original work published 2003)

(Bowman & Johnson, 2003/2007)

Korporativni ili grupni autor

Korporativni autor. (Godina izdanja ili n.d. ako nije poznata). U *Naslov enciklopedije/rečnika* (izdanje, ako nije prvo). Izdavač.

Oxford University Press. (n.d.). Zombie. In *Oxford English Dictionary*. Oxford University Press. Retrieved January 4, 2020, from
<https://oed.com/view/Entry/232982>

(Oxford University Press, n.d.)

Doktorska disertacija

Prezime, inicijal imena. (Godina izdanja). Naslov disertacije: podnaslov. [Vrsta disertacije, ime univerziteta na kojem je odbranjena: fakultet (ako je potrebno)]. Ime arhive ili veb sajta. URL

Filipović, A. (2016). *Paradigma kulturološkog pozicioniranja video igre* [The Paradigm of Cultural Positioning of Video Games]. [Unpublished doctoral dissertation, Univerzitet umetnosti: Fakultet dramskih umetnosti].

(Filipović 2019, pp. 145–147)

Axford J.C. (2007). *What constitutes success in Pacific Island community conserved areas?* [Doctoral dissertation, University of Queensland]. UQ eSpace. <http://espace.library.uq.edu.au/view/UQ:158747>

(Axford, 2007)

Članak u dnevnim novinama ili periodičnim časopisima

Naveden je autor

Prezime, inicijal(i) imena. (Godina, mesec dan). Naslov članka. *Naziv novina ili časopisa*, strana (za štampano izdanje). URL (za onlajn izdanje)

Avakumović, M. (2019, December 8). Platni razredi – 2021. godine [Salary Classes – 2021]. *Politika*.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/443548/Ekonomija/Platni-razredi-2021-godine>

(Avakumović, 2019)

Nije naveden autor

Naslov članka: podnaslov, ako postoji. (Godina, mesec i dan, ako su dati). *Naziv novina ili časopisa*, strana (za štampano izdanje). URL (za onlajn izdanje)

Get on board for train safety. (2012, June 17). *Toronto Star*, A14.

U tekstu – (“Jedna dve ili tri reči iz naslova”, godina, strana)

(“Get on board”, 2012, p. A14)

Referenca sa organizacijom kao autorom

Naziv autora [akronim, po potrebi]. (Godina izdanja). *Naslov* (izdanje, ako nije prvo). Izdavač (ne navodi se ako je ista organizacija autor i izdavač).

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [Ministry of European Integration of the Republic of Serbia [MEI]]. (2018). *Vodič za*

korišćenje EU fondova u Srbiji; IPA II (2014–2020. god) [Guide to the use of EU funds in Serbia; IPA II (2014–2020)].

Prvo citiranje

(Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEI], 2018)

Naredna citiranja

(MEI, 2018)

National Fire Protection Association. (2009). *Fundamentals of fire fighting skills* (2nd ed.). Jones and Bartlett.

Prvo citiranje

(National Fire Protection Association [NFPA], 2009)

Naredna citiranja

(NFPA, 2009)

Pravni akti

Ustav i zakoni, odluke državnih organa i institucija

Autor [Skrraćeni oblik po potrebi]. (Godina donošenja/usvajanja). *Naziv akta*. (Naziv službenog glasila i broj sa brojevima izmena i dopuna).
Izdavač (ako su autor i izdavač isti, onda se ovo izostavlja). URL

Narodna skupština Republike Srbije [Narodna skupština]. (2006). *Ustav Republike Srbije* [Constitution of the Republic of Serbia]. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/06).
https://www.srbija.gov.rs/view_file.php?file_id=2391 &cache = sr

Prvo citiranje

(Narodna skupština Republike Srbije, 2006, Art. 33)

Naredna citiranja

(Narodna skupština, 2006, Art. 25)

Narodna skupština Republike Srbije. (2019). *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* [Law on the Fundamentals of the Education System]. (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon). Paragraf.
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html

(Narodna skupština republike Srbije, 2019, Art. 17, para. 4)

(Narodna skupština, 2019, Art. 23)

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90–1679). US Government.

(National Institute of Mental Health, 1990)

Zaštitnik građana Republike Srbije [Zaštitnik građana]. (2012, October 22). Mišljenje br. 15–3314/12 [Opinion No. 15–3314/12].
https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf

(Zaštitnik građana Republike Srbije, 15–3314/12)

(Zaštitnik građana, 15–3314/12)

Zakonodavni akti Evropske unije

Tip i broj akta. *Naziv akta*. Organ /agencija EU. Official Journal of the European Union. Series, Issue Number. URL.

Regulation (EU) No 182/2011. *Laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers*. The European Parliament & the Council of the European Union. Official Journal of the European

Union, L 55.

<http://data.europa.eu/eli/reg/2011/182/oj>

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Međunarodni ugovori – Osnivački ugovori Evropske unije

Naziv akta [Akronim po potrebi]. (Godina). Official Journal of the European Union. Series, Issue Number. URL

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU]. (2012).

Official Journal C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390.

http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/oj

(TEU, 2012, Art. 3)

Međunarodni ugovori Ujedinjenih nacija

Naziv ugovora [Akronim ili skraćeni naziv]. (Datum zaključivanja). Registracija u Ujedinjenim nacijama – UNTS broj, registracioni broj sa veb-sajta *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>. URL

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization

[Marrakesh Agreement]. (1994, April 15). UNTS 1867, I-31874.

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201867/volume-1867-A-31874-English.pdf>

(Marrakesh Agreement, 1994)

Sudska praksa

Sudska praksa u Republici Srbiji

Vrsta akta i naziv suda [akronim suda], broj i datum predmeta. Naziv i broj službenog glasnika ili druge publikacije u kome je presuda objavljena – ako je dostupno. URL

Odluka Ustavnog suda Republike Srbije [USRS] [Decision of the Constitutional Court of the Republic of Serbia], IUa-2/2009 od 13. juna 2009. Službeni glasnik RS, br. 68/2012.

(Odluka USRS, IUa-2/2009)

Rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu [ASNS] [Decision of the Court of Appeals in Novi Sad], Ržr-1/16 od 27. aprila 2016. godine.

(Rešenje ASNS, Ržr-1/16)

Sudska praksa Međunarodnog suda pravde

Vrste odluka mogu biti: nalog, presuda, presuda o nadležnosti, presuda o meritumu, savetodavno mišljenje.

Naziv slučaja (Stranke skraćeno), vrsta saslušanja, vrsta odluke (ako je primenjivo), I.C.J. Rep. godina izveštaja (tom izveštaja, ako je primenjivo) (Datum odluke), prva strana odluke (ako je objavljeno), navedena stranica i pasus (ako je primenjivo).

Legality of Use of Force (Yugoslavia v. United Kingdom), Provisional Measures Order, I.C.J. Rep. 1999 (June 2), p. 826.

(Yugoslavia v. United Kingdom, 1999)

Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Rep. 2002 (I) (Feb. 14).

(Democratic Republic of the Congo v. Belgium, 2002)

Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion, I.C.J. Rep. 1996 (July 8), p. 66.

(I.C.J. Rep. 1996)

Sudska praksa Evropskog suda pravde (ECJ) i Suda prve instance (EFI)

Za slučajeve pre 1. januara 1989:

Slučaj Broj/godina. Naziv stranaka [Godina odluke]. Naziv izveštaja (ECR),

tom (ako je neophodno), stranica i pasus.

Case 120/88. *Commission v Italy* [1991]. ECR I-621.

(Case 120/88)

Za slučajeve posle 1. januara 1989:

Slučaj T-Broj/godina (za EFI) ili Slučaj S-Broj/godina (za ECJ). Naziv stranaka [Godina odluke]. Naziv izveštaja (ECR), tom (ako je neophodno), stranica i pasus.

Case T-224/95. *Tremblay and Others v Commission* [1997]. ECR , II-2215.

(Case T-224/95)

Case C-242/95. *GT-Link* [1997]. ECR , I-4449, para. 36.

(Case C-242/95)

Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava

Imena stranaka [vrsta odluke (napomena: presuda o meritumu nema oznaku), ili ako je odlučeno od strane Velikog veća [GC]], broj predmeta, odeljak na koji se upućuje, datum (opciono) i skraćeni naslov izveštaja u kojem je objavljen (ECHR), godina i tom.

Brumarescu v. Romania [GC], no. 28342/95, § § 52-53, ECHR 1999-VII.

(Brumarescu v. Romania, 1995/1999)

Messina v. Italy (dec.), no. 25498/94, ECHR 1999-V.

(Messina v. Italy, 1994/1999)

Smith and Grady v. the United Kingdom (just satisfaction), nos. 33985/96 and 33986/96, § 13, 25 July 2000, ECHR 2000-IX.

(Smith and Grady v. the United Kingdom, 1996/2000)

Akman v. Turkey (striking out), no. 37453/97, ECHR 2001-VI.

(Akman v. Turkey, 1997/2001)

Sudska praksa drugih međunarodnih sudova i tribunala

Pogledati na:

https://www.law.nyu.edu/sites/default/files/upload_documents/Final_GFI_LC_pdf.pdf

Veb-sajтови za deljenje video sadržaja (npr. You Tube, Vimeo)***Video***

Prezime, inicijal(i) imena autora [Pseudonim ili nadimak]. (Pun datum).
Naslov video sadržaja [Video]. Izvor. URL

University of Sheffield Library [uniSheffieldLib]. (2019, January 30).
Information and Digital Literacy Workshops [Video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=Lm7bLmbKOk0>

(University of Sheffield Library, 2019)

Radiohead (2009, April 22). Radiohead - No Surprises [Video]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=u5CVsCnxyXg>

(Radiohead, 2009)

Video kanal

Prezime, inicijal(i) imena autora [Pseudonim ili nadimak]. (n.d.). *Ime Tabla* [Izvor]. Datum preuzimanja sa URL

University of Sheffield Library [uniSheffieldLib]. (n.d.). Home [YouTube channel]. Retrieved August 12, 2020 from
<https://www.youtube.com/user/uniSheffieldLib>

(University of Sheffield Library, n.d.)

Veb-stranica (internet stranica)

Prezime, inicijal(i) imena autora ili Ime organizacije. (Pun datum). *Naziv veb-stranice*. Ime sajta (ako nije isto kao i organizacija koja je autor). URL

Binding, L. (2020, July 21). *River Thames has higher density of microplastics than other major European rivers*. Sky News.

<https://news.sky.com/story/river-thames-has-higher-density-of-microplastics-than-other-major-european-rivers-12033067>

(Binding, 2020)

World Health Organisation. (2018, May 18). *Assistive technology*.

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/assistive-technology>

(World Health Organisation, 2018)

(WHO, 2018)

Tabele i slike

Tabele i slike se prilažu kao dodatak na kraju članka, počevši od nove stranice nakon liste referenci. Naziv tabele/slike ispisuje se iznad nje, a ispod reči Tabela/Slika sa brojem koji označava koja je po redu u tekstu, sa jednim razmakom – prored 1.15, space 6pt Before i After – poravnanje *justify*, bez uvlačenja teksta, prema sledećem primeru:

Tabela 2

Naziv tabele

Slika 1 (Grafika 1)

Naziv slike

Ispod tabele/slike, sa jednim razmakom – prored 1.15, space 6 pt Before – ispisuje se zabeleška. Moguće su tri vrste zabeležki – za opis sadržaja slike koji se ne može razumeti samo iz naslova slike, slike i/ili legende (npr. definicije skraćenica ili objašnjenje zvezdica koje se koriste za označavanje nekih vrednosti), kao i za pripisivanje autorskih prava. Primeri:

Note. Mapa ne uključuje podatke za Portoriko. Prilagođeno prema stopi

siromaštva iz 2017. u Sjedinjenim Američkim Državama, od strane Biroa za popis stanovništva SAD, 2017.

(<https://www.census.gov/library/visualizations/2018/comm/acs-poverty-map.html>)

Note. Number of studies = 120, number of effects = 782, total N = 52,578. CI = confidence interval; LL = lower limit; UL = upper limit.

Note. Lyamouri–Bajja et al. (2012, p. 57).

Tabele i slike pomažu autorima da na lakši i razumljiviji način predstave čitaocima veliku količinu informacija. U tabelama se prikazuju numeričke vrednosti i/ili tekstualne informacije raspoređene u redove i kolone. Slika je ilustrativni prikaz informacija pomoću grafikona, dijagrama, infografika, crteža, fotografija i dr. Da bi tabele, grafike i slike pomogle čitaocima da lakše razumeju vaš rad, potrebno je da podaci u njima budu prikazani na način da čitaoci ne moraju da čitaju tekst da bi to razumeli.

Koristite funkciju programa za obradu teksta za kreiranje tabele. Nemojte koristiti taster Tab ili Space da biste ručno kreirali izgled tabele. Parametri koji se upoređuju ne bi trebalo da se prikazuju u istoj koloni. Koristite istu vrstu fonta u tabelama kao i u ostatku članka. Ne koristite vertikalne ivice za razdvajanje podataka. Za potrebnu jasnoću prikaza dovoljno je koristiti horizontalne ivice na vrhu i dnu tabele, ispod naslova kolona, a po potrebi i za odvajanje reda koji sadrži ukupne vrednosti ili druge zbirne informacije od drugih redova u tabeli. Koristite razmak između kolona i redova i strogo poravnanje da biste razjasnili odnose između elemenata u tabeli. Ako je tabela duža od jedne stranice, koristite funkciju programa za obradu teksta kako biste učinili da se red naslova ponavlja na drugoj i svim narednim stranicama.

Koristite grafički softver za kreiranje slika u APA stilu – ugrađene grafičke funkcije vašeg programa za obradu teksta (npr. Microsoft Word ili Excel) ili namenske programe kao što su Photoshop ili Inkscape. Vodite računa da

prikazane ose budu jasno vidljive, a slike dovoljno oštre. Legenda se unosi unutar ivica slike.

Posebni slučajevi navođenja referenci

Navođenje drugog i svakog sledećeg izdanja

Prezime, inicijal(i) imena. (Godina izdanja). *Naslov*, napomena o izdanju. Izdavač.

Gaćinović, R. (2018). *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje [Young Bosnia, 2nd edition]. Evro Book.

Više referenci istog autora

- 1) *Isti autor, različite godine* – Ređati prema godini izdanja, počevši od najranije.
- 2) *Isti autor, ista godina* – Ređati prema abecednom redosledu početnog slova naziva reference. Pored godine objavljivanja staviti početna slova abecede koja se koriste i u bibliografskoj parentezi.

Gaćinović, R. (2018a). Vojna neutralnost i budućnost Srbije [Military neutrality and the future of Serbia]. *Politika nacionalne bezbednosti*, 14(1), 23–38. <https://doi.org/10.22182/pnb.1412018.2>

Gaćinović, R. (2018b). *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje [Young Bosnia, 2nd edition]. Evro Book.

(Gaćinović, 2018a, p. 25), (Gaćinović 2018b)

- 3) *Isti autor kao samostalni autor i kao koautor* – Prvo navesti reference u kojima je samostalni autor, a zatim one u kojima je koautor.
- 4) *Isti autor kao prvi koautor u više različitih referenci* – Ređati prema abecednom redosledu prezimena drugog koautora.

Pollitt, C., Birchall, J., & Putman, K. (1998). *Decentralising Public Service*

Management. Macmillan Press.

Pollitt, C., Talbot, C., Caulfield, J., & Smullen., A. (2005). *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. Palgrave Macmillan.

Posebni slučajevi navođenja bibliografske parenteze

Izuzeci od navođenja bibliografske parenteze na kraju rečenice

1) *Navođenje prezimena autora u okviru rečenice* – Godinu izdanja staviti u zagradu nakon navođenja prezimena, a broj strane na kraju rečenice u zagradu.

Prema mišljenju Bjelajca (2017), ... (30).

2) *Navođenje prezimena autora u okviru rečenice pre citata iz reference* – Nakon navođenja prezimena, u bibliografskoj parentezi navesti godinu i broj strane, a zatim navesti citat.

Kao što Bjelajac (2017, p. 45) navodi: " ... "

Fukujama (1992, p. 57) izričito tvrdi: „ ... ”

3) *Navođenje iste reference više puta u jednom pasusu* – Ako se navodi ista strana ili opseg strana, uneti bibliografsku parentezu prilikom poslednjeg navođenja ili na kraju pasusa pre interpunkcijskog znaka. Ako se navode različite strane, referencu navesti prilikom prvog pozivanja na određenu stranu, a zatim do kraja pasusa u zagradu stavljati samo različite brojeve strana. Ako se sledeće citiranje odnosi na istu referencu kao i kod prethodnog citiranja, u zagradu ne unositi ime autora, već samo godinu i stranicu.

(Bjelajac, 2017, p. 34)

.....

(2017, p. 46)

Ne koristiti „isto”, „*ibid*”, ili „*op. cit.*” za višestruko navođenje reference.

Navođenje izraza „videti”, „uporediti” i sl.

Izraze uneti u bibliografsku parentezu.

(videti Bjelajac 2017, p. 153)

(Stepić, 2015; uporediti Knežević, 2014)

Sekundarna referenca

U bibliografskoj parentezi prvo navesti prezime autora, godinu i broj strane primarne reference, zatim „citirano u:” i prezime autora, godinu i broj strane sekundarne reference. U spisku referenci navesti samo sekundarnu referencu.

„Tom prilikom neoliberalizam se od strane najvećeg broja njegovih protagonista najčešće određuje kao politika slobodnog tržišta koja ohrabruje privatne firme i poboljšava izbor potrošačima, razarajući pri tom 'nesposobnu, birokratsku i parazitsku vladu koja nikada ne može uraditi ništa dobro, bez obzira na njene dobre namere'” (Chomsky, 1999, p. 7 citirano u: Đurić & Stojadinović, 2018, p. 47).

Đurić, Ž., & Stojadinović, M. (2018). Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija [The state and Neoliberal Models of Collapsing National Political Institutions]. *Srpska politička misao*, 62(4), 41–57. <https://doi.org/10.22182/spm.6242018.2>

Ista bibliografska parenteza, više referenci

1) *Različiti autori* – Reference odvojiti tačkom i zarezom.

(Stepić, 2015, p. 61; Knežević, 2014, p. 158)

2) *Isti autor, različite godine* – Navesti prezime autora, a zatim godine izdanja različitih referenci po redosledu od najranije do najnovije i odvojiti ih zarezom, odnosno tačkom i zarezom kada se navodi broj strana.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, p. 30; 2015, p. 69)

3) *Različiti autori, isto prezime* – Neki autori imaju isto prezime, ako se to dogodi trebalo bi dodati inicijal(e) autora u svim citatima, čak ako je godina izdanja različita.

(Subotić, D., 2010, p. 97), (Subotić, M., 2010, p. 302)

(Williams, A., 2009), (Williams, J., 2010)

Primena pravopisnih pravila

Radove uskladiti sa pravopisnim pravilima srpskog i engleskog jezika.

Posebnu pažnju obratiti na sledeće:

- Pojedine opštepoznate strane izraze pisati samo na izvornom jeziku u kurzivu, npr. *de iure*, *de facto*, *a priori*, *a posteriori*, *sui generis*, itd.
- Rečenicu ne počinjati akronimom, skraćenicom ili brojem.
- Tekst u fusnotama uvek završavati tačkom.
- URL među izvorima u listi referenci bi trebalo da budu povezani sa linkom, bez stavljanja tačke na završetku linka.
- Za navođenje ili citiranje na engleskom ili drugom stranom jeziku koristiti navodnike koji su svojstveni tom jeziku (" ", « », i dr.).
- Crtu pisati sa razmakom pre i posle ili bez razmaka, nikako sa razmakom samo pre ili samo posle. Između brojeva, uključujući brojeve strana, koristiti primaknutu crtu (-), a ne crticu (-).
- Za naglašavanje pojedinih reči ne koristiti podebljana slova (bold), niti podvučena slova (underline) već isključivo kurziv (*italic*) ili navodnike i polunavodnike (' ' na engleskom jeziku).

Napomena

U Uputstvu su navedeni primeri za najčešće slučajeve citiranja u društvenim naukama. Ukoliko u njemu niste pronašli dovoljno instrukcija za potrebe svog konkretnog rada, dodatne i detaljnije informacije potražite na veb-sajtu APA: <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>

CIP – Katalogizacija u publikaciji Biblioteka Matice srpske,
Novi Sad

KULTURA polisa : časopis za negovanje demokratske
političke kulture / glavni i odgovorni urednik Ljubiša
Despotović. – God. 1 , br. 1 (2004) – . – Novi Sad :
Udruženje za političke nauke SCG Ogranak u Novom
Sadu; Stylos, 2004-.- 21 cm

Povremeno

ISSN (Štampa) 1820-4589; ISSN (Online) 2812-9466

COBISS.SR-ID 199568391

